

צבי פרייגרזון
חבלי שם

צבי פרייגרזון

חבלי שם

סיפורים

עם עובד
ומכון כ"ץ לחקר
הספרות העברית,
אוניברסיטת תל-אביב

ערכה חגית הלפרין

העטיפה : סטיב לובל

ISBN 965-13-0315-8

©

הוצאת ספרים עם עובד בע"מ תל אביב

נסדר בדפוס "זהר" תל אביב

נדפס בתשמ"ה בדפוס "גוטנברג"

Am Oved Publishers Ltd Tel Aviv 1985

Printed in Israel

ה ת ו כ ן

פתח דבר – ח. ה.	6
הקדמה מאת יהושע א. גלבוע	9
בין פורים לפסח	19
בברדיצ'ב־אמא	27
ביערות פאשוטובקה	32
גיטלה	38
אמי	42
משיח בן־דוד	50
גלגולי הראשון	57
חבלי שם	80
הנסיכה	86
הפנקסן	93
שדי	99
הנסתר	120
מעשה בקייטנה	126
פליטים	145
נכים	159
גסיסות	173
שעשני גוי	179
סבתא גיטה	205
השבועה	216
עברית	258
עשרים גיבורים	275
ביבליוגרפיה	309

עזבונו העשיר של צבי פרייגרזון נתגלה במלוא היקפו בשעה שהועבר, בשנת 1980, למכון כ"ץ לחקר הספרות העברית שבאוניברסיטת תל-אביב.

בעזבונו הספרותי – סיפורים, רומנים, יומני-זכרונות ושירים אחדים – הסיפורים קצתם נדפסו בעיתונים ובכתבי-עת, וקצתם לא פורסמו מעולם; הם כתובים בכתב צפוף מאוד ועם זה בהיר וקריא, כדי לעשותם קלים לגניזה, לטלטול ולהברחה ארצה. בנוסף לערכם הספרותי יש בסיפורי פרייגרזון חומר אותנטי רב-ענין הפותח פתח להבנה מעמיקה של חיי היהודים בברית-המועצות והם בבחינת בבואה נאמנה להוויתם המיוסרת בימי המהפכה הרוסית, לנחשולי הפרעות ולתלאות במחנות-ההסגר בתקופת סטאלין.

בסוף שנות הששים, זמן קצר לפני מותו, עיבד פרייגרזון את הסיפורים שנכתבו לראשונה בשנות הארבעים. בקובץ זה מובאים לפני הקורא עשרים ואחד מסיפורי פריי-גרזון, בנוסחם האחרון ובסדר כרונולוגי. פרטים נוספים על סיפוריו מצויים במבוא שכתב יהושע גלבוע ז"ל.

הקדמה

מאת יהושע א. גלבווע*

צבי פרייגרזון נולד באוקטובר 1900 בעיירה שפטובקה (היא נזכרת בכתביו כ"פאשוטובקה") שבפלך ווהלין. בילדותו קיבל חינוך מסורתי והאב, ישראל, נטע בו אהבת ציון ועברית. בשנת 1913 שלחוהו ההורים ללמוד בגימנסיה "הרצליה" בתל-אביב. בחופשת הקיץ של 1914 נסע הנער לבקר את משפחתו ברוסיה, אך נשאר בה מחמת פרוץ מלחמת-העולם הראשונה. הוא סיים בית-ספר תיכון באודיסה, שם גם למד בקונסרבטוריה יהודית (כנור) ובשיעורי ערב ב"ישיבה" (שהיתה כבית-ספר גבוה ללימודי היהדות—מיסודו של הרב חיים טשרנזוביץ, שכינה עצמו "רב צעיר"). בסוף שנות העשרים השלים חוק לימודיו כמהנדס מכרות והמשיך להתמחות בתחום פחם האבן, במיוחד בהשבחתן של עפרות הפחם.

במחצית השניה של שנות העשרים ובמחצית הראשונה של שנות השלושים פורסמו סיפורים של פרייגרזון (או פרקים מהם)—רובם ככולם נמנים עם הסדרה "מסעות בנימין הרביעי"—ומספר שירים שלו (מעיקרם—פזמונים בעלי מוטיב בים עממיים ופרודיסטיים) מחוץ לגבולות ברית-המועצות ("התקופה", "העולם", "כתובים", "הדואר", "גליונות", "הדים", "מוסף דבר"). זכותו של פרייגרזון היא, שבסיפוריו הועלו ועוצבו במבנה עלילתי מראות ומאורעות בתחום המושב לשעבר בימי מעבר גדושי זעזועים: המהפכה, מלחמת-האזרחים, שלטון כנופיות שונות, פרעות—ועל הפול: חרישו של המשטר החדש בהי יהודי, בהתמוטט ארחות קיום מסור-

* מתוך ספרו לשון עומדת על נפשה, ספרית פועלים, 1977, עמ'

תיים ועם התרקמותם של סדרי חברה חדשים. עינו של המספר היתה פקוחה לחורבנם הכלכלי של משכנות ישראל מדורי-דורות, ועוד יותר – לדלדולם ולשקיעתם הרוחניים. מבטו עוקב אחר חבלי ההתאקלמות של היהודים בנוסח החיים הסובנטי. מצד אחד, "עוד חורק על אופניו הגלגל ההיסטורי שלנו"¹ – ומצד אחר תובע יצר הקיום את שלו ומצמיח יכולת הסתגלות מפתיעה, עתים עד כדי הסתאבות והתנכרות גמורה לשרשים: אנשים מתפקרים לראנה, בנות יוצאות לזנות, נישואי תערובת. ההנייה המצוירת בידי פרייגרוזן – הן זו שלפני המהפכה והן זו שלאחריה – מופרת לו אינטימית. כבתוך שלו מהלך המחבר במקומות המתוארים – בחוצות ובשנקים, במעונות ובבתי-מדרש. הוא רואה שם את הבריות לפני ולפנים, אף כי הן גשטנו בתהפוכות הזמן ולפעמים נראות כנושאות מסיכות על פניהן.

גם אם דרך הסיפור היא קלילה ומצטיינת פה-ושם בבדיחות-הדעת, אתה מבחין שעינו החדה של המספר שזוקקת ודומעת כאחת. בקלסטריות ובהליכותיהן של דמויות רבות נודמנו יחדיו הגרוטסקי והטרגי. מבעד לאירוניה וללגלוג מזדעק – ולו בנמי-כות קול נרטיבית – מבע כאב מחמת הכמישה והירידה-מן-הבמה. זאת ועוד: ככל שהתיאור מבקש להיות צמוד לריאליה והמחבר רואה עיקר תפקידו בציון העובדות, קשה לו להסתפק ברישום הגרָאָה והנשמע, ומן השורות בוקעת בת-קול של חרדה יהודית לנוכח המציאות ולקראת הבאות. אכזריות התיאור אינה סותרת אפוא הסתכלות וביטויים של חמלה. אכן, עדים אנו לשניות יחס מסוימת כלפי אורח חיים שנידון לכליון ובריות שעבר זמנו. אתה חש המיית-נפש לנובל ושוקע. לעתים אתה אפילו נלכד בקסם האפל החבוי במציבות רעועות, בניגון שפסק, בבית-כנסת שנעזב, במנין שחדל, בספרים עתיקים שנתיתמו. "מסעות בנימין הרביעי" ממזגים בתוכם יסודות של נובלה, פלֶטֶטון ורפורטז'ה. אפשר שהכתיבה בספק-לצון ובספק-כובד-ראש שימשה לפרייגרוזן מפלט מהתרגשות-יתר. העלילה, שהיא תערובת של מציאות ודמיון, נוטה להפרזה. מפעם לפעם אתה

1 "בברדיצ'ב-אמא" גרפס בספר זה.

מוצא את המספר בהול אחרי סיטואציות וצבעים קונטרסטיים (דרך משל: האב הוא שמש בית-הכנסת, ואילו בתו — פרוצה, בידיעת האב ובאישורו). אך בין כך ובין כך, לנוכח יהודיות המצטמקת ומתאפסת עת המחרשה הסוביטית הופכת רגבי דורות של העיירה — "עטו [של פרייגרזון] נוטף חליפות וגם בעיר-בוביה רוך וליגלוג, כָּאָב ושחוק, דין ורחמים." ² יש שבפנייה אישית, בנוסח אוטוביוגרפי החורג מן המסלול האפי, מגלה פרייגרזון "מעורבות" ישירה במסופר. הנה, למשל:

בעיירות-ישראל עברתי, ועיני ראו את כל הדלדול הרב — — — וללבבי חדרה חלודת השממון, שהשתטחה בקהילות-הקודש עד אפס-מקום. הבנים נדדו למרחקים, התישבו על האדמה, גבלעו בכרכים, מתו ברעב ובפרעות, התבוללו בין האומות. היה, בנאמנות, דואב הלב לראות את הקץ הפרא הזה לעיירה שלנו. אז באתי לברדיצ'ב ואמרתי: הנה! הנה המקום היחיד אשר כבודנו במקומו עומד. פה נדע ונינכת, כי יש עוד יהודים בארץ הסוביטים שלנו.

ואולם, למגינת-הלב: אף הנחה-מראש זאת נתגלתה כמש-אלת-נפש גרידא: "והנה שוטטתי בערב חשון בחוצות ברדיצ'ב. — — — האזנתי אל העוברים-ושבים — ונרעדתי מאוד. אזלה מלה יהודית מברדיצ'ב! — — — אפסו יהודים מברדיצ'ב! — ני-ני, — אַל-אלוהי אברהם! הפלה אתה עושה את עמך?" ³ במקום אחר חוזר וקובע פרייגרזון את דיאגנוזת החורבן של העיירה היהודית — ורואה לשבץ את מעמדו הוא בתהליך גניעתה:

ידוע הדבר: בארצנו, ארץ הסוביטים, נחרבה העיירה היהודית חורבן לא יתוקן. סער ה"פיאטילטקה" לחך את שארית הפליטה מימות הפרעות. חורבן צוהל התהלך מבית לבית בסמטאות ילדותי. טלאי הירק בסמטאות הדגישו את

² אברהם קריב, "צבי פרייגרזון ז"ל — בעל 'מסעות בנימין הרביעי' ", ראה ביבליוגרפיה נבחרת.

³ "ברדיצ'ב-אמא".

העזובה. — — — בגויעת העיירה טולטלתי אף אני עם הזרם. בשפתים רפות אמרתי שלום לשלשלת ארוכה של שנים נמחצות. טלאי הירק בסמטאות עיירתי רדפו אחרי, הבורח, ושתו עלי כחומה, אשר אין ממנה מנוס עד כלות הימים.⁴

עתה נשוב למהלך חייו של פרייגרזון. מתחילת שנות השלושים עולה בברית-המועצות המוניטין שלו כמלומד מומחה בהשבחת פחם. בנושאים מתחום זה פורסמו עשרות עבודות מדעיות שלו. במרוצת הזמן תפס מקום מכובד בסגל המרצים של אוניברסיטת מוסקבה ולשבחו צוינה הכשרתם של הרבה מהנדסים וחוקרים בתחום המחצבים. לפנינו אפוא אדם שהתערה היטב במרקם החברתי-המשקי הסוביטי והגיע לשלבי יוקרה גבוהים. על רקע ה"סטטוס" הזה של פרייגרזון מוסיפה ומפליאה דבקתו בעברית המוחרמת. באפריל 1935 כתב חיוג לקריב: "אצלנו — — — הענינים [הכוונה ל"ענינים" עבריים] יגעים עוד יותר מאשתקד [כלומר השנה האחרונה שבה חי גם קריב ברוסיה הסוביטית]. מזג-האוויר הוא יותר קשה השתא אצלנו. — — — [אולם אנו] חיים וקיימים וממשיכים להתקיים. כמו תמיד מראה סימני חיוניות מפליאה בנימין ידידנו [הוא פרייגרזון, כיניו על-פי מסעות בנימין הרביעי שלו]. קימעה קימעה, שורה-שורה ביום, הוא ממשיך גם את הווייתו הספרותית."⁵ ובאוקטובר אותה שנה מוסיף חיוג, במכתב אחר לקריב: "בנימין המאושר אינו נפרד ממזותו כל הזמן. אין לך יום שלא ירשום לכל-הפחות מספר שורות."⁶

אכן, העברית היתה לפרייגרזון כ"מולדת מיטלטלת", עלומה. והוא חי כעין חיים כפולים: אדם סוביטי "שלם" ומכובד בצאתו — ויהודי מכור לעברית בביתו. ואולי, בכלל, כלשון בנו, "היקר לו ביותר היה כמוס במעמקי הלב."⁷

4 "משיח בן-דוד". נדפס בספר זה.

5 מכתב מ-18 באפריל 1935 ("גנזים").

6 מכתב מ-10 באוקטובר 1935 ("גנזים").

7 מכתב מ-10 במאי 1969 מהבן, בנימין פרייגרזון, למשפחת זייגרמן.

עם-זאת חלה במחצית שנות השלושים הפסקה, או צמצום ניכר בכתיבתו העברית של פרייגרוזן. אולם היא נתחדשה באינטנסיביות בימי המלחמה: "כשבאו שנות השמד הנורא התחלתי שוב לכתוב סיפורים." הוא התנדב לצבא, אך שוחרר ממנו בגלל מצב בריאותו והועבר לעבודה, הוראה ומחקר בתחום מומחיותו – השבחת פחם – בקאראגאנדה. שם, ואחר-כך במוסקבה (אליה חזר בספטמבר 1943), כתב "במשך שנים אחדות" את החלק הראשון של הרומן "בדעוך המנורה" (פורסם בתל-אביב, בשם "אש התמיד" ובחתימת א. צפוני⁸ – ועליו להלן) וסיפורים אחרים. "כל אלה היו כשרים בהחלט, אלא שהיו כתובים עברית, ומ.ג.ב. התחיל להביט עלי בעין רעה."⁹ "ל"עין רעה" זאת, כפי שכבר למדנו לדעת, היה סוכן מיוחד לבילוש אחרי "פושעים" עברים: גריגורי ("סאשה") גורדון. הוא – מספר פרייגרוזן – "ביקר לא-אחת בביתי, אכל את לחמי ושתה את מימי." "סאשה", שגם למד עברית מפי פרייגרוזן, היה מן הבודדים שידע על חידוש יצירתו הספרותית העברית. עוד בשנת 1946 התחיל פרובוקטור-מלשין זה לדבר על לבו של פרייגרוזן, שישלח מסיפוריו לארץ-ישראל, בהציעו לשם כך שירותים ואפשרויות שברשותו – באמצעות אזרחים פולנים שחזרו באותו זמן מברית-המועצות למולדתם (ומשם המשיכו רבים מהם לארץ). "לאחר שכל סיפורי היו כשרים ורחוקים משמץ מדיניות", מסר פרייגרוזן פעמים מספר "מחברות" שלו ל"סאשה". בעוד הן מגיעות למ.ג.ב. האמין הסופר לבדותה של "סאשה", כי הן מוצאות דרכן בשלום לפולין ולארץ.¹⁰

ב-1 במארכ 1949 הגיע "תורו" של פרייגרוזן למאסר. הוא נידון לעשר שנות מאסר, אך שוחרר – לאחר כמעט שבע שנים – בסוף 1955 (על-פי החוק מ-3 בספטמבר של אותה שנה בדבר שחרור נכים).¹¹ את קורותיו ונסיונותיו בשנים הללו,

8 א. צפוני, אש התמיד, תל-אביב, 1966 (להלן: צפוני).

9 צבי פרייגרוזן (א. צפוני) יומן הזכרונות (1949–1955), ת"א 1976

(להלן: פרייגרוזן), עמ' 34.

10 פרייגרוזן, עמ' 34–35.

11 שם, עמ' 28–29, 249–251.

וכן קצת מהלכי-רוחו לפני המאסר ואחרי השחרור, העלה ביומן זכרונות,¹² שהוא תעודה היסטורית ואנושית השובה ומרגשת. מתחת עטו יצאה כרוניקה עשירה, הסוקרת את פרטי המאסר, ההאשמות והחקירה על שיטותיה: לחצים, עינויים ושידולים. למדים אנו לדעת, כי ה"ענין" (ה"תיק") של פרייגרזון נופח בחקירה לכדי 250 עמודים, שמהם "אפשר היה להסיק שכבר ברָחם אמי הייתי פושע חמור ביחס לשלטון הסובֶטִי".¹³ הגנו מתנדעים להני ולתנאי הקיום בכלא ובמחסגרים שונים. אנו מוצאים כאן שפע מחשבות, התרשמויות, רחשי-לב. עוברת לפנינו גלריה רבגונית של אסירים – בני שכבות שונות ולאומים שונים. את לב הקורא שובים גילויי חסד המזדהרים בחשכת החיים המחסגרית, "האנשים לבושי ה'בושלאטים' המזוהמים ונקיי-הנשמה".¹⁴ אולם מעל לכול נתונה דעתנו, שוב ושוב, לדבקות המופלאה של בעל ה"יומן" בלשון העברית. היא מצטיירת כבת-לניה טמירה לפרייגרזון בכל נתיבי יסוריו. בקבלו בכלא ספרים לקריאה (רובם, לדבריו, בלתי-ראויים לקריאה) היה לפעמים גם "מתרגם במחשבתי מרוסית לעבר-רית". והוא מוסיף ומספר (בדברים שרשם ביוני 1957): "כבר בסוהר נשבעתי, שלא אונח את השפה העברית, ואת זה הריני מקיים עד היום, ואם גם יאסרוני שנית ושלישית. עד נשמת אפי האחרונה אהבתי וכל נפשי – לשפה העברית."¹⁵

בכל מקום-מאסר שפרייגרזון נקלע אליו חיפש קרבתם של יהודים, אך בעיקר היה מאושר במקצאו יודעי עברית, או היודעים שירים עבריים ("כל שנות המחסגר צברתי שירים עבריים").¹⁶ באחד המחנות נקשרה ידידות חמה בין פרייגרזון ובין אסיר-ציון יחזקאל פולארביץ' – בעל הכינוי הספרותי י. אבי-שֶׁבִי מאור – המספר: פרייגרזון "דיבר עברית רהוטה, חדישה. סימן שטיפל בה, שאהב אותה. ביחידות דיבר עם עצמו כדי לשמור

12 שם.

13 שם, עמ' 40.

14 שם, עמ' 63.

15 שם, עמ' 49.

16 שם, עמ' 69.

עליה." החבר למאסר של פרייגרזון מטעים, כי לעולם לא ישכח אותו — "המשורר והסופר, המלומד והאקדמאי, הממציא והמחפש, האח והמורה, היודע לספר ולהאזין, החוקר החרוץ, הזמר בעל הקול הערב והלבבי, היחיד, האוהב והאהוב עד סוף כל הימים." ¹⁷

זמן־מה אחרי שחרורו שב פרייגרזון למוסקבה. כבר בצאתו מהרכבת שהביאה אותו ממקום־מאסרו האחרון (מחנה וורקוטה שמעבר לחוג הקוטב הצפוני) אל הבירה זומנה לו חניה צורבת: במוסקבה, בבית־הנתיבות הצפוני, פגשוני אשתי, בתי וחתני, ואחדים ממפרי. הפגישה היתה חגיגית. עמדנו — — — סמוך לתחנה, מחכים למונית. פתאום ניגש אלינו איש כבן ארבעים ואמר: "אי, ז'ידים, תינזף אמכם, מה זה נתכנסתם?"

אלו היו המלים הראשונות, שבהן פגשתי מוסקבה לאחר כשבע שנות פרידה. ייתכן, שהאיש היה מעט שיכור, ובכלל שזה מקרה נדיר. אולם עלבון זה נטבע בלבי, ולא אשכחהו. ¹⁸

עם־זאת חזר פרייגרזון לעבודה מדעית (שבה כבר הועסק עוד בהיותו במחנה וורקוטה) ולהוראה באוניברסיטה. בעיסוקיו האקדמיים המשיך חלקית גם אחרי צאתו לגימלאות. אולם הרבה מזמנו הקדיש לעבודה ספרותית עברית. תוך כך מאלפות השתאותו ותשוקתו לכל דבר דפוס עברי המודמן לידיו. למעלה משנה ומחצה לאחר שחרורו, הוא מציין (במשולב עם זכרונות מימי המאסר):

בספריה על שם לנין הריני קורא את "עתון האינג'נירים והארכיטקטים" [מישראל] — את כל חמשת הז'ורנלים לשנת 1955. הלשון העברית בהם כה מגובשת, קמצנית, וכל־כך הרבה מלים ומבטאים חדשים, עד שלא אדע אם עד סוף ימי אוכל לשלוט בה. — — — ¹⁹

17 י. אבי־שב"י מאור [יחזקאל פולארביץ'], הסיפור הקצר על המוות הארוך, תל־אביב, 1969, עמ' 13, 83—84.

18 פרייגרזון, עמ' 251.

19 שם, עמ' 28.

בספרית לנין הריני קורא עכשיו את "הרבעון לכלכלה" [מישראל] לשנת 1955. במשך השנים האחרונות נתעשרה הלשון העברית עד אין ערוך, ושפת הטכנאים, האדריכלים והכלכלנים היא אחרת לגמרי משפת המאמרים ב"השילוח" וב"התקופה", שעליה נתחנכתי. עם כל זה אשתדל לרכוש ידיעות ככל האפשר בעברית של ימינו.²⁰

בו-בזמן הרבה פרייגרוון לקרוא ספרות עברית יפה והתנדע ליצירות עבריות אחרונות. במכתביו לארץ הביע דעות עליהן ועל מחבריהן – סופרים קשישים וצעירים שונים.²¹ ב־1966 הופיע בארץ, כאמור, ספרו של פרייגרוון (בחתומת א. צפוני), "אש התמיד"²² – הוא "בדעוך המנורה", כפי שהתכוון המחבר לקרוא לו. עיקר עלילתו בעיירה האדיאץ ("האדיץ" בסיפור), באוקראינה המזרחית, שיצאו לה מוניטין בזכות קברו של מיסד חסידות חב"ד, שניאור זלמן מלאדי (מת ב־1812), בבית-העלמין שלה. במשך דורות היו חסידיו של האדמו"ר באים אל "אהלו" להתיחד עם זכרו. ה"אוהל" הזה ומנורת-התמיד עליו ממוקדים בסיפור כסמל: "בקיץ ובחורף, ביום ובלילה, למעלה ממאה שנה ורבע המאה, דלקה המנורה בלי הרף. חלקת-עולם קטנה היה מאיר אורה הצנוע, ובחלקת-עולם זו היתה מרטטת נשמת דורות רבים של יהודים, למן ימי נפוליון."²³

על עטיפת "אש התמיד" נרשם: "א. צפוני הוא סופר עברי היושב בברית-המועצות" (בצאת הספר לאור ידעו אך מעטים כי בעל השם הבדוי הוא צבי פרייגרוון). וגדולה היתה ההפתעה, שדווקא במדינה אשר זה עשרות שנים היתה בה העברית מגודה מקהל הלשוניות נולדה יצירה אפית רחבת-עלילה, המעלה גלריה ססגונית של דמויות מורכבות באפן ובתגובותיהן; יצירה כתובה בלשון דשנה ובנויה ביד אמן מנוסה. בחלקו מגולל הספר את חיי היהודים בברית-המועצות בשנות

20 שם, עמ' 37.

21 בעיקר במכתבים ללוי קנטור.

22 צפוני.

23 שם, עמ' 10.

השלושים, ובחלקו את גורלם ומוצאותיהם בשנות האימים של הכיבוש הנאצי. עד פרוץ המלחמה נרקמת העלילה בערי-שדה ובנאות-קיט. גחלת יהודית עדיין לוחשת בעיירות, אך היא ניזונה בעיקר מיסודות שניתן להגדירם כפולקלוריים: פירווי וזכרונות, זמר והלצה יהודיים, שרידי מסורת, שיירי מנהגים, ועל הפול – סנטימנטים ונוסטלגיה של קשרי משפחה. גלי הסביבה מתנחשלים אצל האיים האלה של היהודיות ועלולים להציפם כל שעה. בסופו של חשבון היתה ה"גחלת" תלויה ב"קורי עכביש". ההתרחקות מכור המחצבת גברה והלכה. העולם היהודי היה עולם דועך, מזדקן וגזוע. עם התיאורים של יסורי הכיבוש הנאצי מרשימה עמידתם של היהודים – ביניהם לוחמים-פרטיזנים – במבחני הדמים. המספר מצביע על רבים מבני עם-הארץ, אוקראינים, שהיו שותפים פעילים למעשי הביזה והטבח של הכובשים הגרמנים – ועם-זאת יש ביניהם בעלי-נפש המושיטים יד סועדת ליהודים הנרדפים (נוגעת ללב דמותה של גלאשה הקטנה, התופסת מקום חשוב בעלילת הסיפור – נערה אוקראינית פרטיזנית שמסרה חייה בהסתרת יהודים). כתום המלחמה הוסיפה הטמיעה לכרסם בשארית הפ-ליטה היהודית. אולם ה"גחלת" המהבהבת נראית כמתלקחת מחדש. אחד מגיבוריו הראשיים של הסיפור, בנימין (שם המרמז על הזדהות המחבר – בעל "מסעות בנימין הרביעי" לשעבר – עם הגיבור), נושא דברים גלהבים וקורא להתלכדות לאומית, לגיבוש דור ששוב לא יינתק מעמו המחדש נעוריו במולדתו, במדינת ישראל.

נשרטט עוד קוים מקוטעים לדיוקנו של פרייגרזון. משיחות עם בנו (בנימין), קרוביו ומיודעיו מתרקמת דמות של אדם צנוע וישר, חכם ואוהב בריות. ולכאורה, אדם ללא הבזק-של-גבורה, הססן ורך-לבב. אולם, באורח פרדופסלי, יש שהאדם הנראה סולד מהתנהגות דרמתית והבורח מאבק-שריפה, מין "אנטי-גיבור", מגלה גבורה עילאית ומסירות-נפש בלתי-מסוגנת. חברו למחנה של פרייגרזון, פולארביץ' (שהוזכר לעיל), העיד עליו: במגעים ראשונים היה מצטייר כאדם חלש, אפילו עשה רושם של פחדן, רועד כעלה קטן, אבל במעמקי

נפשו לא היה, כנראה, מורא עליו. מכל-מקום, דבקותו בעברית לא ידעה רפיון ופשרה. בתחום אינטימי זה לא היה כוח שיכול היה להכריע את אומץ-לבו. לגבי לשון נפשו ויצירתו היה פריי-גרזון כ"שיש של חוסן וטוהר."²⁴

כך היה האדם השקט – "הרפתקן" עברי עד סוף ימיו. התקף-לב שם קץ לחייו בכ"ה אדר תשכ"ט, 15 במארס 1969. על-פי צנאתו הובא אפרו לארץ (נטמן בשפים). פרט המהדהד כקור-יוו: המיניסטריון לתעשיית הפחם ומכונים "הרריים" (למחצבים) ערכו לפרופסור גריגורי איוראילביץ' (צבי בן-ישראל) פרייגרזון, המומחה המלומד, הלניית-כבוד. בפתחו של אחד הקבצים המדעיים המוקדשים "להשבחה ולדפיסה של פחם" (שכבר היה בסידור בעת מותו וש"נחתם לדפוס" ב-10 באפריל 1969) נאמרו על פרייגרזון דברי הספד חמים, שמהם משתקפים היטב מעמדו ואפיו: "נסתלק מן החיים אדם, אשר שמו ידוע ויקר לכל המשביחים [הכוונה למשביחי מחצבים] של הארץ. מלמד נודע, מחברם של יותר מחמישים עבודות מדעיות והמצאות, השאיר אחריו עקבות ניכרים בתורת המחצבים." צוין כי פרייגרזון נמנה עם מניחי היסודות של "ההשבחה הסובגני-טית", וכי יותר מ-40 שנות חיים שלו נתן לחינוך מהנדסים-משביחים. ועל הפול – הוא היה "אדם של יושר וטוהר נדירים, אדם בעל נפש גדולה, שהמגע עמו העשיר רוחנית את תלמידיו וחרביו לעבודה הרבים."²⁵

אף במלה אחת, כמובן, לא הוזכרה "ישותו" העברית של המנות.

ל"ענף הטראגי ביותר וההירואי ביותר של ספרותנו" – כפי שהגדיר אברהם קריב את היצירה העברית שצמחה על האדמה הסובגניטית²⁶ – תרם פרייגרזון, בכשרונו ובהתמדתו, פירות נאים שונים.

24 משיחתנו עם יחזקאל פולארביץ'.

«Г. И. Прейгерзон (1902—1969 гг.)», Обогащение и брикетирование угля, № 2 (89), Москва, 1969.

26 חיים לנסקי, הענף הגדוע, הביא לדפוס והקדים מבוא: אברהם קריב, מוסד ביאליק, ירושלים, 1954, ע' 13.

בין פורים לפסח

[א]

הימים שבין פורים לפסח – עונה של יבוש וצחצוח לעיירה. ברכה רבה ושמץ חן מיוחד לחסדי החמה המחודשה, המסמאה עינים ולבבות. השתא, ביום הראשון לאפריל, היו תרנגולים מתגנדרים בחצרות, סמוך לגדרות ולביבים, מזקפים כרָבֵלְתָם, צועדים מתונות, כדרך התרנגולים, וקוראים את קריאתם בהט־עמה אביבית צוהלה. היהודיות היו נושמות, מעפילות ועולות על הסולמות לשם שפשוף והדחה והסדת כותל. אי־שם נפתחו החלונות וחדרו צלילים מקוטעים מן החוץ אל הבית ומן הבית אל החוץ, פקעת פטפוט מכוננת תפירה ושירה לבבית אתה:

הבה ונתפייסה,

קנה לי פונט ממתקים...

בוא אלי בערב שבת,

דבר דברים רפים...

כך היתה שרה אחת הנערות החביבות, בת־ישראל – וטוב היה בחוץ. החבר פיסטון, סוסו של גדליה בעל־העגלה, היה מבשר בעיירה המצוללה את חזירתו של אינאן סמיוניץ, החבר לאברוב, מה"קומנדירובקה" * המכובדה שלו.

"הֵה, פיסטון!" היה גדליה מצליף מדוכנו על גבו המבהיק של הסוס, והלה היה מנענע בונבו מתוך נחת־רוח וממלא את חלל עולמו של רבון־כל־העולמים נהימות קוקטיות וגללי פרווה מהבילים. פה־ושם היה אחד יהודי, במחילה, משרבב את צוארו הכחוש להבחין בנוסע, ומיד היה חוזר ומקווצו באדישות לבנינת כתפיו:

"מע, המשומד הרי זה בא ו!"

* נסיעה בתפקיד, שליחות.

היתה השעה הרביעית בצהריים. צילצלה העיירה כמתכונתה, טבולת שמש ניסן, אבק טרי ופיהוקים. סמוך לחנויות הקואופ-רטיבים היו קרונות-עץ מנמנמים על אפניהם, וסוסים לועסים שחת מתוך גענועי זנב ואזנים. העובד האחראי, החבר לאברוב, הבחין בזה מיד. הוא היה ראש ההנהלה של כל הקואופרטיבים העיירתיים, ראש וראשון בעיירה, ועודו בדרך, בעגלה הנעימה של גדליה בעל-עגלה, וכבר התחיל החבר לאברוב למלא את חובתו החברתית המוטלה עליו.

גדליה בעל-עגלה, עטוף, למרות השרב והאבק, בורנוס עבה, הכריז לפיסטון מתוך מציצה ומלמול שפתים, והלה נתעכב ועמד ברוב תפארת ונימוס סמוך לשער-עץ מצובע – לביתו של החבר המכובד לאברוב. אי-שם היה עדיין פעור לוע החלון ואחת הילדות המלבבות היתה מנעימה בו קולה:

הבה ונתפייסה,

לטפי נא את שערי!

אצבעותיך, אהובתי,

נוטפות מור וצרי...

החבר לאברוב קפץ בקלות מן הכרכרה המעוכה, תחב את ה"פולטיניק" • לידו של גדליה ונחפו לדלת המבוא. אשתו, ידע, שושנה מואיסיבנה, עוד רגע ותצהל לעומתו בסבר פנים קורנות. עדגת שדיה, הפולחת מבעד דקיקות חולצתה, תאומץ ללבן באהבה. וולדימיר אינאניץ', בן השמונה יצבוט את כנפות פידוקו, לאמור: "אב'קה, הצעצועים..."

הרת-צעצועים היתה כל קומנדירובקה לוולודיה הקטן...

[ב]

וולודיה היה מגלגל את האופן הצהוב סביב השולחן, סתור-סחור וחוזר חלילה. וארקה, האומנת הכפרית, יושבת היתה אל החלון וסורגת פוּמק עבה. צילצל השעון: אחת, שתיים, שלוש, ארבע – קום!

• חצי רובל.

"פאפקה, פאפוצ'קה!" הכריז וולודקה עם היפנס אינאן סמיו־
ניץ, עזב את האופן לנפשו, והלה נתקל מיד בכסא ונתהפך
מתוך פרפור על פניו.

החבר לאברוב נשק בידידות את בנו. וארקה קמה ממקומה,
הוציאה מחיקה מעטפת מכתב כחולה והושיטה לחבר לאברוב.
פניה הצהובים היו מחונכים חיוך נאשם, ומסכן היה תלוי
הפוזמק בידה המוצנחה.

"ה'פֶּאַרינְגֶּה' (הגברת) ביקשה למסור בשבילך, אינאן סמיו־
ניץ. עוד לפני שלושת ימים נסעה מכאן."

היתה מלהיבה החמה את פטורי הציצים הורודים שעל
הכתלים, ומעבר לחלון, בגינה, היו מפטפטים, עירומי ידיהם,
אילני־סרק מעוקמים. אחזה פתאום את לבו של החבר לאברוב
מרה שחורה קדורנית, נכפפו ברכיו, חבוטות חולשה, ואומלל
היה האיש בשבתו על הכורסה שמאצל.

"29 במאָרס," כתבה שושנה מואיסי־בנה, "היה שלום, נאניה
יקר. הריני נוסעת מכאן, נוסעת לגמרי. לו חי עדיין אבי, עם
קופסת־הטבק שלו, עם זקנו המפותל, עם ספרי־הכלה—היה
צוחק לי ולמשובתי. אכן צדקו, ואניה, אבותינו הזקנים, בעלי
ירושת הנטל הכבדה. קשה ליהודי ולנכרי לדור בכפיפה אחת.
עתים—וכאלו אור אין לנשמתי. נאניה חביב, אתה צריך
להבין את זאת, לא בכ האשם. כה כלה לבי לסביבה יהודית,
לניגון אבא־סבא בשחרית יום, בהיִדְלֵק עששית לילה על צהבון
עלים. אוי, אוי, היה מנגן אבא־סבא, ומשווע היה לבו לאלוהים
בשמים על כל העוול והשערוריה, ועל כל החרדה שבעולם.
עכשיו, מדי צאתי החוצה, והנשים היהודיות לא תדברנה אתי
מטוב ועד רע, משומדת אני כאן, ואניה. ואתה— — —

"ואניה חביב, לו היית נכרי גמור, לו היית אדם שלם. פרקים
היית מספר לי על ילדותך, על אביך ה'גוי' ואמך היהודית.
נערי החוץ היו מקלעים בך אבנים וקוראים לך: ז'יד! מילדותך,
בשל עיני אמך השחורות, העינים היהודיות שלך, היית נושא
את סבלך. כמה שטמת את סבלך אז, ואניה חביב.

"אמך! האשה חוֹרֶת הפנים, להוטת העינים, האשה הטובה,
הרחמניה, האוהבת—האם שלך! פעם, סיפרת, הביאה אותך

אמא לבית-הכנסת, בהיתבא, בעלוט יום, עם יגון הימים. מה פחדת אז, סיפרת. ברי היה לך, שאחד הזיידים האלה יקפלך בטליתו וישאך למערה צחיחה, למערת הפחדים. פרשת לקרן זוית ובכית...

"גם עכשיו, יודעת אני, אינך סובל את העם היהודי. אולם בשנת הלילה יש, אאזינה, ושפתיך ממלמלות את זכרה של אמא שלך. קשה, קשה לי אתך, ואניה חביב. הגך נכרי — ויהודי במקצת. 'משומד' — כך מכנים אותך כאן היהודים.

"ובנוגע לוולודקה שלנו — — —"

אלה וכאלה כתבה שושנה מואיסיבנה, האשה היהודיה עדינת השד'ים, שגמרה לפני עשר שנים את בית-הספר העברי למורים באודיסה, העיר והאם בישראל.

[ג]

אינאן סמיוניץ', החבר לאברוב, יוצא החוצה, כשראשו גלוי והליכתו כושלה. היו מצלצלות באבק קרני השמש השוקעת, מפיוזות בו נתיבות נרעדות. הלכו הלוך והתאבך תימרות האבק — קם רוח שפיים, הרגיו את כל השכבות הנערמות, טילטלן, הסחירן, הסמיא את כל החי והנושם. ועם ערב — העצבים גדמה היה לחבר לאברוב, והנה קובר האבק את העיירה לבלי קום.

ובכן, הלכה סוסגקה, הלכה, הלכה, הלכה ממנו האשה השחר-חורה, הגאהבת, בעלת היד'ים הקטנות. סוסגקה, היה אומר לה, הזיידוביצ'קה שלי, חביבת-ליבתי! תגע נא בת-צחוקך המרננה בשפמי, לאמור: ואניה חביב, הרי זקוק-תער הוא היום...

או — פעמים היתה באה אליו מסתובבת-משתובבת זעיר פעמים ואומרת, וברצינות קפריסית: ראה, ואניה, הרי לבשתי היום את השמלה הכחולה, שחורת הסרטים וארוכת-השרוולים — את השמלה החביבה עליך. אחר היתה דורכה עיניה לתקרה ומצביעה על עיקול חביב שבצנארה: נשיקה אחת. אבל רק אחת! ואניה, ואניה, מטורף...

היתה החמה צונחת וצונחת וההמולה הלכה הלוך והשתתק.

פיטפטה עדיין מכונת־התפירה את אחרוני טפחותיה :

הבה, ילדת־לבי,

הבה ונתפיסה!

אשק לך נשיקת־זהב,

אחר נאכל דייסה...

אז בשתתקה אף היא, ואפלולית היתה נוגחת מן הקצוות
וכורכת את הבריאה. הרת דממתה ויגונה. מבית־הכנסת
המאובק היו מצרידים את האויר המולות קולות מעוגמים,
שריננו תפילת מעריב. איואן סמיוניץ' נזכר פתאום באמו.
התחיל עוטף את עיניו בחשול געגועים משונה – וכעמוס סבל
ירד החבר לאברוב, העובד האחראי, אל ה"שטיבל" המאופל.
היו צובתים הצלילים את הבית, מתנועעים וצורחים את שירת
העגמה, ומספר יהודים מזקינים היו ממלמלים בלשונם איזה
מלמול עתיק, וזימזמה ההמולה הצורבת אל החלונות
המאפילים:

אי, אי, אי –

ושמור צאתנו ובואנו

מעתה ועד עולם...

על בהונות רגליו יוצא החבר לאברוב החוצה, מתחיל תועה
בסמטאות העיירה. אם כן, אלה הם היהודים, שגזלו ממנו את
שושנה שלו. יש בהן איזה כוח מאורר, במציבות רעועות אלו.
הנה גם הוא, איואן סמיוניץ', המשומד במקצת...

"החבר לאברוב, נו, ומה בדבר הבן שלי?" גשמע פתאום
סמוך ל"עובד האחראי" קול מתחנן של יהודי זקן.
החבר לאברוב היה ראש וראשון בעיירה, ועשרות אנשים
ביום היו פונים אליו לשם חיפוש עבודה ופרנסה.

"יש לי בן," אומר היהודי, מסיר משום־מה את כובעו ברוב
חן והכנעה, "ולו אשה ושני ילדים, הם גוועים ממש מרעב."
לאברוב היה שותק וצועד, מורד ראשו, חותך וחותר את
האויר המעריב. הנה כלתה העיירה, זחלה ובאה דרך מנומנמה.
פה־ושם פיטפט כוכב, רעדה שלהבת פה־ושם במסגרת חלון...

החבר לאברוב, איוֹאן סמיוניץ', עבר את גשר העץ הנטוי על הנהר ופנה ימינה, אל בלילת הגבעות והחריצים, הידועים בשם "גיא הסבכים". שירת אוקראינה רבת-עגמה בדבר הקוואק האביר, שהחליף את אשתו בקומץ של "טיטון",* היתה מסתננת ממרחקים, מכוסת גביחות עמומות, צויחות לילה, צפצופים.

"החבר לאברוב," אומר קול יהודי מאחוריו, "נו, הרי יש לי בן..."

לאברוב לא ענה כלום, התחיל מעפיל על גבעה גבנונית, ולבו רועד מכעס. מדוע לא יתנו רגע של מנוחה היהודים הללו, מדוע אינם משאירים למישהו כברת-ארץ חפשית, למה הם נתחבים בפול – ואין מפלט מהם?..

"החבר לאברוב," חוזר ואומר הקול היהודי מתוך כעס נימוסי. "נו, ובכן, מה בדבר בני?"

איוֹאן סמיוניץ' פונה בקדחתנות מורתחה אל היהודי וצורח בעצבנות חולנית: "לעזאזל! שתואיל ותלך לעזאזל! אין לי כל עבודה!"

היהודי מעפיל אף הוא על פסגת הגבעה ומצטחק בצחוק דקיק:

"להפחידני הם סוברים, החבר לאברוב? הֵי, הרי אמרתי לך: יש לי בן, ונצרך הוא לפרנסה. עליך לתת לו עבודה, החבר לאברוב."

הופיע בשולי השמים זנבה של הלבנה, ואחר זחלה המטרו-גיתה כולה והגיחה – קערת-נחושת מנצנצה. מימין ומשמאל, ממקומות מרוחקים, נבחו לעומתה כלבים גביחות מעוצלות, וצניצי לילה צילצלו מעברים.

או התחיל לפתע-פתאום היהודי הזקן צוח כלפי איוֹאן סמיוניץ', החבר לאברוב, ובקול דק ונואש, בעמדם שניהם על הגבעה הגבנונית, לטופת הלילה המנובח:

"א, אין לך עבודה?" כך צנח היהודי הזקן, "וכסבור אתה שלא ראיתי עכשיו בעיני שהיית בבית-הכנסת שלנו והתפללת שם את תפילת מעריב? וכסבור אתה של'עובד אחראי' כמותך מותר ללכת לבית-הכנסת? אני אודיע את הדבר! אני אצעק! אני אכתוב לחבר קאלינין! משומד, משומד, משומד!"

לאברוב קפץ פתאום אל צוארו של היהודי וצבתהו באצבעותיו החזקות. זקנו הקלוש של היהודי היה לוטף את ידיו של לאברוב, וגרונו היה מנחר ומנחר ברוב כוח ויאוש:

"משומד, משומד, משומד..."

לאברוב היה גוהם אף הוא כחיית-טרף רעבה ומחנק בנתר כוחותיו אותו העם הצעקני, הבהול על הפרוטה, שאינו נותן אף רגע של מנוחה, שגזל ממנו את אשתו, את שלומו, את חייו... אחר התחיל היהודי הזקן מפרפר ומתצוות ורגליו היו נחבטות ומשתקשקות זו בזו, כהשתקשק מכוונת-התפירה היהודית מן החלון הפתוח לרנחה:

הבה ונתפייסה,
די היות כגויים...
קנה נא לי טבעת-זהב,
אחר נכתוב תנאים!

אז חדלו נחירותיו ופרפורו של היהודי, וגופו השלך בתנועת מנוף חזקה אל החריץ שלמטה. על קרקעיתו של החריץ היה שוטף פלג אביב מקוצף, חוגר וחוגר ושוטף ומעקל את "גיא הסבכים". ובאמצעותו של גיא הסבכים, תלויה ומרפרפת באויר, על-גבי הנהר ועל-גבי החריצים, היתה קרבה ובאה לחבר לאברוב אמו היהודית, עטופת צחורים, פרועת שיער, וקלחו על צחור שמלותיה שני צנורות דם מחוורות עיניה. וכה אומלל ונוגה היה צוארה הכפוף, ומשתי שפתותיה המלוחשות היתה נושרת תפילת פלצות...

"אי! אי!" צרח פתאום החבר לאברוב צריחת אימה והתחיל גולש ויורד מעל הגבעה, בורח. היה הרוח מפור את הצויחות, התנועעו הכוכבים וצרחו את שירת העגמה. מילמלו הנביחות הרהוקות והצרצורים איזה מלמול עתיק, התחילה כל הבריאה מתנועעת ומזמרת את מזמור היגון:

אי, אי, אי –
ושמור צאתנו ובואנו
מעתה ועד עולם...

[ה]

החבר לאברוב פתח בחרדה את דלת החוץ ונכנס לביתו.
ולדימיר אינאניץ, בן השמונה, נחפו אליו בקריאת צהלה:
"פאפקה, פאפקה! ואנחנו רימינוך! היום – האחד באפריל!
אנחנו רימינוך!"

מיחם צוהל היה מוזום על השולחן, המכוסה מפה לבנה.
שושנה מואיסיבנה קמה ממקומה וחיבקה את בעלה. עדנת
שדיה, הפולחת מבעד דקיקות חולצתה, אומצה ללבו באהבה.
בחדר השני עמדה מיטה צחורה, ערוכה ברוב טעם, ערש האושר
והניחומים.

"נארקה!" אמרה שושנה מואיסיבנה, "תני לאינאן סמיוניץ'
כוס תה! ואניה חביב, מהר ורחץ את פניך מאבק הדרך ונשתה
תה. כמה קוורו פניך, טיפשוני. הרי היום – האחד באפריל!"
וולודיה היה צובט את כנפות בגדו של החבר לאברוב:
"אביקה, הצעצועים..."
ומעבר לחלון, בעיירה, הושלך הס.

ב ברדיצ'ב־אמא

כוכב משונה נתקע בסינורי שמי חשנן, קרן וצלל כמרגלית
נפלאה הבאה מכרכי הים, ליטף את הלבבות. אני שוטטתי
בחוצות ברדיצ'ב־אמא, ועין הכוכב הערירי היתה פקוחה אלי
לנחה, וחלום צורב הרעיד את נפשי עד היסוד בה.

בעיירות ישראל עברתי, ועיני ראו את כל הדלדול הרב, אשר
פוצץ את כל המקומות האלה, וללבבי חדרה חלודת השממון,
שהשתטחה בקהילות־הקודש עד אפס מקום. הבגים נדדו למר־
חקים, התיישבו על האדמה, נבלעו בכרכים, מתו ברעב ובפרעות,
התבוללו בין האומות. היה, בנאמנות, דואב הלב לראות את
הקץ הפרא הזה לעיירה שלנו. אז באתי לברדיצ'ב ואמרתי:
הנה! הנה המקום היחיד אשר כבודנו במקומו עומד. פה נדע
ונינכת, כי יש עוד יהודים בארץ־הסוב־גיטים שלנו.

והנה שוטטתי בערב חשנן בחוצות ברדיצ'ב, וכוכב משונה
זרח וצילצל בשמי־השמים, כמרגלית נפלאה מכרכי הים...
האזנתי אל העוברים־ושבים — ונרעדתי מאוד. אזלה מלה יהו־
דית מברדיצ'ב! התינוקות והפרחחים הפי־רנוטרים * בלשון
אמא, היו חבושים עניבות אדומות לצוארם, רדפו זה אחר זה,
צעקו עד לב השמים; בחורים ובחורות מוזרים טיילו, מחובקי
זרועות ולבבות, צחקו ופיטפטו ושרו שירים חביבים. שתי
בריות בעלות משקפים דיברו ביניהן בסער דברי פוליטיקה...
וכל זה בלשון עכו"ם, בלשון הערלים.

אפסו יהודים מברדיצ'ב!

"ני־ני — אל אלוהי אברהם! הכלה אתה עושה את עמך?"
ואני, שריד האומה הישראלית, נדדתי בברדיצ'ב־אמא. התל־
בטתי ברחובות העיר וסמטאותיה, ומרץ רוח התזזית חדר אל

אברי, זרם בעצמותי המגקשות. הרוח הרע הפך עלי את חלל העולם, ועין הכוכב הפקוחה לרנחה רעדה עלי כמתוך רחמי האם, היחידה לך בחיים...

ברחוב קארל מרכס, סלתה ושמנה של ברדיצ'ב, עוד היתה קופצה מן החלונות חדות אורות חשמל, אך בסמטאות, בסמטאות העתיקות של ברדיצ'ב – היה מר! עלטה עלטה את הבתים והגגות, טיילה על האדמה, קפצה עד לשמים; רוח קפדן נהם בסמטאות, התפוצץ מכל קרן, טילטל ובידר את כל הזנבות והבדים... להקות לצים ישישים רדפו אחרי, רצו לפני, שלחו לשון לי, חבטו בזנבותיהם. ותהי אימה ושריקה מסביב. ובתוך ההמולה האיומה הזאת צצו פתאום מימיני ומשמאלי שני בחורים רחבי־כתף.

"סטופ!" קורא האחד ביהודית נקיה. "מה שמך, רבי יהודי?" כה רבו געגועי על מלה יהודית פשוטה, ששמחתי שמחה רבה גם על דיבורים אלה. הנה אמרתי בלבי, עוד לא אפסה הלשון היהודית מברדיצ'ב; עוד חורק על אופניו הגלגל ההיסטורי שלנו.

"בנימין!" צועק אני בחדנה רבה, "בנימין ברבי ישראל־אלתר, חברים ליסטים!"
"יהודי?"

"יהודי, יהודי!" צוחת אני, ודחילת אושר מרעידה את עפעפי עיני, דמעות־פלא מצלצלות, שירת גיל שר לי הכוכב הערירי בשמי ברדיצ'ב־אמא... – "יהודי נקי ומנוקה, חוטר מגזע אברהם, איסאק ויעקב..."

"סחב אותך, סולומון!" אומר בחור אחד למשנהו, והם תופסים אותי בזרועותי ומטלטלים לאורך הסמטה. הרוח הרע והמגקש בא לעזרתם, דוחפני מאחורי, רודף אחרינו מתוך נהימה. להקות לצים ישישים, עוברי־בטל, מקשקות בסמטאות ברדיצ'ב רבות־הכלח.

חברי הקוראים ואדוני המבקרים! קשה לי להמשיך את סיפורי. לגבי הספקנים ומעקמי החוטם הנכבדים שביניכם – לא ייאמן כי יסופר. אולם – מי שינסה להוכיח, כי מסעות בנימין הרביעי הם דבר שלא היה ולא נברא – יעלה חרס

בידו. כל המסופר בסיפור מעשה זה, בקודמים לו ובבאים אחריו – עובדות נוראות הן, שאין להרהר אהריהן. שעה קלה סובבנו שלשתנו בסמטאות ברדיצ'ב הארוכות, ואחר נדחפנו לתוך דלת ברדיצ'בית שכיחה, עלינו באיזו מעלות רעועות ומכורסמות, צעדנו באיזו פרודורים מעוכים – ואחר נכנסנו לתוך חדר גדול מואר בעשרות מגורות ונברשות. האור היה רוצץ את החדר הכביר, מסנוור את העינים, נקלע בדם ובלבבות. באמצע החדר עמדו שולחנות ארוכים, מלופני מפות מצוחצחות, ועל המפות צילצלה החדנה הישראלית. החדוה הישראליה צילצלה בהמון חלות מחייכת בצבהונן הביצני, בבקבוקי היין העליזים, בנצנוץ שפעת הכוסות-ישועות-אשא, שחיכו צפורים לגורלם, בהמון הקערות והתופינים וכל יתר הסממנים הטובים, אשר לזכרם בשפע פול יתרייר כל חך, שבהם מצטיינה חתונה יהודית כשרה.

אמנם כן, היתה זאת חתונה ברדיצ'בית צנועה, ועצרת רבת-אוכלוסין של יהודיות בלתי-זקנות ביותר היתה מסתובבה אילך ואילך ומזומזמת, כדרך היהודיות בנות כל הגילים. יהודים מפוחדים אחדים היו תחובים בהמון הנקבות הללו, ולאחר שנכנסנו שלשתנו אל האולם הריע כל ההמון הנישא הזה תרועה כבירה, לאמור:

“הידד! חטפו עשירי למנין!”

ועד שאני מתבונן כה וכה, הציגו את החופה על ארבעה כלונסאותיה, דחפו את הכלה אל תחת האפריון, החתן אמר את הברכה הידועה, יהודי בעל זקן ופיאות נעימות קרא איזה שטר ארוך בלשון הארמית. היה, באמת, קצת ענין ביהודי הזה. שמו היה מכופל למדי – ר' שכנא-דוב ב"ר ישראל-נחמן...

ואחרי כלות כל הברכות, אחרי נצנוץ הטבעת על אצבעונה של הכלה, שתק ר' שכנא-בר ב"ר ישראל-נחמן במקצת, ואתו יחד שתק כל מנין היהודים והמון הנשים. היתה, אמנם, שתיקה גמורה, מלבד תקיעות קצרות אחדות של חטמים בלתי-נכנעים.

“יהודים מאוד נכבדים!” אמר אז ר' שכנא-בר, “יש לי עגמת-נפש מכל הענין הזה. אם לא תזכרו את כל ברדיצ'ב

שלנו, אשר היתה כירושלים עיר־הקודש לכל הגליל, אשר מוגיטין יצאו לה בעולם, אשר גושפנקא של יהדות היתה טבועה עליה מיום הורתה ולידתה – עכשיו, איך לא ידנה הלב לראות את זאת העזובה, אשר כל יהודי מכחש במוצאו, אשר אזלו האנשים בברדיצ'ב שיש לצרפם למנין יהודי כשר. ואיך לא ידנה הלב, ואיך לא תדמע עין...”

היה, באמת, קצת ענין ביהודי זה, אך כל ה"עולם" התחיל לצעוק "מזל טוב", ותהי המולה רבה. בקרוב ישבו המסופים אל השולחנות, צילצלו הקערות והכוסות, נסער הבל היין אל המוחות, התנוצצו אֶזמרגדי העינים ותהי המולה מסביבי. הנשים הצעירות שבמחנה, בנות הארבעים לערך, היו קורצות אלי בעיניהן המחייכות, כמבטיחות חבל בנעימים, והיה בזה גועל־נפש רב. אולם אחר־כך, כאשר לטף הבל היין את המוחות עד אפס מקום, ניגנה המוסיקה פופס־טרוט מסוער, וכל היהודים והיהודיות יצאו במחולות, התנדנדו זה מול זה, ימינה ושמאלה, קדימה ואחורה.

אז ראו עיני את כל השערוריה הזאת בבית החתונה היהודית, ולבי בכה מאוד בקרבי. בית המחוללות נהפך לי לבית התאניה. לצים ישישים, עוברי־בטל הסתופפו בזויות האולם, ספקו כפים והורידו דמעות:

”אוי ואבוי, מה זה היה לך, בת יעקב!”

קפצתי פתאום על אחד השולחנות ואקרא בקול גדול:

”יהודים, יהודים!” קראתי ברוב אימה, ”עמדו נא, עמדו! בטל ומבוטל! לא היה ולא נברא! ארחי־פרחי! החופה אינה חופה – מעו!” (ה"מע" האחרון – נסיון בלתי־מוצלח לחקות את התרועה הגדולה שפרצה מגרוני בעטים של שפע המאכלים והיינות המשובחים שבלעה קיבתי הדלה אותו הערב).

המוסיקה נפסקה מתוך בהלה והובלט האור הרוצץ שבחדר, האנדרלמוסיה שעל השולחנות המסובכים; להקות הלצים הישי־שים שבזויות הטו לי אוזן איומה והגיעו בראשן. הנדנדוד המגועל ניתק כמעט לגמרי. היתה אמנם שתיקה גמורה, מלבד נדנדודים קלים של אחזרים בלתי־נכנעים.

”יהודים!” קראתי, ”יהודים טובים! רימיתכם! גוי גמור

אנוכי מבטן ומלידה, והחופה אינה חופה, והמיקח הוא מיקח טעות..."

אך אני שתייתי למכביר ועמידתי לא היתה די נכונה. לכן צחק עלי מאוד כל הקהל, והמוסיקה פרצה שוב בפופס־טרוט מסוער...

"ושמי," צעקתי בשארית כוחותי, בנפלי מעל השולחן, "ושמי בישראל: מיטרופנוס! והחופה אינה חופה..."

איש לא שמע לי, ואז נמשכתי גם אני אל הגדנדה המגואלה שמסביב. שתינו עוד יין ושיכר, והיו גם יהודיות עבות אחדות, שאצלו לי בהתלהבות מתמציתן השמורה. אירע זה בפרוודורים המעוכים. העלטה היתה לוטפת את לחיי השיכורות, היהודיות היו נושמות מאוד, תוגה כוססת להטה בלבי...

לא ייאמן כי יוספר, קוראים חביבים, אך הנה זו כמעט עובדה. וכעלות השחר יצאתי מן הבית בלוויית אותו הבחור סולומון, ושחר חשנן צולף קידמנו בעתרת שעמומו, עננים התדפקו אל האדמה, יהודים רבים היו נחפזים עם סליהם ושקיהם אל השוק וממנו. הבחור סולומון היה מסתכל בהם ואומר בנוזיפה:

"מורדות * יהודיות," אמר הבחור סולומון, "אתמול צריך היה לחפשן בנרות והיום אין מפלט מהן..."

ורגליו הנבוכות הכשילוהו, את הבחור סולומון, ויפול פתאום על האדמה המרופשה, ופניו היו אומללים מאוד. תוגה רבה צנחה על ברדיצ'ב־אמא, התמזגה בבצה, בגגות, בשלדי האי־לגות. גמשכו מיתרי האפקים אל כל קצות העולם, ובכל קצות העולם לא היו כלל ניחומים לאדם הקטן, הנזקק לחתיכה קטנה של פרנסה ולטיפת אושר מצערה.

ביערות פאשוטובקה

[א]

קוראי הנכבדים, שבארצנו ומחוצה לה! בטח יימצא בגבולכם מספר מצומצם של בני-אדם אשר רוחם עשוי לבלי חת. מתי-מעט אלה יערקו עכשיו ממקומם באשר הם וילכו אחרי אל יערות פאשוטובקה העבותים.

יערות פאשוטובקה! כותרת האגדה הכחלחלה, גיבי החן! בתים מעוכים, צחנה, אשפה, כלבים מדובבלים, יהודים ויהודיות, להבדיל – כזו היא פאשוטובקה. וביערות – ביערות מצל-צלים טלאי השמים המכוחלים בינות לראשי האורנים, חותך פטפוט הצפרים את רינת הבשמים המזולפים, צוהלת נשימת הצללים המתעוותים – חג משומר מחולל תמיד ביערות פאשוטובקה!

בימות הקיץ מתכנסה לכאן "אינטרנציונלה" שלמה. יהודים מפאשוטובקה, יהודים מפילינקה, יהודים מחרולין, יהודים מסודילקוב – ויש באים אפילו מאודיסה!

ובכן, קוראי הכי נכבדים, אשר רוחם עשוי לבלי חת, הרינו מתגנבים כולנו באישון ליל צלמוות למסתורי יערות פאשוטובקה. פלגי אויר יער משתחנים לעומתנו, חבילות הכוכבים המשובצים בין הארנים מאפילות על דרכנו, מטפטף פה-ושם פגר זמורה יבשה, הנופלת אל זרועות האדמה המשותקה. נושר אור רחוק מאשנב, קריאות קטועות, צחוק כבוש, שירה נוגה מדירות הקיץ.

אני, עבדכם המחבר, מנופף במקל-הקסמים שבידי, ומבחר קוראי הכי נכבדים מתפזרים ביער, נתלים בשוכי האילנות, נבלעים בינות לשיחים, מסתתרים באחת הפחתות, מתמוזגים בערימות העלים והזמורות דאשתקד, מתפלשים בגבעולי הפרחים והעשבים הרכים. צונח רוח לילה, מנשק את רותנו העשוי

לבלי חת, מצלצל בימינו שעברו, כצרצר עם ערב בשבלי סיון.

ואת שאר קוראי, שאינם משתתפים במחננו, אבקש להשיר את רוח המהתלות מדמיונם. פה תעבור לפני עיני-רוחם דרמה, טרגדיה, סימפוגיה של צרות והרפתקות-נפש. פה יסופר על-דבר פינחס (הוא-הוא פטר) בוק, הלוחם הנורא בעד אנשי-העמל, ופניצ'קה כץ, בת ר' יעקוב-ישעיהו גיפמאן; ועל-דבר פרץ מרגלית, חבר הפרופ-אגודה של עובדי ההשכלה וה"שיק-סה" דאשקה.

[ב]

הריני בא בשאלה אל כל הנערות האמיתיות, בעלות-הטעם: במטותא, מה דעתכן בכלל על פינחס בוק? היכול בחור זה לצוד את הנפש? להגרה חגורה נפלאה של חלומות ואהבה? להדפיק את הלב המצפה על המשכב בלילות? להרעיד בת-צחוק של מבוכה על שפתים עורגות?

כל המין הנשי יענה פה-אחד: הן! יש ויש בידו של החבר בוק להיות רע אוהב ומחמד-לב, להיות דוד-געורים ובעל-בעמיו!

הנה גפלו ביער המערים תעלולי הצמחים המצלילים, תרדמה הרטיבה את העפר המלבלב, ופניצ'קה כץ התנוודה בנדנדת החבלים הקשורה לשני אָרגים-שכנים, ושורות ספרה הנשמט גשקו את הדשא המאפיל. פטיה בוק, בעברו לתומו, נמשך אל עיניה של הנערה, הרים את הספר ואמר בקול רך:

"בבקשה, חברה נכבדה, הרי ספרה!"

בת-צחוק של תודה נשרה מעיניה של פניצ'קה—ונפצע לבו של החבר פטיה, גיתר בו, כשלהבת דועכה במנורת שבת עמומה. על שער הספר שבידו היה מצויר ג'נטלמן בעל מכנסים משורגים, וחתול נאה בעל זנב מצוין על ברכיו.

"תאנתו של מיסטר מאררפית!" קרא החבר בקול רם את שם הספר והוסיף: "אח! שוב מתגרה בנו הבורז'ואזיה הפל-עולמית בחתוליה ובכלביה. לא אחת למדנו בימי מלחמת-

האזרחים את החתולים הללו. ועכשיו אספר לה, איך זינקנו ביום סגריר, כל הגדוד פה-אחד, לאחוזתו של הנסיך אובולינסקי."

ויספר החבר בוק את אשר רטש בעצם ידו את הנסיכה הזקנה ואת חתולה הצהוב ביום הסגריר, בטוש מחנות עלים צהובים והידפקם אל החלונות המהובלים.

היה משתטח הערב על היער, כגשם בערבה. זרמה חדנה וזרמה תוגה ביערות פאשוטובקה, העמיסו את החיים המזוחלים. פניצ'קה צחקה, קפצה מעל הנדנדה ונשענה בשכמו האמיץ של בוק.

[ג]

הפגישות הראשונות, הריחניות, נעטרות החן! מרטטות אתן ביערות פאשוטובקה, פה-ושם, על גזע צנוע, במשעול מצל, סמוך לפלג מקלת. וביום הששי בשבוע, לפנות ערב, נכנס החבר בוק לקייטנית של פניצ'קה. שם היתה גיטרה, עציצי פרחים, שולחנות, מפות ועוד רבות.

נטפל במקצת בביקור זה. רסיסי החמה האחרונים עוד תעו בין האילנות, היתושים היו תלויים ברוח, נלאה צחוק הצפרים. היות שהיה יום הששי בשבוע, ישבה מאדאם כץ אל השולחן וכן גם יעקוב-ישעיהו כץ. השיקסה דאשקה ערכה את השולחן, כיאות בששי בערב, היינו: יין וחלה וכפות ומזלגות מנצנצים. עוד היתה פה דודה מעניינת, תמרה אלכסנדרובנה, כמדומני, בעלת חיצוניות אינטליגנטית.

ככה נפל הלוחם פטיה בפח, נשמט לקן הבורז'ואזיה העו-למית. היו מזומזמים צלילי היער מבעד החלונות הפתוחים, נסחטים דרך הוילונות המושקפים ומלטפים את כתלי החדר. אז ישב פטיה בוק על הכסא, הזיע במקצת ופתח את שיחתו עם הגברת כץ.

"אויר נעים!" אמרה, למשל, הגברת, ותפוחות היו ידיה המוסרחות על מפת השולחן.

הסכים לזה בוק ושתק. פניצ'קה פיהקה ושאלה, מביטה בראי

קטן שבידה ומנשכה את שפתותיה, אם כיבסה דאשקה בשבילה את השמלה הצחורה.

החבר בוק הזיע ומיהר לענות, שודאי כיבסה השמלה המבו-קשה למשעי. אחר היריהר במקצת ואמר, שחשקה נפשו לפרקים ליפול שוב אל המחגה האדום ולהילחם מלחמת־אבירים עם הקפיטל.

ויכעכע החבר בוק, וינגב את מצחו. המאדאם אמרה, שהנוער בימינו הוא שואף דמים.

“דאשקה, את הצלוחית הכחולה!”

אז קם ממקומו הניפמאן כץ, הרים את כוס הפורטניין ופתח בקידוש השבת. את הברכות היה קורא בקול רם וחגיגי, ולאחר השם הקדוש היה מפסיק לרגע את הריציטיטיבה הצרודה, ואז היה החבר בוק קורא במכאובים:

“ברוך הוא וברוך שמו!”

השינים והמזלגות צילצלו אחר־כך, והדודה המעניינת הפליטה איזו פראזה, אשר לא כדאי לטפל בה. בעד הוילונות האפיל היער, ניגנה מנדולינה בקירוב מקום, ואחר ארוחת־הערב ביקש פנחס בוק מפניצ'קה, שתרשה לו ליטול את הגיטרה מן הכותל. פניצ'קה צייתה, ואז ניגן החבר בוק בביתו של הניפמאן האודיסאי את ההימנון האביר של כל העמלים, הוא־הוא ה"איג־טרנציונלה." כל המסובים קמו ממקומותיהם, ויעקוב־ישעיהו כץ הסיר את כובעו.

ככה, באכילה ושתייה ונגינה, עבר על החבר בוק ביקורו החביב בבית־הקיץ של האזרח כץ.

[ד]

אותן הפגישות, חזיו ורעם — אותן הפגישות! יערות פאשו־טובקה, האגדה הכחלחלה, ניבי החן — ופגישות הזהב! במקומות אחרים טיפלנו לא־אחת במו־מנטים מזהירים כאלה, כאשר אחד הנערים אוהב את נערותו וצללי ברכה מטפטפים בלבותם. כצפור מרתחה, צונחת אז משמי־השמים חדות־אלם, מלהיטה את הדממה, מכפרה על ההמון שבחיים. לא נתעכב

הפעם בזה. נדבר בפרץ מרגלית והופעתו ביער פאשוטובקה. אין אני אוהב את פרץ מרגלית. הוא היה חבר הפרופ־אגודה של עובדי ההשכלה, משורר יהודי, מדפיס את שיריו ב"רויטע וועלט", והרס את אֶשרו של החבר בוק, הלוחם הגדול בעד העמלנים.

הוא, למשל, נתאהב בפניצ'קה כץ. גרגרתו היתה בולטת, סנטרו מחודד ובלוריתו נופלת לו על ערפו. הוא דיבר לפניצ'קה דברים נעימים, ואחר הקריא לה שיר אחד ברעם ואש, ובת־צחוקה של הנערה ליטפה את גרגרתו הקפצנית של המשורר. לבו של פטיה בוק נמחץ בקרבו. הוא הלך הביתה וכתב רוסית את השיר הזה:

פאניה יעקובליבנה — נערה

יפת־תואר ויפת־מראה.

אם גם ירוק תירק בי —

אותה אאהוב אני.

זימזם זבוב. פנחס בוק פיהק והרגיש מכאוב בלבבו. במקום אחד ניגנה תזמורת, אידל הכנר היה המנצח ושלמקי פישר נהם בבאס. היתה זאת מוסיקה מפאשוטובקה, היה זה כאב יהודי, וירעד לבבו של החבר בוק, וינוע כדגל ברוח התזוית. בא הערב, הוהיב את האגדה הכחלחלה, צנחה אפלולית. נשבה מנוחה ביער.

זימזם זבוב. פנחס בוק פיהק ויצא לחפש את פניצ'קה. אך פניצ'קה ופרץ מרגלית אָתה נבלעו בפינה חבויה שביער. אז פגש בוק את השיקסה דאשקה, המשרתת, ושפך לפניה את תמרורי לבתו.

[ה]

והשיחה — שיחה בין בוק ובין דאשקה המשרתת. הלילה ניגן ביערות פאשוטובקה וניתך זמר הלב אל האדמה. בפאשוטובקה ובסודילקוב ובשאר הק"קים היו כבים החלונות המאובקים ויהודים היו שוטחים עצמם מתוך גניחה על הכסות היהודיות הטובות. פנחס בוק עישן פפירוסה מן המין השני "א" ואמר

שצריך לגזור את כולם – שוב צריך לגזור את כל האינטלי-
גנטים, אשר רק רוכבים על עֶרְפו של האיש העמל.
הוא יסע לקרמל, אל החבר ריקוב. ליפסיי אינאניץ, יאמר,
אני שפכתי את דמי בעד הרפובליקה הגבוהה שלנו. והרעב
אכלני, ליפסיי אינאניץ. עכשיו מרוצצות אותנו שוב בנות
הבורוזיאזיה, אשר בשרן לבן ונעים, אשר דמן – דמינו הניגרים
ושפתותיהן המפורכסות – דמעוטינו הן. ליפסיי אינאניץ,
יאמר, אין לך מושג על כל אותם המשוררים האינטליגנטים,
אשר עֶטֶם מצטחק אלינו, ומזימה חורש לבם, והם שואפים אל
הגנרלים הלבנים. נינעץ נא, חבר הלוחמים, וגזור את כולם
לפי חרב...

אחר חיבק פנחס בוק את דאשקה המשרתת ואמר, שהיא
טובה, מפני שהיא בת פשוטה, בת העובדים והנלחצים, והיא,
כמדומה, אינה כותבת שירים...

“כל הגברים רמאים הם!” דוחפה דאשקה בחיבה את זרועותיו
האמיצות של פטקה בוק, ואחר היא נכנעת וצונחת,
פשוטה וטובה, אל חיק האדמה המאופלה. ניגן הלילה ביערות
פאשוטובקה וניתך זמר הלב אל האדמה.

לאחר שעה קלה היה פטיה רבוץ כחיה פצועה, תחת אחד
השיחים ומסתכל מתוך כאב שבנפש בפניצ'קה כץ ופרץ
מרגלית, שישבו, נאהבים ונעימים, על גזע עתיק-יומין. טיפטף
פה-ושם פגר זמורה יבשה. צילצלו חבילות הכוכבים המשובצות
בין ראשי האורנים הזועים...

לו קפץ דוב גוהם מסתר היער, התנפל על המשורר וטרפהו
נפש, אותו ואת הגרגרת שלו. פניצ'קה פורצה בצעקת אימה.
הוא, פטיה בוק, מונק מן השיחים, הורג את הדוב החביב, נושא
על ידיו את פניצ'קה המעולפה ומביאה, דרך יערות ואגמים,
לאי בודד בלב-ים. באי מקפץ האושר, טבול זהב השמש, שירים
מרננים מאפסים, לוטפים, נפלאים, את הלב.

“פניצ'קה, לוחש הוא, “חיבתי שלי!”

התנועעו שכמי הארנים ברוח הלילה, השחירו חלומות מצל-
צלים, בכה לבו של פטיה בוק בקרבו:
“אין דובים ביערות פאשוטובקה!”

גיטלה

הפוזמקאים הקיוביים, אורחי-ארעי כמוני בבית מנחם-בר השמש, היו סועדים פת-ערבית (דג מלוח ועגבניות) על שקיהם ומחרפים זה את זה בשמות גנאי. יצאתי החוצה וצינת אלול השטיפה את ברכי. צמר האילנות המוצהב נישא ברוח מתוך רשרוש, והדגל המתלבט שעל בית האיספולקום * בלע את זנב החמה המצוננה.

שמתי עין לעיירה שלנו. תינוקות כירסמו תפוחים, ואמותיהם לחצו את הספסלים והמעקות, מבודרות שוקים. כמאז, תפל היה אבק לשונן הפורח סמוך לבתים המערביים. פטפוט מזרחי גלהג, שהתמזג עם תרועות התזמורת המשוברות, שהסתננו מגן העיירה "הכוכב האדום". מודעה מסולסלת רבת-צבעים היתה צורחת מכותל הראינוע: "חתונת הדובים". ריקנות רקדה בכיכר השוק, ואפקים רחוקים מכורסמי חריצים ושדות חרבים התאפלו כבדות.

והנה חזרתי לאכסניה שלי ושוחחתי במקצת עם מנחם-בר השמש. תפילת מעריב אך זה נגמרה בבית המנין הסמוך. הפוזמקאים צררו את חפציהם ויסעו למסילת-הברזל בדרכם ל"יריד" שבעיירה הסמוכה, ומנחם-בר סעד את לבו בשיירי ארוחתם — בראש דג מלוח ופת לחם.

"טיילת?" שאלני השמש. עינו האחת נתעגמה, והשניה הפיקה ערמומיות, "דמיך, חבר יהודי, מתרוצצים בקרבך? אי, אי, זה ארבעים שנה שאני גר בעיירה זו, והנה השתגע העולם, והפול משוועים אל הלטיפה."

קם השמש ממקומו והוליכני אל גיטל הזונה. הוליכני קפנדריא, דרך הקלוב הקומסומולי, דרך העמק, בית-המרחץ,

בשבילים מסובכים. אחר באנו לביתה השקערורי של גיטל הזונה. היא ישבה אל השולחן שבאמצע החדר ולפניה קערה ריקה ומהבילה.

ראיתי את הקערה ואת יאוש ישיבתה. שחור תסרקתה הישרה הצניע וריכרך את פניה. בעד עפעפיה המאופלים היה דרוך האור הרחוק והמעוגם שחיפשתי, יחף רגלים, בתפוצות ישראל...

"גיטל," אמר השמש בפנותו ללכת, "יהודי זה רוצה להתנדע אליך."

"אני רוצה להתנדע אליך, גיטל!" אמרתי, "בימי נערותי, ואני בעיירה אחרת, כתבתי בשבילך שירים נלהבים, בת-ישראל אפלה. הריני לוקח אותך למשך כל הלילה!"

"שלושה!" הפליטה את המחיר והכניסתני אל החדר השני. ריח לבנים מוזהמים קפץ לעומתנו, ובלי אומר פשטה הנערה את שמלותיה מעליה ותשכב על המיטה. כתפיה הגאות והשזו-פות הבריקו אלי, ואז ישבתי על הכסא ושתקתי.

"פגנה," * אמרה גיטל בתמהון, "למי אתה מחכה?"

אני פשטתי את המעיל וחיבקתי את כתפיה החמימות של גיטלה. פניה התמהים הבריקו אלי בחולשת-נשים עצומה.

"גיטלה!" לחשתי ברחמים רבים, ורגליה היחפות נגעו בנעלי, "אני אמרתי בלב, כי אמצאך בעזרת-הנשים, ליד כותל המזרח, מרכינה את חייך לפני האלוהים שבשמים, והנה את בבית-הזנוגים, אחותי הקטנה, מוכרת את לבך לאחד העוברים בשלושה רובל הלילה..."

"חלוץ את נעליך, פגנה," אמרה גיטל, "קר לי."

"בנערותי, גיטלה, בעיירה אחרת, אהבתי ראשונה בת-ישראל קטנה. היא כה הרבתה צחוק. לאור הכוכבים והערב היתה צוחקת ומשתוללת. אני נשכתי אז את אצבעותי מרוב אושר. אחר נדרסה הנערה הקטנה הזאת..."

ואני חלצתי את נעלי ונשקתי את שפתותיה של גיטלה הזונה. היא פתחה את כפתורי חולצתי ולחצה את לחייה אל חזי.

"קר לי!" אומרת גיטל ונלחצת אלי, "למי אתה מחכה? כזקן מפטיר אתה בשפה."

היא הוציאה מתחת הכסת שוקולדה רקובה ותפרוס ממנה גם לי. אחר השתעשענו מעט ונלבש את בגדינו. יצאנו החוצה – ורוח אלול עקר אותנו, כיבה את הכוכבים... בא הסתיו לעיירה, ונגינה מזורה של תזמורת רחוקה פילחה את הלילה. חבטות תוף עפו אלינו מגן העיר. דרך העמק, בשבילים מסובכים, נמשכנו לחפש את חבטות התוף. בכל מאמציו כיסה אותנו הלילה.

"צוּדֶק!" * הצטחקה גיטלה, "אתה מנהל אותי כנהל את הכלה." ותפרוץ בצחוק חצוף, מקוטר מרירות. טיילנו מעט ב"כוכב האדום", ולבי צמוד לעיניה הכהות של גיטלה. הנוער שבעיירה היה מסתכל בנו ומתלחש. עלמה אחת, בעלת פנים עכבריים, ניגשה אלינו ותפרידנו לרגע קט.

"כל העולם מצטחק לך, עובר-אורח," אמרה לי הנערה ושיניה כירסמו את עיני, "הרי זאת גיטל הזונה, בת מנחם-בר השמש."

"האם בת השמש היא?" שאלתי וראיתי פתאום את עיני מנחם-בר השמש. האחת היתה עצובה, והשניה הפיקה ערמומיות.

"כן," עונה העלמה, "כל העיר מדברת בה." חזרתי אל גיטלה ולטפתי את אצבעותיה הנבוכות. כשתי שעות ישבנו בראינוע, ו"חתונת הדובים", טבולת צלילי פסנתר רסוקים, היתה מידרדרה עלינו מעל הבד הלבן. בינתיים נתלה חרמש הירח על ראש העיירה הצפופה, ובצאתנו היו הבתים המסנוורים משרבבים את גגותיהם העמו-מים, וצללים רטטו במשעולים. הרימותי את גיטלה אל לבי, ואחר הרכבתיה על כתפי ונשאתיה ברחובות העיירה הדוממים. קול צחוקה של הנערה חודר אל לבי, ואני נושק את אצבעות ידיה הלוטפות את שרירי.

אחר ישבנו על הספסל ואור הלבנה זלף על פניה.

"גיטלה, " אמרתי, "חיבתי שלי!"

היא פורצת פתאום בבכי וראשה נופל על ברכי.
"כה צר לי!" התפחה גיטלה, האחות הקטנה. כמתנה יקרה
נושאות ידי את ראשה של הנערה. הנה נפל הסתיו על האדמה,
גשם דולף עם הבקרים...

אחר נכנסנו הביתה ואמצא בורעות גיטלה את האושר
שבחיים. אולם בבוקר השכם, בהסתנן השחר דרך השמשות
המזוהמות, הקיצותי משנתי החטופה, שנת העייפים, ואז בא
באפי ריח הלבנים המזוהמים וטעם שוקולדה רקובה קפא
בגרונני. גיטל הזונה היתה סרוחה על-ידי, פניה אל הקיר
ואזניה גלויות. אז קמתי בחפזון ואימלט החוצה.

צפרדעים בלוטות עין היו מנתרות על דרכי. נשים, סליהן
בידיהן, נחפזו אל השוק. תקיעת שופר איומה היתה מבקיעה
מבית המנין. נתגנבתי לבית השמש, חטפתי את מלתחתי הקלה
ונחפזתי החוצה. חלצתי את נעלי ויחף רגל הלכתי בדרך
המובילה אל העיירה הסמוכה. זחלו קרונות איכרים לעומתי,
נעמסי שקים. ערפל גפל על השדות המשוודדים, העיק על
הדרכים... שכבתי לנוח ליד אחד השיחים ואישן שינה עמוקה.

אך בהקיצתי והנה עמדו עלי מנחם-בר השמש וגיטל הזונה.

עבים כיסו את השמים, מן האפקים זרמה אימה...

"חבר יהודי!" אמר השמש ועיניו המוזרות דרוכות אל האדמה,
"מגיע ממך לגיטל שלושה רובל בעד הלילה... הייתכן הדבר?"
"סלח לי, ר' מנחם-בר!" אמרתי ואסלק את הכסף, "סלח
לי מאוד..."

אך השמש שתק ופנה ללכת. דמעות נשרו מעיניה של גיטלה.
עלובה עמדה הנערה בתוך הערפל ועקבי נעליה היו מעוקמים.
חפצתי לצנוח לרגליה ולנשק את עקבי נעליה המעוקמים, אך
היא הלכה ממני פתאום ללא הגה. גשם דלפני היה נזרע
משמים, הסמיא את כל החדנה שבעולם. נעלתי את נעלי
ואמשיך את דרכי. בערב באתי אל העיירה השניה ושם מצאתי
לי אכסניה בבית אלמנתו של ר' שיקלה שטיינברג. שם היו שוב
מוכרי הפוזמקאות מקיוב, הסובבים עם שקיהם מעיירה לעיירה.
הם סעדו פת-ערבית וחירפו זה את זה בשמות גנאי.

הנשים התגרניות עמדו על סליהן וצעקו מאוד. כלתה רגל מן השוק, אך הערב היה הולך ומתבהר. בפאתי מערב קדחה מדורת הערב הלחה, מטליות עננים השתערו אל הגגות המכורסמים ורצועות מים דקות נולו מן הצנורות. רחוצים למשעי, שתקו סביב רחובות מולדתי, מצבות הכתלים. טיפות גשם היו תלויות לאורך הגגות, שותקות ונופלות ועומדות. יגון הערב, ערב השבת, צלל משמי השמים.

כלתה רגל מן השוק, אך הנשים התגרניות היו עומדות ועומדות על סליהן, וזלזולים איומים ותפלים היו מתפוצצים מפייהן אל הערב הדומם – כגשם הכסף, שהיה מתפורר לרגלי העצים בטלטל אותם הרוח. אוי, בני-אדם רחמנים, שתתפקע האשה הזאת, שפגרי רמשים ימצאו להם מקלט-ועד בבטנה, שתתארח אתה לחברה הכולירה השחורה – בני-אדם נאהבים! "האשה הזאת" היתה תגרנית זקנה ומקומטה, בעלת עינים מתחננות וקול דק למדי. היא נתחבה עם סל הזרעונים והתפוחים שלא במקומה, וזהו אשר העלה עליה את חמת הנשים שבשוק. אצבעותיה העצמניות הידקו ברתת את סלה וברד קללות איומות הקיף את קומתה העקשנית והמיואשה. התבוננתי אל האשה הזאת – והכרתיה.

זאת היתה אמי. בחרדה רבה ניגשתי אליה וביקשתי כוס זרעונים. היא נחפזה מאוד, תחבה את כוס-הזכוכית לתוך מחצית הסל המזורענה (במחציתה השניה שררו התפוחים המנוקדים) ותמהר להריק את הכוס הגדושה אל כיס מעילי. אחר כמו נרעדה בכל גופה והתחילה מסתכלת בי בעינים מפחדות.

"אמא!" קראתי אז בקול לחש, "אמי!"

"אוי, בנימין!" אמרה אמי והתחילה מתקנת את מטפחת-

ראשה במרץ רב. הנשים התגרניות גשתתקו פתאום. ברחובות הסמוכים אל השוק לשו בבצה מתוך תרועה תינוקות ישראל יחפי רגלים. בעיירה היו צונחים, משורבבי כנפיהם, עטלפי הלילה המדומדמים, כבו וכבו כל גשיבות השאננים וכל הרגשים והרחשים – ויגון בא, ללא מלים, ללא תנועה והגה, רבץ בכל הזויות, בכל החורים והסדקים, והעיק – ללא הגה. היה אמנם, למרות כל המהפכות שבעולם, איזה ריח של שבת בעיירה. אם כי מועטות היו ברכות השלהבת בחלונות, אך פה־ ושם היה מנחם קצף של חג. זרחו עינים שחורות, עיני שבת, על סף המבוא; עברה ילדה עבריה, בת קטנה, לבושה שמלת שבת נקיה; התפוצץ זעיר שם ריח מטעמים דל, והרצפות, בכל־אופן, היו רחוצות למשעי.

"הנה באת, בנימין, הנה באת..." אמרה אמי כמעט בקול בכי, חטפה את סלה מעל הבצה ותמהר ללכת, בהקיפה ברוב כשרון את השלוליות האפלות שבשוק. זה לי עשר שנים שיצאתי מעיירתי, ודואב היה לי לראות את העזובה המחרידה הזאת. מהלכה של אמי היה נחפו מאוד, ומחנות הזרעונים בסל היו נערמים אחד הנה ואחד הנה, אמנם מבלי נפול צרור אחד ארצה.

"אולי יש לנו עוד אלוהים בשמים..." אמרה אמי והצטחקה ברוב הכנעה, ועיניה התחננו מאוד. אני תמכתי בידי את זרועה. "העולם מזדקן, אמא!" קראתי בקול נואש, ובחמלה רבה הבחנתי את הזקנה האיומה, שקפצה על האשה הזאת. בתנועה מכאנית תחבתי את ידי לכיס מעילי, הוצאתי קומץ זרעונים והתחלתי מפצחם בזהירות גדולה. בזהירות גדולה, שלא להקים שאון כלשהו, פיצחתי את הזרעונים, והקליפות הלבנות־ השחורות היו נושרות אחרי אל הבצה ונבלעות בה לעולמי־עולמים.

"הנה תראה את גולדה," אמרה אמי, ותהי כמדברת מתוך שינה, "בגרה, בלי עין הרע, ורק היא קוראה 'ביכלעד', קוראה היא..."

מעונה של אמא, כמאז, מימי הילדות, היה בדיוטה העליונה של בית עזריאל החייט. כמאז, היו חיורים מאוד במסגרותיהם

השחורות פניהם של פרץ סמולנסקין, שלום אש וחיים נחמן ביאליק. על הדיוטה התחתונה של הכוננית הצולעת היו ערוכים ששה סדרי משנה, כתבי אינאן ניקיטין בכרך אחד ומסכתות ממועכות אחדות מן הפופולריות ביותר (ברכות, בבא מציעא, בבא בתרא), דפוס האלמנה והאחים ראם. בשאר הדיוטות היו: "השלוח", מאפו, הויפטמאן, דור-דור ודורשיו וספרי-לימוד שונים מאת מרדכי בצלאל שניידר.

בואנו הקים שאון, ואת השאון היתה מרימה אמי, אשר מראה ההכנעה פג ממנה אך באה אל החדר.

"אוי, גולדה'ניו, התבונני נא וראי, איזה אורח לנו היום!" אמרה אמי בקול חגיגי ומזויף קצת. "הציגי את המיחם!" היא התחילה להתלבט בחדר לשם הקמת סדרים, אף כי הרצפה היתה רחוצה למשעי. גולדה התעסקה במיחם, ואני בלב כבד, התלוצצתי קמעה כלפי האחות שלי. גולדה'ניו, האלוהים עמה: הרי היא "בארישניה" * שלמה ועיניה כה מנצנצות. היש לה מנוח מן הבחורים?

לחיי אחותי הסמיקו מאוד, והיא היתה נופחה בארובת המיחם בעצמה שכזו, עד שבלטו גידי צוארה הדקים. אמי יצאה מן החדר, שהתה זמן-מה וחזרה, כששתי ביצים מהודקות באצבעותיה העצמניות.

"הרי תאכל דבר-מה, בנימין?" אמרה בקול מתוק, ואחר ישבנו כולנו לסעוד את לבנו. אמא חיטטה זמן רב בסל התפוחים והזרעונים עד שבררה שני תפוחים מנוקדים – לה ולגולדה לארוחת-הערב. לי הוגשו הביצים – ובגועל רב לעסתי את מאכלי, בהסתכלי אותה שעה בפניהם המאובקים והחחורים של פרץ סמולנסקין, שלום אש וחיים נחמן ביאליק. הדממה היתה כה מרגיזה, עד שלא יכולתי בשוא.

"אני אצא מעט, אולי אלך ואצא מעט..." התחננתי בקול נבוך ואמהר אל החוץ, לתמהונן של שתי הנשים. ידי הלילה הלחות ליטפו את עיני. גבוהים מאוד ורחוקים, כגדודי נשמות זרות, היו הכוכבים הקרירים, וצל השבת העניה התהלך מבית

לבית וידפוק, כקבצן עיור, בדלתות. ברחוב הסוביטים היה מבהיק בחלונותיו המוארים "קלוב-הקוסטארים,"* ואני נכנסתי לשם בחפזון. בחדר אחד היתה רפטיציה,** הנוער העיירתי התכונן להציג את "המטורף" של גורדין. בחדר השני ישבו יהודים אחדים, והצלם האקמסר, שמואל-נחמן פטרוביץ', היה המספר.

"אנו נוסעים ונוסעים," אמר הצלם בנחת והצית פפירוסה, "הרכבת נושמת כסוס פצוע, אנשים, תרמילים, שקים, עשן מאחורקה, זמזומי דברים—בעגלה,** על העגלה, מתחת לעגלה, על ה"בופרים", בכל מקום חי שהוא. והפול מקללים את היהודים—בעיירות היה פטליורה גוזר אז את בני עמנו...

"אני שוכב בעגלה באופן משונה," אמר שמואל-נחמן פטרוביץ' בכאב וירה מפיו רצועת עשן אפורה, "וערל אחד מספר איזה סיפור נורא. הפול היו מקללים את היהודים. הנה, 'ואט', אמר הערל, 'באים אנו לכפר אחד בגליציה, והאוונטר אומר לי: 'טאראסוב', אומר לי האונטר, 'שמא עלינו ללכת אל הטחנה, יהודי אחוז בטחנה והיהודים', אומר לי האונטר, 'הם בוגדים כולם כאחד ובני נענת המרדות!' אני לוקח לי את האונטר ובא אל הטחנה, והנה-ואט, אמנם כך, היהודי יושב על בהונות רגליו, שפופרת הטלפון החשאי בידיו, והוא מלהג לו בלשונו האוסטרית. אז אמרתי לו ככה: יהודי נבוה ושנוא אלוהים, תינוף אמך, אשתך ואלוהיך! הנה אנוכי, טאראסוב, וכל קהל הצבא הרוסי יושבים בקרה וברעב, מופים ונענים למען הצאר שלנו והמולדת, ואתה, תינוף אמך, פרתך ואחוריך, בוגד בצבא הקדוש שלנו ורומס אותו ברגליך הטמאות. ככה אמרתי לו ליהודי, והוא, מובן מאליו, היה מגמגם בשפתו ומקיש את ברכיו זו לזו מפחד. אז הורדתי את כידוני מכתפי ושחטתי אותו בלי כל חמלה. אני תחבתי את הכידון בגרונו המגמגם,

* בעלי-מלאכה עצמאים.

** חזרה.

*** קרון רכבת.

תינוף אמו, לאומו וכל הטחנה שלו הארורה!..."
"הטחנה שלו?" חזר אחד השומעים בנעימת שאלה על דבריו האחרונים של האקמסר. תפלה היתה השאלה, השאלה נשאלה בקול נסער מאוד, ואיש לא השגיח בה.

"אנו נוסעים ונוסעים," אמר שמואל-נחמן פטרוביץ, "אני שוכב באופן משונה מאוד ושותק, לבל יכירוני בדברי, הרכבת זוחלת, עומדת, נושמת, זוחלת, שחר רטוב בא על העולם, לטף את השדות. כשעמדה הרכבת ליד תחנתי, תחנת חרולין, כבר מחק השחר את הכוכבים הרחוקים ורוח קליל טייל על האדמה. תחנת חרולין! אני קופץ ממקומי, פונה ימינה, שמאלה – ידים, רגלים, נחירות, צחוק ולהג, שקים, תרמילים, סלים, גופות, – לא לזוע, לא להידחק אל דלת היציאה. ואני שותק..."

"אני שותק!" קרא שמואל-נחמן פטרוביץ' בהתלהבות רבה, "אסור לי לדבר, לבל יכירו את מבטאי היהודי. שעה ארוכה אני מתלבט כתרנגולת שחוטה על מקומי, שחר חרולין נדחק אל אנדרלמוסנת העגלה, פוגע באימת האפולולית, מבליט את הזוהמה המעושנה, – ולא טוב, אוי, לא טוב..."

"לא טוב?" שאל שוב אחד השומעים, ותפלה מאוד היתה השאלה, רק כבושת רחמים עד שלבי התפלץ בקרבי.
"והנה בצלצל הפעמון שתיים פעמים," אמר הצלם וירק את פפירוסתו יחד עם רוקו, "לא יכולתי נשוא ואצעק: 'תחנת חרולין!' צעקתי, 'תנו לי ואצא!' ותיכף ומיד, כמובן, הפירוני הפול והתחילו לצעוק: 'יהודי!' כולם קפצו ממקומותיהם ויסבו עלי בצעקות והמולה רבה, העינים היו זועפות, האגרופים – קמוצים, והיה לא טוב, אוי, לא טוב... פטליוורה היה גוזר אז את בני עמנו..."

ופה, ב"קלוב-הקוסטארים" העוזב שבעיירת הולדתי, בסביבת אנשים-יהודים, שמעתי מפי האקמסר הצלם את הסיפור המשונה בדבר טאראסוב, המתחפש והלץ. הערב, ערב השבת, זרם בחוצות בעצלות מרעישתה, עגמת השנים הרחוקות ניגנה בלבי כמזמור עממי עתיק.

"הוא ניגש אלי, טאראסוב," אמר הצלם האקמסר, "הוא נדחק בינות הסובבים אותי, ועיניו הרעות זרחו לפניו כשני

פנסים. 'אחים!' אמר טאראסוב בלחש, 'ינתן נא לי היהודוני הזה'. הוא הוציא את אקדחו מנרתיקו והדריכו ישר אל עיני. 'צא!' גזר טאראסוב בלחש, השליכני, אותי ואת תרמילי, מן העגלה ויקפוץ אחרי על אדמת חרולין. שנינו צעדנו על אדמת חרולין. ואני דיברתי הרבה דברים, אני התחננתי מאוד – והוא שתק. השחר לפת את שנינו, התעלל בנו – היה זה השחר האחרון בשבילי, ואני בכיתי..."

"בכית?" חפץ לשאול אחד השומעים. הוא הניז את ראשו לעומת המספר, ואני הרגשתי מאוד את השאלה הזו הלא-נשאלה.

"אני בכיתי," ענה הצלם הפעם, "ירדנו לחריץ אחד שבשדה, ואני התחלתי לצעוק בתחנונים רבים. סיפרתי על-אודות אשתי, שלושת ילדי, על-אודות החיים המרים שלנו. אז פנה אלי טאראסוב, ועיניו הרעות לא היו לו עוד. 'לך הביתה, רבי יהודי,' אמר לי טאראסוב יהודית, 'ואל תהי אידיוט. חצי העגלה – יהודים, והכול שותקים, רק עליך לצעוק, רק עליך!' ברגע זה צילצל הפעמון שלשתיים, וטאראסוב ירה באויר יריה אחת ויפנה אל התחנה. 'ובכן, רבי יהודי,' אמר לי יהודית, בפנותו אל התחנה, 'לך הביתה, ואל נא תהא...' כה נשארתי חי בחריץ שאצל תחנת חרולין, והמלים היהודיות צילצלו באוזני כמזמור ערב, ואני צחקתי בקול גדול, דמעות עמדו בעיני..."

ככה שמעתי מפי הצלם האקמסר, שמואל-נחמן פטרוביץ, את הסיפור המדהים בדבר האיש טאראסוב, הלץ והמתחפש הגדול. את האיש טאראסוב פגשתי אחר-כך בתפוצות ישראל, בימי מסעותי ונדודי. הלא זהו עקיבא קראץ, ידידי ואיש-עמיתי, הלץ והבדחן הגדול, אהוב הנשים והטף. אני ביליתי שעות רבות, שעות מאושרות, עם עקיבא קראץ, ידידי ואיש-עמיתי.

בחדר השני של "קלוב-הקוסטארים" היתה רֶפְטִיצִיָה. הנוער העיירתי התכונן להציג את "המטורף" של יעקוב גורדין. עתון הכותל הבהיק בזוית. שם העתון היה "דער רויטער שטערן", הכוכב האדום ושיר אחד, המכונה "21.1.1928" התחיל בשורות אלו:

"פלאַמען־פייערדיקער פירער,

מענטש פון בלוט און שטאַל און אייזן..." *

השיר היה מוקדש לזכרו של לנין, ולדימיר איליץ. הרג"י-סור ** היה מתלבט מזוית אחת לשניה ומדבר הרבה. המשחק הראשי, המטורף, היה בחור צנום, בעל עינים חמות וקול פרא למדי. המשחק השני, הוא־הוא הרג"יסור, היה ממלא את תפקידו של אחד זקן עושה שעונים, מתלבט בחדר ומרבה לדבר. הסתובבתי מעט ב"קלוב־הקוסטארים", ולפני צאתי, בדרוך רגלי בזהירות על סולם־המעלות הרעוע, שמעתי שיחה קטנה שכזו:

"תמוה!" לחש קול עגום, קול גבר, "הראי לי את לבך כמעט קט. אם לא שכחתיני הערב? כה חייכת לעומת פיינברג, ולבי נמחץ בקרבי."

"טיפשוני!" אמר קול סוער, קול אשה, ואני שמעתי לחישות רבות ופגישות שפתים וזירות. אז יצאתי החוצה, וידי הלילה הלחות לטפו את עיני, וכגדודי נשמות זרות, גבוהים מאוד ורחוקים, פיטפטו הכוכבים הקרירים. "רבונו־של־עולם!" קראתי לעומת כוכבי מולדתי הקרירים, "אלוהים יקרים שבשמים!"

אני חזרתי לבית אמי, לדיוטה העליונה של בית עזריאל החייט. ריח זרעונים צלויים זימום בחדר, נחירות אחותי גולדה הבקיעו אלי, חיורים היו במסגרותיהם פרץ סמולנסקין, שלום אש וחיים נחמן ביאליק. עששית פחותת אורה הזחילה שמץ אור כהה בחדר, ועל השולחן היו שומים שתי ביצים ותפוח — בשבילי לארוחת־הערב. על הדרגש היה מבריק לי מצעי הלבן. "אמא, הריני הולך!" אמרתי בקרבי אל המיטה, ונחירות אחותי גולדה התקרבו אף הן אלי.

ריח זרעונים צלויים נדף בחדר בעוזו. ראשה של אמי, ראש זקן ומצורר, היה מוטל על הכסת. אני יצאתי החוצה ואלך רגלי לבית־הנתיבות, למקום מפלטי. הוא הזהיר לי ממרחקים.

* מנהיג חוצב־להבות / איש של דם יפלה וברזל...
** הבימאי.

בשדות, באפקים, בדרכים התרחצה האפילה. בתנועה מכאנית
תחבתי את ידי לכיס מעילי, הוצאתי קומץ זרעונים והתחלתי
מפצחם בזהירות גדולה. ריח זרעונים צלויים בא לאפי, ואני
התמרמתי לפתע-פתאום. בעצמה עצבנית השלכתי מכיסי את
כל הזרעונים ורמסתיים בחרון רב אל אדמת הדרך הלחה.
בעיירה נבח אחד הכלבים, קרע לחצאים את רקמת הלילה;
נביחות עמומות, כמכוסות קרום, חבטו את הדממה. ואני
מיהרתי לבית-הנתיבות, אני רמסתי ברפש הדרכים את מתנת
אמי האחרונה.

משיח בן־דוד

ידוע הדבר: בארצנו, ארץ־המועצות, אליה נוהר במאמצים כל איש משכיל, נתרבה העיירה היהודית חורבן לא יתוקן. סער חמש־עשר השנים לחך את שארית הפליטה מימות הפרעות, וחרם עליו התהלך מבית לבית בסמטאות ילדותי. טלאי הירק בסמטאות הדגישו את העזובה.

ראשונה יצא הנוער את העיירה, ורבבות קומסומוליים להוטי עין התפשטו בארץ הרחבה ויהיו עם ראשי הבונים. אחר נעקר ממקומו גם שבר הזקנים ויקיף את ברכי הארץ ב־שובים של אבק. אז ניצנצה סביב תרקוב ומוסקבה שלהבת אומתנו הדועכת.

נפצה העיירה, טולטלתי אף אני עם הזרם. בשפתים רפות אמרתי שלום לשלשלת ארוכה של שנות הילדות והבחרות. טלאי הירק בסמטאות עיירתי רדפו אחרי, הבורח, ועטפו את צוארי בקשר, אשר אין ממנו מנוס עד כלות הימים. אז ראיתי בהיחבש מנורות השבת, הטלית והתפילין ומספר ספרים עתיקים בארגזים ובהיעקרם למושבים חדשים. שורות החנויות ובתי־הכנסת צעדו לעומתנו בזהירות בדרכנו לבית־הגתיות. בדרך התפשט הסתיו, אדי רקבון עטפו את השדות ורוח חמה ואפורה עילעלה באדישות את ספר דברי הימים לעמנו.

בפנים זעומים פגש אותנו הכרך. מבול העיירות והכפרים השטיף אז את הרחובות והשווקים של עיר־הבירה ומושבים חדשים היו נוסדים אותן השנים מחוץ לעיר. בגברילובקה המהוללה, מקום דירות קיץ ורינת יערות אורן, מרחק שלושים קילומטרים מעיר־הבירה, באתי לגור בחדר צפוף עם שני יהודים מזורים – ר' איסר פנקס ושלמלי מלכיאל.

כאמור, בא הסתיו, וחורף צפוני היה נגרר בעקבותיו, לוטף

את הבקרים בכיפת צינתו. אני יוצא החוצה, יושב על גזע קטוע ומתבונן מאוד בסביבה. גברילובקה המהוללה משתרעת לפני, מכוסת בוקר חשנן. רוח קר מלהיט את ראשי הארנים וצָבָר עננים מקדיר את חלל העולם בשוויון־גפש רחוק. הנה יוצא את הבית ר' איסר פנקס ושם את פעמיו לבית־התפילה. קומתו זקופה, מקלו מושט במרץ רב וצעדיו זהירים. פניו הגלוחים למשעי וכתפיו האמיצות מוחקים כעשר מחמישים שנותיו.

ר' איסר פנקס – עיור. שרשי העצים הבולטים מתענפים עד המסילה ומעכבים את האיש במהלכו. קצה מקלו מגשש באהבה בבליטות השרשים, כבמשור חידות לא קשות.

במרחק נשמעה תקיעת קטר עמומה ודפיקות גלגלים. עין ירוקה, האש הקרירה של הסמאפור, * ביצבצה במרומים. כלב מדולדל תעה בחורשה וצוארו נטוי. בהנָה זרמה רצינות חמורה, ומחנה עורבים צעקנים התעופף בסך מעל לגברילובקה. אני נכנס אל חדרנו הצפוף. שלמ'לי מלכיאל יושב אל השולחן, כותב ורועד בכל גופו, כאיש שאחזהו השבץ. חנרון כבד מכסה את פניו, וקדחת עיניו מדליקה את הגליון הכתוב מפנים ומאחור. הוא מושיט לי את הגליון, ולאור הבוקר הרצוף אני קורא את השורות המטורפות של שלמ'לי מלכיאל. משיח בן־דוד.

”סכום כוח החיים מוגבל מששת ימי בראשית. כמות כוח החיים בעולם עומדת לעד, אין להוסיף ואין לגרוע.

”השכל האנושי, המדרגה הכי גבוהה של כוח החיים, נחלק בין מספר הלאומים החיים על כדור־ארצנו לא במידה שנה. ארבעים ושמונה אחוזים מכל השכל האנושי ניתן לעם ישראל, ככתוב: אתה בחרתנו מכל העמים (ר"ת מ"ח). גזע ישראל הוא החשוב והקדוש בגזעים, ואוי לו לאיש מבני ישראל אשר יכחש בו. אני, שלמ'לי מלכיאל, משיח בן־דוד, אבוא עליו.

”אני אבוא, אני אגאל את עם ישראל!”

”אני אבוא, אני אגאל את עם ישראל!” אומר שלמ'לי

מלכיאל ויוצא את החדר. בחלון אני רואה את האיש רץ ביער הסתיו. בדידות לאין ערוך עוטפת אותו ביער הסתיו. אלפי עשבים יתומים ופטריות עצלות פונים אליו עורף. קטיה, בת בעלת-הבית, נערה גבוהה וחיורה, נכנסת אל החדר ומטאטא בידה. היא שואלת לר' איסר פנקס. רעות מזורה נפלה בין האיש העינור הזה וקטיה, הנערה השחפנית. היא משתעלת לפרקים בטאטאה את חדרנו הצפוף, ואני יוצא לבית-הנתיבות ונוסע ברכבת לעיר-הבירה.

בעיר נשכרתי כפועל בטרנסט הסוקולניקי לבנאות. כל ימות החורף עבדתי בבריגדת המלטנים של ואניה אוקנוב – עם הבונים את בית-החרושת לאוטומובילים הגדול באירופה. הוא הוא ואניה אוקנוב שקיבל לאחר שנה, בגמר הבנין, את אורדן * הדגל האדום. מדי לילה, עם חצות, הייתי חוזר לגברילובקה ונופל באפס-כוחות על מיטתי בחדרנו הצפוף. ר' איסר פנקס היה גונח ילדותית מתוך שנתו, ושכני השני, שלמ'לי מלכיאל, שוכב גלוי עינים נלהטות ושותק. בשאיגה רחוקה מתדפקים אל דו החלונות המסותמים קולות היער. אורו הכחלחל של שלג החוץ מסתנן אל החדר. שתקה רצועת הנחל הקפוא, ורק תקיעות קטר, כיריות תותח, היו נופלות על גברילובקה וחובטות בכסת הדממה.

מן החדר השני מגיע קול שיעולה הכבד של קטיה. איסר פנקס מרים את ראשו העינור וקם מתוך גניחה. גופו הענקי ממלא את חדרנו ארשת אבהית רחוקה. על בהונות רגליו צועד האיש אל חדרה של קטיה וכוס מים בידו.

"שתי, קטיה, אולי יוקל לך..." נשמעה לחישתו הרוטטה של ר' איסר פנקס. השיעול פוסק. עיניו הכחולות והאדישות של ליל החורף מציפות את חדרנו. תרדמה לוטפת את ראשי, ואני שומע את קולה החמים של הנערה בחדר השני.

"שב אתי, איסר מטבניץ! מה גדולה ידך! ראה, כולי מכוסה זיעה." קול גמגומה הניחר של הנערה נמשך שעה ארוכה, ואני נשקע בשינה.

אך בבוקר השכם אני ניעור לקול שיחה חרישית. שלמ'לי מלכיאל עומד סמוך למיטתו של העיור, בלילת צער ואימה מטפטפה מעיניו על פניו הקופאים של ר' איסר ושערותיו מדובללות.

"איסר בן-טוביה, שד זקן," אומר שלמ'לי בכוח כבוש, "הנך יהודי, אם לא?"

"יהודי..." עונה ר' איסר פנקס וגונח מאוד, נים-ולא-נים, תיר-ולא-תיר.

"איסר בן-טוביה, חוטר מגוע ישראל, בן תועה... מה תענה למשיח בן-דוד בבואו אליך?" פניו של שלמ'לי מלכיאל נעוותו, ורעד עבר את עפעפיו. "שד זקן, שד עיור ונואף..."

כבורה מסכנת-מוות היה שלמ'לי סג אחורנית בדברו, עד שפתח את הדלת ונעלם. ר' איסר פנקס הפנה את פניו אל הכותל וטבע בשינה עמוקה. שחר משולג היה מטייל בחוץ, מפזר לעברים מלוא חפניו דממה. שלמ'לי מלכיאל נכנס שוב אל החדר, מתנפל על מיטתו ומכסה ראשו בשמיכה. בחלון שמנגד הודלק אור, ויהודי משוחר זקנו התחיל מתנוודד על-גבי ספרו; צלו התנוודד אתו. אני לובש את בגדי וממהר העירה, אל הבריגדה האוקנובית. ברכבת יושבים צפופים פועלים מת-נמנמים ומוכרות החלב...

בתחילת האביב חליתי בדלקת-הריאה, וכשלושה שבועות שכבתי בבית-החולים על שם סימאשקו. בשובי לגברילובקה התפוצץ כבר ששון האביב בנאקה מתנוססה, ובכל זווית ולבב להטו המאניים העליונים. לאת היה לי הגוע הקטוע בגננו. מדי בוקר הייתי יושב על הגזע ומקשיב לשירת התקומה המרגנה מסביב. רצועת הנחל עוד היתה מכוסה כפור מזוהם, אך עשבים-פרחחים היו מוציאים כבר את ראשם בגן הרטוב. השמש, האם הצעירה, הציפה את היער. הנה עוברים במסילה שני אנשים – ר' איסר פנקס והנערה קטיה. היא מלווה אותו לבית-התפילה, נוגעת בזרועו ונוהרת מאוד שלא ייפשל בבליטות השרשים המתפתלים במסילה. פניה של קטיה רוז ושני כתמים מדליקים את לחייה. כה קשה האביב לחולי השחפת!

רוח קלה היתה מביאה אתה גיל אביב, היקרה במתנות.

תרנגולת צעירה, בת קיץ אשתקד, קרבה אלי, שקועת הר-
הורים, בחלון מופיעים פניו החינרים של שלמלי מלכיאל.
עיניו הקודחות מלוות את ר' איסר פנקס ומנהיגתו בשנאה
עצומה.

לאחר ימים אחדים עבר ר' איסר פנקס לגור בחדרה של
קטיה ורשם אותה לו לאשה. בערב באה מהעיר בתו של העיור,
רחל פנקס, תלמידת האקדמיה הקומוניסטית. פיזדורבנה,
בעלת-הבית, ערכה את השולחן כדת, והמסובים שתו יין
למכביר וקינחו את סעודתם בתופינים ממולאים בשר כתות.
רחל פנקס, נערה צנומה ועייפת עיני, אמרה בערך זאת:

"חברים, אמרה רחל פנקס, "לפניכם יושב אבי העיור
ואשתו הצעירה יקטרינה. אנשי דיניקין לקחו את עיניו של
אבי ביערות בריאנסק. הם התעללו בו, השרצים הלבנים,
וישכחו שכוח שיש לנו ארץ סוביטית בעולם וחיל אדום יש,
השופך את דמו בעד האנשים העמלים. והנה יושב לפניכם אבי
העיור ואשתו הצעירה יקטרינה."

כה אמרה הנערה, ודמעות, שלל צבעים מתנצנצים, עמדו
בעיניה העייפות. ר' איסר פנקס, שיפור ומאושר, קם מלוא
קומתו וישיר את שיר העיירה, שיר אמותינו לפני שלושים שנה.

הנראה, הנשמע כדבר אשר התרחש בקמיניץ?

עלם צעיר אהב נערת-חן...

ישה נכנס אל רבקה ויתיצב בדלת

ובלבו – אש אוכלת.

אם לא תקחיני, ריבה, אם תשיביני ריקם –

כנר אגנע ואיאסף...

קטיה האשה הצעירה, הקשיבה מאוד לקול השיר ופניה
הפיקו אושר. שיעול קל, כגניחה, הרעיד את חזה ובהרת דם
הרטיבה את מטפחתה. כחיה פראית קפץ שלמלי מלכיאל אל
ר' איסר פנקס והתחיל מקללו קללות גמרצות. זרנה פיודור-
רובנה, בעלת-הבית, אשה שמנה וטובה, העמידה על השולחן
עוד שלושה בקבוקי יין. הפול שתו לשכרה, ובעלת-הבית
חיבקה את צוארי והזמינתני לצאת במחולות.

בקרוב בא חג-הפסח, מי הגהר גאו ורבבי כפור יצאו לדרכם

המהירה, דוחקים איש את רעהו. בליל התקדש חג הלכנו שלשתנו לבית־התפילה – ר' איסר פנקס, שלמ'לי מלכיאל ואנוכי. שם ראיתי שוב את שבר העיירה המכוסחה, את מגורות החג, את קבוצת הזקנים. יהודי אחד הציע לי את מחזורו וסיפר אגב אורחא אנקדוטה בדבר האיש ליליענבלום, המתבר מאו־דיסה. תפילת ההלל געשה בבית. קבוצת הזקנים התנועה בנאמנות לא תסופר, ושלמ'לי מלכיאל היה משתגע ביתר שאת. פניו החיורים היו נטויים לאלוהים. אמנם זה היה חומר אשר ממנו נעשו הנביאים הגדולים – ישעיהו, יחזקאל ושבתי צבי. מפינות הבית האפלות, מארון־הקודש, מקמטי הצוארים הצוחים פיטפטה אלי בלשון נלעגה ילדותי. יצאתי החוצה, וכאהובה מיהרה אלי צינת הלילה ותחבקני במאמצים. בקירוב מקום היתה רועשת רכבת. בדפיקות גלגליה שמעתי את המולת הארץ הרחבה.

דממה כבדה צנחה על גברילובקה. אני מטייל שעה ארוכה על חוף הנחל הגועש, וקסמי הלילה עוטפים אותי באש געגוע־עיהם. הנה נשמעים קולותיהם של ר' איסר פנקס ושלמ'לי מלכיאל, שני שכני המזרחים.

"עם אשה זרה אתה שוכב, ר' איסר, שד זקן ובוגד," אומר שלמ'לי. "מה תאמר לאלוהים בשמים, בבואו אליך?"
"אני אומר לו: את עיני לקחת, אלוהים, ואיני יכול ראות את פניך," עונה ר' איסר פנקס. "הובילני הביתה, שלמה. הנך חולה. אברך, הנך קבצן מזוהם וחולה..."

"אין לך בית בעולם!" אומר שלמ'לי. הוא מקריב את העיור אל חוף הנהר הגבוה ודוחף אותו בכל כוחותיו לעבר המים. המים משמיעים קול שקשוק בנפול אליהם גופו הענקי של ר' איסר. אני ממחר למקום האסון, אך העיור, שוחה מצוין בנערותו, יוצא בלי עזרתי מן הנהר הגועש. הוא רועד בכל גופו ושותק.

"הראיתם משוגע שכמותו?" אומר אני. "הבה גלך הביתה, ר' איסר, עליך להחליף את בגדיך."

"אל נקמות אדוני!" נשמע קולו של שלמ'לי מלכיאל. כשקוע בשינה היה האיש צועד וחוצה את הלילה. אלפי כוכבים התהלכו

ביער ורוח קלה, רוח קלילה וצנונה, היתה קורעה את ראשי האילנות.

"אל נקמות הופיע!" אומר שלמלי מלכיאל, משיח בן־דוד, האיש החיור ומקודח העינים. בנהר געשו רגבי קרה, וגם להם היתה דרכם המיועדה, אשר הלכו והלכו בה, דוחקים איש את רגלי רעהו, עד נקודת הכליון האחרונה.

גלגולי הראשון

[א]

בתחילת המאה התחוללו ימי הראשונים, בעיירה מאוד עקומה ומקופלה, צבותת רפש, אבק ושלג חלילה, במשך השנה. זחלתי ברפש, באבק ובשלג וראיתי בם את עולמי.

נפש האומה היתה קודחת או בבת־הכנסיות. בשבתות, בין מנחה למעריב, בקלויז החסידים. עם שלוש סעודות, ספגתי את הרטט הישראלי, אשר הרעיל את דמי לעולמים. חבורת החסידים היתה יושבה בהרחבה ושרה שירים עצובים. עיני, עיני הילד, היו פקוחות לרנחה, ונדמה היה לי, שאין שירים אלה אלא תפילה לבבית, המרעידה את הפרוכת השחורה בדרפה לאלוהים. מבעד לחלונות הנמוכים היה הולך ונכנס אל הבית הערב. הוא בא בצעדים קלים וזורע אפלולית בוויות. באפלולית הזאת המתעבה נפתחים לאט-לאט שערי החול, ואני שומע את כנפי היגון הכבד כשהן רועדות בחלל הבית. ר' עזריאל החייט, יהודי צנום ומוכסף זקנו, יוצא מכליו, סופק כף ומנעים ריקוד. הגה נמשכים אליו ר' פנחס'ל מליבוזה ושמעלקי טופ, העיגול מתרחב, ותרבה הסחרחרת והיללה...

כרחם חיה פצועה, בתקוף אותה חבלי־מוות, את עוללה, כה חרד עלי דורי היורד ויארוב בקנאה עזה לכל צעדי. תרבות יובלות ותקופות פערה עלי את פיה לבלעני. כל האסכולות היהודיות הטביעו בי את סימנן הצורב. ב"חדר" ספגתי את להט פסוקי המקרא, חיים השוחט הנהיר לי, לנער הרך, את שבילי הלבלי ובבית ר' פנחס'ל מליבוזה מצאתי את כרכי ה"שילוח", בעריכתו של הד"ר יוסף קלוזנר. מאבי, מאבי־אבי, מכל הדורות הקדמונים ירשתי את החיבה הזאת לדברים שבכתב.

הספרים העתיקים העירו במוח הילד ערפלי זכרונות, ודמדומי

חיים רחוקים שלטו בי עד אפס מקום. מדבריות חול השתרעו בארצות ההן, אוהלי-בד, כצפירים לבנות, ריפרפו בין החולות, ושבטים פרועים, כובשי כנען, העניקו לי מדמם.

את הגשר בין כובשי כנען ויהודי עיירתי העבירה ברוב כשרון הספרות העברית החדשה. באמונה רבה טיפלה בעולם היהודי המצומצם ותרקע את השלשלת הארוכה, שלשלת הדורות, אשר צבתה את ישותי ותשעבדני עבד לה. היה לי לחסד היותי חוליה בשלשלת, ואלה אשר העזו לפרוק את העול מעל צוארם – היו לבוגדים, למשומדים, לגועל וחרפת-עולם.

כל הכוחות גויסו לעשותני חולם בהקיץ. לבקרים היו באים הימים האפורים, משתטחים על העיירה, לוטפים אותה באדישות אלוהית ועפים עם ערב לדרכם. בערב היינו יוצאים, בני גילי ואנוכי, החוצה. בימים ההם עוד צילצלה העיירה, טרם רדתה, במלוא דפקה.

בן י"ב התחלתי לחרוז בחרוזים. שרתי על העצים ועל האבנים. זהרורי השקיעה, שירי הנערות הבוקעים עם שקט הלילה, יגון הסתיו, לחש האילנות – כל אלה נאספו במחברתי ויהיו למלים מצלצלות. אבי, האיש התמים, שלח את מחברתי לאודיסה, לחיים נחמן ביאליק. ביאליק סמך את ידיו עלי.

הוא סמך עלי את ידיו, האיש היקר, וביתר שאת עטה עלי גזעו ויכסה את העולם הסובב אותי בצעיף סודי. פי שבעה צילצלו אלי חיים לא אדעם ועתיד מוזר ארג לי את אגדותיו. טרם אדע, מה הם החיים הקטנים, אשר נפלו בגורלי, וכבר קפצה עלי אחריות הדורות הזקנים. עוד רגלי רפות – ומעט מזעיר מעבודת המשיח המנחם נפל בחלקי. שלל חלומות, צפירים-חלומות, היו מרפרפים סביבי בקול שריקה עזה.

בשנת 1915 למדתי את שפת הארץ, ואוצרות אושר הופיעו אלי ממקור לא ידעתי. פושקין וגוגול, טולסטוי המסונן נפתחו לי בבת-אחת ויסמאוני, צבעי אופק חדש, תסבוכת נפלאה על תאוות אדם קשות, תרבות עליונה וזרה – כל אלה התנגשו בעולם היהודי הצפוף, אשר טרף את ישותי בעודי נער. מלבד האמת הלאומית התנוססו לי עוד אמיתות אחדות. ראיתי ערים

רחוקות, ימים, עמים ומדינות, המוני אוכלוסין וגורלם, איש-איש וחיו, וניגודיו, אהבתו וקנאתו, מלחמתו ודברי ימיו...
מדי שנה, בתחילת האביב, היה בא לעיירה האדון הגדול – הגראף פוטוצקי. כרכרתו היתה מקשקשת ברחוב הראשי, רחוב "השוקה" ותימרות אבק רצו אחריה. על המושב הרך היו מסובים הגראף הזקן ובתו יאדויגה – נערה מתולתלה וכחולת עינים. קונדסנת העיירה היתה מלווה את המרכבה, ובינה רצתי גם אנוכי. הפאנה הצעירה, יאדויגה, מילאתני בימי נערותי אושר מחריד...

לבקרים, כשעיני עצומות, היתה יאדויגה מבקרה את משכבי. היא באה ממקום פלאי, צנועה מאוד ומחייכת, ולבי חרד לקראתה. אני מהדק בעצמה את שמורות עיני והזיות משונות מרתיחות את מוחי.

מה הצעקות והשאון בכביש הגדול? מרכבה רתומה לשני סוסים נבעתים ומכוסי קצף דוהרה בכביש הגדול. במרכבה מפרשת כפיה נערה נבהלה, יאדויגה צהבהבת התלתלים. אני מתנפל אל רגלי הסוסים, וגופי נדרס בן-רגע. הסוסים נרגעים, ויאדויגה יוצאה מן המרכבה. יאדויגה, אני מסרתי לך את מתנת חיי; קרוע לגזרים, מתאבק אני באבק לרגליך...

ביום ראשון בשבוע היה הגראף הזקן עורך משחקי שע-שועים. בחצר הארמון המגודרה ברזל מזדקר עמוד גבוה משוח בסבון. במרומו תלויים חפצים יקרי-ערך – שעון-כיס, הרמזניקה, חבילת מטבעות. אורחי הגראף, קבוצת צבעונין, מסובים על המרפסת סמוך לשולחן ערוך (בקבוקי יין ומיני תרגימא) ויאדויגה בתוכם. משרתי הבית, מכבי-האש ושאר מלחכי פנכא היו מטפסים על העמוד אחד-אחד. הטיפוס – בסירוגין, שעל-שעל ונוח. המעפיל על ראש העמוד – זוכה בחפצים. מאות עינים נעוצות באיש. גם אנחנו, ילדי העיירה, עומדים מעבר לגדר, מסתכלים בנשימה נעצרה. הנה נשארה אך חצי אמה – וכוחות האיש תששו. הוא מחליק למטה, ואנקה עמוקה, אנקת הילדים, מלווה את ירידתו...

על העיירה ירד אז האביב. השמש עמדה לימינו, יאדויגה – לשמאלו. לב הנער העברי נהר אל יאדויגה כאל כוכב רחוק.

אני נשען אל גדר־הברזל, המגדרה את חצר בית הגראף וחלומות מרעישים חוגגים בלבי. נער אחד יוצא מקהל הילדים שמעבר לגדר. זה אנוכי. אני ניגש אל המרפסת ופונה אל יאדויגה בקידה עמוקה. "פאנה יאדויגה, הרשיני נא לנסות את כוחי!" יאדויגה מחייכת, הגראף מניע בראשו לאות הסכמה. אני מטפס ועולה בקלות על ראש העמוד. לרגלי העמוד משתרעת עיירתי, מוארת אור אביב. אין אני נוגע בחפצים – יישארו למלחכי הפנפא, כל לבי, כל חיי לך – לך, יאדויגה!

הזיות כאלו מרחפות למראשותי עם עלות השחר. עיני עצומות, ואני שוכב על משכבי. בלאט ניגש אל החלון אור הבוקר הכחלחל. רוח מטיילה בסמטה...

עם עלות השחר באות השיחות־הלחישות בין איש ואשתו. "הנער הולך בטל, הוא גם חדל לכתוב את שיריו" – מתאונן אבי וגונח עד אפס־מקום. אמי שותקת. היא שותקת, אמי יולדתי, האשה הפשוטה והחמה. אולי הרגישה את סודותי הקטנים. מחברתי החדשה היתה צפונה מעין אבי. עשרות שירים מילאו את המחברת, ובשירים רטט עולם חדש. יאדויגה, זקופה וכחולת עיניה, התהלכה שם בין השורות.

בעולם החלומות, בערבוּב משונה של רחשים וצללים, ביליתי את ימי נערוּתי. בעולם החלומות באה עלי הסתירה הראשונה בין החיים הסובבים אותי ובין המועקה העברית, אסרתני בה המסורת העתיקה. אפפוני רחמי שעות השקיעה, זמזום גשמי הסתיו ורפשו, ריח בית־הכנסת ועלי הספרים הנושנים, געגועים ללא אחרית ויסוד – ויאדויגה, יאדויגה...

[ב]

אִי־שם, בנופים לא רחוקים, התהלכה המלחמה. מאות חיילים רגלים ורכבים, תותחים וקרונות, פצועים ושבוים היו עוברים יום־יום דרך העיירה. בן ט"ו הייתי, רחב־גרמים, ואמי היתה מתאנחה לפרקים: עוד מעט ויגיע גם תורי. אך עם סוף החורף, ואנו מסופים כולנו ושותים תה־בוקר, נכנס אלינו במרוצה שכננו חגן פישר ובשורת המהפכה בפיו. ניקולאי מוגר מכסא

מלכותו, ובא החופש!

בא החופש, השוויון והאחנה. העיירה היהודית נודעוזה, ומפלגות התחילו צעות לבקרים, איש-איש ומפלגתו. עתה אני רואה את המרקחה של הימים ההם כענית המוות לעיירה. שנת 1917, שנת פרשת-הדרכים, שנת המפלגות! "אלגעמיין ציון", "בונד", "פועלי-ציון", "פאלקס-פארטיי". כל מפלגה ומנהיגה, ודברניה. מחיאות-כפים, דגלים, שירים. יצחק מלצר, ראש ה"בונד" העיירתי, עולה על הבימה ונואם חמות בדבר הפרו-לטריון והאוטונומיה היהודית. מנהיג ה"פאלקס-פארטיי", הרוקח ישראל חפץ, עולה אף הוא על הבימה ודיבורו מתון. לדעתו, אין העם הישראלי לא ציוניסטי ולא בונדיסטי, אלא סתם א פאלק...

כמוץ ברוח סוערה יאדויגה מלבי. כשאני חוזר להרגשות הימים ההם אני מוצא את גיטה, האשה השחורה, ידידתי המנוחה. אותו קיץ התרועעתי מאוד עם עוזר, בנו של ר' פנחס'ל מליבוה. בביתו מצאתי את כרכי "התקופה" שהתחילו יוצאים אז לאור במוסקבה בעריכתו של פרישמן. שעות רבות הייתי יושב על הדרגש שבבית עוזר ומקשיב לצלילי הפסנתר המגוהץ.

על הפסנתר היתה פורטת גיטה, אשה כבת עשרים וחמש, אחותו של עוזר. בעלה של גיטה, אברך מגושם ובעל-גוף, היה שוהה ארוכות בדרך לרגלי עסקיו, וגיטה נלחצה אלי פעם בכוח רב. רכרוכית שדיה העירה בי מבוכה סוערת. "מה ביישן הוא הנער?" אומרת גיטה בארשת אמהית ולוטפת את שערותי. ואמנם, כתמי אדמומית מלהיטים את לחיי, מרוץ הדם בעורקים מרטיב את מצחי והלב—הלב מושטף גלים עזים, הפורצים מנבכים לא ידועים.

ימים אחדים נמנעתי מבוא לביתו של עוזר חברי. משבר חדש בא עלי וידרוס עוד פרחים תמימים אחדים. בלילות אי-שינה הרעידה האשה את ישותי עד היסוד. הייתי לגבר, וכל זה אירע לי כהפתעה מחרידה.

באחד הערבים אזרתי את כל כוחותי ונכנסתי לביתו של עוזר. יחד עם חוורון פנים הבאתי אתי הלמות לבי המתרוצץ

ופקעת תשוקות צורבות ונחנקות. אך בביתו של עוזר מצאתי את האברך המגושם, בעלה של גיטה, ואת עיניה הזורחות של זו, של ידידתי השחררה, אשר טיפלה סמוך למיחם בכוסות מצוחצחות. איש לא שם אלי לב. אז קראתי, כמעט שמח, לעוזר חברי ונצא את הבית.

נכנעת, רבצה העיירה לרגלינו וערב של סוף הקיץ, עונת הכמישה והכיסופים, לטף את פניה. אי-משם הובאה הדממה החמה. יתוש לא זימום ואך נביחות עצלות, כשלהבות מרחק, בעטו בבלילת הירק והאפלולית. בחלונות הנמוכים הופיעו פה ושם שביבי אור.

נכנסנו, אני ועוזר, למועדון אשר בביתו של משה הזגג. חנה, הממונה על הספרייה, ישבה אל השולחן, ראשה ורובה ברשימותיה. בחדר השני היה המורה שלומוביץ מרצה לקומץ שומעים פרק בדברי ימי ישראל. גל כרסני של ניירות ממועכים היה רבוץ לעיני המרצה ותוך כדי דיבור טיפלו וטיפלו בו ידיו העצבניות. על הקיר קפא ראשו הנהדר של המנהיג. מתוך סלסולי זקנו העשיר ביצבצו שורות "אלטנוילנד".

שנינו, אני ועוזר, היינו חברי המועדון. אני ניהלתי את החלק התרבותי של אגודתנו ופעמם בשבוע הרצאתי לחבריה פרק בגיאוגרפיה על-פי גרוזובסקי. בצפון הארץ השתרעו הרי הגליל ובדרומה – המדבר. והנה גם ים-התיכון...

פעמים ערכנו חגיגות, ואז לבשו הנערות שבמחננו שמלות-שבת. היו מתבדחים ומתלוצצים, רוקדים עד כלות הנפש, שרים שירי גלות ושירי ציון. עוזר חברי היה המנצח במקהלה והוא, גזבר האגודה, ניהל גם את עניני הכסף.

עוזר היה איש-מעשה. בכל אנשי משפחתו געשו הדמים ללא מעצור. הנה, למשל, גיטה – אחותו השחררה. היא ניגשה אלי פעם, ולולא נרתעתי היתה נלחצת אלי בכוח-נשים מרעיש. ואמנם, בפעם השניה נלחצה אלי, ומגע אש זה הבעית את נפשי.

אנו יוצאים מבית המועדון ושמים פעמינו לגן העיר. להלן תבוא פרשת תיעובי הראשון, אשר עד טיפת דם אתרונה יישאר בנפש הגבר. אותו ערב של סוף הקיץ, בעברנו, אני ועוזר חברי,

בכיפר השוק הנרדמה, נדברנו זו הפעם הראשונה בעניני נשים. בעקיפים רבים, כאגב אורחא, פניתי אל עוזר בשאלתי. כלאחר-יד עונה עוזר, שהוא מכיר את דוניה, המשרתת בבית הרנק הזקן פינקלשטיין. היא מאצילה מטובתה לרבים מבחורי העיירה.

עוזר מוסיף כמה פרטים, הדברים כמוסים ומושכים, ואני, נער עיירתי ביישן, הושלכתי טרף ליצרים חדשים. טלית הערב כיסתה את מבוכתי. "הבה גלך!" אומר עוזר מאוששות ואנו פונים אחורנית – לבית העורך־דין פינקלשטיין.

בית זה עמד כמעט מחוץ לעיר. גינות ירק ואילנות עתיקי גזע דחקו את רגליו. את אמירי האילנות המעונפים הפה בזהירות רוח ערב, ובין טרפיהם הרוטטים השתרבבה מחלון הבית שלהבת אור. עוזר דופק על החלון, ודמות נערה מופיעה במסגרת, מתבוננה רגע ונעלמה מתוך רמיוה. בפנותה מן החלון ראיתי את חטמה המזוקר ועיניה המצטחקות של הנערה נעימת התואר כראות מפלצת. "עלינו לחכות!" פותר עוזר את חידת הרמיוה, "פינקלשטיין בבית."

מדי ערב היה פינקלשטיין הולך למועדון העירוני לשם משחק בקלפים. מאז עברו הרבה שנים, אך אני עוד זוכר את רגעי הציפיה האלה. העולם היה הולך ומתאפלל. הנה באה עלטה כבדה, ללא אור וכוכב, ורק צעדי הרוח על ראשי האילנות היו מתקרבים ומתרחקים חלילה.

"הוא הולך!" אומר עוזר, ואנו שומעים את דלת הבית בהיפתחה. נחבאים תחת צלו של אילן – אצל, אנו עומדים ללא זיע. גופו האפל של עורך־הדין נבלע מהר בחשיכה. אך הנה הוא מדליק פפירוסה, ואור הגפרור מגלה כברת-עולם קטנה. קטנה מאוד הכברה, ופניו של פינקלשטיין מזהירים בה כפני איקונין. רגע מצער, והעלטה מגרשה את שמץ האור הדלול, ופסיעות האיש הולכות ומתרחקות. אז נפתח הפשפש שנית, ודוניה מכניסה אותנו אל הבית.

ראשונה נתחד אתה עוזר, ואני ישבתי בחדר השני, חדר־האורחים, על קצה כורסה והקשבתי רב־קשב. "זו לו הפעם הראשונה," אמר, כמדומה, עוזר, ואחר בא צחוק כבוש. בחדר־

האורחים שררה חצי אפלולית. משתי מסגרות התמונות, הסמוכות זו לזו, הביטו עלי אבותיו של פינקלשטיין, איש ואשה... כמו מתמהון מקפיא נתעוררתי בראותי פתאום את עוזר ואת עיניו המתנצנצות שלא כרגיל. "נו, לך!" אומר עוזר ונוגע בכתפי. רינת הדמים מסמיאתני, ואני קם ממקומי, מופה סנוורים. בזהירות נכנסתי אל החדר השני ובעיני – הבעת סליחה. אז קמה הנערה הזונה, נבוכה מאוד, ותצב לפני.

[ג]

כהרס אשר בא לאילי האחד – האשה – אירע גם לשני. כשנתים לפני זה נתרופפה לאט-לאט ונסתלקה אמונתי באלוהים – המבצר הכי אדיר לילדים ולישישים. זכורני, ל"בר-מצנה" נקנו לי תפילין קטנים – גאנתי בימים ההם – בתיק פלוסין ארגמני. ר' חיים השוחט הוא אשר לימדני לפתל את זרועי ברצועותיהם. "אמץ, אמץ!" היה מתרה בי מורי, וביתר שאת רצעוני הרצועות עבד לעמי.

בשנת החמש-עשרה לחיי באה לי, כלכל נער בגיל זה, עונת הביקורת. באויר התהלכו רוחות חדשות. באילו שכבות אי-ידועות לי המו כוחות צעירים ועזים. קרן הנכסים הנושנים התחילה מתמוטטה. באו לחישות, שיחות טמירות עם חברים פורצי גדר. הפגם הלך והתרחב עד שנהפך לתהום עמוקה, שהבדילה לשנים רבות ביני לאלוהי. אז איבד את טעמו תיק הפלוסין.

אחד-אחד נחלצתי מכל בגדי תמימותי ועירום ניגשתי אל סף הבגרות. אז ראה דורי היורד את מערומי ויעטפני מכף-רגלי ועד קדקדי גלימת ציון. זה היה המפלט האחרון לאומה. לפני דורות אחדים באו ככה החסידים, ילדי המשיח, למדינות פולין ואוקראינה. בביתו של משה הזגג היו מתאספים בחורים ובתולות, חניכי "החדר" לשעבר, חניכי לילות השלג התכולים בעיירה האגדתית והמוזהמה, מעוררים ריב ומדון עד התחרחר הגרונות, ממלאים את הרחובות שירים ופזמונות, רוקדים ומתנים אהבים...

בימים ההם הייתי שותה בצמא את שורותי החולניות של אורי גיסן גנסיין. חיברתי גם סיפור ושלחתי ל"התקופה". ממזכירה, דוד שמעונוביץ, קיבלתי תשובה, שאין "התקופה" מדפיסה דברי חיקוי, ויהיו הדברים בעקבותיו של גנסיין. כבמים משיבי נפש במדבר צחיחה, כה נשתקעתי אז ראשי ורובי בספרי עין-יעקב, בש"ס בבלי וירושלמי, בספרי מדרש ומחקר. בלילות ובבקרים הייתי מאחר ומקדים על ספרי. עם עלות השחר היו באות לאזני אנחותיה של אמי. אמי, מצאצאיו של בעל "הלכות עולם" ועוד ספרים יקרים, היתה המוציאה והמביאה בביתנו. אבי, האיש התמים, היה עושה-סבון. דוד הבישול היה מוצב במרתף. על שולחן רחב היו שטוחים הדפסים אשר קלטו את הסבון הנוזל בהיקשלו. אחר התגבש התבשיל בדפוסים באה הגזירה. את מלח-הסודה, אשר קשה היה להשיגו בימים ההם, היה מספק לאבי בעלה של גיטה ידידתי.

עם בוא האביב התחלתי שוב לבקר בבית חברי עוזר. אותו אביב שהו הגרמנים בעיירתנו. הם שררו ביד חזקה וינצלו את הארץ. מדי יום ראשון היתה מנגנה בגן העיר תזמורת-צבא. אחד מאנשי התזמורת, בעל שפם שחרחר וזקוף, היה נכנס לביתו של עוזר ומורה לגיטה פרק בנגינת הפסנתר. גיטה היתה פורטת על הפסנתר, ופעם, בהיותנו לבדנו, גחנתי אליה ונשקתי בלאט את שערתיה. היא הושיטה לי את חיוכה הנפלא והניעה בכתפיה כמסרבת. בעלה היה נוסע שוב לרגלי עסקיו לשבועות רצופים, ושלשתנו, עוזר, גיטה ואנוכי, היינו שרים עם ערבים שירים יהודיים מאוד עצובים. אכן כוחות רבים פעמו בלבה של גיטה, הנעימה בנשים! "בנימין!" אמרה אלי פעם, "עליך לפרוט על הפסנתר!" והיא נדבקה ברעיון זה ותלמדני תני נגינה. כבשתי את מכשולי מפתחות הכנור והבס, והם פתחו לי את עולם הצלילים, לשון אושר חדשה.

בא האביב, ולפרקים הייתי יוצא עם גיטה לשם טיול. היינו באים עד בית-הקברות, יושבים על אחד הספסלים ומפטטים. על בהונות רגליו היה בא הערב. מציבות לא עתיקות היו שרויות בקפאון הכי עמוק, הוא קפאון-המוות. ערב אחד באה

על שנינו המדהמה האביבית, ואני לטפתי בכל לבי את פניה של גיטה, ידידתי השחרתרה. פניה היו רציניים, כמעט נעגמים, במסגרת הערב. "הי, נער שלי!" נאקה גיטה ואימצתני מאוד אל גופה, ונשכה את צוארי. אז הריקותי את כל כוחות הגבר לחיק האשה המשתוללה. בבית-הקברות התהלך צחוק האילנות הישישים. הם שירבבו את כפותיהם ויעריפו עלינו מטר ברכות, מטר פרחים בשבילנו הבלתי-צנוע. מכורבלה עלטת לילה, רבצה מדינת-המוות לרגלינו. אך במדינת-המוות היתה שרה את פזמונה הנפלא עוית החיים. לבי היה מלא על כל גדותיו, ואני גימגמתי דברים, אשר אין להם שחר.

והחיים היו נמשכים והולכים. גיטה היתה פורטת על הפסנתר ושרה את הזמר המצודד לבבות.

ערב. קצות העננים התקדרו.

קרן השקיעה האחרונה כבתה במגדלים...

נטפלתי אליה, ודו-השיר של ליוה ופולינה צילצל בביתו של ר' פנחס'ל מליבוה ברגש יהודי. אותו אביב היה קולי הולך ומתעבה מיום ליום. בלוויית הפסנתר הייתי שר את השיר "פרעוש", וקול הפס שלי היה מרעיד את חלל החדר. אותו המנגן בתזמורת, בעל השפם הזקוף, היה תוכף את ביקוריו בבית גיטה ומהלל את קולי. כנראה היה אף הוא משתמש בטוב-לבה המבורך של גיטה ידידתי. אכן תוססים היו הדמים בעורקיה של משפחה זו: בית-הקברות היה לנו למקלט אילם אותם הערבים. "פניך רוז, בנימין!" אמרה גיטה בלחש נמרץ, "זו אני האוכלת אותך..." "האלוהים אתך!" אמרתי בקול מוזק, ובכל פה הוספנו לאכול איש את בשר רעותו. על ארבעה אילנות רועשים היתה תלויה חופתנו האפלה. בין עתרת הכוכבים הצפופים ראינו את מרוץ העננים כמו מתוך חלום.

והחיים היו נמשכים והולכים. בקלוב נמשכו השיעורים בגיאוגרפיה, ועברנו לדברי ספרות. הרציתי על גנסין ומאפו – אהובי-נפשי. היו גם חגיגות. עוזר ניהל את המקהלה. שרנו את השירים, אשר הובאו מעבר לימים. היו גם שירי ערש, השירים הרחוקים, אשר ליוו את ילדותנו, החקוקים כצורר-קודש באדם. היו שירי ליצנים, פזמונים תפלים, כגון בדבר

היהודי, הנדחק ומתערב בפול :

מריח אתה טבק – אף הוא מריח

ומעטיש מלוא פניך.

מלקק אתה דבש – אף הוא בלקקנים –

אזי, רחמנים בני רחמנים !

הנה החברים, אשר חגגו אתנו בערבים אלה :

חנה שפירא, הממונה על הספריה, נערה מכוערה בעלת משקפים. פניה הפיקו תמיד התמכרות נשית וכליון לבב. כעת היא עובדת בגן-ילדים.

איסאק פולקין, המזכיר. נקטף בדמי ימיו ממחלת טיפוס-הבטן. ימי חייו הלא-ממושכים היו לו לחג. שלום לעפרו.

קלמן פישמן, הארי שבחבורה. נער מקורזל שערות ולהוט עינים. יושב-ראש האגודה ומגהיגה. בשנת תר"צ נשא לאשה את הנערה הרוסיה פאבלובה ויהי שמו בישראל קונס-טנטין סולומונוביץ' פאבלוב. כעת – בוכה לטר ראשי וחבר ה"מיסטקום" * באחד הטרנסטים.

שמעון פרומקין, הצנוע בחבורה. אביו – בעל בית-דפוס בעיירה. בערבי החגיגות היה שותה לשכרה יין סמוהון, רוקע ברגליו וצורח: יהודים, אפרעה לאכ"ס! בשנת תרפ"ה יצא לארץ בלוויית זינה שליט, כלתו ואשת-לבו. שם נולדו להם בן ובת.

אברהם שטיינברג, היחיד במחגנו, אשר לא גזז את פאותיו והתפלל שלוש פעמים ביום עד שנת העשרים לחייו. כעת – אינג'נר-בנאי, חברי הטוב.

ליזבה פייגין, בתו של סוחר תבואה אמיד. נערה תמימה וחיננית. במות איסאק פולקין בכתה במסתרים. כעת – מקום מגוריה במזרח הרחוק, ושם התבוללה בין האומות. וולודיה ברודסקי, נער עקום-גב וישר-רוח. נתנתם מאביו בימי ילדותו. פניו היו מוארכים, חיוורים, נקיים ומרופזי הארשת. יותר קלט דברים משהוציאם, אך הערותיו הוקשבו

* ועד האגודה המקצועית.

קשב רב. משנת תרפ"ג – קומוניסטן, יושב־ראש בית־המשפט הגלילי באחת מערי הדרום.

צבי שפירא, אחיה של חנה, נער פזיז ואדמומי. אחד מראשי המחוללים באגודתנו. חולל "צוענית", "שמיל" ו"חסידל". כמלאכת־הקודש היתה לו עבודתו זאת. נהרג בימי הפרעות.

אולי יש לצרף לרשימה זו עוד שמות אחדים, שכוחים למחצה בצעדי השנים. כל שם – ובשרו, לבו וחיינו. אך עלי למהר, פן יכסה אזור, אזור קברים דל, את זה פתשגן הכתב ואותיותיו החלשות, יחקקן בשארית כוחותיו דורי הנעזב.

[ד]

הימים האכזרים לא התעכבו במהלכם. בבוא מבוסת תרע"ט על עיירתנו הייתי כבן י"ז, ואתי אין פול, זולת מעמס דורות קדמונים וחסד גיטה השחרורה.

העיירה נתקפלה שבעתים במרתפיה. רמז כאן ורמז התם, רתיחה, מציצה, מלילה באצבע: "שה, הגולנים הולכים!" הגולנים סובבו בחוצות ושיריהם הפרועים הרגיוזו את הלבבות. אז יש שתישמע דפיקה בדלת, דפיקה עצומה וקולות שיפורים: "הזיידים, פתחו!"

מה ארוכה שלשלת הדורות, הובילתנו עד היום, העמידתנו בעיירת אוקראינה בשנת תרע"ט, שנת הקלע והטרף! מה עמוקה היא רחם האם. הפליטתנו ממרחקי המרחקים לעומק המפלצות, למען היבֶּתק ללא זכר ואחרית!

לאט־לאט בא החורף. בשוויון־נפש כיסה השלג את החצרות. אי־שם היו מלבינים צלבי־קרטון על השערים והדלתות, לאות: פֶּרְבוֹסֶלְבִּים בחצר. עתים התעורר רוח, וידי האילנות דפקו זו בזו. קרים, קרים היו השמים...

והשלג – שתק.

כעכברים בחוריהם, כה נסתתרו אנשי העיירה במרתפים, בעליות־הגג, בבתיהם של חסידי האומות. כל הדלתות – על בריחים ומסגרים. וירץ לחש קודח מחצר לחצר...

שְׁמוֹ חוּצוֹת הַעֵיירָה, וְרַק עִגְלָתוֹ שֶׁל זְכַרְיָה וְאַסְעֶרְפִּיהָרֶעֶר *
שִׁירְכָה אֶת דְּרֻכָּה מֵעֵלָּה וּמִזְרָד. זְכַרְיָה הָיָה מִבֵּיל אֶת הַמַּתִּים
לְבֵית-עוֹלָמָם. יוֹם-יּוֹם הָיָה עוֹשֶׂה זֹאת. בְּפָנִים יְבֹשִׁים נִסְרַח
אֲחֵר סוֹסָתוֹ, קוֹרָא בְּדַרְכּוֹ אֶל הַתְּרִיסִים הַסּוּמִים בְּקוֹל צְרוּד:
צַדְקָה תִּצְלֵל מִמּוֹת! וּבִהִישָׁמַע קוֹלוֹ לְאַנְשֵׁים בְּפָנִים, וְתָהִי יִבְבָּה
נַחֲנֵקָה בְּלִבָּבוֹת. זְכַרְיָה, הַיְהוּדִי הַמְּצוּמָק וְהַשְׂתַּקָּן, הָיָה הַיְחִיד
בְּעֵיירָה, אֲשֶׁר לֹא הִסְתַּתֵּר לֹא בַיּוֹם וְלֹא בַלַּיְלָה, וּמִשׁוֹם-מָה לֹא
נִגַּע בּוֹ אִישׁ לְרַעָה, וְעַדִּיּוֹן הוּא חַי כִּיּוֹם (שׁוֹמֵר בְּקוֹלְחוֹ
הַעֵיירָתִי).

שִׁכְנָנו חֲנוּן פִּישֵׁר, הַיְהוּדִי הַצְּהוּב וְהַעֲגֻלְגֵל, הוּא אֲשֶׁר הֵבִיא
לָנוּ בּוֹקֵר אֶחָד אֶת הַיְדִיעָה עַל מוֹת גִּיטָה. נִתְחַמְקְתִּי מִמֶּרְתַּפְּנוּ,
לְבַל תִּרְאֵנִי אֲמִי, וְעֵבְרָתִי בְּעַקִּיפִין, דֶּרֶךְ גָּנִים וְגִדְרוֹת, לְבֵיתוֹ
שֶׁל עוֹזֵר חֲבָרִי. עֲטוֹפַת תְּכַרִּיכִיהָ הִיְתָה גִיטָה רְבוּצָה עַל
הַרְצָפָה. קָר, קָר וְרִיקָנִי הִיָּה הַבַּיִת, גַּם הַפְּסַנְתֵּר הַתְּאֵבֵק לּוֹ
סִמוּךְ לְכוֹתֵל. הוּא הַתְּאֵבֵק וְשִׁתְּק, אֲפִי אִם כָּל יַעוּדוֹ בְּעוֹלָם הִיָּה
לְנִגְיָנָה, לְצַעֲקוֹת קִטְנוֹת מִן הַלֵּב. כָּל אֲנָשֵׁי הַבַּיִת יִשְׁבוּ עַל
הַרְצָפָה, וּבִינֵיהֶם גַּם אֲבִיגְדוֹר, הַאִישׁ הַמְּגוּשֵׁם, בְּעֵלָּה שֶׁל
הַמְּנוּחָה. בְּלֵי הַפּוּגוֹת נִזְלוּ דַמְעוֹת מֵעֵינָיו שֶׁל הַגִּבֹּר הַכְּבִיר הַזֶּה.
הָאֵב הַזֶּקֶן, ר' פִּנְחָס'ל מְלִיבּוֹה, הִגִּה ב"אִיּוֹב", וּשְׁפַתּוֹ דוֹבְבוֹת.
אֲךָ מָה חִיּוּרִים הֵם פָּנָיו שֶׁל עוֹזֵר! הוּא סָח לִי בְּלַחַשׁ גְּמוּר אֶת
אֲשֶׁר הִתְרַחֵשׁ. כְּשִׁמּוֹנָה חִיילִים אֵינְסוּ אוֹתָהּ, וְהִיא שִׁתְּקָה לְרֹא-
שׁוֹנָה. אֲחֵר הַתְּחִילָה גּוֹנַחַת לְאַט-לְאַט. וַיִּגְדַּל הַקּוֹל וַיְהִי לְצַעֲקָה
מִחֲרִידָה, וְאִז גָּמְרוּ אוֹתָהּ, וְהִיא הִשְׁתַּתְּקָה. "הָאוֹמְנִים הִשְׁתַּתְּקָה?"
"כֵּן, לְרֵאשׁוֹנָה צַעֲקָה מְאוּד, הִיא קִרְאָה גַּם אֶת שִׁמְךָ פַּעֲמִים
אֲחֻדוֹת וְאַחֵר נִשְׁמַעָה הִירִיָּה הַזֹּאת..."

כֹּזֵה הִיָּה הַסִּיפּוֹר הַקָּצֵר בְּדַבַּר חִיָּה הָאֲחֻרוֹנִים שֶׁל גִּיטָה
יְדִידָתִי. וְהִנֵּה נִפְתַּח הַשַּׁעַר, וְעִגְלָתוֹ שֶׁל זְכַרְיָה בָּאָה אֶל הַחֲצֵר.
הַעֲגֻלָּה הִיְתָה עִגְלַת חוֹרֶף מְרוֹסְקָה וְהַסּוֹס – סוֹס יְהוּדִי צָנוּם,
מִשׁוֹרְבֵב עֲצָמוֹת וְצַלְעוֹת. לִיד הַעֲגֻלָּה פָּסַע זְכַרְיָה, זֶה זְכַרְיָה
הַיְהוּדִי, וְהִיָּה בֹנֵה מִקְצַת מְרֻגָּע. אֲלוֹנְקָה מְמוֹעֵכָה הוֹרְדָה מֵעַל
הַעֲגֻלָּה, עוֹזֵר וְהַבְּעַל הִרְיָמוֹ אֶת גּוֹפָה שֶׁל גִּיטָה וַיִּטִּילֹהוּ עַל

מיטה עלובה זו. אחר הוטלה המנוחה על העגלה ותכוסה מכסה-
בד שחור אשר ציון מגן-דוד על גבו. אז ירדו כל בני הבית
בבכי חרישי מאוד, לכל יישמע הקול—ואנו עומדים כולנו
בחצר.

פתאום נפל השלג על העיירה, רגבים-רגבים נוצצים, פרישת-
שלום זעירה מעולמות גבוהים. אכן תזכרו כולכם את בוקר
החורף השקט בעיירה, את מסילות השלג, התעלות הקטנות
בחצרות ובגנים, דרוכות הרגל ומעדר הבקרים, את משור ענפי
האילנות המשולגים. הנה ינער את השלג רוח ארעי...

אותו רגע משך זכריה במושכות ומצץ בשפתיו—ועגלת-
החורף זזה ממקומה. שאגת פחד נשמעה לא במרחק, קול נער
או אשה וצעקת הציידים: "תפסוה, תפסוה!" "יהודים,
הביתה!" אמר אז זכריה בקול לא זריו, פתח במתינות את שער
החצר ויוציא את הסוס ומשאו אל הרחוב. מעט מזעיר משטח
הרחוב בא לעינינו. נערה יהודיה, צפור אבודה, רצה ברחוב
ושגי חיילים אחריה. ר' פנחס'ל מליבוה נועל את בריח השער
וממהר הביתה, אל מקום המחבוא. "עוזר, אביגדור, בנימין!"
קורא האיש בקול לחש נמרץ, אוסף אותנו בכל כוחותיו.
אז יצאתי אל הרחוב ואיטפל לעגלתו של זכריה וואסער-
פיהרער, ונלווה שנינו, זכריה ואנוכי, את גיטה אחותי לבית-
עולמה.

וככה נסע המסע. זכריה—בראש, המושכות בידו, והוא קורא
לחלל הקר את קריאתו: "צדקה תציל ממות!" אני צעדתי
בראש מורד אחר העגלה וגיטה—גיטה היתה מכוסה בד שחור,
ואיש לא ראה אותה בשתיקתה. ככה ירדנו מורד ועלינו מעלה
בדרכנו לבית-הקברות.

מה דומם הוא הרחוב המשולג, מה נעזב וקר! כלב מדולדל,
צנוח זנבו, בתים סומים, חנויות נעולות, יריות תותח במרחקים.
"גויה" עוברת לאטה ואסל ודליים על כתפה. כנופית חיילים
מזוינים עוברה ברחוב, אחד מהם, בעל פנים מחוטטים ושערות-
פשתן, נעכב על-ידי. "קטוי,* מה זה אתך בעגלה?" הוא מרים

את המכסה השחור. "אשתי," אומר אני, והאיש נראה כנכלם רגע קט. מסע־המוות הוסיף לשרך את דרכו, אך כעבור איזה זמן שמעתי את צעדי החייל המהירים, ומבוכתו כלא היתה. "אם כן," אמר האיש, "שכב, שכב את אשתך!" וכני מכה עצומה ביד הרובה. נפלתי ארצה, בזהירות מרגיעה נגע השלג בפני, והעולם חשך בעדי.

ואמנם, כשהקיצותי מצאתי את עצמי שוכב עם גיטה בעגלתו של זכריה וואסערפיהרער, ואנו מכוסים אותו הבד השחור, אשר ציון מגן־דוד חרות עליו. חושך רב עטה את מקלטנו הצר והחורק. בעולם אשר מעבר לבד השחור נשמעו קריאותיו של זכריה. "גו, ריזשי!" היה קורא האיש לסוסתו, והיה בזה משהו מן הילדות הרחוקה. לראשונה לא ידעתי נפשי, רק כאב עצום התדפק אל מפרקתי. ראיתי ארמון־זכוכית. על מעקה גבוה ישבה הנערה היהודיה ופרחים, אשר ליבלבו כטיפות דם, עטרו את מקלעת שערותיה. אחר הודלקו בין הפרחים גרות־נשמה...

"צדקה תציל ממוות!" נשמעה קריאתו של זכריה, ואני הקיצותי. גופה של גיטה נלחץ אלי וישאג שאגה איומה. "זכריה," אמרתי, ורק שפתי נעות, "לא טוב לי, אחא, מאוד לא טוב."

העגלה עמדה. נחלצנו, אני וגיטה, ממועקת הבד השחור וראינו שוב את חלל העולם. הוא היה כהה ומשולג, העולם, ולהג העורבים שרר בו עד ללא נשוא. שכבת עננים קרה עטתה עלינו מלמעלה, ומלמטה ראיתי את הבור הכרוי. העגלה עמדה בבית־הקברות. שני ערלים, שכירי הקהילה, היו כורים את הקברים מבעוד לילה. מה רחוקים הם לילות האביב, אשר אז, בתעות מבוכה וחיבה בין האנשים, ביקרתי לא־אחת עם גיטה את גן הקברות הלזה! הוא היה כה שוקט, כה מפטפט בצנעה תחת השמים האפלים בלחש דקליו ורשרוש עשביו! פה היתה לי גיטה לאם, לאחות, לאשת־זנונים.

הפעם הורד גופה של גיטה אל הבור המהביל וזכריה הרכין את ראשו ויבקש מחילה מאתה, כמשפט היהודים. הוא פירט את האם שבעולם־האמת, את האב, הבעל, האח. "אף אני, זכריה

בן-זעליג, מבקש מחילה מאתך! כל איש מישראל מבקש מחילה מאתך!

שני הגויים, שכירי העיירה, רקקו אל כפותיהם וימלאו את הבור עפר עד גדותיו. אחר פתח זכריה ב"אל מלא רחמים" וסיים ב"קדיש". במסירות רבה ניענע את ראשו אילך ואילך, בעמדו על-יד הקבר החדש – בא-כוח הגזע הישראלי, היהודי המצומק והנצחי, אשר אש לא תאכלהו ומים לא יכבוהו! לאחר שעה הובאתי בעגלת זכריה לביתנו. בגופי הרצון והקפוא התחילו מטפלות ידי אמי.

[ה]

שוב עטו עלי הדורות הקדמונים. בימי מחלתי, אשר נמשכה שבועות רבים, עשיתי סיכום קטן לעמדתי בחיים. דמי האנוסים, השחוטים, המעונים צעקו אלי מן האדמה. הם, הידועים והבלתי-ידועים, נפלו אל התהום וימסרו את השלשלת לדורי. מבעד לערפלי היובלות שמעתי קול ענות צלצולה.

אם כן, שכזה הוא הסבל הישראלי, נשאוהו במאמצים היהודים הרחוקים להטילו על כתפינו! הימלט, הימלט על נפשך, נער פוחז!

לאן?

ושוב התנוססה אלי ממרחקים ביתר שאת ארץ-האבות. עשיריות דורות, אשר דמם ורכושם ירשתי, טיפחו בי את המוצא הזה. כאם היתה לי הארץ הרחוקה – רקועת תכלת, קודש ופרחים. הגלויות המצוירות, בהוצאת "לבנון", היו לי פרישת-שלום ממנה. הנה המושבה תל-אביב, אשר חולות יכתרוה, הגימנסיה "הרצליה", נמל יפו... בחלום ובהקיץ היתה באה אלי הארץ הזאת, מבקרה את מראשותי בימי מחלתי. בדמות בת-ציון, דקת הגזרה ועגומת העינים, היתה באה אלי. "האומנם שלי אתה, הנער העברי?" שואלת אורחתי ולוטפת

את שערות ראשי. "אמנם, אמנם, בכל לבי, אמי הרחוקה!" עולם הספרים היה לי למקלט שני. נשתקעתי ראשי ורובי בערבוביה משונה של אויערבך, המסון, "מורה נבוכים". ימים

רבים שכבתי על עליית-הגג, ואור היום היה נדחק אלי מבעד לאשנב מאוד פעוט. לרצ טוב היה לי האשנב—במסירות אדישה הקריב אלי קטע שמים, צל החירות והמרחקים, ועיני העלם החולה העפילו אליו בכל אונן, עד לדמעות.

כשהחלמתי היתה לי בחצר ביתנו פגישה מפתיעה את האביב. העשב היה דל מבימים-ימימה, אך פטפוט הרוח הקלה ורינת הצפרים הקיפו את בדי האילנות בלבביות עצומה. בעולם משלה השמש, ובלי הרף ליוותה אותה קטורת העננים הזכה. מאורעות קטנים מאוד לקחו היום את לבי. הילד זוזיק, בנו של חנן פישר שכננו, חיטט בחול החצר ואתו עשתה התרנגולת, ידעתיה מאשתקד; שניהם עבדו ברצינות גמורה. אמי התעסקה במטבח, שיפשפה את הקדירות וקלפה בולבוסים—כמנהג הנשים. מאחד הבתים שמאצל עלה בכיית-מרורים של תינוק. עשן המריא מארובות. את הפול, את הפול כיסתה תרועת השמש המעוורה וזה המרוץ הקליל של העננים.

בעיירה שרר האביב—וכן גם "האדומים". פלגטים מצובעים היו דבוקים על הכתלים—בדבר הפאנים הפולניים, הבורגנים ובעלי-האחוות, אחרוני עויתיו של הקפיטל. מדי ראשון בשבוע היה נאסף מיטינג רב-אוכלוסין בגן העירוני ובוגדןקו ראש האיספולקום ופייגין הצ'קיסטון* היו מרעישים עולמות: "חברים, הבורגנים עלינו! האימפריאליזם העולמי! הגנרלים הלבנים!"

הקהל היה חוטף מעל לראשו את הכובע לאחר כל נאום, בנגן התזמורת הקלושה את האינטרנציונלה. מנצח התזמורת, שמעון וולוביק, מי שגמר קונסרבטוריה בפטרבורג, קירח לחלוטין, התנודד ברתיחות לפי הקצב. הוא בא פעם לביתנו, האישה הזה, ויזמינני לקחת חבל בתזמורת. "הפס ב' פנוי אצלי," אמר וולוביק בצער והחליק בידו הימנית את קרחתו, "המש-כורת—שלושים אלף רובל לחודש וחצי פוד קמת." לאחר דיון קצר עם אמי אני מסכים להצעה זו, ואז באה הבחינה. ראשונה געה גרונו צילילי נגינה אחדים, ואני געיתי אחריו. אחר בימ-

* איש המשטרה-החשאית.

במתי בקול חרישי איזה ניגון חסידי. לא נמצא פגם בחוש-
שמיעתי, וולוביק חבט על כתפי והזמינני לבוא בערב לבית-
העם.

במשך השבועות שאחר זה עשיתי בתזמורת. הבס ב', נחש-
הנחושת האדיר, כרך את צוארי בגאנה נוהמת. הוא הקריבני
אל האנשים הסובבים אותי, ובתקיפות משל עלינו, על חבל
המנגנים הצפוף, שמעון וולוביק.

בימים ההם התחלתי לרשום ביומני את הקורות אותי. אני
זוכר את הקיץ ההוא—קיץ של רעמי הבס, של נסיעות,
מאֲרָשִׁים ומחולות. נסענו פעמים מצער לכפרים הסמוכים.
שתים-שלוש עגלות איפרים היו מטלטלות את התזמורת ואנשיה
בדרכים המאובקות. שדות אילמים השתטחו לצדי הדרך, ואף
בהם היו סוערים החיים הקטנים—רוח קל הנה זה סורק את
שירות השָׁבֵלִים הגוצות, שרצים זעירים, יתושים, צרצרים
מהפכים עולמות, זורקים את זמזומם ושריקתם לעננים השקוֹ-
פים, לאוורירי העננים. הנה גם הנחל—בוהירות יפכה בין
מחנות קנים זקופים. ירקם מסנוור את העין. אז תבואנה העגלות
אל גשר-העץ הרעוע ודפיקותיהן העמומות של פרסות הסוסים
תגשנה מנוחה קלילה לאוזן.

בכפרים היו מיטינגים, ושוב נוגנה האינטרנציונלה אחר כל
נאום. אחר היו מכניסים אותנו אחד-אחד, שניים-שנים לבתי
האיפרים האמידים, ומזונותינו—קערת זבדה או נתחי חזיר
מטוגנים וכד חלב. בערב היה נשף. מחולות ושוב נאומים.
ערימת-שחת ריחנית היתה לנו למצע, ובחצי הלילה שכבתי
שעה ארוכה פקוח עיניים על ערימת השחת. כבחלום רחשו
סביבי צלילי הלילה. בת-צחוק. קרינת שיניים של אחת ה"שיק-
סות" החכליליות, אהבתיה הערב, היתה נטבעת בי ללא מנוס.
הנה יצאו מן האפילה נביחות כלב רחוקות...

גם בעיירה, במועדון החיילים האדומים, היו נשפים. התזמורת
ניגנה אז את מבחר רֶפֶרטוּאָרָה, ואוֹבֶרטוּרָה "כרמן" היתה
כובשת מדי פעם לבבות ומעוררה מחיאות כף. אחר באו דברי
סולו, ומקסים מיבורודה, לבלר הקואופרטיב, היה מספר אוקר-
אינית דברי חידודין. קולו היה גבוה, דק ומרוסק קמעה. שמעון

וולוביק פינר מחול של בראהמס ו"כל-נדרי" של מיכאל ארדנקו. הקשת עשתה נפלאות, ואבק לבן היה נושר ממנה על חזה הכנור המתנצנץ. סופיה אנדר־בנה, אשה חִנֵּרת פנים וחִנֵּרת חיוך, היתה המלווה בפסנתר. ענן כבד של עשן מאחורקה היה עולה אלינו מקהל השומעים. הוא חדר לכל הונויות והחרכים, עשן התמרורים; הוא היה לעולם בפני עצמו – עולם הזכרונות. לאחר ההפסקה עלינו, המנגנים, שוב על הבימה ויתחילו המחולות. רקדו חיילים ונערות. שאר הקהל היה מסתכל בתרף-נפש ומפצח זרעונים. מאורעות קטנים היו מתרחשים בין הנערות והנערים, התנוססו ברקי רגשות בקמטי השאון המעושן, מבין האנדרלמוסיה היה מבקע קול צחוק: נערות נצבטות וקוראות תיגר...

המועדון שלנו עבר מבית משה הזג אל אחד מחברינו, והיו לנו שם אסיפות תכופות. אני ניהלתי, כמאז, את החלק התרבותי. היינו מתאספים ושרים שירים עבריים. איש מאתנו לא ידע מהי עבודת הממש המוטלה עלינו. ים סוער של תאוות, נאומים ויריות קדח סביבנו, וקולנו בדבר הגלות ובדבר ה"דיאספורה" והשכינה העברית – טבע, הזעיר, בין הרעמים. ולאט-לאט נהפכנו מדור המורדים לאנשי-הלהג.

ואבותינו היו מתכנסים עוד בבתי-המדרשות. אני מעלעל ביומני, וריח הימים ההם בא אלי כמעולם היגון. פתאום תבצבץ אלי מארץ-הזכרונות סוניה לויט, הנערה הקטנה בעלת העיניים המתנוססות, וחמש-עשרה שנותיה מש-תרעות אלי ברטט נשי עז. זאת היתה אהבתי ומבוכתי הראשונה. בין קולות העלומים הרחוקים מזהירה אלי הנערה היתומה כפרח טלול בבוקר קיץ קורן. לילות רבים ביליתי על ספסל-העץ הסמוך לבית-הדואר ושיר נפלא, מלא געגועים וחיבה, געש בלבבי. נוכח הפוסטה התחבא ביתה החינור של סוניה לויט.

הנערה הקטנה הזאת, כיאדויגה, בת הגראף הפולני, כמעט שגשתכה מלבי. אך בהאגרי, על חוף הים השחור נפגשתי בקיץ שעבר עם סוניה זו וגבלה כשעתים בשיחה לבבית. צללי מפרינו השתתפו בשיחה ואבק העיירה הרחוקה עירפל לרגע

את עין השמים. בערפל צעדו שנות הילדות ההן. אז העזתי
לגלות את הצעיף. "האם לא תדעי, סוניה, שמעט מזעיר גם
אהבתיך?" היא הכתה על ידי בגולת מקלה המוכספת ותשתתק.
בנהימה עתיקה לחך הים השחור את רגלינו.

[1]

שלהי דקייטא. לעיירתנו מתקרב מחנה "הנשרים הלבנים",
מחנה דניקין. בראש המחנה יוצאות השמועות הגרועות, ובעקב
השמועות התחמק ובא אל העיירה הסתיו. ראשי האילנות כוסו
תלתלים צהובים ולרגליהם התגלגלו עלים כמושים, תגי הרקבון
והמדרס. עוד חיממה השמש הצוננה בסמטאות, אך עם הבקרים
היה בא ערפל קל, ובערפל חרקו אופני העגלות. מן החצרות
הגיעו צריחות התרנגולים.

מנפות הדרום מגיח על העיירה מחנה הלבנים. ראשונה
הופיעו הפליטים. הם הביאו בכנפיהם צרורות פחדים, עיני
מורא לטושות, אנחות ולחישות. שערי הבתים התכסו שוב
צלבי־קרטון. היתה מתארגנת הגנה עצמית.

יום אחד באה האַבְקוּאֶצִיָה. עגלות עמדו סמוך לבתי־
המשרדים וחבילות ניירות הוצאו משם בחפזון. אנשים בעלי
גְלִיפָה * היו המנצחים בטלטול. לא נשכחו גם מכונות־הכתיבה,
בקבוקי הדיו ולוחות־החשבון. ** לוחות החשבון קישקשו בגל־
גליהם אילך ואילך. גם על כלי התזמורת שלנו נגזרה הגזירה.
או ירד הגשם על העיירה, גשם סתיו דולף, ובעוד שתי־שלוש
שעות נולד הרפש בסמטאות. העגלות שירכו את דרכן לבית־
הנתיבות, בטיסה חלפו רוכבים אחדים מזויגים – ואחר נכנסו
לעיירה הערב והדממה. בדממה חבטו מאי־שם יריות תותחים.
שוב בא תורו של זכריה וואַסערפיהרער להביא את המתים
לקבורה. בלילה הראשון לבוא הלבנים נהרגו בעיירתנו שבעה
יהודים. בלילה השני באו גם לביתנו והרגו את אבי.

* מכנסי־רכיבה.

** חשבוניות.

...בהישמע קול הדפיקות הנמרצות בדלת מיהרה אמי להכניסני לאחורי מחיצת הקרשים – למקום סמוי מן העין. משם הבטתי בעיניי חודרות על ביצוע משפט-המוות. משפט-המוות נתתך עליידי שלושת חיילים. ראשונה הרעישו עולמות, תבעו כסף, פישפשו בארגזים, צררו איזו חבילת חפצים – ואחר הביאו את אבי לגרדום.

יליד קראסילוב, פלך וזהליו, היה אבי. בצעדים חרישיים עבר את ימי ילדותו, ופת-קיבר בפיו. הוא עסק בתורה, קרא את שירי יל"ג, גשא אשה, היה עושה-סבון. פעם ניגש אל ערשי, ואני ילד, אך כותנתי הקטנטנה לעורי – ויחליק את לחיי. עיניו היו עגומות...

כזה היה אבי – איש העיירה הישראלית. עתה העמידוהו על כסא, ואת הכסא – על השולחן. אחר שמו חבל על צוארו והשמיטו מתחת רגליו את הכסא. מיד נשמע בחדר קול צלצולו של המוות. הנה הוא גורל האיש היהודי, גורל הילדות, הגברות, האנחות והחיים! אז נישאה צויחה נחגקה בחדר, רגלי אבי התחילו מקפצות קפיצות משונות, העוית האחרונה כיסתה את פניו. אחד החיילים נתלה ברגליו המפרפרות. עיני נצמדו לכף-ידו האחת של החייל. בכף זו ניצנץ תיק הטבק של אבי.

מעבר לחלון נשמעו גביחות עמומות. כמאז, התהלך שם הלילה – רווי רחישות, עננים, אפילה. אמי סופקת כפיה ופורצת בקול בכי, והקול בא מארץ התמרורים הכבדים. "אל רעש, זקנה!" אומר אחד החיילים ויוצא את הבית. שנים האחרים מעמיסים את הצרורות על שכמם ויוצאים אף הם.

אז הפתה הדממה בחלל הבית ותגרוף במהלכה את גביחות האם. "טיף-טיף" – ציפצפו זה לזה הנטפים הנושרים אי-שם במטבת. אני יוצא ממחבואי, מעלה את הכסא על השולחן וקרב אל פניו של אבי. ותהי לשונו המשורבבה כלועגת, וחווורונו הצהבהב שואג כמוות לקראתי. "אמא, סכיני!" צועק אני בחרדה. ואמי קופצת ממקומה כנשוכת נחש, מתלבטה הנה והנה בחדר ומוסרת לי את המבוקש. החבל היה עבה, ואני נסרתי בו בכל כוחותי. עוד קול הנסירה רועד כיום בעצבי. "עצרי באבא!" פונה אני אל אמי בלחש-רתת, ואנו מחבקים שנינו

את הגוף השבור ומטילים אותו על גבי השולחן. אני מתיר את החבל מעל צוארו ושפתי לוחשות. "טאטע!" לוחש אני בלי הפוגות. "לך והבא את הירשל הרופא!" אומרת אז אמי, המוציאה והמביאה בבית.

בחצר מצאתי את הגשם המזמזם ואת קול היללה היוצא מחלונותיו האטומים של חגן פישר – שכננו הצהוב. לילה זה חגגה את חגה העזובה, ואיש לא עמד בפרץ. מה רחוקים הם הכוכבים! יריות תותחים נשמעו מרחוק. פתאום נגול מעלי צעיף האימה ואראה רגע קט את ארץ-ציון. בכרמים נרדמו הגפנים הטלולות, ובתים לבנבנים נדבקו במעלה ההר. כלפי תכלתם השלנה של השמים הכחולים נזרקה נעירת החמור...

אני גונב צעדי בגשתי אל ביתו של הירשל הרופא. הן כה זהירות, בהונות רגלי, כמחכות לאסון. ואמנם, במקום לא צפוי נתקלה רגלי בגוף רסוק ואכיר בו לאור רצי העלטה את הירשל הרופא. אז רצתי בצריחה נחנקה לאורך הרחוב ואשמע מאחורי את רשרוש העלה הרודף, וכל אלפי הדורות הקודמים, מימות התוכחה הראשונה, פקחו עלי את עינם העזה ויעטפוני לאות-מוות מיוזעה. בשיגים מהודקות שפכתי אז את מרדי מדרס לגשם. "רוץ, רוץ, רוץ! היו ארורים, ארורים – ימי, לילתי, ערבי, בקרי, תקוותי וחי! ייפנס לאהלכם המוות, ההרג, החנק! כל המגיפות, הצרעות, הרקבון. העיגויים! הובאו לקבריכם חיים!"

בחלל מאוד קטן התפלשו קללותי, ויתעללו בהן הגשם והרוח המטייל בדרכים. תחת מעטה כפלים של עננים, אפילה וגשם נרדמו אי-שם בשוויון-נפש הכוכבים הרחוקים. לאחר ריצה ממושכה, בצאתי מן העיירה והלאה, בתבק מרחב שדות לח את פחדי הקודח – פסק הגשם, ושליך הס. פתאום בא לעומתי השחר האפרורי, צועד צעדים קלילים ומרוחבים, שופך משמים את מבול שיריו הקטנים. הנה נזדמן לי צבר שיחים דלים, נאט מן הדרך ואחבא את ראשי בדלות רטובה זו. כרעתי על שכבת הרקב – בלילת עלים, דליות ועפר – ואישן שינה עמוקה.

כנראה, הרעידתני שוב בשנתי המרוצה החולנית, ויהי בה-קיצו – ואמצא את עצמי עומד סמוך לגדר רעועה, עומד ומנענע

ראש, ומנענע ראש בלי הרף. מעבר לרחוב פקעה יריה. "עמוד!" שני חיילים ניגשו אלי ויטלטלוגי לכפר. נכנסו לחצר אחד האיפרים, ובחצר היתה מתנמנמה סוּסָה אפורה – לעמוד הגדר קשורה. בבית ראיתי חיילים ישנים ורוביהם גשענים לכותל. בחדר השני צעד אילך ואילך איש מזוין בעל שפם ארוך ועינים טובות־לב. "הנה עוד אחד, חבר קומנדיר!" אומר אחד החיילים ומצביע עלי.

זה היה הצבא האדום, וזה היה סטפאניץ, האיש בעל השפם הארוך, אשר נהיה לי בימים הבאים לאב מנחם, אשר נדבקתי אליו כל שנות המצוק – מעיירת הולדתי עד הים השחור.

ח ב ל י ש ם

[א]

לחברי ואיש עמיתי סולומון פימזביץ, המורה בטכניקום את חכמות המתמטיקה והמכאניקה, נולד בן זכר. מזל טוב! יחי בן המלך ויורש העצר!

כל שלושים ושש שנות חייו היה סולומון ידידי גבר לא-יוצלה בנוגע לעניני הולדת צאצאים. ולא משום שידו לא הספיקה לעשות זאת. אֵלמלי היו לו תנאים נוחים היה מעמיד ולדות למכביר – בבקשה ובעונג גדול! אולם דא עקא, שסו-לומון היה רנק מבטן ומלידה, רנק מארץ הרנקים. אמנם לא מועטות היו באות-כוח המין היפה, אשר היתה להן חולשה לעיניו האפורות וללשונו המקשקשה של עמיתי סולומון, ואליבא דאמת, גם הוא מצדו לא היה דוחה אותן בקש. אדרבה ואדרבה! הוא התאמץ לעשות לכל אחת כחפצה. אותה שדרשה אנחות והשתפכות-הנפש בלילות מלאי קסם, סולומון נעשה לה בר-לוואי, ודו-האנחות עם דו-ההשתפכויות ניתכו ארצה בטוב טעם ודעת לאור הירח היקר ההולך. וכאשר היתה מזדמנה לו בדרך תחתים אשה אחת או שלוש, אשר היו מרשות לעמיתי סולומון עוד מעט במקצת – אז היה הבחור דנן מראה גם בזה את יקלתו הרבה – בבקשה ובעונג גדול!

אולם למרות פעילות זו סירב סולומון לנתר על רנקותו הנתיקה. אז באנו אנהגו, קהל חבריו ומעריציו, לעזרתו ולקנתו, ונמצא לו כלה נאה וצעירה – כפתור ופרח! – היא-היא שיינה-סרפימה חמדת-לבנו. ואם עבודת ההתחנות לא יצאה אז, בשנת 1941, אל הפועל, אין זה אלא בעטיה של המלחמה. סולומון גויס לצבא האדום, רבים מאתנו נתפזרו לארבע הרוחות ותבוא אנדרלמוסיה לעולם. והנה אך בשנת 1945, עם גמר המלחמה, עלה בידו של השם יתברך ובעזרתנו אנו לגמור את

עבודת ההתחנתות של סולומון איש-עמיתנו ושיינה-סרפימה
חמדת-לבנו. ברוב פאר והדר חוגגה חגיגת הנישואין, ולא
עברו ארבעה או חמישה ימים אחר חגיגה זו, ויופיע בן
המלך ויורש העצר.

מזל טוב! בשעה מוצלחת! אנו עוברים לעיקרו של סיפור-
מעשה זה שלפנינו.

מבית-הטכניקום עד מעונו של סולומון מהלך הגון בטראם,
במטרו ושוב בטראם. אולם אנו רואים היום את סולומון, והנה
הוא חוזר הביתה ברגל. תחילת נובמבר. השעה הרביעית אחר
הצהרים. מעיל-עור ארוך מכסה את חליפתו הכחולה של האב
הצעיר. בראש זקוף הוא מהלך, בצעדים מאוששים. שמי-
העופרת עומדים להתאפלל, רוח קרירה מטפחת בחוצות ופתי
שלג בכנפיה. אפס סולומון לא ישים לב לכל זה. טרדות,
פקפוקים וספקות גועשים במוחו.

איזה שם יתן לבנו-בכורו?

סולומון בעצמו היה רשום בפספורט שליומה חיימוביץ'. כל
ימיו סבל בעטיו של השם הארוך הזה. תלמידיו וחבריו מכירים
אותו כסולומון פימוביץ', אולם באופן רשמי, בתור אזרח
סובייטי הוא עם-כל-זאת רק שליומה חיימוביץ'. האין זה קרע
בנשמת האדם?

לא, את בנו-בכורו עליו לשחרר מיסורים מגוחכים אלה.
לא שליומה ולא חיים ולא איציק – הוא ירשמהו בפספורט כאת
אחד האדם. הקץ לשערוריות אלו! צריך לברור לו שם כזה,
אשר יחיה תחת כנפיו את מעט שנותיו בשלום ובשלנה!

סולומון זוקף את קומתו ומהלך בצעדים תקיפים. בהחלט,
הוא יכנה את בנו באחד מן השמות המנומסים. ניקולאי או
גיאורגי סולומוביץ'. כן, בלי שום מסמרות – גיאורגי
סולומוביץ'!

כל זה – מצד אחד. אבל אם לסקור את הענין מאידך גיסא,
המסקנות לא תהיינה מצדדות בזכותם של שמות עכו"ם אלה.
הוא הדבר כי את אביו המנוח של סולומון קראו בשם פשוט,
גם אם משולש: חיים-נפתלי-הירש. ואם לדייק בדבר, גם
במרובע: חיים-נפתלי-צבי-הירש.

אמנם ריבוי השמות כשהוא לעצמו, מנקודת-השקפתה של התרבות הבינלאומית, אין לו ערך ממשי, ואיש לא יתרחץ לשונו כנגדו. רבים מגדולי אומות העולם היו להם שמות לא קצרים. נקח, למשל, את גיאורג-וילהלם-פרידריך הגל, הגדול בין חכמי הדיאלקטיקה (סולומון ידידי שמע את שמע הדיאלקטיקה). אם היה גיאורג-וילהלם-פרידריך הגל בעולם, מדוע לא יהיה חיים-נפתלי-צבי-הירש ?

כל זה – מאידך גיסא. אבל אם לפנות שוב להאי גיסא, הרי חיים אנו פה, ברוסיה, ובארצנו אין נוהגים לכנות את האזרחים בשמות כפולי שמונה. אצלנו השמות פשוטים – אינאן אינא-נוביץ', סולומון ג'ימוביץ'. השמעתם כזאת – חיים-נפתלי-צבי-הירש סולומנוביץ' ?

אפס היה צריך, מה צריך היה לכנות את יורש העצר חיים-נפתלי-צבי-הירש – ויקוב הדין את ההר ! עליו להשאיר שם וזכר לאבא. האשכנזים הרגו את ר' חיים-הירש הזקן בתחילת אוקטובר 1941. הוא היה בין שבעה-עשר הראשונים בעיירה אשר הוצאו להרג. סולומון קיבל מכתב מאת השכנה הרוסיה וידע גם את הפרטים. הוא נזכר בפרטים אלה, וכולו רועד מצער ועלבון. האם יאה לקפח את שמו של אבא המנוח, לא להשאיר לו שם ואחרית. באמת ואמונה, היכן הוא היושר בעולם ? לא, הוא לא יעשה את התועבה הזאת !

שוב אין סולומון צועד כה קוממיות ברחובות העיר. פקפוקים וספקות אוכלים אותו ומטרידים את מנוחתו. השמים מתאפללים והולכים. הוצתו הפנסים. חברה לבנה של פתי שלג בערמה ממקום למקום על מרצפות ומדרכות.

[ב]

רק זה חזרתי מסעודת ברית-המילה, אשר ערך סולומון לאנשי-שלומנו. אודה ולא אבוש, מחבב אני שמחות עבריות מעודי. זאת לי הפעם השניה בימי חיי, אשר אני נוכח בברית-מילה. בפעם הראשונה אירע זה לפני ארבעים וכמה שנים, בהיותי

אך בן שמונה ימים. אז הייתי הצד הסובל בשמחה זו. אולם הפעם הייתי הצד הפועל. לא מועטות הן כוסות היין השרוף והאדום, אשר השטיפו היום את גרוני. כל המסובים היו פעילים בנדון זה. כולנו אהבנו את סולומון, את שיינה-סרפימה, את יורש העצר. שמחתם – שמחתנו וברית-מילתם – ברית-מילתנו.

המוהל היה יהודי בעל הדרת-פנים, כבן שבעים ושש, בר-אורץ ובר-אבהן. שם משפחתו היה שיפמן. הוא לבש חֶלֶט מזהיר בלבנוניותו ויטפל שעה ארוכה בהכשרת כלי מלאכתו. אחר מסרו הקנאטרים את התינוק לסנדק והוא ישב על הכסא המיועד לו. המוהל ניגש אליו וכלי מלאכתו בידו.

בן-רגע הוכנס הילד בבריתו של אברהם אבינו – המוהל היה איש מומחה במקצועו. עוזרו עזר על-ידו. גם זה היה יהודי לא צעיר, כבן ששים, צנום כגרוגרת דרבי צדוק ובעל זקן הגון. עוד יהודי עבדקן בא אתם. זה היה השמש הראשי, האוֹפֵר-שמש, של בית-הכנסת המוסקבאי. הוא החזיק "סידור לחזנים" פתוח ויביט בו בעינים עליזות. זה היה כעין לחשן בתיאטרון.

המוהל קרא בקול נעים את התפילה. הוא קרא אותה בעל-פה. "ויקרא שמו בישראל: חיים-נפתלי-צבי-הירש." אני עמדתי אותה שעה אצל האוֹפֵר-שמש ואסתכל גם אני בסידור לחזנים. ככלות החלק הרשמי חלץ המוהל את החֶלֶט וישב אל השולחן. כולנו ישבנו אל השולחן. לא בבת-אחת שתו המסובים לשכרה. לראשונה, כמובן, הוגשו דגים ממולאים. איש לא סילק את ידיו מהם, והכוס הראשונה באה לכבודו של חיים-נפתלי-צבי-הירש סולומונוביץ'. חיש-מהר צילצלו המזלגות והקערות. אני ישבתי משמאלו של האב המאושר. הוא הראה לי את הקטריקה,* אשר בה היה רשום שמו של בן המלך: גריגורי סולומונוביץ'. מראהו של האב המאושר היה כמצטדק. מה יכול עשוה? מאוד-מאוד רצה לרשום את בנו בשמו הנכון – חיים-נפתלי-צבי-הירש סולומונוביץ', אבל אין זה

* תעודת-לידה.

מקובל אצלנו הרוסים. לו חי אלכסנדר מוקדון ברוסיה, כי אז היה שמו אלכסנדר פיליפוביץ', ואברהם אבינו, להבדיל, אברהם תרחוביץ'. חיים-נפתלי-צבי-הירש סולומונוביץ'... די בזיון וצחוק!

את הכוס השניה שתינו לכבוד ההורים. סביב השולחן המוארך ישבנו כולנו, חבר הרעים, ועבדנו איש כפי יכלתו. בחדר השני היתה האם הצעירה, סרפימה יעקובליבנה, מנחמה, משתיקה ומיניקה את הנסיך הנימול. הנסיך ינק וצרח – כל אחד מאתנו צרח מר ביום-בריתו. המוהל ישב בראש השולחן, שני יהודים בעלי זקן ישבו כארוזים מימינו ומשמאלו. גם שלישיה זו טיפלה בדגים הממולאים, והשמש הראשי האיר להם פנים במיוחד. הוא אמר: "לא דגים, אלא צפיחית בדבש!" הסידור לחזנים היה מונח בכיסו.

אם כן, שתינו את הכוס השניה לכבוד ההורים. אני הוא אשר נאמתי את הנאום הקצר לכבוד סולומון ידידנו ושיינה-סרפימה חמדת-לבנו. אחר שרו שירים. היו בינינו אנשים-אחים, אשר אהבו את הזמר היהודי העצוב והרותח. גם שיפמן ושני ארזיו שרו ניגון חסידי אחד, את ניגונו של הרב הזקן מלאדי, אשר בימי נפוליאון מצא את קבורתו בעיר האדיץ פלך פולטקה. אני הייתי בהאדיץ, ופעמים רבות ביקרתי את קברו של הרבי הזקן אשר בבית-העלמין היהודי על חוף נהר פסיוול. אולם זה סיפור לחוד.

בלי נאומים שתינו את הכוס השלישית והרביעית, אחד המרבה ואחד הממעט, וסולומון ידיד-נפשי, בלי תפונה, לא היה בין הממעטים. אחר יצא מישהו במחולות. חוץ משלושת "כלי-הקודש" היינו כולנו בני תחילת המאה, מבני שלושים וכמה עד ארבעים וכמה. מישהו יצא במחולות, מישהו נצטרף אליו, ולאט-לאט נתהווה עיגול חסידי חמים, אשר רקד ואשר שר ואשר טפח בכפות-ידיו. סולומון פימווביץ', ידידי ואיש-עמיתי, היה בראש המחוללים. הוא היה גיבור היום, הוא עשה את כל המוטל עליו, הוא מילא את חובתו הציבורית. גם בדבר השם פתר מורה המתמטיקה את השאלה המסובכה. בפספורט רשום הילד בתור גריגורי, ובישראל הנה זה נקרא שמו בלי

חכמות : חיים-נפתלי-צבי-הירש.

לא, סולומון אינו קמצן הפעם, הוא איש נדיב-לב. הנה, למשל, נוהגים בישראל להוסיף את השם אלתר – סגולה לבריאות ולאריכות-ימים. שום היוק לא יארע לו לנסוך אם יוסיפו לו גם את השם הזה.

סולומון מתקרב אל שיפמן הזקן בפנים משולהבים, כשהוא מטופף ומחולל את הריקוד החסידי.

“חבר מוהל, חוזר וקרא את התפילה! אני משנה את השם.

וייקרא שמו בישראל : אלתר-חיים-נפתלי-צבי-הירש!”

כן, הוא ותרן הפעם, סולומון ידיד-לבי, לשונו מקשקשת, והוא מחולל בכל לבו את הטענצל היהודי. המוהל שיפמן מסתכל בו בעיניו העצובות. גם עליו, על שיפמן, חלפו-עברו הרפתקאות רבות בימי חיי הבלו עלי אדמות. גם הוא נולד, נימול, ינק, גדל לתורה ולמעשים טובים, היה שוחט ובודק ומוהל ועסקן בצרכי ציבור. והנה הוא יושב פה אל השולחן, שני הארזים מימינו ומשמאלו, ורואה את האנשים היהודים בני הארבעים, ושומע את קולו של ידידי סולומון. ועכשיו, בשבתי בחדרי אל שולחן-הכתיבה, אני רואה את עיניו העצובות של המוהל העברי הישיש.

הנסִיכה

ב־1920, בתחילת הקיץ, דרכו רגלי ראשונה על מפתן חדרו של חברי אבא. הכיכר בה נמצא חדרו של אבא עומדת בטפורו של הכרך, באחד המקומות הכי סואנים ומאוכלסים. אפס אותה שנה התהלכו הרעב והשיתוק ברחובות העיר. רתחה אז בארצנו מלחמת־האזרחים, והפול כמו צעד על בהונות רגליו בבתים וברחובות.

אני, בחור רב־גרמים, לבוש חליפה מעוכה ועניבה שלא מן האַפנה האחרונה, אך זה באתי מעיירתי לכרך. זה היה מסלולן של נפשות רבות מישראל בימים ההם. בדרך זו מהעיירה הנידחת למרומי ההשכלה צעדתי גם אנוכי. ככה באתי לבית הנהדר, אשר אגפו האחורי יוצא לתיאטרון האופרה. בבית זה גר חברי אבא ברמן, שיצא מן העיירה לפני כחצי שנה. דודו של אבא, רנן בגיל־העמידה, הדייר הקודם של חדר זה, נשא לו סוף־סוף אשה והעתיק מושבו לנין־ני נובגורוד, היא גורקי דהאידנא. הוא נשתקע שם בבית חותנו לישיבת קבע. אם כן, נשאר החדר בירושה לאבא ברמן חברי הטוב.

עלוב ומיוזע עמדתי על מפתן החדר ומונדתי המרופטת בידי. מדרך ארוכה וקשה באתי ועקבותיהן של תלאות הדרך חקקו בי חותמם. חברי אבא קיבלני בסבר פנים יפות ובברוך הבא יוצא מן הלב. כזה היה מנהג הימים הטרופים ההם — לסייע לבחורי העיירה בהשתרשותם בקרקע החדש.

בקרוב נרשמתי בתור סטודנט האוניברסיטה, ובגורלי נפלו חיי עמל ורעב. אשר ללחם, היו לנו בעיירה אפשרויות מנחמות יותר. בכרך היו אז דברי לעיסה יקרי מציאות. אולם סבלנו לא בכדי, סבלנו לשם התכלית. משך דורות רבים למדנו כי תכלית עדיפה מקיבה. ישבנו אפוא, אבא ואני, ימים ולילות על ספרינו, ואצטומכותינו, במחילה, ריקות. הטבענו בלימודים

את יצר האכילה. היינו משתיקים אותו זמנית במרק דגים צנום שהיינו מקבלים במסעדת האוניברסיטה.

ימים, שבועות וירחים ישבנו על התורה ועל העבודה ועל המרק התפל. הדגים ששימשו חומר למרק נתעב זה היו מלוחים מיובשים ובלי שמץ של שומן. הדיאטה העקשנית השפיעה באופן שלילי על קיבתו העדינה של חברי אבא. הוא היה הראשון אשר מחושים התחילו מתרכזים בקיבתו. מכינן שהבחין כי עוד מעט והוא נופל חלל על מזבח התכלית, החליט לנסוע למשך שבועות מספר הביתה. בעיירה היו לו הורים ואחות, והיתה לו שם אפשרות להתאבס קמעה.

לינתי את חברי אבא לבית-הנתיבות, ולאחר שעות רבות של המתנה עלה בידו להיטפל לאחת הרכבות היוצאות דרומה. כל הקרונות היו גדושים. כארבה פשטו אז השקאים על מסילות-הברזל, ואבא הוכרח לטפס על גג הקרון לשם נסיעה מיגעת של שבוע או שבועים ימים.

כזה היה משפט המסעות בימים ההם. כל נסיעה היתה כרוכה בהרפתקאות וחרף-נפש.

בחריקות והמלטות קיטור, בצפירות וצפצופים זו הקטר ממקומו, ושורת הקרונות העצלה נמשכת אחריה. מעל גג הקרון נופפה אלי כף-ידו הכחושה של אבא, עד שנבלע במרחק המעורפל. הימים היו ימי שלהי דקייטא.

חזרתי הביתה. דירתנו היתה בת שני חדרים. החדר השני היה גדול משלנו פי שנים. בו גרה וירה פיודורובנה, אשה טובה כבת חמישים. היא היתה אחת התופרות של תיאטרון האופרה, בו עבדה זה כשלושים שנה. היא הכירה פנים-אל-פנים את חחלוב ושאליאפין, את סובינוב וקומיסארין/בסקאיה, אשר גם שמה היה וירה פיודורובנה.

יחסים טובים שררו ביני ובין שכנתי. היא היתה קוראת לי בלשון חיבה נאניה, אף כי שמי בישראל הוא בנימין, מפיה שמעתי כמה בדיחות ודברי רכילות על השחקנים והזמרים המפורסמים. וירה פיודורובנה תפרה שמלות בשביל השחקניות. מכונת-התפירה בחדרה היתה מתקתקת בסירוגין - נאלמת לזמן-מה ומקשקשת שוב.

לפרקים היו נכנסות אל שכנתי נשים צעירות לשם מדידת הבגדים ופטפוט גרידא. ביניהן היו חניניות, ובשרי כמה אליהן. בחדרי הייתי יכול עכשיו להיקסר בלי מפריע לדמיונותי. הייתי תמים, ואת מבחר חלומותי ביבזתי על האשה.

אותו סתיו של 1920 תקפה אותי אהבתי הראשונה. בחירת לבבי היתה אשה כבת שלושים, זקופת קומה וצהבהבת שיער, אשר שלהבת צער קדחה תדיר בעיניה. שמה היה עמליה פאבלובנה, היא היתה משרידי הנסיכים הגבוהים, אשר בימים ההם, ימי המהפכה, לא היתה להם תקומה בארצנו. כארנבת רדופה היתה עמליה פאבלובנה מתלבטת בכרך, תועה ממפר אחד למשנהו, לנה פה-ושם ומשחקת במחבואים עם הצ'קה. ככה באה גם עד חדרה של שכנתי התופרת ומצאה לפעמים מקום לינה אצל האשה הטובה הזאת. בינתיים ראיתי את עמליה ונפשי חשקה בה.

אהבתי את הבעת הצער בעיניה, את ריח בשמיה הדקים, את קולה העמוק והרך, את תנועותיה החרישיות. היא נכנסה לתוך עולמי הצר ומילאה אותו על גדותיו. ביום ובלילה כירסמו אותי חרש געגועים ומאניים מתוקים, הרהורי כמיהה וחטא. לא ידעתי נפשי.

אולם הסחרחורת הזאת היתה שמורה וכמוסה אתי, ועמליה פאבלובנה גם לא חשדה בה. לעתים רחוקות היתה פונה אלי (גם היא קראה לי נאניה), ואז הייתי מתעטף סומק מכף-רגל עד תנוכי אָזני. גל חמים היה משטיף את לבי, ואחר הייתי שוכב שעה ארוכה על מצעי וחולה את מחלת האהבה.

בתה של וירה פיודורובנה ונכדתה הפעוטה גרו בקייטנה מחוץ לעיר. בסוף אוגוסט חלתה טאניה הקטנה במחלת ילדים. וירה פיודורובנה, אשר נפשה היתה קשורה בנפש נכדתה, נסעה אל בתה ושהתה שם כשבוע ימים. נשארתי לבדי בדירה.

היתה השעה מאוחרת, אולי קרוב לחצות, ואני ישבתי בחדרי וקראתי בספר-לימוד משעמם. פתאום נשמע צלצול הפעמון. פתחתי את דלת הכניסה וראיתי את עמליה פאבלובנה. "מה שלומך, נאניה?" אומרת היא בנשימה קצרה וממהרת

אל דלת חדרה של וירה פיודורובנה. אולם הדלת נמצאה נעולה, ואנחת אכזבה בהולה באה לאזני.

"וירה פיודורובנה נסעה אתמול לקייטנה," אומר אני. ברגע זה התחיל השעון הגדול שעל המגדל מצלצל שנים-עשר צלצולים. דרך חלון חדרי הפתוח חדרו הצלילים אל הפרוזדור בו עמדנו.

היא אמרה במבוכה: "השעה מאוחרת. היכן אמצא מקום לינה?"

הצעתי לה ללון בחדרי, ולאחר פקפוק מצער הסכימה. לראשונה שוחחנו קצת. אַתֶּר יצאה האשה אל המטבח. אותה שעה באה עלי רעידה קטנה, ואני ארבתי לבוא נסיכתי, הקשבתי רב-קשב לכל תנועותיה. הנה סגרה את הברז ונפסק זרם המים. היא מנגבת פניה באלונגטית. היא מכבה במטבח את החשמל. היא הולכת וקרבה, צעדיה הקלים וריח בשמיה הדקים קרבים אֶתָּה.

החלון היה פתוח, ועמליה פאבלובנה שכבה במיטתו של חברי אבא ברמן, והנה גם אני שכבתי באותה מיטה. בראשונה הוספתי לרעוד. הנסיכה היתה האשה הראשונה שלי. לא קל לנער לחטוא חטאו הראשון. להטעין על עצמו את הריחום המתוקים של בגרות וגברות.

אני שומע את לחשה החם של נסיכתי. לא הייתי אצלה הראשון, ונסיינה לא היה מיותר הפעם. זאת לי הפעם הראשונה אשר אני מכיר את החסד הנשי הזה, אני שואב אותו מלוא חפני. החלון פתוח, מולנו מאפיר כְּתָלוּ של תיאטרון האופרה. מעל לכותל, במרומים גבוהים, מברכים אותנו בדרכנו שמים מכוכבים. בזויות החדר מתנגנת אפלולית זהירה. הפול מנגן, הפול רונן, הפול שר בלאט.

אכלנו איש את בשר רעהו עד בוא השחר. "בא השחר!" לוחשת הנסיכה. מלבדנו לא היה איש בדירה, אך אנו מתלחששים בסודיות מסתורית. דממה וצינה נוזלות מן החוץ אל החדר. השוערים עוד לא קמו לטאטא את החצר, עוד לא נשמע קול רשרושם. לאט-לאט הוארו פניה של האשה. רק בזויות החדר עוד נעצרה האפלולית, עוד התבחש מתונות

שקט האור והצללים. אז ניגשו אלי שוב פניה היגעות של האשה, ריח הבשמים וארשת עינים עצובה. היא אומרת: "נאניה, האלוהים אתך, עת לישון! עוד לנו ליל מחר."

שוב נתלכדנו. אני שומע את דופק לבה ומאמין לכל זה, מאמין בכל י"ח שנותי: אותם ימים עוד לא נתרגלתי לפגוש את אשרי בלגלוג מהול בפקפקנות. רק לאחר שנים מספר רכשתי את היכולת הגרועה הזאת. ואילו בלילה הראשון ההוא עוד האמנתי.

פתאום צנחתי אל התהום. פקחתי את עיני. יום בהיר מטייל בחוץ, אין הוא פוסח גם על חדרי. עמליה פאבלובנה הלכה, נשארתי יחידי. ריח בשמים תועה סביבי. שוב מצלצל שעון המגדל תריסר פעמים.

חביבות ועייפות מרככות איברי. אני קופץ ממיטתי בלב טוב וצוהל. חג לנו היום, חג אביב. החיים! אני לובש חולצתי האוקראינית הכי נאה. היא מרוקמת תכלת, אודם וכחול. אני מפשיל את שרווליי וחושף עד המרפק את ידי השזופות. אחר אני יוצא למספרה הסמוכה וגוזז את בלורית ראשי המדובללת. כחצי שעה אני עומד אחר זה מול המראה ומסגל לי נוסחה חדשה של הענְה חיוכית והיא כנראה אוילית למדי. עבודה זו נסתיימה בגולת־הכותרת של המפעל: רכשתי בקושי רב בקבוק יין.

לאחר ההכנות ישבתי וחיכיתי לעמליה. אליבא דאמת, ספר־הלימוד לא לקח את לבי. אולם אותו ערב לא באה האשה לשם לינה. זאת היתה אכזבתי הראשונה.

ביום המחרת, בתשע בערב, נשמע צלצול הפעמון. בלב הולם פתחתי את דלת הכניסה. כן, זאת היתה עמליה פאבלובנה. אולם מדוע כה קרה, כה זועפת האשה? בלי דְבֵר דבר היא ניגשה אל חדרה של וירה פיודורובנה, תוחבת את המפתח בחור המנעול ופותחת את הדלת. אחר נשמע קול נקישת הדלת בהיסגרה. משתלטת דממה גרויה.

זה חלקי מכל עמלי! אכן קָרָגל מכוּעֵר יש לו למין היפה — להעכיר כל רגש ולהשבית כל חג. אנו יושבים כל אחד בחדרו.

אולם גילי לא הרשה לי אז לנתר, לעשות פשרות וקידות לכאן ולכאן. ריח האשה בא באפי, וזאת היתה אשתי הראשונה. אני אהבתי. אכול תאיבות ישבתי בחדרי ונפשי כלתה.

בקרוב שמעתי כי נפתחה דלת החדר השני, ועמליה פאב-לובנה יצאה למטבח. על מיטתי ישבתי והאזנתי בלב הולם לכל צעדיה. לאזני הגיע קול זרם המים. היא מרחצת בשקשוק את ידיה ופניה. היא סוגרת את הברז...

אני יוצא אל הפרוודור, מתגנב ונכנס לחדרה הפתוח של שכנתי. בעוד זמן-מה נכנסת אל החדר עמליה פאבלובנה, והמגבת הרטובה בידה.

"ערב טוב, עמליה פאבלובנה!"

היא שותקת, פניה מאפילות. במתינות עצבנית היא תולה את המגבת על הקולב וניגשת אל המראה לעשות תסרקתה.

"את כועסת, עמליה פאבלובנה?"

"צא מכאן!" היא מדברת מתוך המראה.

"מה פתאום?" אני קם ממקומי. כל שיחתנו הבאה מתקיימת בעמידה, כששנינו מסתכלים במראה.

היא שואלת: "אתה יהודי?"

"מה זה נוגע לך?"

"אל תכחד. וירה פיודורובנה אמרה לי היום כי הנך יהודי." פתאום הפנתה אלי את פניה החיורים, את פניה הזועמים והגענתים וגנחה מעומק נפשה, מתוך כעס ותמרורים אין אונים. "הוי," אמרה, "עד כמה אני שוטמת אתכם! את כולכם צריך היה להשמיד!"

עמדנו זה מול זה חיורים כמוות ומאוינים ללחשה השטני. דומה כאילו זה לחשו של מישהו שלישי מתוך המראה.

"הוי," לחשה, "יהודים ארורים! עם נתעב, עם עלוקה! את כל העולם הנכם הורסים, בגללכם הוא הולך לאבדון."

היא יושבת על הדרגש, מכסה עיניה בכפיידה ומתיפחת. אתודה הפעם: ברגע זה נפלה עלי חולשה בזויה. עשיתי נסיון של שלום.

"עמליה פאבלובנה!" קולי רך. אני שולח אליה את ידי, נוגע ולא נוגע בשערותיה.

היא קופצת ממקומה כנשוכת נחש.

“אל תגע בי! צא מכאן! אל תעז לנגוע בי!”

אחר אמרה פעמים אחדות גם את המלה הכי עולבת, ואני נעלתי את דלת החדר ושמתי את המפתח בכיסי. כל ישותי רעדה. לאחר מאבק מיגע, לווי נשיכות ושריטות, כבשתי את הנסיכה. היא לא צעקה, הצעקה היתה לה בחזקת סכנה. היתה זאת נגיעה מאוסה, כנגוע בשרץ. טימאתיה ונטמאתי גם אני. אפס בעשותי את התועבה הבהמית גם דיברתי. כל הזמן דיברתי והתקלסתי. לשם זה גייסתי את כל שכלי, את השכל החריף שקיבלתי בירושה מאבות-אבותי, אשר לא מקלט ולא מפלט ממנו.

היא היתה נסיכה גדולה ממשפחה מהוללת, היא געה ונדה בעולם הגועש, היא השליכה בנדודיה לכל עבר את ארסה ודודיה. והנה הוטל גם עלי, על הנער העיירתי הרעב, לנגוע בה בשנים מן הלילות אשר מינה לי גורלי.

הפנקסן

מעשה בפנקסן שפירא ובערדליו...

והדבר אירע לאחר שנכנסו הגרמנים לעיירה. בחדשים הראשונים לא נגעו ביהודים לרעה, אף כי מרה שחורה נשתקעה בלבבות. שמועות גרועות היו מהלכות בעיירה. סיפרו כי לקומנדנט הצבאי, כן גם לבורגֶר־מיסטר אין יפוי־כוח להשמדת היהודים. מחכים לגדוד ס"ס, והוא יעשה בהם כלה. לעיירה הגיעו פליטים בודדים מהעיירות הסמוכות, שימי ההרג כבר עברו עליהם. הם מסרו על הרציחות, ואימה שחורה התחילה לצעוד מבית לבית.

שעל־שעל היה מגיח הסתיו. הוא הצהיב בראשונה את עלי התדהרים. העלים נשרו ארצה עם חמש אצבעותיהם. ברחובות, בגנים ובשדרות נשאה את העלים הכמושים רוח תזוית. אחר בא תורם של שאר אילנות להקריח. כל רוח זמזמנית היתה בעוכריהם. כל לחש מתגנב בין בדיהם הכניס תבוסה בירקם־צהבונם. אז הצליפו הגשמים על העיירה, והבצות התיצבו בחצרות ובכיכר השוק.

הימים היו עצובים — לא היתה אמתלה אף לקורטוב של שמחה. היהודים התחבאו בבתיהם. מועטים היו המתגודדים ברחובות ובשוק. המיקח והממפר התקיימו באין רואים, מאחורי הפרגוד. גם שפירא ישב בדירתו אשר ברחוב שבצ'נקו. את האיש הזה, ישראל איסאָביץ' שפירא, עלי להציג לפניכם, אחי הקוראים.

זה איש כבן חמישים וחמש, נמוך קומה, גוון וגלות, על חטמו משקפים, בפיו מקטרת — במלה אחת, פנקסן. כל שנותיו ישב על הפנקסים ועל החשבונות, מקמט מצח ומקשקש בגלגלי לוח־החשבון. בימי המשטר הסובֶיטי עבד כפנקסן ראשי במח־לקת המסחר העיירתית. מדי יום היה יוצא מביתו בשעה

מסוימת, ומצנת אנשים מלומדה היתה לו לשבת בכורסת-העץ המכוסה כסת צבעונין (סגולה כלפי הטחורים), לכתוב ולקשקש ולחזור ולרשום – כדרך הבוכה־לָטְרִים בכל אתר ואתר.

ככה היה ישראל איסאָבִיץ' שפירא ממלא תפקידו בחיים. הוא לא השתמט גם מעבודה ציבורית. בזיעת אפיו עשה באגודה המקצועית. הוא היה מקבץ דמי חבר – אהוּו אחד מן המשכורת החדשית. בדייקנות של רואה־חשבון היה מדביק את הבולים בכרטיסי החברים ושם עליהם את החותם. הוא עשה מלאכתו באמונה.

והנה כל זה חלף־עבר. בכת־אחת נשתחרר ישראל איסאָבִיץ' מההרגלים היומיומיים והריהו מהלך בטל, מתלבט בד' אמות של דירתו וקולט את השמועות הרעות הזוחלות מבית לבית. בהן־צדקו, עסקים אלה היו לו לזרא. "אצא ואטייל קמעה!" כך הוא אומר לאשתו שרה. היא מסיקה את התנור, מטפלת כמימים־ימימה בעבודת הבית. "הנך משוגע או חסר־דעה?" שרה מתנגדת בתוקף לטיול זה, שסכנה כרוכה בו. אולם רוח עקשנית אוחזת בציצית ראשו. הוא לובש אדרתו וערדליו החדשים ויוצא להרוס בכצת העיירה.

פניו של ישראל איסאָבִיץ' מועדות לרחוב פרוגזה, לאותו הבית בר הקוממים, שבדיוטתו התחתונה היה נמצא בימי המשטר המועצתי משרדו. בדרכו הוא צועד סחור־סחור, כדי למנוע רגליו ממרכזו העיירה. במרכזו נמצאות הקומנדטורה הגרמנית והעיירה, מקום מושב הבורגרמיסטר. שם יכול יהודי עובר לתומו להיתקל בפוליצי או בחייל גרמני, ויש לשער כי היהודי לא יישאר מרוצה מפגישה זו.

משרדו של שפירא חבוי בחצר הבית. דלת הכניסה פתוחה. בשלושת החדרים שולטת עזובה. בצעדים זהירים מהלך שפירא בחדרים הריקנים, אחר הוא יושב בכורסתו לשעבר. הוא קופא על המושב הקשה (כסת הצבעונין נעלמה) ועיניו עצומות. במה הוא מהרהר? הנה הוא קם ממקומו ועומד שעה קלה בלי נוע. דממה כבדה עוטרת את האיש.

אולם בצאתו אל הפרוודור הוא נתקל בשומר טרופים. מכל הצוות נשאר רק טרופים מגושם זה. שפירא רואה אותו

כדרישת־שלום היה משלטון המועצות. "טרופים ז" קורא ישראל איסאָנביץ' בלב חם, "מה חדשות, טרופים חביבא?" השומר טרופים יושב על בהונות רגליו, בכפיפת ברַפִּים, סמוך לתנור הבוער ותוחב לשם חומר הסקה—גיירות כתובים מפנים ומאחור. בתנור נוהמות שלהבות האש, פני טרופים מאדימות מלהב האור המתפרץ.

טרופים מסיק את התנור באדישות, כרכי הפנקסנות משמשים לו חומר להסקה. היה זמן וקולמוסו של ישראל איסאָנביץ' טייל על דפים אלה, רושם אקטיב, פסיב, סאלדו ושאר צעצועי הבוכה־לקריה האיטלקית הכפולה. בכרכים אלה צבורים חלבו ולשדו, עצמו ובשרו של שפירא. באדישות ובדייקנות קורע טרופים את הגליונות, מקפלם ותוחבם בתנור. "מה חדשות, טרופים חביבא?" שואל שפירא שנית בנעימה עליזה, בנעימה מאותם הימים. כאילו אך זה חזר ממסעו לעיר־הפלך לשם מסירת המאזן השנתי והפול אתי שפיר. כאילו עוד מעט ייפנס למשרד, יתקע כפו לחבריו העובדים אתו בכפיפה אחת, ייפנס גם אל "בעל־הבית", אל ראש המשרד יעקובנקו, לשם שיחה קצרה. אחר יֵשב בכורסתו, ידליק מקטרתו, ישים משקפיו על חֶטמו, יקשקש בלוח־החשבון וירשום ספרות בפנקס, שוב יקשקש ושוב ירשום—והלוך ילך במסלולו.

עליזה, עליזה היתה הנעימה—אוי ואבוי! טרופים הפנה את ראשו ועיניו הקטנות מדדו את שפירא מכף־רגל ועד ראש, מערדליו המתנצנצים עד כובעו בעל המצחה הרחבה. טרופים לא קפץ ממקומו, לא ענה בזריוות של מכבר הימים: "אין כל חדש, איזראיל איסאָנביץ'!"—"לא כלום!" מפטיר חֶטמו של טרופים. הוא מוסיף להסיק את התנור. גליונות הפנקסים מקורעים, מקופלים ומוטלים לתוך האש בשוויון־נפש ובדיי־קנות. דודון־חיילים מפוחם מלא בולבוסים בלתי־מקולפים תחוב בין שלהבות האש. המים שמילאו את הרווחים בין תפוחי־האדמה רותחים בפעפוע וגעש. שנים־שלושה בולבוסים, מן המבצבצים בחבורה, הספיקו להתפקע ולהראות את תוכם הצהבהב־הלבנבן.

ישראל איסאָנביץ' יושב אף הוא בכפיפת ברַפִּים אל התנור

הבוּעֵר. הוּא מוֹשִׁיט כְּפוֹת־יָדָיו לְשֵׁלֵהבוֹת הָאֵשׁ לְשֵׁם חֵימוּם. אֲצַבְעוֹתָיו קָצְרוֹת, קִמְטִים מִסְמָנִים פִּרְקִיהוּ, הֵן מְכוּסוֹת חֲתִימַת שִׁיעַר קֵלָה. לֹא, יִשְׂרָאֵל אִיסְאָזְבִּיץ' עֲדִיין לֹא פָנָה עוֹרָף לְשׁוֹמֵר טְרוֹפִים, עֲדִיין לֹא נָטַשׁ אֶת הַמְעַרְכָּה.

“בּוֹלְבוֹסִיךְ נִתְבַּשְׁלוּ!” אָמַר שְׂפִירָא. כְּפוֹת־יָדָיו מִשְׁפֹּשְׁפוֹת

זוּ בּוֹ.

טְרוֹפִים מִגְמָגֵם הִבְרָה עֲמוּמָה. הָאֵשׁ מִתְלַקַּחַת. הָאֵשׁ אוֹכֶלֶת בְּכָל פֶּה אֶת הַגְּלִיוֹנוֹת הַפְּנִקְסָנִיִּים. אֵינן בִּדְעוֹתוֹ שֶׁל טְרוֹפִים לְהֵאִיר פָּנִים לִיהוּדֵי זֶה. כּוֹלֵם בְּרַחוּ מִפְּנֵי הַגְּרַמְנִי. כְּאַרְנָבוֹת עוֹזְבוּ הַפְּקִידִים וְהַעוֹזְרִים אֶת הַבַּיִת, וְהֵגָה נִשְׁאָר הוּא לְבַדּוֹ — טְרוֹפִים הַשׁוֹמֵר, אֲשֶׁר רַק מֵאָה וְעֶשְׂרִים רֹבֵל הִיתָה מִשְׁפּוֹרְתּוֹ. כִּיצַד אֲפֹשֶׁר לְהַתְקִיִּים בְּמֵאָה וְעֶשְׂרִים רֹבֵל, אִם שֶׁשֶׁ רֹבֵלִים מֵחִיר חֲצֵי הַלֵּיטֵר? הִיְהוּדֵי הַזֶּה, אִיזְרָאֵל אִיסְאָזְבִּיץ', בְּטַח לֹא הִיָּה מִסְתַּפֵּק בְּמִשְׁכוֹרֶת אֲפִסִּית זֶה, הוּא הִשְׁתַּכַּר שֶׁשׁ מֵאוֹת, אוֹלֵי גַם שְׁמוֹנֵה מֵאוֹת לַחֹדֶשׁ. עַכְשֵׁיו הִגִּיעַ הַקֶּץ לְשַׁעֲרוֹרִיּוֹת אֵלּוֹ. אֹמְרִים כִּי נִמְנוּ וְגִמְרוּ לְשַׁחוֹט אֶת הַיְהוּדִים. הוּא, טְרוֹפִים, יִהְיֶה הָאַחֲרוֹן בֵּין הַמּוֹרִידִים דְּמַעוֹת אַחֲרֵיהֶם.

שְׂפִירָא שׁוֹאֵל: “הֵם לֹא הָיוּ כֹּאן, טְרוֹפִים?”

הֵם לֹא הָיוּ עֲדִיין. הַמְשַׁרְדׁ נִמְצָא בְּעוֹמֵק הַחֲצַר, וְיַד הַמְּקָרָה הִיא כִּי לֹא נִתְקַלּוּ בּוֹ. יִשְׂרָאֵל אִיסְאָזְבִּיץ' נִכְנַס שׁוֹב אֶל הַחֲדָרִים בְּהֵם שִׁטְפָה פְּעוֹלָתוֹ הַפְּנִקְסָנִית. הוּא רוֹאֵה אֶת הָעוֹזְבוֹהַ, אֶת קְרַעֵי הַנִּיירוֹת הַמֵּתְגוֹלְלִים עַל הַשׁוֹלְחָנוֹת וְהַרְצָפָה. עַל הַכוֹתֶל עוֹד תְּלוּי עֵתוֹן־הַקִּיר הָאַחֲרוֹן וְבוֹ מֵאֲמָרִים שֶׁטִּיפְלוּ בְּעֵנִינִים שׁוֹטְפִים מִלְּפָנֵי הַמִּלְחָמָה. הַכֹּלְכִלְנִית קוֹבָאֲלִינְקוֹ הִרְשֵׁתָה לְעֲצָמָה אֵיחּוֹר שֶׁל עֶשְׂרִים וְחֲמֵשׁ דְּקוֹת. רְשִׁימָה חֲרִיפָה וְקִרִיקְטוֹרָה. “עַד מָתִי יֵאָכְלוּ הָעֲצָלָנִים אֶת לֶחֶם הַמְּדִינָה? מִדּוּעַ לֹא יִתְבַּע מִיַּעֲקוֹבֵנְקוֹ אֶת אוֹלְגָה קוֹבָאֲלִינְקוֹ לְמִשְׁפַּט כְּמוֹטֵל עַל־פִּי הַחוּק שֶׁל שְׁלוֹשִׁים לְיוֹנֵי? עַד מָתִי תִסְבּוֹל הַצִּיבוֹרִיּוֹת שֶׁל הַמַּחְלָקָה הַמְּסַחֲרִית אֶת הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת?” וְהֵנָּה הַקִּרִיקְטוֹרָה: שְׁעוֹן עֲגוֹל מֵרָאֵה אֶת הַדְּקָה הָעֶשְׂרִים וְחֲמֵשׁ אַחַר הַשְּׁעָה הַחֲשִׁיעִית (שְׁעַת הַתְּחִלַּת הָעֵבוּדָה), וְאוֹלְגָה קוֹבָאֲלִינְקוֹ, כְּבִירַת גּוֹלְגוֹלַת וְזַעֲרִית רַגְלִים, פּוֹתַחַת בְּמִנוּחָה לֹא תִשׁוּעַר אֶת דַּלַּת הַמְּשַׁרְדׁ.

חֹמֵר יִשְׁן־נוֹשׁן, חֹמֵר שֶׁאֵבֵד עֲלָיו כֹּלֶת! אֵל הַחֲדָר נִכְנַס

השומר טרופים. הוא עומד בלי נוע אצל הדלת. שניהם שותקים זמן־מה.

“מה לך, טרופים?”

השומר מצביע על ערדליו של שפירא. הגיעו ימות הגשמים, והוא נזקק לערדלים, הוא יחף לחלוטין. נא יואיל ישראל איסאיביץ' לתת לו את ערדליו.

בן־רגע חולפת סערה במוחו של שפירא. מה הוא מפטפט שם, הערל, בדבר הערדלים? אם יפשוט את הערדלים, כיצד יחזור הביתה בבצת הדרכים? הן כה חושש הוא כל ימיו מפני הלחלוחית, נוטה להצטננות, לפודגרה, לשיעול, לנזלת. פרט לזה, הרי הרפש ידבק בנעליו. נאה יהיה מראהו כשיבוא הביתה! אשתו שרה תערוך לו קונצרט יפה! ערדליו הישנים אין בהם מתום, העקבים נקובים ורצועים. צריך יהיה למסרם לאייויק הסנדלר לשם הטלאה כלשהי.

הוא שואל: “וכי לא יהיו ערדלים אלה קטנים לרגליך?” — “לא, הם מתאימים. מספר שלושה־עשר.” — “שלי מספר אחד־עשר!” קולו של שפירא חוגג.

“כן, מספר אחד־עשר,” אומר טרופים. הוא תובע את הערדלים. למספר אין ערך מכריע.

אבל היסתפק בערדלים? וכי אין הוא יכול לתבוע גם את האדרת, את המקטורן? וכי אין הוא יכול להציגו ערום? הרהורים אלה סוערים במוחו של הפנקסן שפירא. הוא פושט את ערדליו, הוא משליך את העצם לכלב הרעב ופותח בפזיזות את דלת היציאה.

“נו, היה שלום, טרופים!” שפירא יוצא החוצה. בוקר אפור פוגש פניו בחצר. זה היה עסק ביש — טיולו לבית משרדו. אשתו שרה צדקה הפעם. באמת, מה קינה למצוא במשרדו? בטח סבר שיקבלוהו בזרועות פתוחות: “ברוך הבא, ישראל שפירא, כורסתך מחכה לך, טול קולמוסך ופתח פנקסיך!”

בטרופים חלה תמורה שלא לטובתו של הפנקסן הראשי שפירא. טרופים עלה לעילא ולעילא, והוא, שפירא, ירד לשאול תחתיות. הוא צועד בצדי הדרכים, מקפץ על־גבי הבצות ואיי הרפש. הוא מסובב בחוצות והולך סחור־סחור, שלא להיתקל בפוליצים

ובמוצצי הדם היהודי. נדמה לו כי עיני פלמוני מלוות אותו –
עינים עוקבות ונוטרות, אשר אין מפלט ואין מנוס מהן.
קומתו שחה מעט. מה יהיה, כאשר לא את ערדליו יבואו
ליטול, כי אם את גפשו ?

[א]

ביום המר והנמהר התבודד גרשון מויסיביץ' לוריה בחדר-
 המיטות. אנו רואים אותו יושב אל החלון הפונה לגן. בחלון
 משתקף העולם הלבן. בוקר קריר ומשולג. בגן צועד על כפותיו
 הרכות חודש כסלו. הוא מכסה בצעיפו הלבן את כל המערומים.
 ערב רב של פתותות שלג תחוח צונחים חרש וממלאים את
 החלל בין השמים ובין הארץ.

בעוד כשעתיים על גרשון לוריה, על אשתו, בתו ונכדתו
 הקטנה, על כל יהודי העיירה להתכנס בסמוך למשטרה. משם
 יועברו לעיר הסמוכה, לגיטו היהודי.

העובר על גזירה זו – חייב מיתה. כך התרה אתמול הפוליצי.
 זה היה איש לא צעיר שדיבר כביכול בתמהון, משל צו זה אינו
 מובן לו. אחריותו מוטלת רק עליהם, על הגרמנים והבורגרי-
 מייסטר, ואילו הוא, הפוליצי, חף מפשע.

לוריה מבין יפה את הצו. אין הוא אלא אחיות-עינים. לא
 לגיטו יועברו היהודים – להורג, להורג יוצאו. כדרך שהיה
 בפרילוקי, ברומני, בפולטבה, בקונוטופ. לפי דברי הפליטים,
 גם שם עשו את הדבר בצנעה, בתחבולות שונות רימו את
 הבריות ולא גילו את סוד הרצח עד הרגע האחרון.

יום תמול עבר עליהם באריות החפצים. מי יודע לאיזו דרך
 הם צפויים? כל עוד אינך עומד על פי הפחת, לא אבדה
 התקנה. עכשיו החפצים ארוזים, עבר גם ליל הנדודים, בא
 בוקר קודר. לוריה אומר בבת-צחוק חינרת: "אשב קצת בחדר-
 המיטות." – "נו, תלך?" מרשה בתיה. אפילו עכשיו, ברגעים
 אחרונים אלה, היא מתעסקת בעבודת הבית. במטבח הוסק
 התנור הרוסי, ובשתיים-שלוש קדרות רותחים תבשילים.

עקרת-בית! בחדר-האוכלים יושבת על טורגנזב הבת מירה.

מאז נכנסו הגרמנים לעיירה נשתקעה זו בקריאה. הספרים החשודים בוערו מן הבית, נשאר סופרי המופת. והנה יושבת מירה בחדר-האוכלים וקוראת את "רשימות הצייד" של טורגנב. כל שלושת הימים האחרונים היא קפואה על ספרה. בדפים אין היא מעלעלת, הספר פתוח תדיר בסיפור "הזמרים". קריאה משונה! נראה כי כבדים ההרהורים האחרונים המעסיקים את מוחה של מירה.

בתחילת הקיץ באה מירה עם בתה נינוצ'קה לעיירה מקיוב. בעלה, מהנדס בנאי, נשאר בעיר והיא התכוונה לבלות פה את ימי הקיץ. לאחר שפרצה המלחמה פיקפקה זמן מועט, אם כדאי לחזור לקיוב. אולם טרם נסתיימו תילופי המכתבים גייסו את בעלה לצבא האדום. החליטה להישאר בעיירה. הגרמנים היו מתקרבים, ומשפחת לוריה עמדה לנסוע מזרחה. אולם כשנמצאו מוכנים לאבקוואציה באה השמועה כי האויב חסם את הדרך היחידה.

והנה יושבת מירה גריגור'בנה בחדר-האוכלים וקוראת כביכול את טורגנב.

סביב גרשון מויסיביץ' – דממת-מוות. נינוצ'קה מבלה אצל נטליה גברילובנה, בעלת-הבית. אשה לא צעירה זו – חשוכת בנים. בעלה נהרג במלחמה הראשונה, זה עשרים וחמש שנה. נינוצ'קה בת הארבע מצאה באיזה אופן מסילות ללבה של האשה היבשה והמזקינה. לכאורה לא היו לה לאשה זו אלא ביתה וגינתה בלבד, ובחגים ומועדים – בית-התפילה. והנה נכנסה ללבה הילדה הפטפטנית הזאת.

זה יותר מעשרים שנה גרה משפחת לוריה בביתה של נטליה גברילובנה, ושני הצדדים היו מרוצים. אם היו צפים ועולים חיכוכים, סימן הוא כי ידו של אינאן גברילוביץ' באמצע. אינאן גברילוביץ', אחיה של בעלת-הבית, אהב את הטיפה המרה. בעידנא דגילופין לא היה מסתלק מתגרות וקטטות. עתים היה בא מביתו אשר ברחוב הסמוך ועורך שערוריות. משנכנסו הגרמנים, הורע המצב. רבים מן הנוצרים התחילו מתעלמים ממפריהם היהודים.

"גרשון!" נשמע קולה של בתיה הזקנה, "לארוחת-הצהרים!"

הקול היה רגיל, קול יומיומי. כף-ידו של לוריה טופחת על מצחו. הוא נזכר בדבר שהדריכהו מנוחה כל היום. לילה זה בא אליו אביו המנוח, הרב משה בן-אריה לוריה. בעלטה התבכשו זיקי נוגה. זקנו הלבן ועיניו היו עגומים. שיחה מוזרה התקיימה ביניהם. "בני!" אמר הרב הזקן, "הגיעה שעתך ללכת." – "לאן?" הרב מצביע לשמי מרומים. "אבל קנה רצון אני, אין בי מתום, ונשים נגררות אחרי ורואות בי משענתן." – "תזכור את הקמיע!" אומר הרב משה לוריה ונעלם.

תזכור את הקמיע! זוהי המשימה האחרונה שהוטל עליו לבצעה טרם בא הקץ. מדור לדור, מיובל למשנהו, עובר בירושה אצל משפחת לוריה אותו הקמיע. על-פי המסורת כתב את הקמיע ראש המשפחה, הרב יצחק לוריה, האר"י הקדוש. הוא עשה אותו אחר ימים ולילות של סיגופים וצומות, לאחר קדשים ארוכים של פרישות והתרכזות, בעזרת תיקונים, צירופי שמות ואותיות, נוטריקין וגימטריאות. בעזרת כל אלה הכניס האר"י הקדוש בקמיע ניצוץ עליון, בוצינא קדישא.

לוריה קם מעל השרפרף ופותח את המגירה התחתית של ארון הבגדים. במגירה זו צרורה יהדותו של לוריה: טלית ותפילין, סידור, מחזורים לכל ימות החג, ספר תנ"ך בכריכה שחורה. בין כלי-קודש אלה מצא מקומו גם הקמיע.

הוא פותח את המגירה ומוציא את הקמיע הכרוך בפיסת-בד. חתיכת קלף צהבהב צרורה במדליון מוזהב, שאזנו קשורה לשרשרת דקת חוליות. מלה אחת כתובה על הקלף, מלה אחת ואותיות אחדות. המלה היא שד – והאותיות: יו"ד, ה"א, וי"ו, ה"א. כל אות כתורה כתרים, זרועה תגים וקוצים נעלמים. עבודת אדון הקבלה, האר"י הגדול, שקועה בפתק קלף זה, אשר במרכזו לוהטת נקודת האש, ניצוץ האור העליון.

גרשון מויסיביץ' עומד כפוף על המגירה היהודית ומסתכל בקמיע. הוא לא היה דתי. מעולם לא נזהר במאכלי טריפה, עבד במשרדו (הוא היה גזבר בקואופרטיב) בימי חג ומועד, לא צם ביום הכיפורים, ובשאר ימי הצום לא-כל-שכן. כל ימיו, וגם בשבתות, לא פסק פומייה מעישון.

והנה מונח לפניו הקמיע הישן-נושן, פתקת הקלף. בשנים

כתיקונו, בימי המשטר הסוביטי, לא שם לוריה לב לקמיע זה, ושנים רבות היה מוטל במגירה עם כל הסליחות הישנות. ואילו עכשיו באו ימי ההרג, והופיע הקמיע. כל עוד דמעות זולגות, מעיני בני-תמותה, כל עוד יש סילוף הצדק, הרצח, החמס, המוות — אולי עוד יש לקמיע זה זכות הקיום.

הוא שומע שוב קולה של בתיה.

“נו, גרשון, אל השולחן!”

הוא יוצא אל חדר-האוכלים ויושב בראש השולחן. זה מקומו התדיר. המשפחה נתכנסה לארוחה האחרונה. כמימים-ימימה מטפלת בתיה בקערות וקדרות. הפעם הארוחה חגיגית: דגים, מרק, בשר, פירות. “ניטול מעט יי”ש!” אומר לוריה וממלא שלוש כוסיות. “גם לי?” צועקת גניוצ'קה הקטנה. כולם שותים, גם מירה גריגור'בנה. אולם אין היין פועל עליה. כפופת ראש היא יושבת, עיניה האחת פקוחה, השניה ממצמצת. היא לבושה אדרת-חורף, אדרת כחולה עם צוארון פרנה שחור. צנארה כרוך מטפחת-צמר תכולה.

גרשון מזיסיביץ' ממלא שוב את הכוסיות. ברצונו לעודד את הרוחות המדוכאים, אולם שלשתם שותים ומחשים. גניוצ'קה מנענעת רגליה אילך ואילך. מירה גריגור'בנה שקועה בהר-הוריה וכמעט לא משגיחה בבתה. אך הגה שפכה הילדה כף מרק על שמלתה. “נינה?” צועקת האם הצעירה בקול מפחיד, “כיצד את מתנהגת?” לוריה קם ממקומו תוך גניחה קלה. הוא מתבודד שוב בחדר-המיטות ובוכה מעט מול העולם הלבן המסתגן דרך החלון.

“גרשון!” קוראת לו אשתו בתיה, “לאכול!”

הוא חוזר לחדר-האוכלים ויושב שוב בראש השולחן. הפעם עליו לאכול חתיכת בשר צלוי. הוא לועס את הצלי ללא טעם ורואה בחדר את נטליה גברילובנה, בעלת-הבית. הוא ממלא כוסו עד גדותיו ושותה בבת-אחת. נטליה גברילובנה אומרת כי מצטערת היא על שעליהם לצאת מכאן, אולם היא סבורה שכל זה יעבור, אין להתנאש.

“אין אנו מתנאשים, אולם לא טוב לנו בעולם,” אומרת בתיה. היא לא איבדה עדיין את שיווי-המשקל. היא מפנה את השולחן.

"לא לעולם יהיה תקפו של הגרמני," מנחמת נטליה גברי-
לובנה. ניחומיה אמורים בלחש. "עוד לנו אלוהים בשמים.
אמתין לכם."

מירה אומרת: "הולכים אנו בדרך שאין חוורים ממנה."
נטליה גברילובנה: "אָל תחטאי, בת, אל תפתחי פה לשטן.
אולם את נינוצ'קה תשאירו אצלי."
"מה?"

"כן. תשאירו אצלי את הילדה. כבת תהיה לי. שתינו נחכה
לכם."

אין הילדה מבינה את הנעשה. היא מנענעת רגליה וחייה
בעולמה היא מתחילים לדון בדבר. "עת ללכת!" אומר לוריה
כשהוא מסתכל בשעונו מתוצרת מוֹזֵר. הוא מעשן פפירוֹסה.
בתי הזקנה מגישה תפוחים לקינוח סעודה. אכן, גם היא זקנה
ונתכופפה – אָם הבית, החברה המקומטת. היא מגישה תפוחים
גם לבעלת-הבית, וגרשון מוסייביץ' ממלא שוב את הכוסיות.
מוסיפים לשוחח בגורלה של הילדה. את התפוחים אין איש
אוכל, פרט לנינה הקטנה. עינה האחת של מירה גריגורבנה
שוב ממצמצת. "כן!" אומרת היא, "מוטב איִפְרָד מאַתָּך, בתי!"
היא נוטלת את הילדה על זרועותיה ומאמצת אותה אל לבה
ברטט של אָם שדודה. הפעם מרגישה הילדה כי דבר-מה אירע.
היא פורצת בבכי. "יש להשאיר את הילדה אצל נטליה גריגור-
בנה," מחליט לוריה, "אולי יתן אלוהים ותישאר בחיים." אלה
היו דברי ראש המשפחה, וכמו למרות רצונו הזכיר הפעם את
שם האלוהים. "כן, מוטב להשאירה," אומרת גם בתיה, והדבר
הוחלט. המוֹזֵר מופיע שוב בידיו של גרשון מוסייביץ'. "עלינו
ללכת!" נשמע קולו בחדר. הוא ניגש להיִפְרָד מנטליה גברי-
לובנה. תפוח אַנטוֹנוֹבְקָה גדול וצהבהב מוטל לפני בעלת-הבית.
היא קמה מן השולחן ומנשקת פניו של גרשון מוסייביץ'. שלוש
פעמים, כדרך הרוסים, היא מנשקת פניו לאות פרידה. "נו!"
אומרת היא, "החזק מעמד ואל תזכירנו לרעה, נְנֵה פּוֹמיִנְאֵי
ליחוס." החפצים ארוזים מכבר. הזקנים לובשים אדרותיהם.
הם נוטלים את החפצים – מזנדה ותרמיל, מזנדה ותרמיל לאיש.
"תחכו קצת!" אומר לוריה ונכנס לרגע אל חדר-המיטות.

עכשיו הוא הולך בחפזון. הגיעה השעה לצאת, הם מאחרים כבר כחמש או כעשר דקות. לוריה חוזר לחדר-האוכלים וקמיע האר"י הקדוש בידו. הוא עונד את המדליון על צנארה של נינוצ'קה. "הנה, נטליה גברילובנה, אני מוסר לך את נכדתי. יהיה מדליון זה על צנארה תמיד, הוא ישמור עליה. קיבלתי את המדליון הקדוש מאבות-אבותי." על פניו מרחפת בת-צחוק של מרירות. עוד הפעם נשמעו בחדר נשיקות וגניחות. הפעם בכתה גם האם בתיה. היא בכתה לעזובה הגדולה שבעולם.

יצאו אל החצר, שמו פעמיהם במסילת השלג המתוחה אל השער, כשהחפצים בידיהם. מהבית נשמע קול בכיה של נינו-צ'קה ושידוליה של נטליה גברילובנה. "תיכף אחזור!" אומרת מירה, משאירה את החפצים על שביל השלג המדורס וחוזרת הביתה. קול הבכי פסק, האם נפרדה מילדתה.

מירה מופיעה שוב בחצר. עינה האחת איומה, רקותיה אדומות, המטפחת התכולה לצנארה. מבלי דבר דבר היא נוטלת מעל השלג את החפצים. שלשתם יוצאים מן החצר, נועלים את הפשפש והולכים ברחוב מגוריהם, רחוב קוציובינסקי. עוד יהודים עמוסי חפצים נגררים ברחוב קוציובינסקי.

כל יהודי העיירה צועדים ברחובות המשולגים. השמים מעור-ננים. קדרות כבדה מכסה את האדמה, את השמים ואת היקום. בגפו נשאר האדם, רק מעמסו ונשמתו לעורו.

[ב]

נטליה גברילובנה הקצתה לנינוצ'קה מקום מבודד בגדול שבשני חדריה. היא גדרה את החדר לשני שטחים. באחד מהם, מאחורי הפרגוד, בפניה סמויה מן העין, נחבאה הילדה העבריה. נטליה גברילובנה נדברה אֶתה. "עליך להתחבא יפה-יפה, נינוצ'קה. עליך לשתוק מאוד, כדי שלא ישמעו קולך הדודים הרעים."

נינוצ'קה שואלת: "מתי תחזור אמא מירה?"

"בטח לא תחזור בימים הקרובים."

"כלום שמו אותה בשק?" שואלת הילדה בלחש.

כן, הם נתנו אותה בשק, הדודים הרעים – קולה של נטליה גברילובנה, האשה המזקינה והטובה, מהלך במתינות ובעצל-תים. הדודים הגרועים צררו את אמא מירה בשק, הביאו אותה לאי רחוק בלב-יים והטילו על אחד הסלעים. ים סוער מקיף את אמא. משברים איתנים שואפים לעלות בשטף על הסלע, להטביע את אמא מירה במצולות-ים. מעשה שטן! מעשה ידי הסטרא אחרא, שר כל דברי הבליעל הנעשים תחת השמש. אולם ישוע כריסטוס, המציל כריסטוס, אף הוא מביט ממכון קדשו. הוא ישלח מלאכו הבהיר.

בעינים נפחדות שומעת נינוצ'קה את האגדה המתונה והאיומה. דופקים בדלת הכניסה. "אלך ואפתח את הדלת," לחשת נטליה גברילובנה, "ואת תשתקי, נינוצ'קה. תהיי כמתה."

"אולי עלי להיחבא תחת המיטה, דודה?"

ברגע זה נשמעו שוב דפיקות עצומות בדלת וקול צעקה בלשונו אי-מובנה. אלה היו הדודים הגרועים. "טוב, תתחבאי תחת המיטה, נינוצ'קה. אולם, למען השם, אל תקימי שאון." היא מצטלבת שלוש פעמים ומתכוונת לפתוח את הדלת. נינוצ'קה קופצת ממקומה ומתחבאת תחת מיטת-העץ הרחבה. היא מצמצמת עצמה בפינה הכי אפלה. כפותיה הקטנטנות מהדקות את לבה ההולם, לבל ישמעוהו הרוצחים. זאת היתה שה נעזבת, רדופת זאבים. לאט-לאט התחילו עיניה מבחינות בשטח הקטן אשר מתחת למיטה. עוד לא פנה היום, היתה השעה השלישית או הרביעית אחר הצהר-ים. אור אפור הסתנן מבעד לשמשות החלון הכפולות אל מקום מחבואה של הילדה. זעיר מאוד היה האור, זעיר ומטושטש, אך עיני הילדה הבחינו תחת המיטה נעל ישנה וסדוקה. רגב אדמה קטן. היא מעכה את רגב האדמה באצבעותיה, היא התחילה להסתגל לעולמה הצר. בשאר חדרי הבית הילך השאון. הזאבים צעדו שם ודפקו במגפיהם הגסים.

אלה היו שלושה חיילים גרמנים מגדוד ס"ס ופוליציאי אחד – אותו שהודיע לאנשי לוריה על גזירת הגירוש. הם נכנסו לדירתו הנעולה של לוריה במחציתו השניה של הבית. נפתחו הארונות והמגירות, התחיל הטיפול בבגדים, בכלים, בכפות

ומזלגות. סדינים רחבים הושטחו על הרצפה ובהם צוררו החפצים והבגדים. אחד הס"סים מצא במזנון בקבוק יי"ש וכוסות. בקול צהלה ישבו ארבעת האנשים אל השולחן לשם סביאת היין שנודמן להם בהיסח-הדעת. נטליה גברילובנה עמדה מן הצד, היא כיווצה שפתיה ושתקה. אחד הס"סים פנה אליה בלשונו. הפוליצי תירגם את דבריו. "תביאי משהו לקינוח סעודה. הוא אומר כי מחביאה את בבינתך יהודים ופרטיונים." הגרמני ניענע בראשו לאות הסכם. הוא דפק באגרופו על השולחן וצרח צעקה בלתי-מובנה. נטליה גברילובנה יצאה אל החצר ונכנסה לדירתה. היא ניגשה חרש למקום מחבואה של נינוצ'קה, גחנה אל תחת המיטה ושאלה בקול לחש: "גינה, את ישנה?" דממה. מאבוט', היא ישנה. הערב ניגש אל החלון נות. השלג הלבין בגינה. הוא ישן בערוגות, על בדי האילנות המתנמנמים, הוא שתק. אותה שעה הוא הפנה לבנו לשמים המאפילים. "דודה, כבר הלכו השדים?" נשמע קול חרישי מתחת המיטה. לא, הילדה לא נרדמה, היא נצטמצמה לפינה המעולטת, רק עיניה פקוחות. עינים אלו שפעו פחד של ילדות גרצחת. "נינוצ'קה, חביבה, הם לא הלכו עדיין. עליך להיוהר מאוד. אם ימצאוך, ישימו אותך בשק." – טוב, אני אתחבא בכל כוחותי." דמעות עומדות בעיניה של נטליה גברילובנה. היא צוברת לתוך קערה תפוחים ועגבניות ונושאת אותה לגרמנים. אלה מצאו עוד בקבוק יין – גרשון מוסיביקי' לא היה מתיחס בשאט-נפש לטיפה המרה. שנים ישבו על צרורות הפז ושנים – אל השולחן. הם זללו וצהלו צהלתם בלשונם המקרטת.

אחד-אחד הם יוצאים אל החצר ועומדים לעשות צרכיהם. מישהו מתנוודד קמעה, עיני השני – זוגית נבובה. אחר הם נכנסים לדירתה של נטליה גברילובנה.

מגפיהם הכבדים מתדפקים ברצפה. הם מפשפשים במזנון ובארון. "תתני כסף, זקנה!" היא מוסרת להם שטרות אחדים. בחדרים מתעבתת האפלולית. בא הערב. הוספודי פומילו! חננו והצילנו!

עמוסי צרורות הסתלקו סוף-סוף הגרמנים. נטליה גברילובנה

נעלה אחריהם את הדלת, והדממה חזרה לקדמותה. נינוצ'קה יוצאת ממחבואה. החלונות נאטמו יפה, נדלקה המנורה. הן יושבות לאכול את ארוחת-הערב: חמיצת סלק, בולבוסים ותפוח. נטליה גברילובנה מציגה על השולחן גם צנצנת דבש. נינוצ'קה אוכלת פת לחם מרוחה בדבש, אולם בחמיצה ובבול-בוסיס לא נגעה.

תוך לעיסה עצלה מטפלת נינוצ'קה קצת בצעצועיה. שתי בובות לה – מרוסיה וקטיה. מרוסיה – הגדולה ביניהן, האחות הבכירה. יש לנינוצ'קה גם עגלה בת דו-אופנים ומפוחית. אולם נטליה גברילובנה אסרה עליה להקים שאון, צעצועים ממין זה לוקחו מאתה. על נינוצ'קה הקטנה לשבת דומם ולחשות. דודים איומים מהלכים בעולם ושקים בידיהם. גורי לך, נינוצ'קה!

שוב נשמע קול דפיקה בדלת החוץ. נטליה גברילובנה ניגשת אל הדלת מבפנים. "מי שם?" – "תפתחי, נטליקה!" עונה קול גבר גס. זה אינאן גברילוביץ', אחיה של בעלת-הבית. "תיכף!" אומרת האשה. היא רומזת לנינוצ'קה שתמהר למקום מחבואה, אל תחת המיטה. "אקח אתי את הלחם!" לוחשת הילדה. היא מתיחסת ברצינות לחיי המחשכים שעטו עליה. היא נוטלת את פת הלחם המרוחה בדבש וצועדת על בהונות רגליה אל אחורי הפרגוד. בינתיים חדר לשם החושך. החלונות אטומים, מאחוריהם שותק העולם, מהלך הרוח על-פני האדמה, מכה בולזלים, מלטף שדות וגנות. ואילו פה, תחת המיטה, מתחבאת עלטה כבדה. הילדה תוחבת עצמה לתוך העלטה ולועסת את הלחם המתוק. היא עושה זאת חרש-חרש, לבל יישמע הקול. אחר היא נרדמת.

היא נרדמת, ומאחורי הקלעים דלוקה המנורה ושוטפת שיחה בין האח והאחות. אינאן גברילוביץ' לא היה אורח רצוי אצל אחותו, אף כי בתייהם לא היו מרוחקים. הם לא חיבבו זה את זה. אינאן אהב כוס משקה חריף, לא הסתלק מתגרת אגרופים, ולעת מצוא – גם מבת-חנה דדנית. הוא אהב את החיים בגסותם ולא היה בררן באמצעים. כנגד זה היתה אחותו נטליה נחבאה אל הכלים. "היו אצלך הקרמאנצים?" שואל אינאן. "היו." היא מגישה לאחיה קערת חמיצה, בולבוסים מטוגנים, כוס י"ש.

הוא מוסיף ושואל: "ומה עשו אצלך? חיפשו אחר ז'ידים?"
הוא שותה חצי כוס יי"ש. הכוס היתה רבת-צלעות.
היא אומרת: "מה עשו לך היהודים? כלום פגעו בך אי-
פעם?" אינאן שותה עוד חצי כוס יי"ש וגונח מעומק כרסו:
אח-מה!

ברגע זה נשמע קולה של נינוצ'קה מתחת המיטה. "תיוהר!"
צועקת הילדה, "אני נופלת, נופלת!" שפתיה מוצצות תוך
שינה. "מי צועק שם?" שואל אינאן גברילוביץ'. "אין איש
צועק." שניהם נבהלו. שוב נשמע גמגומה של הילדה. אינאן
גברילוביץ' נוטל את המנורה מעל השולחן וקם ממקומו. צלו
האיום מתמתח על הקיר. הם זזים, הוא וצלו, וגמגומה של
הילדה מוליך אותם בדרך הנכונה.

הוא קורא בקול צוהל ומעט שיכור: "הא-א! את מחביאה
את הז'ידובקה הקטנה. טיפשה! את נפשך את קובעת. עליך
למסור את הילדה להרמאנצים!" המנורה עומדת על הרצפה
ומאירה את פני נינוצ'קה הקטנה. היא נשתקעה תחת המיטה
בשינה עמוקה. האח והאחות מסתכלים בפני הילדה. "אין זה
מענינך, אינאן!" אומרת נטליה גברילובנה.
"לא, זה מעניני. עלינו להשמיד את זרעם."

היא מתחלחלת. "אין הפעוטה הזאת אשמה." היא מרימה
את המנורה מעל הרצפה וחוזרת לחדר השני. בפסיעות גסות
צועד אחריה אינאן גברילוביץ'. הם יושבים אל השולחן. אינאן
אוכל את הבולבוסים עד גמירא ומנקה את הקערה. "אי,
נטלקה!" הוא קם ללכת, "את נפשך את מסכנת, אשה פתיה!"
היא חוזרת על דבריה: "אין הפעוטה אשמה." — "אח-מה!"
אומר אינאן, "שואה את ממיטה על עצמך." הוא יוצא אל
החצר וצועד במסילה המשולגת; מגפיו חורקים. נטליה גבריי-
לובנה נועלת את הדלת מבפנים, מציעה את המיטה ומושכת
את הילדה הישנה מתחתיה. היא פושטת בראשונה את נעליה,
אחר — את שמלתה הקטנטונת, תזייתה ופוזמקאותיה. הפוזמ-
קאות והחזיה היו רכוסים בצוותא. עיניה של נינוצ'קה עצומות,
היא שקועה בשינה עמוקה. שרשרת הקמיע נמתחת לאורך
צנארה וחזה העדינים. זה אותו הקמיע של האיש המקובל,

רבי יצחק לוריה זללה"ה. כלום ישמור הקמיע העברי הזה על חיי הילדה בבוא השעה השחורה? דקות אחדות עומדת נטליה גברילובנה, אצל מיטתה. ידה הימנית מצליבה פעמים מספר את הילדה הישנה. "המושיע, רחם עליה והצילה!" התפילה הקצרה היתה מכוונת לישוע כריסטוס, האל המציל. גם האר"י הקדוש אולי עמד למראשותיה של הילדה והניע בלאט את ראשו העצוב.

[ג]

יום הראשון בשבוע. נטליה גברילובנה נועלת את דלת דירתה מבחוץ וצועדת לבית-התפילה. בדרך היא שקועה בהרהורים ושיקולים.

יש להעביר את נינוצ'קה ללא דיחויים לכפר מויטיין, לביתה של אגריפינה סמיזובנה, קרובתה מצד בעלה. זאת אשה טובת-לב. נטליה גברילובנה בטוחה כי קרובתה זו, גם בעלה גריגורי פילימונוביץ' ייעתרו לבקשתה וישאירו אצלם לזמן-מה את הילדה.

כן, עליה לעשות את זה תיכף ומיָד. אם תדחה את פינוגה של הילדה היא מתחייבת בנפשה. בשעת שכרותו אין איוֹאן מבחין בין ימינו לשמאלו. אולם גם בשעות פִּיכחותו הוא מסוכן למדי. כל זה אירע בתחילת החורף, בחודש כסלו, בשלהי 1941, באוקראינה הברוכה. בוקר נפלא. שמים בהירים מתוחים למעלה, השמש מפיצה אור ונוֹגָה. רסיסי זיו מפִּים בשלג, צנורות הגגות רק זה התחילו לטפטף. אותה שעה ישבה נינוצ'קה הקטנה בחדר-מחבואה ובבותיה אָתָה. מְרוֹסִיָה הושיבה את קטיה על ברכיה, נידנדה אותה במתינות וזימרה לה שיר-ערש. "באיו, באיו, באי / החיות כבר נמות / שועלים ישנים / עכברים ישנים / ליל מנוחה! לילה טוב!"

השיר היה עצוב וחרישי, שיר-ערש. נינוצ'קה – ילדה מבוגרת, היא כבר בת ארבע. היא יודעת כי אסור להרים קול, אחרת ישמעו הדודים הרעים ויבואו לקחת את נינוצ'קה, את מרוסיה וקטיה לתוך שקם. צמצום! בכל הכוחות צמצום! גם

אור העולם פסול בשבילה.

צר היה תאה המדוחק. אולם החלון העביר לכאן את אור העולם. ברגע זה נסתתם האור. נינה מרימה עיניה ומתחלחלת. בחלון הפונה אל הגינה מופיע ראשו של הדוד הרע. הוא מהדק חוטם פחוס לזכוכית, פניו ושפמו התלוי מביעים אימה. "הנך פה, יפהפיה?" נשמע קולו הגס מעבר לחלון, "הנה מצאתיך. מידי אינאן דובגאלינקו לא תתחמקי!" הוא היה שיכור כדבעי. אחר נעלם לזמן־מה, ונינוצ'קה שומעת אותו מטפל במנעולה של דלת החוץ. שעה קלה טיפל במנעול עד שעקר אוון אחת, פתח את הדלת ונכנס לפנים הדירה. נינוצ'קה שומעת צעדיו הגסים בחדרים. הוא מפשפש שם ברהיטים ובחפצים, מוצא בקבוק יי"ש ושותה מלוא גרונו. לאחר מכן נכנס הדוד הרע לתאה של הילדה היהודית. קולו גס ונעדר חמלה. "נו, זידוֹ-בוצ'קה, נלך!" ידו המגושמת מושכת אליה את כף הילדה. הם יוצאים אל החצר. בחצר מוסיף ומשתטה הזוהר הלבן. השמים בהירים, שמש אדישה ממטירה נוגהה מלוא חפנים. לנינוצ'קה קר. טרם צאתם לא הלביש אותה הדוד הרע את בגדה העליון, הוא לא שם לב לקטנות כאלו. ידה האחת של הילדה קמוצה בידו הגסה של אינאן גברילוביץ', בשניה היא מחבקת את הבובה מרוסיה. על צנארה תלוי הקמיע הקדוש, זה רכושה וחייה.

היא פורצת בבכי. אינאן גברילוביץ' מטפל במנעול. בידו האחת הוא חוזר ותוחב בנקב את האוון העקורה של המנעול. ידו השניה אינה שוכחת לכווץ את כף הילדה הבוכיה. אמנם היא לא מרימה קול, כורח ההצטמצמות עוד פועל פעולתו, היא מפחדת לבכות בקול רם. דמעות חמות מתפרצות מעיניה אחת־אחת, הן מתגלגלות על לחייה ונושרות ארצה. היא שואלת: "דוד, היכן שקך?" הוא עוקר מידה את הבובה ומשליכה בכוח לעבר הגינה. שניהם רואים כי היא שקעה בשלג עד החצי. "נו, זידובוצ'קה, נלך!" חוזר ואומר אינאן גברילוביץ'. הם יוצאים לרחוב קוציובינסקי ופונים לדרך המובילה לגן העיר, לקומנדטורה הגרמנית. הדמעות מוסיפות להתגלגל על לחייה של נינוצ'קה. אף כי השמש מסנוורת, לילדה קר. מעט־מעט

היא מתחילה לבכות בקול. "הנה תפסתי ז'ידובקה קטנה," מספר אינאן גברילוביץ' לאחת ממכרותיו שבאיחור זמן שרכה דרפה לבית-התפילה. האשה שואלת: "לאן אתה מוביל אותה, אינאן גברילוביץ'?" — "לקומנדטורה!" הוא צוחק. אולם מראהו כמצטדק. למרות היותו שתוי, צבת כפו איתנה. מישהו מן הפרחחים נטפל אליהם. בקרוב מצטרפים גם גדולים. הלנייה מתנפחת עד כדי עשרים או שלושים איש. נשמעות שאלות מקוטעות: "מה אירע?" — "שצ'ו טוט טאקה?" — "תפסו ילדה מבנות היהודים!" כל העינים צמודות אל גינוצ'קה, הן לא מפיקות משטמה. דממה. נשמעות רק חריקות השלג והתיפ-חיויתה של הילדה שקפאה מקור. אשה אחת מסירה מטפתה ועוטפת ראשה של גינוצ'קה. זאת היתה מטפת כחולה בעלת פרחים צהובים ואדומים. "סטיופ'קה!" קורא קול נער צלול, "תבוא הגה! תפסו ז'ידוב'קה!" השמועה פרצה בעיירה והגיעה עד בית-התפילה. "דובגאלינקו מצא ילדה יהודית, הוא סוחב אותה לקומנדטורה." אחדים מן המתפללים יצאו לראות בהצגה. גם נטליה גברילובנה ממהרת לצאת. היא נחפזת, לבה מנבא רעות.

בינתיים נכנסת קבוצת האנשים לגן העיר. מאחורי הגן מזדקף הבנין הצהוב של הקומנדטורה. בסמוך לבית עומדים שנים-שלושה חיילים גרמנים ופוליצייי אחד. הפוליצייי מבחין בהמון שנתקהל בגן העיר ושם אליו פעמיו.

בעת-ובעונה-אחת נתקרבו השנים אל קבוצת האנשים — נטליה גברילובנה והפוליצייי. האשה נושמת בכבדות, אין היא רגילה לפסיעה גסה. הפוליצייי, להיפך, מתקרב בצעדים מרושלים, עקב בצד אגודל. הוא מצביע על גינוצ'קה ושואל: "ז'ידובקה?" אולם גינוצ'קה אינה שמה לב לפוליצייי. היא ראתה את נטליה גברילובנה נתחד, ויעלוץ לבה לקרן האור בישימון. נטליה גברילובנה עוקרת את הילדה מידו של אחיה ונוטלת אותה על זרועותיה. ידיה הקפואות והפעוטות של גינוצ'קה מחבקות בעצמה את צנאר האשה. האנשים עומדים בדממה סביב הילדה. המסופר אירע בגן העיר, בתחילת החורף, ביום הראשון לשבוע. תכלת ללא גבול נמתחה מסוף העולם ועד סופו. בים

התכלת התרחצה מלכת־הזהב, אָם כל חי. כל העולם עלץ לקראתה. הרוח לא נשבה, הפול עצר נשימתו, השלג התחרק וקדת. האילנות והגגות נתעטפו תכריכים, אולם חיו חייהם הטמירים.

"ז'ידובקה?" שואל שוב הפוליצי. אותה שעה תופסים שני אנשים בורעותיו של אינאן גברילוביץ'. הוא היה שיכור. "גלך לשתות חצי ליטר. מה לך, נאניה ולשטויות אלו?" "ז'ידובקה?" מוסיף ושואל הפוליצי. אין הוא כועס עדיין. הוא מגביה רק במקצת את קולו. "מי זה אמר ז'ידובקה?" עונה נטליה גברילובנה, וקולה מתון גם הפעם. היא מדברת בלי שמץ של פקפוק. היא עומדת בגן הציבורי ומצילה מידי מלאכי־חבלה את הילדה היהודית. "זאת קרובתי, נוצרית־פרבוסלית מבטן ומלידה!" הפוליצי אומר: "תבואי לקומנד־טורה, שם יעינינו בדבר." — "מה פה לעיין? הדבר ברור." הפוליצי מוציא אקדח מנרתיקו. היו לו לזרא הדיבורים הנבערים. לקומנדטורה!

הם זזים. איש אינו מלוּום הפעם. מוטב להתרחק מן הבית הצהוב כמטחני קשת. זה היה בית בן שתי קומות ומרתף. גם עליו עברו גלגולים. לפני המהפכה היה זה ביתו של גביר העיר אליהו חפץ, סוחר יערות עצום. בימי השלטון הסובייטי נמצא כאן הנעד המחוזי של המפלגה הקומוניסטית, והחיים תססו בו עשרות שנים. עכשיו קבעו פה מושבם הקומנדטורה הגרמנית והגסטפו. קירות המרתף עבים וכבדים, אין צעקות חודרות משם חוצה.

את עניני היהודים ניהל סגן הקומנדנט פוגל, ולפני הוד מעלתו זה הובאו נטליה גברילובנה ונינוצ'קה. הוא דיבר רוסית משובשת, אך מובנה. הוא פונה אל הילדה: "מה שמך?" היא עונה: "נינה." היא לא מפחדת מפני הדוד. הוא בעל משקפים כמו אביה אשר בקיוב, המשקפים מכסים את עיניו. הדוד מטיח כלפי נטליה גברילובנה תנועת השתקה: היא רצתה להיכנס לתוך דבריו. "ומה שם־משפתך?" מוסיף הוא לשאול את הילדה. היא שותקת. "תגשי הנה!" נשמעה הפקודה של סגן הקומנדנט. היא מתקרבת אליו תוך היסוס ומסתכלת מלמטה

למעלה. הפעם היא מבחינה בעיניו מתחת למשקפים. משהו נתעב ואכזרי מצטלם בעיניו. הילדה נרתעת; ראשה כרוך באותה מטפחת בעלת פרחים צהובים-אדומים. "היא יהודיה, אין ספק. עיניה מעידות זאת," מהרהר פוגל. ברגע זה מתחילה נטליה גברילובנה לספר את הברותה על בעלה של אחות בעלה אקופיאן, האיש הארמני. ילדה זו, נינה גאוארובנה, היא בתו של אקופיאן, היא ארמנית פרבוסלבית. פוגל רואה על צנארה של נינוצ'קה את שרשרת הקמיע, הוא פותח את המדליון. קלף צהבהב ישן-נושן, כתובת סתומה. הוא מפהק. "את רוצה לשכנע אותי כי היא מבנות הארמנים?" – "כן, כן, אדון טוב, היא ארמנית – חי אלוהי האמת." – "מיד נינכח!" הוא מפהק שוב ומצלצל בפעמון. לאחר דקות מספר מכניס חייל גרמני אל החדר איש רצוף כבן ארבעים, בעל זקן מכסיף וחוטם יהודי. סגן הקומנדנט שואל: "קורא אתה עברית, יופה?" – "כן." – "אם כן, תקרא את הכתוב בזה!" יופה נוטל את פיסת הקלף, רואה את המלה "ש־ד־י", את האותיות המכותרות תגים וכתרים, את טיפת האש באמצע "שדי"! רוצה הוא לקרוא בקול רם, אולם הוא אומר אחרת. "לא עברית היא הכתובת!" נשמע פתאום קולו, וכאילו מישהו מדבר מתוך גרונו, "האותיות הן ארמניות, אני מכיר קצת לשון זו."

סגן הקומנדנט מסתכל שוב בעיניה של הילדה. מבט סתום ובהול, אש נעלמה, מבצבץ מתוך עיני התינוקת הפקוחות לרנחה. השד יודע, אולי באמת ארמנית היא. גם זו היא עבודת שטן, להוציא ילדים להורג. הוא מצלצל שוב בפעמון. בשטריות אלו גוזלים את זמנו. לגרש את האשה!

נטליה גברילובנה צועדת ברחובות העיררה, נינוצ'קה על זרועותיה. השמש עוד ממשיכה מסעה האטי על אפריזן התכלת, אך מאי-שם הופיעו עבים צחרחרות, וטיפות-טיפות נזלו מן הגגות. "קר לך, נינה?" שואלת האשה. קולה יבש כמימים-ימימה, אולם רחמי אם ואדם רותחים בלבה. "כן!" עונה חרש הילדה. היא יותר עייפה מקפואה. רק באו הביתה, ונטליה גברילובנה מחממת, מאכילה ומשכיבה את נינוצ'קה. מתוקה שנתה של הילדה, היא ישנה שעות רבות – עד הערב ועד

הבוקר. שלאחריו. אותה שעה מתעסקת נטליה גברילובנה בעבודת הבית. היא מתקנת את אוזן המנעול העקורה של דלת החוץ. אחר היא מזמינה אצל אחד ממכריה הטובים עגלת-חורף. בבוקר השכם עליה לנסוע לכפר מויטין, הנמצא במרחק של עשרים וחמישה קילומטרים. הפעם אין היא רשאית לדחות את הדבר.

ואמנם בבוקר נפתחים שערי החצר, ועגלת-חורף רתומה לשני סוסים נסחבת לפנים החצר. שיני הסוסים לועסות במתינות סוסית ועם כל נשימה אופפות את נחירי הסוסים תימרות אד. מן הבית יוצאות נטליה גברילובנה ונינוצ'קה, שתיהן עטופות בגדי חורף. חישמהר לחייה של הילדה מסמיקות, עיניה מנצנצות. היא מאושרת בארבע שנותיה, בחורף, בשלג, בשמים ובארץ. נטליה גברילובנה מטילה על עגלת-החורף שני צרורות חבושים— חפציה של הילדה. מי יודע כמה יארכו ימי גלותה במויטין ?

שערי החצר נפתחים בחריקה זהירה. הסוסים עוקרים רגליהם ומזיזים את המזחלת מן החצר אל הרחוב. הם מנתרים ופולטים אד. נטליה גברילובנה נועלת את השער. סגור ואטום עומד הבית, נעולים התריסים. היא מצטלבת שלוש פעמים ויושבת בגניחה על העגלה.

שפתיה מוצצות מציצה קלה, אחר היא מצליפה בשוט. הסוסים יוצאים לדרכם ברחוב קוציובינסקי, מסובבים ברחובות העיירה ומתפרצים לחופש השדות. אור הבוקר הולך וכובש את העולם. היום מורגש איזה סדר בעולם זה, האשה והילדה אינן כה עזובות, יש להן איוו מטרם בצאתן בדרך האובדת במרחקים.

[ד]

אנו כותבים בזה מעשה בקמיע, והשתלשלות המאורעות מפנה אותנו הפעם ליופה, לאברהם בן-שאוּל יופה, שבידו נשארה אותה פיסת הקלף. הוא שילשל את הקמיע לתוך כיסו. סגן הקומנדנט הציג לו שאלות מספר וקיבל מענה. יופה היה מפליטי פריילוקי וגר בעיירה זה כשבועים. ביום

ההרג הגדול, יום ט"ו בנובמבר, פגע כדור בזרועו, והוא נפל לקבר-האחים מכוסה פגרים ואדמה. בלילה עלה בידו להיחלץ מן הקבר, והוא דפק על דלת אחד הבתים כשהוא שותת דם. זה היה ביתו של המורה אינאנצ'וק. שם חבשו פצעו והציעו לו מקום לינה. לאחר שלושת ימים יצא יופה ממחבואו ופניו מועדות היערה. הפוליציים תפשו אותו והורידו למרתף הגסטפו. שם המתינו ליום ההרג השני.

סגן הקומנדנט פוגל היה ממונה על היהודים. הוא ישב בכור-סתו ועישן סיגריות ממין משובח. זה היה איש גרמי, בעל מבט קשה שחדר מבעד למשקפיים. דבר-מה נתעב נדף ממנו, אולי היתה זאת תורתו הפשיסטית. בידו אחז פרגול קלוע. כפוף ראש עמד בד' אמותיו היהודי יופה. בכורסה אשר לפניו ישב הנאצי הממושקף, חוטר מגזע עליון, הוד מעלתו. אם כן, כזה הוא בא-כוח גזע האדונים, זה ערפו הצנום ואלו השערות הקלושות. פוגל שואל ברוסית משובשת: "מהיכן אתה יודע ארמנית?" – "לפני שנים הכרתי גערה מבנות הארמנים." – "כלום יודע אתה ביטויים בשפה זו?" – "כן." – "למשל?" – "יאס קאס סירי-מאם." "מה זאת אומרת?" – "אני אוהב אותך." מוזרות היו המלים הטובות שיצאו מפי יופה, האיש בן הארבעים, בעל הזקן המלבין והבלתי-גלות, הראש הכפוף והחוטם היהודי – האיש ההרוג למחצה. פוגל מוסיף לעשן את הסיגריות המשובחת. "וכי אין אתה רוצה להקל גורלך, יודה?" – "כן. אני רוצה, אדוני המפקד!" – "אם כך, למה לא תספר הפול?" – "אין אני מיוחד ולא כלום, אדוני המפקד!" מבטו של פוגל מתחת למשקפיים היה נוקשה, מבט עוקצני ומגבא רעות. "היכן היית ביום ט"ו בנובמבר?" – "הייתי שם, אדוני המפקד." יופה אינו יכול לסבול את חיובו המרושע של סגן הקומנדנט. הוא מוסיף וכופף צנארו. "כיצד גשארתי בחיים?" – "בלילה נתעוררתי מעלפוני. זרועי היתה פצועה, אולם עדיין הייתי חי." – "מי חבש זרועך הפצועה?" – "זחלתי היערה, ושם עברו עלי שלוש יממות עד שמצאוני והביאוני לכאן." – "מי חבש את זרועך הפצועה?" – "בעצמי חבשתי." פרגולו הקלוע של סגן הקומנ-דנט חובט בשולחן. הוא צורת בקול דקיק: "שקר!" יופה

מתחלחל לקולו המשונה של הוד מעלתו. כמפלצת אכזרית יושב פוגל בכורסתו ופוער פיו לבלעו חיים. לא היתה תקנה. האב עזב את בניו, נחתך הגורל. "אין אני משקר, אדוני המפקד!" גל גבה של חימה קודחת ניצב בנפשו של יופה. במרחק כמטר וחצי משורבב ערפו הצנום של הפשיסט. להשתער עליו ולתפסו בגרונו. אולם מאחוריו עומד חייל מזוין. לא, הוא לא יספיק להחניקו. עליו להיפגע לגורלו, לצאת לטבח עם אחיו בפעם השניה. פוגל תוקע בו עיניו הקשות. "הפרטיזנים חבשו את זרועך, יודה?" – "לא, פרטיזנים לא ראיתי." הוא שומע שוב את קולו הדקיק של פוגל: "שקר!" חימה ללא גבול מוסיפה לרתוח בנפשו של יופה. פניו חירות, הוא נושם בכבדות. עיניהם נפגשו. בעיני פוגל תקועה משטמה ולזלגית, אולם דבר-מה נוקשה ועקשני הופיע גם בעיני הקרבן. "אוציא את נפשך חתיכות-חתיכות, יודה!" מלים אלו צילצלו בחדר ברוטית משובשת. אחר נשמע צו קצרצר בגרמנית.

...הם שרפו בשרו החי. שש פעמים נגע קנה-הברזל הקלוי בבשרו, שני משולשים צצו על גבו. הם היו למגן-דוד עד היום הזה. פוגל ישב בכסאו מן הצד, הניח רגל על רגל ועישן סיגריה. "תגיד עכשיו?" שאל עם הצריבה הראשונה. יופה מכווץ שפתיו, גניחה עמוקה קורעת את סגור השפתים. ריח בשר צלוי מתפשט במרתף. יופה שותק, אש יוקדת בכתפו. "יודה ארוך, תגיד היכן הפרטיזנים?" שוב נשמעה הצריחה הדקיקה של רום מעלתו. "לא ראיתי פרטיזנים!" צועק יופה. הוא צועק מכאב לווהט, מחימה שפוכה, באין-אונים. עוד המון כוחות נפש היה עליו לגייס. שוב נוגע הברזל הקלוי בגבו, שוב פורצת ממעמקים גניחת זנעה. ריחות בשר צלוי וסיגריה משובחת מתנגשים במרתף.

הוא נחבא אז אצל המורה אינאנצ'יק. בתו טאניה חבשה זרועו – טאניה החמימה, אחותו הרחמניה. היא ניחמה אותו, פעם גם פרטה למענו על הפסנתר דומקה אוקראינית מהוררת. הם אספו אותו, האנשים האלה, שלושה ימים בבתים. האומנם יגלה לפשיסט זה את מקום מחבואו, כלום יוציא אנשים טובים לגרדום?

שש פעמים נגעה האש בבשרו, מגן־דוד צורב נחרת בגבו, ראשו צנת, ידיו נפלו, נשמת אפו נקטעה. לאחר שהתעורר מצא את עצמו בין אסירי־המוות, כולו רועד מכאב ועלבון. בטנו, חזו, גופו מתרוממים עם כל נשימה נחרת. אש הצריבה האיזמה קודחת בכתפיו, בגבו, במוחו, בעצמותיו.

הוא לא היה יחידי במרתף. אנשים רבים, אסירי הרצח, פגרים חיים, כונסו אתו. בערב הוציאו את כולם להורג—שלושים ושבעה איש. נינוצ'קה הקטנה, נצר משושלת לוריה, כבר היתה אותו ערב במויטין, בביתה של אגריפינה סמיונובנה. היא ישבה על המלתחה וטיפלה בבובותיה. גם המפוחית לא נעדרה. הפעם ניתנה לה רשות להקים שאון מצער תחת השמש. שלושים ושבעה איש הוצאו להורג. העמידו אותם שורה אחת על פי הקבר הפתוח. זה היה חריץ חפור מאז הבוקר מחוץ לעיירה. בראשונה הכריחום לפשוט בגדיהם ונעליהם. רעד תכוף הרטיטם. היה צר לעזוב לצמיתות את החיים הנבזים האלה. גם יופה עמד על פי החריץ. כשפשט את בגדיו מצא בכיסו את הקמיע העברי וכינץ אותו באגרופו. נשמעו יריות, ירו חמישה אוטומטיים. יופה נפל אל הקבר הפתוח. הוא נפל הראשון, אולי הקדים מעשהו זה כהרף עין. הוא לא היה טירון במקצוע ההוצאה להורג. כל עוד הגשמה בקרבו, הוא חי. הוא נפל אל הבור, בשכנתו נפלו עוד הרוגים. בראשונה נשמעו היריות, אחר באו זעקות־המוות, לבסוף כיסתה דממה את הפול. רק קול טפטוף חרישי הפה בדממה—דם שתת ונצטבר על קר־קעיתו של הבור. יופה שכוב בבור, פניו למטה. כותנתו ופָּרפּו מלוכלכים בדם ועפר, אולם הוא חי, הוא נושם, הוא שומע הלמות לבו. הם סותמים את הבור. רגבי עפר נופלים עליו, הם מקברים אותו חי. אפס הם יעשו זאת כלאחר־יד. שכבת עפר מכבידה עליו, אולם עדיין הוא נושם. הוא מרגיש באגרופו הקמוץ את הקמיע הקדוש.

דממה ועלטה כיסו את העולם, אך הזמן צועד בלי הפוגות למרות הפול, לפני המוות ואחריו. בטח כבר הסתלקו הרוצחים. הוא מגייס את כל כוחותיו, עליו להיחלץ מבור ההריגה. הוא מכפיל מאמציו ומשתחרר משכבת העפר. בבור הדמים עומד

יופה על גופות אחיו ואחיותיו, רק כתונת הדמים לבשרו
והקמיע באגרופו. ליל כסלו עוטף את החריץ במכסו המאופלל.
כל עוד הנשמה בקרבן, הוא חי. כל עוד הוא חי, יש תקנה
לנקמה, נקמה בפשיסטים. הגה המטרה הקדושה.

בוא תבוא הנקמה! יבוא יום וביעות־מוות יתקפו גם אותך,
הוד מעלתך הצורר!

מלחמת־עולם בינינו, מלחמת־חיים־והמוות. עם חלב אמנו,
עם ההגיג הראשון, עם קו האור החודר בין חרפי עינינו נקווה
תקנת הנקמה, הרוצח הנאצי!

מוות! מוות שחור אורב לך! הוא משחיו סכינו בעלטה, הוא
זו, הוא מתקרב, עוד מעט וימיט עליך אסון איום. האסון האיום
ירדוף אחריו, ידביקך, ירוצץ גולגלתך. רעב, סרחון, קיא צואה
ישלטו בעולמך.

רק לא רחם! נשיב להם כתגמוליהם. נסיח מלבנו את אינולת
הרחמים, את החמלה הפתיה. הכו, נתצו, פרו עד היסוד! מוות
לפשיסטים! עינויים וזנעות לרוצחים הארורים!

נקמה! הוי, הנקמה המתוקה והקדושה!
הה, שדי, שדי!

התחיל יורד שלג. פתותות גדולים נפלו ארצה, נשתטחו
וכיסו את בור הרצת. "אני נשבע!" לוחש יופה בהרימו את
הקמיע לשמים, לשלג, לעולם. זאת היתה שבועת הנקמה. הוא
גונח מאוד, הוא בוכה מכאב, מצער, מעלבון מרירי. הוא מתיפח
בין ערימות השלג, הוא נופל אפים ארצה, האיש הזה בן
הארבעים, הוא צועק צעקה נחנקת. ותישמע הצעקה במעמקי
המעמקים, ויתפלץ כל שומעה, ותעל השמימה, ותגע בכסא
הרם והנישא של המלך הגבוה, ויצעק גם המלך, ויבכו מלאכי
השרת, ויכסה רובד השלג את הפול.

כשפתחו לו את דלת בית המורה אינאנצ'יק, נפל על סף הבית
באפס־אונים. שוב התעסקה בו טאניה החמימה, בעלת הדיבור
האוקראיני הרך. היא ריחצה אותו, פיזרה אבק סגין על צריבת
המגן־דוד, הלבישה אותו בגדי אביה רומאן נאזאריץ. בלילה
השני באה נערה־קשרת והוליכה אותו דרך חצרות וגנים
ליערות ופריק. זאת היתה גלאשה — נערת־הבר, בתולת־היער.

הגדוד הפרטיזני היה או בתחילת התהוותו, ועדיין לא נתקיים הקשר בינו ובין מטה החזית. אולם לאחר כשבועים נערך גם הקשר, והגדוד קיבל ממטה החזית ראציה,* נשק, תרופות, מיני תזונה והלבשה, ואת הצו הראשון.

...הוא נמצא עכשיו, ארבע שנים לאחר כל אלה, בחדרי. אני יושב אל מכתבתי, יופה – מימיני. שני אורזנים מנצנצים על חזהו – אורזן הכוכב האדום ואורזן בוגדאן חמלניצקי. "ומה עם הקמיע, אברם שאולוביץ'?" הוא מסובב את האום המדביק את האורזן של חמלניצקי אל דש מקטרנו, תולש אותו ומניח על שולחני. אני רואה תיבת־פחים פחוסה מאחורי האורזן. בתיבת־הפחים מצאה מקומה פיסת הקלף.

האר"י הקדוש, רבי יצחק אשכנזי, גר כל ימיו במצרים. כשנתיים לפני מותו בא לעיר צפת. זה לו יותר מארבע מאות שנה שכתב את הקמיע. האר"י הקדוש ראה עין בעין את השכינה, הוא צפה לאחרית הימים והכיר בנשמתו של אדם. הקמיע נכתב, נסתם במדליון ועבר מדור לדור בין אנשי לוריה עד שהגיע לאברהם בן־שאול יופה, האישי־הפרטיזן, ומצא לו מקום בכפיפה אחת עם האורזן של בוגדאן חמלניצקי. גם הוא, הקוזאק הלוחם, גזר את העם הישראלי על ימין ועל שמאל ולא ידע רחם. בטח גם בימיו, לפני שלוש מאות שנה, היה מישהו שנשבע באחד החריצים את שבועת הנקמה הקדושה.

עולם מוזר! עולם מסובך ומפותל, עולם תעתועים! בדרך עקלקלות זו, כיצד ימצא האדם הקטן נתיבו?
הה, שדי, שדי!

הנסתר

[א]

גלוי וידוע כי במידה שמתרבות אצל עמנו הפורענויות והמצוקות, בה־במידה מופיעים בסך בעלי־תשובה ודופקי על חטא. ומכאן שחורבן היטלר הוא האשם בדברי ימי עמנו, דורנו הוא הכי פגיע להופעה המונית זו.

והנה אנו רואים את אנשי־התשובה, אשר במקום לבקר באולמות הקונצרטים ולהאזין לאופרות של ׀רדי וצ'ייקובסקי הם באים אל התיאטרון היהודי לראות את "טוביה החולב" או את "פרייליכס". ואם תוקפת אותם צרבת התשובה ביתר שאת, הם נכנסים באחד מימות החגים לבית־הכנסת כדי לשמוע אל הריגה ואל התפילה.

בימי הצאר היה הפול מהלך בעצלתים ברחוב היהודי. יום אחד היה דומה למשנהו. יהודי היה נולד בעיירת ישראל בלי חכמות, יוצא בן ג' לחדר ולמלקות, בן י"ג לתפילין ולמצוות, בן י"ח לחופה ולדלפנות, לבנים ולבנות. כל יהודי חי לו קומץ שנותיו והתעסק בעיסוקים אלה עד רדתו בחשאי שאולה. ואילו בימינו אלה יש להבחין תמורות עצומות ביהודי שנולד בתחילת המאה. זכה זה ובימי צעירותו נהפכה הקערה על פיה יחד עם המשטר הצארי, והמהפכה המציאה לו קרדום אחר לחפור בו. יהודי זה יצא לבתי־הספר ולמכללות, לאקדמיות ולאינסטיטוטטים. הוא זנח את הש"ס ופוסקים וישב על ההשכלה הגבוהה. חני אלוהים באודיסה, פטל ולא חיים! השערים נפתחו לרנחה — עלה וצלח! והיהודים עלו והצליחו, נהפכו לרופאים, למהנדסים, למדענים ואגב כך שכחו את תבנית חטמם וצורה־מחצבתם.

עכשיו באה לעולם מגיפת על־חטא, המהנדסים והדוקטורים התחילו נוהרים לבית־הכנסת. אחדים מהם גם מתעטפים

בטלית, עומדים וכורעים ומשתחנים ועושים באמונה את המוטל בבית הקדוש. יש מהם נכנסים בצנעה, כאנוסי ספרד בשעתם, בודקים ובוהים אם רואים אותם בקלקלתם, שמים מסוה על פניהם, עומדים ושותקים.

עולם של תשובה ועגמת הנפש! והנה אני רואה לפעמים בבית הקדוש את האנשים החיורים והשתקנים האלה, העומדים בשפתים קמוצות ולבבות בוכים.

[ב]

הוצאה חמה מנרתיקה וטיילה מתונות על כיפת הרקיע. הפול קודה ומזיע. אולם החום שבחוץ כאין וכאפס לעומת הלהט והדחקות בפנים הבית. יום ראשון של שבועות. יהודי עיר-הבירה נתכנסו לבית-הכנסת. לפני התיבה עובר קוסוביצקי, נעים זמירות ישראל, הוא ומקהלת משורריו.

אני עומד בשען אל אחד העמודים אשר משמאל לדלת הכניסה ושומע את הקול הנפלא והלבבי המהלך בבית. הקול עולה ויורד ומתעכב, מסתלסל וצונח שוב. אחר מתחיל החזן לדובב איזה פסוק מזמירות התפילה, והריהו חוזר ומדובב ומש-לש ומדובב והוא עולה כמה ומסלסל שם סלסוליו, ונדמה כי היא-היא הפסגה הגבוהה, כי אם יצו איש זה להעפיל עוד כזנב הלטהא, הריהו נופל ומרסק עצמותיו. אולם למעלה מכל פסגה נשאר עוד מעט גובה, והחזן מעפיל לעילא ולעילא, וכעין אנחה עוברת בקהל. אני פוקח עיני ורואה את המון אחי אשר בבית ואת ההתפעלות המבצבצת מקמטי פניהם המיוזעות.

בין האנשים אני רואה גם את גיבור סיפורי, את בעל-התשובה. הוא עומד בשען אל העמוד אשר ממולי. זה איש כבן ארבעים—ארבעים וחמש. אָמנם אין הוא בין הזקנים בקהל. הקהילה הדתית מורכבת אצלנו מאנשים יהודים שהיו צעירים לפני כיובל שנים. בין קשישים אלה אני רואה את גיבורי כאחד הצעירים במחנה. אפס אנשים יש בעולם הלבן אשר הם צעירים ממש, פשוט צעירים. אלה עמלים מחוץ לבית המזיע הזה.

גיבורנו שמע זה עתה קטע מוצלח של האיש העובר לפני התיבה. שנינו שמענו את הקטע ופקחנו בבת-אחת את עינינו. כבא מעולם אחר רואה אני את גיבורנו. הוא אינו לבוש על-פי האפנה החדשה – זה איש מוזנח. בחודש סנין, בתחילת יוני, בלהוט הלהט, מכסה תמהוני זה את ראשו בכובע מעוך ובלוי אשר זנב מוזהם מבצבץ מאחוריו. האיש עומד נשען אל העמוד וכובעו המשונה שמוט לו על ערפו ומגלה את מצחו הצח והלבן, המדגיש את פניו המשולהבות וחרוצות הקמטים. בין הקמטים מתגנבות טיפות זיעה. הן מתגלגלות ונעצרות, נוולות שוב ומטפטפות ארצה. אולם פרט לכובע היו אצלו עוד פרטי תלבושת מקוריים. לפני כחצי יובל בטח היתה חליפתו השחורה ראויה לשמה. אך מאז עברו על החליפה חליפות ותמורות, ולמרות ריח הנפטלין הנודף ממנה היו המכנסים והמקטורן אכולי עש ומקושטי כתמים. גם הנעלם לא העידו על מצבו המבוסס של יהודי בהיר מצח זה. הנעל האחת היתה נעדרת עקב, לעומת זה היתה השניה פתוחה לרנחה, ומקום הפרץ שימש שער כניסה לאבק ולאשפה, וכל זה היה מזור-מוור ומשונה עד אין ערוך.

ברגע זה מתחיל הש"ץ את "ברוך שמיא דמרא עלמא". פני הקהילה עומדים על הבימה וספרי התורה על זרועותיהם. ארשת חגיגית מהלכת בבית הקדוש, הקהל עושה אָזנו כאפרכסת. יהי רצון מלפניך שתפתח לבי בתורה ותמלא משאלות לבי ולב כל עמך ישראל לטובה ולחיים ולשלום! כאב ודמעות בקולו של החזן. הוא חוזר ומשלש את המלים הארמיות, בבית רוטט הניגון העצוב, המתנה כאֵבו לאביו בשמים.

הא רַעְנא קַדְמָךְ דְּתַפְתַּח לְבִי בְּאוֹרֵימָא
וּתְשִׁילִים מִשְׁאֲלֵיךְ דְּלִבִּי וְלֵבָא דְכָל עַמְךָ יִשְׂרָאֵל...

הקול הנפלא מהלך בבית, הניגון נוגע בנפש הקהל, דמעות מרטיבות את העינים, קול בכי עצור נשמע בעזרת הנשים. הזקנים המטולתים עומדים בלי נוע על הבימה וספרי התורה על זרועותיהם.

פה שמתי עין בגיבורי. הוא עומד אצל העמוד חזן כמוות,

עיניו מושפלות ארצה. קול סלסול גבוה וממושך משתפך בבית, והקול מעפיל ומעפיל ומוסיף להעפיל עד שהוא מסיים את ה"ולשלם" על הרמה הכי גבוהה, ואנחה עמוקה עוברת בקהל. "אַרטיסט!" אומר שכני האחד. "לא קם כמוהו!" מתפעל השני. הוא שמע לא־אחת את סירוטה ואת רויטמן ואת מינ־קובסקי, ועליו להודות כי פה מפיך מרגליות כזה הוא שומע זאת הפעם הראשונה. "הוא גוסע לאמריקה, גוסע הוא" — אומר השלישי. אולם הרביעי מתגבר כארי על כל מללים אלה ופותח במעשה רב־תוצאות שאירע בקרמנצ'וג לפני ארבעים שנה לאחד החננים הגדולים. על הבימה מתכוננים לקריאת התורה. גיבורי עומד מחשה, ואגלי דמעות או זיעה עומדים בפניו. פתאום הוא מעיף עין בשעון העגול אשר מעל לדלת הכניסה. צל של דאגה מופיע בעיניו, והוא נחפו לצאת את הבית.

[ג]

גיבורי מפלס לו דרך ברחובות הסואנים, ואני יוצא בעקבותיו. אור, נהרה ומהומה מהלכים בחוצות. היום — יום רביעי רגיל, וכל אותה העבודה שהרעידה זה עתה את לב האיש נתפזרה בעצב ובמהומה. גיבורי נבלע בורם האנשים השוטף למטרו. אני נמשך אחריו, שנינו נכנסים לקרון אחד. על תחנת "השער האדום" גיבורי יוצא מן הקרון. אני נגרר אחריו. אנו יוצאים לכיכר. שוב מקבל פנינו הזוהר המסמא. גיבורי נכנס לאחת החצרות. אני נשאר עומד ומחכה לו. ברצוני להבין דרכו של האיש, ויהי־מה.

לאחר כעשר דקות יוצא מאותה חצר בצעדים פזיזים איש כבן שלושים וחמש. אני מסתכל בו — שומו שמים, הרי זה גיבורנו! תמורה עצומה התחוללה בו במשך דקות אלו. הכובע המשונה, החליפה המעוכה, הנעלים הרצוצות — כל אלה נעלמו. אני רואה איש זקוף־קומה, לבוש חליפה אלגנטית ונעלים חדשות. בצעדים מאוששים הוא יורד שוב לתחנת המטרו ונכנס לקרון הרכבת. בתחנה "ספריה על שם לנין" הוא יוצא, ופניו מועדות

לאוניברסיטה. גיבורי עולה במדרגות, אני – אחריו. ברגע זה נשמע צלצול הפעמון לסיום ההפסקה. גיבורי עולה עד הקומה השלישית, פונת שמאלה, חוצה את הפרוודור הקצר ופוחח דלתו של אולם-ההרצאות. כמאה סטודנטים קמים לבוא המרצה. "חברים!" מתחיל גיבורי את ההרצאה, "היום עלינו להמשיך בנייתוח המספרים הקומפלכסיים."

"מי הוא המרצה?" שואל אני את אחד הסטודנטים היושבים אתי על הספסל.

שכני מסתכל בי בחשד. המרצה – פרופסור ויסתרמן, דוקטור למדעי הפיסיקה והמתימטיקה. אני קם ויוצא על בהונות רגלי מן האודיטוריה.

הבינותי כי עיני ראו אחד מבעלי-התשובה הנסתרים. אני מעלעל בגיילים הישנים ורואה כי לפני כמאה שנה היה היתה בעיירות ישראל תקופת ההשכלה. אז הופיעו אצלנו אברכים ובחורי-ישיבה לוחמים, שספרי מינים היו נושרים מחיקם. הם יצאו חוצץ נגדה-נא הרי החושך והצלמוות ובעד ההשכלה בת-השמים. אנשים קנאים, הן חסידים והן מתנגדים, קמו אף הם ונלחמו מלחמת-הקודש. זה גרם לשערוריות ולמךנים בעיריותינו. אולם החיים שטפו הלאה. עברו שנים רבות. החושך והצלמוות נמוגו, השתלטו אור ונהרה. באו ימים, ובעלי הפיאות ומורדי האור לא יכלו עמוד. הדור ההוא הלך לעולמו, מתו גם הדורות הבאים אחריו ומטאטא אוקטובר הכניס סדר בפינת עולם זו, ורק מתי-מעט עוד היו נזכרים בחדרי-חדרים כי היו לפנים בישראל כלי-קודש וחובשי בית-המדרש. עכשיו באו במקומם המהגדסים, הדוקטורים והמדענים, ובאח-רוגה גם האנוסים ובעלי-התשובה.

והיום, בבוקר יום השני של חג-השבועות, אנו נמשכים שוב לבית-הכנסת לשמוע את קוסוביציקי ולהתפלל יזכור על חללי היטלר. אני פוגש בקרון המטרו את גיבורי, גם פניו שומות לבית-הכנסת. שוב אני רואה אותו בקלקלתו. הוא עומד בקרון הצפוף וידו אוחזת באחד הקנים המצופים גיקל. שפתיו קמוצות ומרוכזות. יש קורט אצילות יורדת בחזות פניו – במצחו הגבוה, בגבות עיניו המקודרות. כובעו המהוה מכסה ראשו, שערות

דלוחות מבצבצות מאחוריו. חליפתו המשומשת גרועה מאוד.
רק איש אחד אולי לא יבחל בה – הסמרטוטר.
בחגים ומועדים אני פוגש תדיר בבית־הכנסת איש נסתר
זה. נראה כי גרים אנו ברחוב אחד, אולי גם בדירה אחת.
מדומני כי בעל־תשובה זה – אני הוא.

מעשה בקייטנה

[א]

בנוהג שבעולם, משמגיע אדם לשנות בינה, הריהו מתחיל לפשפש במעשיו ולערוך מאזן למעלליו תחת השמש. לאחר מכן הוא מגיע לידי מסקנה כי שנות הזקנה ממשמשות ובאות. אז יש אשר ימרוד במסלול החיים הרגיל — מוצא לו אשה צעירה לחימום, בזבוז כוחות אחרונים ודחיקת הקץ, או מחליט לבנות לו קייטנה.

על דוד אלכסנדרוביץ' פרידמן, גיבור סיפורנו, ירד כחתף בולמוס הקייטנה. נסיונו בשטח זה היה זעום. עדיין לא הבחין כי בזמננו קשה בנין קייטנה כקריעת ים־סוף, כי אם גם נניח שהקייטנה כבר בנויה לתלפיות, לא הרבה קורת־רוח תספק לנו. ראשית, נכסי־דלא־ניידי אלה מרתקים לעיר הצפונית, ליערותיה ואגמיה הצוננים. בימות החופשה שוב אין בעל־קייטנה יוצא לארצות הדרום, לנוף הים והשמש. עליו להיצמד לחלקת אדמתו, למשקה הטורדני, לערוגות תות־הגינה והמל־פפונים. שנית, עליו להתרוצץ כל ימות החמה בשטח המצומצם, מטופל דאגות משונות: להשיג זבל לגינה, לתקן את קו החשמל, לנקוט אמצעים שלא ישקע המרתף תחתיו, שלא יתערערו כלונסאות הגדר. בין דאגות אלו חולפים ימי החופשה ומגיעה השעה לחזור למשרד, לפנקסים, לפיהוקים ולהזדקנות. לך וצפה עכשיו שוב לימות החופשה!

ותמוה הדבר, שדווקא החבר פרידמן, איש־המעשה, נכשל בשטות זו — בקייטנה.

עלי להציג לפניכם את האיש פרידמן. לפנינו מהנדס מומחה, העובד זה שנים רבות באחד הטרנסטים אשר בעיר־הבירה, יהודי בעל־בשר ובעל־שפם, אשר מגפים לו וקול גם ומפקד. בהזדמן לו כוס יין יבש או ממותק, חצי ליטר יי"ש, חברה

לאנקדוטות או לזמר יהודי – אין הוא מחמיץ את השעה, אלא שותה ומזמר, מספר בדיחות הגונות ושומע ממולחות. פרט לכל אלה, הריהו בעל אשה ושני בנים כארוזים, מישנקה ואליושינקה, שניהם סטודנטים במכללה על שם לומנוסוב. על האשה הזאת והבנים האלה עוד ידובר להלן. עכשיו עלינו לחזור לקייטנה.

אכן, כמה שלא נהפך בחררה זו, לא נברר את הענין כהלכה. כיצד אירע הדבר שיהודי פיקח לוקח ומתעסק בקייטנה? וכי מועטים הקשיים ואבני־הנגף בדרך ארוכה זו של בנין קייטנה? מכשול ראשון – חלקת האדמה. כסבורים אתם כי קלה רכי־שתה? פה דרוש מוח בקדקוד, דרושים חישובים ושיקולים. ראשית, יש לשים לב למרחק ממקום הרחצה. כי אין לך דבר המסמן טיבה של קייטנה כשחיה ושיט בנהר. לדעתנו עיקר העיקרים בקייטנה – מקום רחצה נוח, המאפשר טבילה מרעננת במים צוננים ביום קיץ לוהט.

שנית – התחבורה עם העיר. מוטב תהא הקייטנה מרוחקת מהעיר עוד כמה קילומטרים, ובלבד שתהא נמצאת לאורך קו החשמלית. החשמלית מהווה תחבורה נוחה, בממוצע יוצאת כל רכבת לדרכה מדי עשר דקות. ואילו הקטר הבטלן הריהו "ארון עם מוסיקה" – גירווי עצבים ופחי־נפש. הקטר יוצא מן העיר רק ארבע פעמים ביממה.

שלישית – המרחק מן התחנה והשוק. על איש־הקייטנה להיות סבל מומחה בעל כתפים אמיצות, המוכשר לסחוב את הצרורות והסמלים המלאים מצרכים וצידה לנפשות בני המשפחה. נמצא שאין הקייטנה צריכה להיות בארץ גושן, הרחק ממקומות הישוב.

הארכתי קצת בנושא זה, אולם אין אני סבור כי מיותר הדבר, אולי יתמזל למישהו, והוא יעמוד לבנות לו קייטנה. בי, חבר, אל תבצע את הדבר בחטפנות. לא הרי רכישת חלקה לקייטנה כהרי בליעת אטריות רותחות.

שיחקה לו לפרידמן השעה ומת פרופסור אחד ממפריו הרחוקים, שלישי בשלישי, והשאר אחריו אלמנה צעירה וחלקת אדמה בשאטובה, בשטחו של הקואופרטיב הקייטני לעובדי המדע. לא כל האלמנות של הפרופסורים הזקנים מתעסקות בבנין קייטנות. אלמנה זו הציעה את מנייתה לדוד אלכסנדרוביץ', הלה לא פיקפק ונסע, הוא ואשתו רזוליה סמיונובנה, לשאטובה, כדי לעמוד על טיבו של שטח האדמה.

שאטובה נמצאת במרחק כארבעים דקות מעיר-הבירה. סמוך לתחנת החשמלית, במרכז השכונה, שטוחים השוק והאגם. חלקת הפרופסור היתה מרוחקת מהתחנה כמהלך עשרים דקות. חלקה זו נמצאת ברחוב פרונזה, בגוש הקייטנות של עובדי המדע. מעברה השני של החלקה, מהלך כחמש-עשרה דקות, שוטפים מימיו הצוננים של אחד הנחלים, המהווה שם כעין מקנה-בריכה ראויה לרחצה. לבריכה זו יצאו מוניטין בשאטובה, ורבים היו המתרחצים בה בימות החמה. מספרים כי במימיה מומסים סממני רפואה היפים לריפוי שגרון, צינית וכדומה.

יום בהיר של אמצע אפריל. בקלות ובנוגה, בצעדי נערות, מהלכת שמש האביב ברקיע. אמירי העצים מרטטים בסירוגין. רוח פזונית מתגנבת אליהם ובורחת חליפות. אילנות קשישים וקפדנים אלה, אשר בעמדם פה ראו לא-אחת את התמורות תחת השמש, אף הם שעה של קורת-רוח באה עליהם, והרי הם מפקירים עצמם לחמה הצעירה, לשמים התכולים, לאביב המשתרע. לכל זעזוע רוח הם מנענעים ראש וברשרוש מרש-רשים: "יישר כוחך, יפה דרשת!"

חלקת האדמה המיועדת לקייטנותו של דוד אלכסנדרוביץ' — בת שלושת אלפים מטרים מרובעים. מכף-רגלה ועד תנוך אֶזְנָה היא מכוסה עצי אורן. כשלוש מאות אילנות מרשרשים בשטח זה. בטביעת עין בעל-ביתית מסייר פרידמן את החלקה, מעריך מהותו של כל אורן, מחטט באדמה כדי לברר את טיבה, אף מרים עיניו אל על, כאילו הוא בא להאמיד אם נאה היא חתיכת השמים המכסה חלקת אדמה זו.

השמים המכסים את חלקת האדמה נמצאו משביעים רצון. דוד אלכסנדרוביץ' יושב על גזע קטוע ומאזין להמון עולם חדש ונפלא זה. ממוזמות ומרופשות הדרכים, אך פה ביער עוד רבוץ השלג, הוא מזדהם והולך אך במידה זעומה. אכן תבוסתו של החורף היתה שלמה, וים של זיו ולחש הפה והפה בו. אולם עוד עמד פה שלג תחוח ומפשיר. מה רחוקים מכאן הטרוסט, המכתבה, העבודה המשעממת, מבול הניירות והתרשימים. בקול ניחר הוא פונה אל אשתו.

”נו, רוזצ'קה, מה תגידי?”

רוזליה סמיונובנה לא בורכה במחלת השתקנות. עוד בימים שלפני המלחמה הפרתי את האשה הטובה הזאת – הייתי נכנס אז לביתם של משפחת פרידמן. דירתם בת שלושת החדרים היתה ברחוב קירוב. האב היה טרוד רוב שעות היום במשרדו, ואת הליכות הבית היתה צופיה רוזליה סמיונובנה. שני הבחורים, מישה ואליזשה, היו מכניסים לבית מהומה עליזה, מביאים אתם חברים וחברות, ועל אם-הבית היה להשגיח על הנקיון ועל ההזנה.

התרועעתי אז עם מישה, האח הבכור. אותה עונה היתה רוזליה סמיונובנה, האם הנעימה, מזדקנת שעל-שעל, אך לא עזבה ענין אחראי זה על גב החתול ולא נתנה לשנים לעשות בה כחפצן. היא היתה ממבקרתי התדירות של האינסטיטוט ליזפי ובכל סימן של הזדקנות – שערה לבנה, קמט חדש – היתה אוסרת מלחמה עקשנית עד ללא השאיר ממנו שריד.

עכשיו נשמע דעתה בדבר חלקת האדמה. היא אומרת כי מהך גיסא החלקה משביעה רצון. האויר, למשל, מוצא חן בעיניה. אין זה אויר, אלא גוש של בריאות. גם היער הוא יער, היא בטוחה כי בין המון ארנים אלה יימצאו שנים שיאפשרו לתלות עליהם נדנדת-חבלים. ביחס לזה אין לה חשש. כן סבורה היא כי בשטח יימצא מקום גם לערוגות אהדות של ירקות ופרחים. כל זה אמת ויציב. אלא מה? פה עוברת רוזליה סמיונובנה לאידך גיסא. גדול המרחק מכאן לתחנת החשמלית. מי, למשל, יסחב את המזונות מרחק קילומטר שלם?

כך טוענת רוזליה סמיונובנה, ודוד אלכסנדרוביץ' יושב על

הגדם אפוף מחלת הקייטנה. בלבו כבר הוחלט הדבר. הוא מאוין לתבוסה האביבית, לגעש האילנות, רואה את הנוגה הניתך מלוא תפנים. מבהרות השלג המזוהם, מעלי אשתקד, מצללי הארנים המלוכסנים, מלחש הרוח ביער – מכל זה עפים אליו החיידקים המשכרים של הקייטנה.
כן, כלה ונחרצה, הוא יבנה את הקייטנה.

[ג]

לאחר רכישת חלקת האדמה נשאר לו לפרידמן רק דבר מצער: לבנות את הקייטנה. ודא עקא, שאמצעיו היו מצומצמים, והיה עליו לקמץ בהוצאות ככל האפשר.

המהנדס פרידמן היה טירון במקצוע הבנאות. אף-על-פי-כן החליט לעבד בעצמו את תכנית הקייטנה, כי בשעת הדחק גם דג מלוח – דג.

ומובן מאליו, כי מלכתחילה היה עליו לעבד את עקרונות התכנית. והנה באו ימים אשר רווצ'קה שליט"א היתה מדברת ומדברת, והמהנדס פרידמן היה שומע ושומע. אכן הוא היה בקי בעבודת השמיעה על ראשה ועל כרעיה.

הנה, למשל, הבעיה העקרונית של הבנין העתידי להיות מתוכנן. כלום תהיה זאת קייטנת קיץ או מקום מגורים לכל ימות השנה?

מהלך דיבוריה של רוזליה סמיונובנה, כמאז, הריהו בשיטת הקיצור, או של הך ואידך. בראשונה היא מצדדת בזכותה של קייטנת חורף ואחר היא מבטלתה כעפרא דארעא.

"הכיצד?" היא מתחילה, "איך אפשר להעלות על הדעת קייטנת קיץ, כשהבנים, בלי עין-הרע, הולכים וגדלים, ומי יודע מה ילד יום?"

לדעתה של רוזליה סמיונובנה, רנקותם של הבנים לא תאריך ימים. לבה, לב האם, מגיד לה, כי דווקא אליזשינקה הצעיר יפול חלל הראשון. כנגד מה היא אומרת זאת? היא אומרת זאת כנגד אולגה – אותה ריבה מצופעת, הנכנסת כמעט בכל יום לביתם. אוי, הם אוכלים איש את רעותו בעינים, אוכלים הם,

ופעם ראתה אותם מתנשקים מאחורי הקלעים. מישה אינו כזה – מישה רציני ועמוק מאליושה, אבל במובן ידוע זו גם חולשתו. בחור כזה, כשתפגע בו בת־הנה תופסנית, שוב לא תהיה לו תקנה עד שיתחתן. נדמה לה, כי לאחרונה הוא מהלך בעולם התוהו.

אין כל זה בא אלא ללמד כי הבחורים מתחילים לשים עין בבנות, מתחילים הם. כנגד מה היא מספרת זאת? היא מספרת זאת כנגד הקייטנה. אם הבחורים יתחתנו ויעמידו בתים בעיר, יש חשש שאחד מהם, או גם שניהם, לא יהיו מסודרים בעניני דירה. הנוער דהאידיגא! יש אשר תרד על האדם הצעיר משוגעת,* ואז אין הוא מבחין בין ימינו לשמאלו.

אך מה ענין הקייטנה לכאן? הוא הדבר, כי אם ישאו הבחורים גשים ללא שטח־דירות בעיר, יצטרכו הם, הזקנים, להצטמצם במחילה מכבודם ולהכניסם לדירתם הם. במקרה כזה מוטב שתהיה הקייטנה קייטנת חורף – אולי יהיה צורך להשכין שם את הבחורים.

כל זה – מהך. ובאותה העסיסיות וחירוף־הנפש אשר אך זה הגנה על קייטנת חורף, היא מגישה נאום קצר לטובת היפוכם של הדברים. מה ששייך להתחתנות הבנים, הרי אלה עדיין דברים דמיוניים, עורבא פרח. ואילו באופן ממשי ישנם עכשיו בנמצא הקרובים. לכל יהודי יש קרובים מתוסרי דירות. ובעונה של משבר דירות, אם יש לך קייטנת חורף, כיצד נוטל אדם ומשיב ריקם את פניו של הדוד מנחם, למשל, או של בן האחות סאשה ואשתו אנה גברילובנה? ואם סאשה המכונה ואשתו אנה גברילובנה וכל צאצאיהם, הן העכשונים והן הבאים עלינו – אם משפחה זו תיכנס לקייטנה, כיצד תגרשם בימות הקיץ? הני אומר, כדי שהקייטנה תמלא יעודה ולא תיפקך בית־מקלט לקרובים, עליה להיות ראויה לשיכון רק בימות החמה, וקנצי לדבר!

לאחר עצה קצרה זו, ולאחר ישוב־דעת בנוגע לדברים חשובים אחרים, כגון תקציב וממתקים,** הוחלט לבנות קייטנת קיץ.

* קפריזה.

** כסף – בידיש.

מזל טוב! בשעה טובה ומוצלחת! נסתיים עיבוד התכנית. הנה הוא שטוח לפנינו, גליון נייר-הנאטמן המרושם, והקייטנה מבהיקה אלינו בשלל צבעים. כפתור ופרח, מעשה חושב! עוד בהיותו סטודנט הצטיינו תרשימיו של דוד אלכסנדרוביץ' בדייקנות, נקיון ונוי. גם רוזליה סמיונובנה, השופט העליון, אישרה סוף-סוף את התכנית – מובן מאליו, לאחר מפלמים לא זעום של דברי טעם האמורים בשיטת הקיצור.

והנה לפנינו על הגליון תכנית הקייטנה. בן שלושה חדרים הבית, וגוסף להם שתי מרפסות. שני חדרים והמרפסת החזיתית משמשים דירה אחת. החדר השלישי והמרפסת האחורית – דירה שניה. תוכננה גם על־המתחת לגג – חדר נאה עם גזוטרסה נוספת. הקייטנה מתוכננת עץ עגול, ובולים חפורים באדמה ישמשו יסודות לבנין. פרט לקייטנה עצמה ייבנו על חלקת האדמה בניני שירות: מטבח מבודד, מרתף, בית-שימוש.

ובכן, התכנית מעובדת ומאושרת. נשאר לו לדוד אלכסנדרוביץ' לעבור את השלב הכי אחראי בפרשת הקייטנה – רכישת חמרי-הגלם. בהתאם לרשימה מגיעים חמרי העץ בלבד לחמישים מטרים מעוקבים. חמישים מטרים! קל להכניס את זה לרשימה, הנייר יסבול את הפול, אולם כשהנך בא לבצע סעיף זה – וקצת בחייד.

עכשיו האזינו: אין לך דבר העומד בפני המזל. אותו הטרוסט שהחבר פרידמן שימש שם בתור מהנדס-מכונאי מילא אותה שנה את תכנית פעולתו בהקדם, וכל העובדים האחראים קיבלו פרסים הגונים. ומכיון שמנהל הטרוסט ידע את הרפתקאותיו הקייטניות של פרידמן העניק לו בתור תשורה את חמרי העץ – קורות עגולות שארפן ששה מטרים וחצי – חינם-אין-כסף. לאחר גלגולים רבים העביר דוד אלכסנדרוביץ' את הקורות לשאטובה, לחלקת אדמתו.

עכשיו אפשר לפתוח בעבודת הבנין. בראשונה יש לנקות את החלקה עליה תוקם הקייטנה. שטח הבנין – קרוב ל-50 מטרים מרובעים. כעשרה עצים עומדים בשטח, ויש לכרתם ולעקור

שְׁרֵייהָט. עציִם הֶלְלוּ, אָרְנִים גְבוּהִים, לֹאֲחַר הַתִּיבְשָׁם אִף הֵם יִשְׁמְשׁוּ לְבִנְיָן.

בִּינְתִים בֹּא הָאֲבִיב שֶׁל 1941, עוֹנַת הַבְּנִין עֲמְדָה בְּתֻקָּפָהּ, וְדוֹד אֶלְכְּסַנְדְּרוֹבִיץ' הַחֲלִיט לֹא לֵהַחְמִיץ אֶת הַשְּׁעָה וּלְפַתּוֹחַ בַּפְּעוּלָהּ. הַנְּהַלְתָּ הַקּוֹאֹפֶרְטִיב הַקֵּיִטְנִי שֶׁל עוֹבְדֵי הַמִּדְע בֹּאָה לְעוֹרְתוֹ. מוֹכִירַת הַהֶנְהָלָה, נְאֻדְיוּדָה סְרִגִּיבְנָה, הַבִּיעָה אֶתְדָה לְפִרִידְמָן. אִישׁ רֶב־גְרָמִים זֶה מִצָּא נְתִיבוֹת אֶל לְבָה שֶׁל הַבְּתוּלָה הַזֻּקְנָה. בְּעוֹרְתָהּ נִתְקַשֵּׁר פִּרִידְמָן עִם הַבְּרִיגְדָה שֶׁל גְּבְרִילוֹב, שֶׁהִיִּתָה מוֹמַחָה לְבִנְיִית קֵיִטְנוֹת. בְּעַד סְכוּם שֶׁל חֲמֶשֶׁת אֲלָפִים רּוֹבֵל עֲשֵׂה חוֹזָה עִם גְּבְרִילוֹב לְהַקִּים אֶת הַבְּנִין.

בֹּאֲפְרִיל 1941 הַתְּחִילָה הַעֲבוּדָה. מְדֵי יוֹם, לֹאֲחַר גְּמַר עֲבוּדְתוֹ בְּטְרוֹסְט, הִיָּה עַל דּוֹד אֶלְכְּסַנְדְּרוֹבִיץ' לְנִסּוֹעַ לְשֹׂאֲטוֹבָה. עֲבוּדַת הַבְּנִין כְּרוּכָה בְּדֹאגוֹת וַיְבוּשׁ מוֹח, תּוֹבַעַת הַתְּמַכְרוֹת גְּמוּרָה. פִּרִידְמָן, שְׁבַע־בֶּשֶׁר הִיָּה, הַתְּחִילוֹ פְּנִיו נּוֹפְלוֹת. בִּיקֶשׁ לְשִׁתֵּף בְּעֲבוּדָה אֶת מִישָׁה וְאֵלִיזָבֶּה—וְהַעֲלָה חֶרֶס בִּידוֹ. הַשְּׁלִטוֹן הַעֲלִיוֹן, רוֹזֵלִיָּה סְמִיוֹנוֹבְנָה, הִטִּילָה אִיסוּר. לֹא מְנִיָּה וְלֹא מְקַצֵּתִיָּה! רוֹזֵלִיָּה סְמִיוֹנוֹבְנָה לֹא תִרְשָׁה לוֹ לְרִדוֹת בִּילְדִים. הַקֵּיִטְנָה הִיא קֵיִטְנָה, אֶךְ לִילְדִים חִיִּיהֶם הֵם. וְאִם הוּא, דּוּדִיָּה, טִירוֹף שֶׁל קֵיִטְנָה תִקֵּף אוֹתוֹ, הִרִי הַתִּינּוֹקוֹת לֹא יִפְסִיקוּ בְּגִלְלֵזָה זֶה אֶת הַלִּימוּדִים בְּאוֹנִיבְרִסִּיטָה, בְּמִיּוֹחַד אִם לְקַחַת בַּחֲשָׁבוֹן שְׁעוֹנַת הַבְּחִינוֹת מִמִּשְׁמַשְׁתׁ וּבֹאָה. לְהַטְעִין עַל הַיִּלְדִים אֶת עוֹל הַקֵּיִטְנָה—תּוֹדָה! הִיא, לְמִשְׁל, סְבוּרָה כִּי עוֹמֵס הַחַיִּים לֹא יִבְרַח מֵהֶם גַּם בְּעֵתִיד. אֶךְ מֵהַ יוֹדַעַת אִם פְּתִיָּה עַל הַעֲתִיד הַצְּפוּי לוֹ לְבִרְ-חֲסוֹתָהּ? מְכַל-מְקוֹם, בְּדִירָה אֲשֶׁר בְּרַחוּב קִירוֹב פְּרָצוּ חִיכּוּכִים וּמְדַנִּים. מְעַט-מְעַט הַתְּחִילוֹ מוֹמְטְרִים גַּם גִּידוּפִים קְטָנִים עַל רֹאשׁ הַקֵּיִטְנָה.

[ה]

תְּכוֹנּוֹתֵיהֶם שֶׁל שְׁנֵי הַבְּנִים, מִישָׁה וְאֵלִיזָבֶּה, לֹא הִיוּ דוֹמוֹת. מִישָׁה הִיָּה יוֹתֵר שְׁקֵדוֹן עַל הַסְּפָרִים מֵאֵלִיזָבֶּה. אוֹלֵי גְרָמוֹ לְכַךְ מִשְׁקִפּוֹ. בֵּין כָּל בְּנֵי מִשְׁפַּחַת פִּרִידְמָן הִיָּה מִישָׁה הַיְּחִיד שֶׁעַל חֻטְמוֹ הַתְּנוֹסְסוֹ מִשְׁקָפִים. אֵין אֲנִי מִתְּכוּוֹן לְגִנּוֹת בּוֹזָה וְלֹא כְּלוּם,

אולם לפי ראות עיני מאציל מכשיר זה על האדם ארשת אינט-ליגנטית של עקירה מחיי הממש והעברה לעולם שכולו דמיונות ודברי הבאי. ומבשרי חזיתי זאת. אני עצמי בעל משקפים. לעומת זה היו קטמו ופנימיותו של אליושה קפשים ממש-קפים. זה היה בחור רחב-כתפים, אשר התעסק בלימודיו ללא התלהבות. את ציוניו אי אפשר היה להשוות לאלה של מישנקה. ציוניו של מישה היו מצוינים, ואלו של אליושה היו לא חמים ולא פושרים, אלא קצת פחותים מממוצעים. בחריקה היה עובר מכיתה לכיתה בבית-הספר התיכון ועכשיו באוניברסיטה הרגיש את עצמו בן-חורין מלימודים. אָמנם, באביב תבוא עונת הבחינות, אולם למה לו לדחוק את הקץ וללמוד בהקדם? לפני עונת הבחינות יתחיל לחשוב על עיסוק בלימודים. ימים אלה יספיקו לו ללמוד את כל התורה כולה. אלא מה? שמא יפול בין הציונים אחד מכוער – אין בכך כלום. לכל ציון גרוע יש תקנה. הולכים לאחר שבוע להיבחן שוב. ואם גם הולכים בפעם השלישית, אין העולם חוזר לתוהו ובוהו. אלה הם חיי הסטודנט.

לעת-עתה מתעסק אליושה בענינים המרוחקים מתכמות האוניברסיטה. הוא מתעסק, למשל, באולגה – באותה הנערה אשר גם היא תלמידת האוניברסיטה על שם לומזנוסוב ואשר בנוגע ללימודים יש לה נקודת-השקפה דומה שערה בשערה לזו של אליושה. אביה של אולגה, תודה לאל, אינו לא מהנדס ולא מדען. הוא מנהל של מחסן כל-בו ברחוב גורקי, ויש לו רב. אולגה – בתו היחידה. זאת נערה צמאת חיים, צמאת בגדים, תכשיטים ובחורים נאים. אין אני, המחבר בעל המשקפים, בא לקטרג עליה בגלל חולשות אלו. אנו רואים את אולגה משוטטת בחנויות אשר במרכז העיר, וחבר חייטים תופר בשבילה מת-לצות ומגבעות, וגבות עיניה וכן גם ריסיה עשויים כדת, והשפתים מצובעות, וריח הבשמים הדקים נודף.

נערה נהדרה זו נפלה בחלקו של אליושינקה. אָמנם גם הוא לא היה מנחותי דרגה. זה היה בחור יפה, חסון וגבתי – בחור כהלכה. לאליושה היו דאגות אחרות מאשר הלימודים והציונים. נערה כאולגה אינה ניתנת חינם. יש להשיג כרטיסים לתיאטרון

ולקולנוע, להיפנס בזמן-מן-הזמנים למסעדה הגונה, לתרום מתנות קטנות.

האם אהבה את שני הבנים במידה שנה, שניהם היו יקרים ללבה. הם היו מקבלים במכללה מענקים חדשיים. מישה היה ממלא בסטיפנדיה את כל צרכיו, ואילו זו של אליושה לא הספיקה לו, כך שרוזליה סמיונובנה היתה מעניקה לו בצנעה מכספה. דוד אלכסנדרוביץ' היה מקבל אלף ומאתים רובל לחודש.

ככה היו חולפים הימים. לאחרונה הצטמצמו כל הגיגיו של דודיה בקייטנה, והריהו רוצה לשעבד למפעל זה את כל האמצעים. אולם עקרת-הבית, רוזליה סמיונובנה, עומדת על משמרתה. ישתגע לו הוא כאנת-נפשו, אין היא מחויבת לרכו בקייטנה את כל חיי הבית. ידפוק לו את ראשו בקיר, ובילדים אל יגע. אלא מה? האמצעים מצומצמים? גם אם כך, הילדים מה חטאו?

כשאינ כסף, אין בונים קייטנות.

[1]

שלושה פועלים מומחים, וגברילוב בראשם, עשו את הבנין. בראשונה התעסקו בניקוי החלקה, בכריתת עצים ועיקור שרשים. לאחר מכן התחילו מכשירים את הקורות. לבסוף פתחו בחפירת גומות עמוקות לבולי היסוד ולעמודי הגדר. לאחר שהוצבה הגדר התחילו להניח את חוליות הקורות של הבנין העיקרי. היתה הקייטנה גדלה והולכת מיום ליום.

האביב היה כובש את העולם, וחיכוכי הקייטנה הלכו ופחתו אצל בני משפחת פרידמן. כמו להכעיס היה דוד אלכסנדרוביץ' טרוד מאוד בימים אלה במשרדו, ולא בכל יום היה יכול לנסוע לשאטובה להשגיח על העבודה. אליושה היה הראשון שנקעה נפשו מאותם הסכסוכים. בוקר אחד נסע מרצונו לשאטובה וחזר משם בערב עליו ורעב. בן-חיל אליושה! מאותו יום היה נוסע תכופות לקייטנה, ופעם בילה שם עם אוזליה. ואילו מישנקה ראה עולמו בספריו, הקייטנה הגיעה אליו כמבעד לערפל.

כן, האביב היה נעים. אביב כליל פאר. ברקיע עמדה החמה, שאטובה היתה שטופה ירק, רוח חפשיית געשה בין הארנים והגדרות. תושבי עיר-הבירה התחילו מכתתים רגליהם חוצה לעיר, מחפשים שם קייטנות. משפחת פרידמן אינה מן המכתתים. למשפחת פרידמן יש רב משלה – בנין הקייטנה הולך ומתקדם.

חגיגת היתה עונה זו למשפחת פרידמן. רוזליה סמיונובנה, אשר בעצם היתה אם לבניה ואשה טובה לבעלה, גם עליה באה שעת רצון. והנה התחילו מתקיימות מדי בוקר לחישות משפחתיות בין האיש והאשה. קצרים לילות האביב. הנך פוקח עיניך בחמש לפנות בוקר, ואשד נהרה פורץ עליך מן החלונות. כלום אפשר לעצום שוב את העינים לשטפון הגיל והנוגה ?

“דודיה, אתה ישן ?” שואלת רוזליה סמיונובנה בקול לחש, שלא להעיר את הבחורים הישנים בחדר השני. האם מבחינה בנשימותיו של כל אחד מבניה. מישנקה ישן כאפרוח בשקט ואינטליגנטיות. לעומתו חי אליושינקה בתיאבון גם בשנתו, ויש אשר הוא משמיע קול נחרה קצרצר בנעימה קורעת עולמות.

לא, דודיה ער. כיצד אפשר לישון לשפע האור המטורף הזה ? רוזליה סמיונובנה פותחת בשיחה. אתמול קיבל מישנקה שוב ציון מצויץ. פי הפרופסורים מלא תהילות ותשבחות למישנקה. יש לשים לב להזנתו. שלוש פעמים בשבוע לימודיו מתחילים בשמונה, משמע שעליו לקום לא יאוחר משבע. אולם יש אשר הוא מתפנק במיטתו עוד רבע שעה, ואז יש לו הרגל מגונה לקפוץ ולברוח ללא ארוחה. מהיום והלאה תכין בשבילו ארוחת-בוקר מבעוד ערב.

רוזליה סמיונובנה ממשיכה קשקושה החרישי. עכשיו היא מחווה דעתה על ריבה מצובעת זו, שאליושה כרוך אחריה ושמתאימה לו כאוכף לפרה. אליושה – בחור נאה ועמלני, והנה יש לו סיכויים לצאת לתרבות רעה. הוא נעקר מן התורה ומן העבודה ויושב ימים ולילות על הבטלה ועל הבוכה הזאת המפורכסת.

דוד אלכסנדרוביץ' נכנס לתוך דבריה מתוך פיהוק רב-

ממדים. גם דעתו אינה נוחה מהתקשרות זו, אלא שהוא סבור כי הבחור יגדל ויחדל משטות זו. וכי אין היא מכירה את הנוער העקשני דהאידינא? אם יכפאו, יכול הוא דווקא להקשות את צרפו.

השיחה הולכת ונמשכת בלחש. מאליו מובן כי הדברים מתגלגלים ועוברים לקייטנה. דוד אלכסנדרוביץ' אומר כי אם ברצונה לעדור ערוגות מספר ולזרוע משהו בשאטובה, עליה לבצע את זה מיד. הגיעו ימים של סוף מאי, מזג-האוויר יאה לזריעה ואין להתמיץ את השעה.

ערוגות אלו – חולשתה של רוזליה סמיונובנה. מוצאה של רוזליה סמיונובנה מכפר טארטאקוביצי', לא רחוק מבז'רויסק. בכפר זה עברו עליה שתיים-עשרה שנות חייה הראשונות. הנערה יחפת הרגלים טרחה או בגינת הירק והיתה רגילה בגידול בולבוסים, כרוב וסלק. אחר גרם מזלה ונותקה מחיי הכפר ונהפכה מטרוניתה של כרך. אולם כל ימיה, כדרך האדם הפתי, היא חולמת על ימי ילדותה, על החיים המגושמים והיחפים, על האת והמגרפה והרוח המכה בצמחים. שנה זו החליטה לזרוע בשאטובה שתיים-שלוש ערוגות של תפוחי-אדמה, ירקות ופרחים. אמנם השטח קרקע בתולה, וקשה יהיה עידורו. לדעתה יש לעדור את הערוגות פעמים. דוד אלכסנדרוביץ' מציע לעשות זאת ביום הראשון הבא ולשתף בפעולה את הבנים. רוזליה סמיונובנה שותקת לדיבורים אלה, והפעם שתיקה זו כהודאה דמיא.

אנדרלמוסיה של אור ונוגה מוסיפה להשתער אל החדר. ברחוב קירוב נשמע קול המכוניות והטרוליבוסים. בחדר הסמוך עוד ישנים הבחורים. עוד מעט ורוזליה סמיונובנה תקום להכין פת-שחרית. עוד נשארו לה כעשר דקות. על כתפיה האמיצות והערומות למחצה מפרפרים פסי אורות. פתאום באה על האשה רוח החזון, ותצפה לאחרית הימים, כאשר ישבו תחת גפנם ותאנתם. הפלא ופלא! כלום לא תקפה גם אותה באחרונה מחלת הקייטנה? והנה מראה לה דמיונה את מישנקה ואליושינקה והם בעלי-משפחה, וכולם מתכנסים בימות הקיץ לשאטובה, למר-פסת המרווחת. על השולחן המכוסה מפה לבנה עומד מיחם

כרסני ומהביל. קערות תות-גינה טרי, מתוצרת גינתה, מא-
דימות על השולחן. משתלות פרחים ענוגים, ערוגות של ירק
וצמחים, גם מספר אילנות פרי חיים חיהם בגן. והשמש
מצהילה פניה, ורוח קל מפזר ריחות ולחש.
היא גונחת ויורדת ממיטתה. מִיָּד בא הטיפול הקצר בראי,
בקמטים ובסממנים מתוצרתו של האינסטיטוט ליופי.

[1]

ויהי ערב ויהי בוקר – יום הראשון. הפעם הילכו עבים צחורים
במרומים, השמש היתה מסתתרת ומופיעה חליפות, וצללים
עליוזים רצו אילך ואילך. בוקר זה נסעה כל משפחת פרידמן
לשאטובה. קרון החשמלית היה גדוש, כרגיל בימים חפשיים
מעבודה. בשאטובה, מִיָּד לאחר צאתם מן הקרון, פגש את פניהם
האוויר הריחני והמרענן. נאה העולם! לעומת האבק, הצפיפות
והשאון של הכרך עומדים פה הדומיה, הירק והאביב. כמאז
מרכינים האַרְגַּנים צמרותיהם, מנענעים ראש לאמור: ברוך
הבא! יישר כוחך!

אנו רואים את משפחת פרידמן בדרכם לרחוב פרונזה. כל
המשפחה שואפת בעוז את האוויר המצונן, איש לא מקמץ. דוד
אלכסנדרוביץ' נושא את שני האתים, רוזליה סמיונובנה – את
המגרפה. מראם כהולכים לקרב. הבחורים, כל אחד צרורו בידו,
צועדים בראש. בצרורות נארוזו עוד מאתמול הזרעים והצידה
לדרך.

כלונסאות הגדר של הקייטנה מלבינים מרחוק. "יהיה עלינו
לצבוע את הגדר!" אומר פרידמן. עדיין לא הוחלט באיזה
צבע – ירוק או חום. הם פותחים את הפשפש, רגליהם דורכות
על חלקת אדמתם. על העשב הצעיר הושטחה שמיכה, משפחת
פרידמן מתפרקדת להינפש תחת צללי האַרְגַּנים. האוויר קריר-
ריחני, השמים צחורים-תכולים-גבוהים, נשמע זמר הצַפְּרִים
בין האַרְגַּנים, מבול של צללים ונוגה ניתך מאפסיים.

היום – יום הראשון. בריגדת גברילוב נחה מעבודתה. דוד
אלכסנדרוביץ' ואליושה מסובבים את הבנין, מעיפים בו עין

בעל־ביתית ונהגים. במשך השבוע התקדם בנין הקייטנה במידה לא זעומה. הקירות כבר מותקנים במלואם, מרובעי החלונות והדלתות קורעו במקומות היאותים. עוד ימים מספר, יהיה אפשר לגשת לבנין הגג, התקרה והרצפה.

רוזליה סמיונובנה מסיירת את חלקת האדמה ובוררת בין האילנות שטחים מתאימים לערוגות. אור השמש – עיקר ראשון לצמחים, אולם ירק־ירק ומנת האור שלו, ומיני הלחלוחית שלו, ומנת הטיפול שלו. מובן כי בחלקה כסויה רובה ככולה אילנות גבוהים בעלי צללים מחניקים, קשה למצוא שטחים הגונים לערוגות ירק. אולם לרוזליה סמיונובנה טביעת עין מנוסה, ולאחר שעה קלה של בדיקה ושפיכת כמה קבים של שיחה בחיקו של מישנקה, שהיה נושא־כליה בעבודה אחראית זו – לאחר כל אלה נקבעו השטחים לערוגות והגיעה השעה לגשת לעבודת העידור.

שקט ושלנה בעולם, מנוחה ונהרה! את המעדר הראשון תקעה באדמה רוזליה סמיונובנה. היא תוקעת ועודרת ומאלפת אותה שעה לבחורים תורת העידור המופתית, היא שונה להם פרק בעבודה זו, שידעו ויבינו, בחורים נאים, כי כל עבודה, ותהי פשוטה ומזולזלת, תובעת התמחות והשתלמות. אָמנם את מלאכת העידור אין לומדים במכללה, אך על כל אדם לדעת יפה כיצד להשתמש באת. מי יודע מה ילד יום?

הבחורים נוטלים את האתים בעקימת פה. גם זו עבודה! שטויות! אליושה יורק פעם־פעמים לתוך כפותיו ופותח בעידור. ודווקא רודף קדים זה עושה את העבודה בקצב לא גרוע. בעקבותיו יוצא גם מישנקה, אולם במצחו של זה מופיעות לאחר שעה קלה טיפות זיעה. אכן עקימת פיו היתה מיותרת.

בינתיים צועד דוד אלכסנדרוביץ' בצעדים מדודים אילך ואילך, מסתכל בשלד הקייטנה, שומע געש האַרְגִּים, רואה את בלילת הצללים והנוגה. זאת חלקת אדמתו. כל אילן ופרח, כל שיח ואצטרובל שייכים לו, לדודיה פרידמן. שמעתם? גם הצללים שלו הם, גם רינת הצפּרים.

הבחורים עודרים בחירוף־נפש. הראשון ליבלות הריהו מישנקה העדין, אולם מי שם לב לקטנות? אליושה פושט

חולצתו המהודרת – עבודת עידור אינה תובעת תלבושת תפורה
על-פי האפנה החדשה.

”נו, די!” מכריז דוד אלכסנדרוביץ. ”יש לטעום משהו.”
הצעה זו מתקבלת פה-אחד. מִיָּד שוטחת רוזליה סמיונובנה
לרגלי אחד האַרְנִים מפְּיָה רחבה, ואותו הצרור, שעמד עד אותה
שעה מוצנע בצל, מופיע על הבימה. בעוז ובנעימות מתחילות
לעבוד הלסתות. דוד אלכסנדרוביץ’ ואליושה עושים נפלאות,
וגם האם ומיישקה מראים נחת זרועם. יפה אויר הקייטנה,
לתיאבון! ביצים מן הסוג הראשון, קציצות טעימות, לחם,
חמאה וגבינה – כל זה הוגש בכמות מספיקה. הובא גם תרמוס
עם תה חם וממותק.

לאחר הארוחה מעשנים הגברים סיגריות ומתפרקדים לה-
נאתם על העשב הרך, והשמש יומדת עליהם ונוהרת – השמש
נוהרת תמיד.

[ח]

אין מזל לישראל. אוי ואבוי, ישראל חלכה הריהו בר-בלי-מזל.
לכאורה, הפול אתי שפיר. הבנאים ניגשו לבצע את בנין הגג
לקייטנה – והנה ירד הפול לטמיון. בא היום המר והנמהר,
והיטלר-אשמדאי יצא למלחמה על ארץ-המועצות. הקייטנות
וערוגות הירק ודברי האושר הקטן אשר לאדם נסוגו אחור
וערכם הופחת עד אפס-מקום. העולם הצטמצם בשעה הגורלית,
כל העינים הוּסְפוּ לצד מערב. משם היה מגיח המוות.
בתחילת יולי גויסו מישה ואליושה לצבא. אליושה יצא מִיָּד
לחזית, ואילו מישה נשלח לבית-ספר צבאי באחת מערי הוולגה.
משרדו של דוד אלכסנדרוביץ’ עם העובדים ומשפחותיהם פונו
לעיר מולוטוב אשר באוּרָאֵל. ערב יום הנסיעה ביקר פרידמן
בשאוּבָה.

כמאז היה רחוב פרונוזה שטוח כלפי החמה, וגלי רוח חמים
הילכו בו במתינות. גדרות מסילות נמתחו ברחוב, אַרְנִים גבוהים
רישרשו מעבר לגדרות. הם ראו לא-אחת את החליפות בעולם
המשונה אשר לרגליהם. גדרה של קייטנת פרידמן עדיין לא

צובעה וכלונסאותיה הלבנים הבהיקו מרחוק.

הוא פותח את הפשפש. האילנות מקבלים את פני בעל-הבית בחגיגיות נמרצת. דממה וקפאון עומדים סביב. הוא ניגש אל הבנין. כמה חיבה ועבודה נשקעו כאן בכל זיו ויתד! הנה גם ערוגות הירק מושיטות ידיהן. רשת מזועזעת של אורות וצללים ניתנת עליהן ממעל. הבולבוסים כבר הוציאו שוטים הגונים, גם הגזר משרבב בחשאי ראשו הענוג והמסולסל. עלי הקישואים משתטחים ברחבות – יבוא יום, ותחת מחסה העלים המנמנמים יסתתרו המלפפונים.

דוד אלכסנדרוביץ' חוסם בקרשים את המסגרות הפעורות של החלונות והדלתות. הוא מדביק את הקרשים שתי-וערב אלכסוניים ומהדקם יפה במסמרים לקירות הבנין. מה יתנו ומה יוסיפו קרשים דלים אלה? וכי לא ישמש בנין עזוב זה חומר להסקה?

דוד אלכסנדרוביץ' נפרד מקייטנתו. הוא נועל את הפשפש וחוסם גם אותו במסמרים. אחר הוא עומד שעה קלה מבחין ומסתכל בחלקת אדמתו, בקייטנה הנטושה, בארנים המרכינים ראש ולוחשים נמרצות: "אתה תלך, ואילו אנו נשארים כאן!" בדרכו לתחנת החשמלית הוא נכנס להנהלת הקואופרטיב של עובדי המדע. נאדז'דה סרגייבנה, מוכירת ההנהלה, יושבת על פנקסה במקום הקבוע. זאת אשה כבת ארבעים, שהביעה רגשי ידידות לדוד אלכסנדרוביץ', לאיש בשרן, משופם ומתבדח זה. היא שמחה לבואו. מכל חברי ההנהלה נשארו רק אינאן ניקולאייביץ' ולוריה, רוב בעלי הקייטנות נוסעים או עומדים לנסוע, מי לצבא האדום ומי לאבקואציה, וההנהלה מארגנת עכשיו את השמירה על הקייטנות. הם באים בדברים עם מועצת השכונה ועם אותם מחברי הקואופרטיב, אשר קייטנות-חורף להם, והם גרים בשאטובה כל ימות השנה. גם היא, נאדז'דה סרגייבנה, נשארת לעת-עתה בקייטנתה.

דוד אלכסנדרוביץ' מוסר לה את כתבתו המשוערת במולוטוב ויוצא לתחנת החשמלית. כקפואות עומדות הקייטנות מאחורי הגדרות. רוב הבתים סגורים, התריסים מוגפים, אין יוצא ואין בא. רק מאי-שם הופיעה תרנגולת לבנה. היא מהלכת עקב

בצד אגודל, מנקרת בעצלות, מזדקפת ומהלכת שוב. החשמלית תבוא בעוד זמן־מה. רגליו של דוד אלכסנדרוביץ' נושאות אותו אל האגם. הוא עובר בשוק הריקני, פונה שמאלה— ומיָד מבצבצים לעומתו המים המהורהרים. משני עבריו ניגש אל האגם ומשתקף במימיו היער. החופים שוממים הפעם. דוד אלכסנדרוביץ' פושט כמתגנב את בגדיו. ברגע הראשון גראו המים צוננים, אך לאחר טבילה ראשונה מתפשטת חמימות בעצמות. המים צלולים, הקייטנים לא העכירום השנה. פרידמן מתפרקד באגם, עיניו דרוכות לשמים. אלמלי אפשר היה לשָׁב כִּךְ שעה ארוכה, ארוכה מאוד!

לא, על בן־התמותה הוטל לשחות את הכוס המיועדת עד תומה. דוד אלכסנדרוביץ' יוצא מן המים ועומד להתלבש בחפזו.

[ט]

בימים שלפני המלחמה הייתי יוצא ונכנס לדירתם של משפחת פרידמן אשר ברחוב קירוב. התידדתי אז עם מישה. שנינו היינו סטודנטים באותה מכללה, שנינו חיזרנו אחר נערות, חיבבנו ספרים וחלומות. קומתי היתה מעט גבוהה משלו, גם שרירי היו אמיצים יותר, אולם בנוגע למין הנשי שיחקה לו השעה, לי לא נתמזל המזל בשטח עדין זה. מישקה היה בחור חביב, והבנות אהבוהו. אמו רוזליה סמיונובנה לא חשדה בתעלוליו. אליבא דאמת, במקצוע הנשי לא הגיע אליושה אף עד קרסוליו של אחיו הצנוע.

משפרצה המלחמה פוזרנו איש לעברו. בסוף 1945 חזרתי לעיר הבירה, ובמשך חֲדָשִׁים אחדים לא היתה לי הזדמנות להיפגש לביתו של חברי מישה פרידמן.

באחד מימות הקיץ נסעתי לשאטובה כדי לבקר את אחי. אחי הבכור, שהיה בעל־משפחה, שכר לו שם קייטנה. ברחוב פרונזה שמעתי מאחורי אחת הגדרות קול קורא בשמי. זה היה קולו של דוד אלכסנדרוביץ' פרידמן.

פתחתי את הפֶּשֶׁשׁ ורגלי דרכו על שטח האדמה עליו סופר

לעיל. אותם האַרְנִים עמדו פה, אדישים למטה ומרשרשים למעלה. כמאז לא היתה הגדר מצובעת, ובגין הקייטנה לא נסתיים. אָמנם שתיֶהן האפירו במשך השנים.

פרט לדוד אלכסנדרוביץ' ישבו תחת אחד האַרְנִים רוזליה סמיונובנה ואשה רוסיה צעירה. פרידמן קיבל את פני בבת־צחוק חנינת. "רצינו לראות מה עם הקייטנה." נמצא כי הם באו לכאן זו הפעם הראשונה מאז חזרו מגלות האַבְאָקוּאצִיה. "והיכן הבנים, דוד אלכסנדרוביץ'?"

אז שמעתי על מות הבנים. אליושה נהרג הראשון עוד ב־1941. מישה סיים בית־ספר צבאי, ובתחילת 1944 ביקר את הוריו, אך באוקטובר של אותה שנה נתקבלה במולוטוב הידיעה המרה על נפילתו.

רעה ומרה היתה הידיעה להורים השכולים. "לא שכחת את מיִשְנָקָה?" שואל דוד אלכסנדרוביץ', "הוא היה קצין, קפיטן." עניתי כי מישה היה חברי הקרוב ביותר. פרידמן נשתתק. "כלום בדעתך לסיים את בנין הקייטנה?" לאחר זמן־מה אני שומע את המענה. כן, בדעתו להתעסק בקייטנה. עליו לעשות משהו, למצוא איוה ענין בחיים האלה. את האמת להגיד, מה תתן ומה תוסיף להם הקייטנה, ואנה הם באים עכשיו עם הקייטנה? הוא הדבר, שיש להם קרובים בלי דירות. בטח אני מכיר את הדוד מנחם. ביש גדא! זה יותר מעשר שנים הוא גר בעיר־הבירה, ואין לו צל קורה לראשו. פרט לזה, הנפש מדוכדכת והידיים תובעות איזושהי עבודה.

את זאת אמר דוד אלכסנדרוביץ' בבת־צחוקו החנינת, אשר צער, תהייה ושממה נחנקו מאחריה. תקעתי כפי לרוזליה סמיונובנה. היא ישיבה בצל אחד האילנות ושתקה. כן, היא שתקה הפעם. היתה זאת אשה זקנה ומקומטת בעלת עיניים מטורפות. עכשיו לא היה לה כל חפץ בשירותיו של האינסטיטוט ליופי. והנה ראיתי את האם השכולה אשר זקנה קפצה עליה בבת־אחת. אך מי היא הגברת הנאה היושבת לידה? שומו שמים, זאת אולגה. בחורתו של אליושה! אשה מצובעת זו, אשר רק במחלצות ותכשיטים היו מעייניה — מלבה לא נמחה זכרונו של אליושה, והיא נטפלה היום ליהודים הזקנים. שמץ

מה קדוש ונוגע עד הלב היה בחזות האשה העצובה.
כן, הפול גשתנה, הפול גזדקן. רק השמש זרחה כמאז, השמים
התכילו, הארנים הגבוהים עמדו מסביב כממתיקים סוד –
שותקים מלמטה ומנענעים ראש בקפדנות נמרצת. הקיץ הוסיף
להתהלך פה ברגליו הקלילות והירוקות, ובכל אשר הופיע יצאו
בעקבותיו הפרחים הקטנים.

פ ל י ט י ם

[א]

הרכבת מתמשכת, מתגלגלת — נחש אדום, עגול ומתפתל, נחש עקלתון. היא מתקתקת על פסי הברזל. אצטבת הקרשים הגודרת את הקרון לעליונים ותחתונים, גדושה זקנים, נשים וטף. ליליָה, נערה כבת עשר, יושבת על האשנב. תריס־הפח השחום פתוח לרנחה. אמצע ספטמבר, שלהי דקייטא. יום בהיר, זיו השמש נשפך מלוא הַפְּנִים על צמרות האילנות. ליליה מוציאה ראשה מבעד לאשנב ומפקירה פניה לרוח הצנונה. שתי עיני־שחורות לווהטות בפניה. זה כל רכושה. שיניה קצת מעוקמות, בהרות־קיץ צצו על הַטְּמָה המזוקר, זוהמה מכסה לחייה. בלוריתה מגודלת, מפותלת, בלתי־מרוחצת זה עידן ועידינים.

בסיכום — ילדה מכווערת. כזאת עשה אותה אלוהים. אחיה אבקה מוטל בחיק האם ויונק את שְׂדֵה־לְשָׁדָה. מכינן שעשו את המשגה הקטן והביאוהו לחלל העולם בשנה מסוכסכת זו, הריהו תובע את מנתו. יומם ולילה הוא מוצץ ויונק. בה־במידה שתאבנו של אבקה הולך ומתעצם, הולך חלב האם ופוחת. אולם גם טרחה זו עוד ניתנת לעמוד בה, אלמלא הסבא. הוא שוכב, הסבא, עיניו עצומות תדיר, וגונח בסירוגין. מאז יצאו מעירת מכורתם, מאוקראינה הברוכה, מוטל סבא כאבן שאין לה הופכין. פניו חירות ורזות, והוא פולט מפקידה לפקידה גניחות של חולשה וזקנה.

ליליה מושיטה ראשה לרוח הסתיו הצנונה. נדמה לה כי הרכבת עומדת מתוך תקתוקים וחריקות, ואילו יערות אוראל צועדים לפניו בסך. עיניה נתקלות בשלל צבעים רועדים ביער הממולא מנוחת סתיו.

בימים הראשונים היתה צפויה להם סכנה חמורה. מטוסים גרמניים היו מופיעים, מתכוונים להשליך על הרכבת מטען־מוות. זה העיק על הגדולים ועל הקטנים. עכשיו חלפה סכנת

ההפצצות. הרכבת עברה זה כבר את וולגה, והיא מעפילה בין הרי אוראל. גם התאורה משביעה רצון, ההסנאה סולקה, ואורות מזהירים בלילות.

רע בלילות. הם קרים עד לבכי. במיוחד קשים רגעי הבוקר הראשונים, כשליליה מקיצה משנתה ושיניה זו לזו נוקשות. בכל כוחותיה היא מצטמצמת ומתכנפת תחת השמיכה והאדרת, מעטפת ראשה ומאודה, ואילו נקישת השינים אינה פוסקת. הצינה מתגנבת תחת האדרת, תוקפת את אצבעות הרגלים, את הארכובות, הלב והמוח, חודרת לפני ולפנים. הקור מציק עד כדי כך, שפעמים עולות דמעות בעיניה של ליליה, אך לבכות בקול היא נזהרת – חס וחלילה להעיר את אמא.

מה זה אירע לאמא באחרונה? מאז התנדב אבא לצבא, מאז נדחקו בחפזון לקרון צפוף זה, מאז חלה סבא מחלתו הארוכה – מאותו זמן ואילך אין להכיר את אמא, אשר היתה תמיד אשה רכה וחיבה, אָם ככל האמהות בדירתם השוקטת. עכשיו הופיעה ארשת נוקשה בפניה, והצחוק הלך מאתה.

סבא גונח. הוא שוכב על האצטבה בקרון המתחרק-מתנודד וגונח בעינים עצומות. אָמנם למרות תקלות הדרך אין ליליה מרגישה תדיר מדוכדכת. כארבעים איש נוסעים בקרון, חברה הגונה, ביניהם לא מעט ליצנים. בטח גם אצלם חמיצות בלב, אולם הם מתחפמים. פרט לזה היתה לה בובה, מוטיה-מטרונא, וגם בה ראתה ניחומים. בימים שלפני המלחמה היתה מוטיה זו בובת צלולזאיד ורודה-סגלגלת. ידיה ורגליה היו תפוחות, שתי בהרות אדמדמות הזהירו בלחייה הצחקניות. בובה נהדרת, בובה מימי השלום! שתי צמות גאות, מלאות שערות צהבהבות, נפלו בחן על כתפיה. אולם עכשיו, כשפרצה המלחמה, כיסתה את הפול, וגם את מוטיה, מרה שחורה. שערותיה הנפלאות געלמו, בגדיה נזדהמו, שמלת-המשי הצהובה ירדה לטמיון. עם זאת עוד היתה היפה בבובות, ושתי בהרות האש עוד להטו על לחייה המתחייכות.

שפתיו של אבקה מוצצות מתוך שינה. זה מעשהו כל הימים. כשהוא מוצץ, סימן שעדיין אסור להתיקו מן השד, שמא יפרוץ בקולו הצעקני. ברגע זה פוקח סבא עיניו, שפתיו מפטירות

הברות סתומות. רק אמא מבינה עכשיו מילוליו של סבא. היא אומרת: "ליליה, הגישי לסבא את הסיר!" אסור לה להינתק ברגע זה מאבקה.

ליליה שוטמת את סיר הסרחון. כמי שִׁפְסָאָה שד היא מוסרת לחולה את המבוקש וחוזרת לבובתה. הקרון מלא צאן אדם, אולם ליליה מבודדת בפינתה. אין האמהות מרשות לשחק אֶתֶּה מחשש שמא תדבק בילדיהן מחלתו של סבא. כך הן יושבות, ליליה ומוטיה, על האצטבה העליונה המוקצה לחולים. פרט למשפחתה של ליליה, נמצאים פה עוד אנשים, ביניהם משפחת פלדמן. אבי המשפחה, סְמִיּוֹן איזראילוביץ', שפניו החיורות זרועות ויפים אדמוניים ועיניו המבריקות מביעות סבל, מכעכע ומשתעל הן ביום והן בלילה. חושדים שהוא חולה שחפת. פלדמן – איש אינטליגנטי. לרוב הוא משוקע בקריאה. פעמים הוא מושיט לליליה בת־צחוק איומה. בתו רוזה גוסעת אֶתֶּם. היא בת גילה של ליליה ודומה במקצת למוטיה – למוטיה מלפני המלחמה, כשהיה עולם כמנהגו נוהג. שערות צהבהבות, עיניים כחולות, לְחִיִּים עגלגלות ועדינות – כזו היא רוזה פלדמן. אמא אינה מרשה לה לשחק עם ליליה. מנודה ומוחרמת יושבת הילדה אל האשנב הפתוח. הרכבת נעצרת לא־טֵּלֵאט במהלכה המתון. גשמע צלצול קערות הקרוגות בהיִדְחָפֵן. עולם נפלא משתטח סביב, משתטח ושותק. לחלוחית, זוהר וצינה מכסים עולם מאופק זה.

הרכבת עומדת. רכבת פליטים זו דרכה לעמוד. כל מסעף מעכב אותה שעות, כל תחנה – יממות.

[ב]

הרכבת עומדת. אחד מאנשי־התחתונים מוציא את הסולם הקטן המיועד לחברם עם העולם החיצוני ומעמידו באלכסון על האדמה, שרבעה הפעם ללא נוע. השעה – בין חמש ושש אחר הצהריים. עוד לא נוטה היום לערוב, אולם כבר תועות באויר השוקט נימי הכליון. שמש קרה תלויה בפאתי מערב, מסביב מבצבצים ירק עמום וצהבון הסתיו, מרטיטים מתונות שלל

צבעים ואורות קרירים. מקרון לקרון עוברת הפקודה: לתב-שילים! פקודה זו באה מאת קומנדנט הרכבת גורדין, יהודי פזיז בעל מגפיים ומכנסי גאליפה. הוא מנהל את המשא-ומתן עם הפקידים והתורנים של תחנות מסילת-הברזל, אשר גורל הרכבת בידם. הוא גם ממונה על קבלת הלחם, דואג לאספקת המזונות על-פי התלושים ולשאר צרכיה של אוכלוסית הרכבת. עד כמה שידו משיגה בתנאים אלה, גורדין משתדל להקל את המצב. הואיל ובאה הפקודה "לתבשילים", משמע שיעמדו פה שעות אחדות. זה מאפשר להבעיר מדורה ולבשל בולבוסים או דייסת דוחן.

ליליה יורדת בשלבי הסולם הרעועים ועומדת בין פסי-הברזל. רצועת קרונות ארוכה ומשותקת גמתחת מימינה ומשמאלה. הדלתות פתוחות לרנחה. סולמות עומדים באלכסון, יהודים עולים ויורדים בהם. הילדים מתפורים בסביבה לקושש עצים. ענפים ושבבים, עלים יבשים ואצטרובלים, מחטים וקיסמים— כל אשר שרשו מן העולם הצומח מצטרף למנין ומשמש חומר הסקה. פה אין פנאי לברר.

גם ליליה במקוששים. היא מתעסקת בחורשת הארנים שעל-יד המסילה ונתקלת בקורה רקובה, שחצייה האחד תקוע באדמה. הילדה מנסה להסיעה, אולם ידיה קטנות ותדלות-אונים. בוריה מתקרב למקום המעשה. זה נער יחפן כבן י"ב. ליליה אינה אוהבת אותו. רוב הפליטים אינם אוהבים את בוריה, הוא עבריין ומוזנת. "קורה הגונה!" אומר בוריה ופולט רקיקה חצופה מבין שיניו. הוא מסייע לליליה להסיע את הקורה מתוך ערימת העפר והעלים הצבורים פה מאשתקד. שניהם עובדים בכל כוחותיהם. עמלם מביא פרי. קצה הקורה שהיה תחוב באדמה מוטל עכשיו פרקדן כלפי חלל העולם— רטוב ורקוב. הם נושאים את שללם הכבד אל הקרון. שם עומדת רוזוצ'קה פלדמן, עיניה כחולות ומצטחקות. "הנה, רוזה, הבאתי לך עצים להסקה!" אומר הבן-בלי-בושת, בוריה החמסן, ונוטל את הגרון. "איך לא תתבייש?" אומרת ליליה, "הרי לא אתה מצאת את הקורה!" בוריה אומר קשות: "תתגלגלי לכל השדים, בהמה!" היא עומדת לפניו— מוזהמת, מכוערת, אומללה— רק

עיניה לזהטות. עינים אלו משרות אי-מנוחה בנער. רוזצ'קה רודפת שלום, אין היא אוהבת קטטות. "הקורה גדולה," נשמע קולה, "העצים יספיקו לכולנו." בוריה בוקע את הקורה לשבבים, הוא עובד בהדנה רצחנית. "תלך לעזאזל!" מפליט הוא תוך הגפות גרון גברתניות.

הפורענויות שירדו באחרונה על ראשה של ליליה חינכוה מעט. כל אותו סילוף היושר, הרצח והחמס השוררים בעולם התחילו להיות טבעיים בעיני ילדה זו. כך הוא סדר העולם, עליה להסתגל אליו. אולי היה לפנים איזה יושר, והאנשים היו טובים – עכשיו גיגחת אפלולית כבדה. קור, אי-צדק, אנשי-בליעל מושלים בעולמנו. היא פונה אל החורשה ומתחמקת שוב בין האילנות. בקרוב היא חוזרת, ענפים ושבבים בידיה. סמוך לקרונות מתלקחות מדורות. לבנים אדמדמות-מפוחמות תחובות במדורות, עליהן הוצגו קערות. מתבשלים בולבוסים ודוחן, זה היה לחם הקלוקל של הפליטים מדי יום ביומו. אמה של ליליה מבשלת הפעם בולבוסים. שלפוחיות צצות על-פני המים, קצף מתרכז בסמוך לבולבוסים המזדקרים – עוד מעט וירתיחו המים. אבקה ישן בזרועותיה של אמא. גם בשנתו הוא מוצץ – בחור זה מומחה גדול למציעה. סבא סרוח על אצטבת הקרשים ועיניו עצומות. כמאז הוא גונח לפרקים. כיצד לא תימאסנה עליו הגניחות? הקרון ריקני למחצה, רוב הנוסעים יצאו לשאוף אויר צח. התעוררות גותנת אותותיה סמוך לרכבת, ואילו בריחוק מקום שוררת דממה עמוקה. אולי יש אי-שם עין צופיה, אשר היא רואה את הפליטים האלה ואת הסבל אשר הם סובלים תחת השמש.

האמהות מטפלות בקדרות. הילדים התפזרו בכיכר המדושאה מאחורי בית-הנתיבות. הנערים משחקים בכדורגל, הילדות מתחרות במרוץ תוך ציוץ מתון. ביערות אוראל תחובה התחנה העזובה הזאת, הכוללת גוש של שלושה או ארבעה בניני-עץ. רק בית-הנתיבות עשוי לבנים אדומות. פעמון-נחושת תלוי מימין דלת הכניסה. תיבת דואר משמאלה. יער אשוחים וארנים מקיף את הגוש, גם עצי לבנה מזדקרים פה-ושם. שלל צבעי שלכת קורע את העין. השמש הגוססת מכה בעוז בשמשות

החלונות. יום זה מבצע המאור הגדול את מפעלו האחרון. מן היער מגיחה צינה קלה. היתושים לא משגיחים בה, הם מזומזמים בסך ורוקדים את ריקוד ערבם השגרתני. המדורות הולכות ודועכות. "ליוה, נינה, סמושה!" נשמעות קריאות האמהות. הן מזמינות את הילדים לבולבוסיים ולדייסה.

האנשים אכלו ארוחתם הדלה. פונים אל הקומנדנט: "מתי נסע, גורדין?" אין לו פנאי, הוא טרוד במשאוֹ-ומתנו עם הפקידות. אם לעיין בדבר, גם זה עסק ביש – היות קומנדנט לרכבת פליטים. סוף-סוף גורדין מתפנה מעסקיו החשובים ומבהיר כי מחכים לרכבת-משא צבאית, היא תבוא בעוד כשעה ויש לפנות לה את הדרך. כמעט כל הנוסעים, לבד מחולים וישנים, יוצאים מתוך הקרונות לחלץ עצמותיהם.

השמש צונחת מערבה, האפלולית הולכת ומתעבה. לאט-לאט היא מגיחה וכורכת בצעיף קריר את כברת הארץ הקטנה. ליליה יושבת על אחד מפסי-הברזל ומסתכלת בשמי המערב הדועכים. גם פה היא מבודדת ועזובה. היא מפחדת ולא מפחדת מפני בוריה – הבריון והחמסן. כל הזמן עיניה תרות אחריו בשקיקות ומשטמה. רצועות עמומות, כחולות ופטליות, נמתחות באַפְקִים. הכוכבים הראשונים עדיין לא הופיעו, אפס גם בלעדיהם מוור ורב-צבעונין העולם הסובב את הנערה המכוערת. צינה, דממה ותפילת אילנות מהלכות בחלל. ליליה רוצה לבכות.

בוריה והנערים הומים. מכריזים התחרות: מי יאריך לצעוד על פס המסילה ללא השמטת רגליו? אחד-אחד צועדים הילדים על פס-הברזל הארוך. בורעות פשוטות ומנפנפות הם צועדים, שלא לאבד את שיווי-המשקל, כופפים גופם להך ולאידך עד שכפות-רגליהם משתמטות סוף-סוף מפס-הברזל הצר. תרועות הילדים הצופים לוֹעֵגוֹת לתבוסתם. עכשיו בא תורו של בוריה. אין לכחד, הוא צועד בקלות, הבריון הזה. למרות היותו יחף ומוזנח, הוא נברא מחומר משובח. הוא צועד וצועד על הפס. עוד מעט והוא מתקרב אל ליליה. כמהופנטת היא תוקעת עיניִם נלהטות ומוקסמות ביחפן התמיר. "הוי בהמה, סורי מן הדרך!" צועק בוריה. הוא עדיין במרחק כעשרה צעדים. כל הילדות הן בהמות לגבי חמסן זה. ליליה אינה זזה, היא מביטה עליו

ברשעות והערצה. פה אירעה תקלה ורגלו של הנער נשמטה מעל הפס. בשצף-קצף הוא משתער אל ליליה, דוחף אותה ומגדף במלים מגונות. הפול החשיך סביב הילדה. היא פורצת בבכי מר. "אי לך, בכיינית!" אומר בוריה בכוז. אין בנער זה אף שמץ של מידת הרחמים. עיגול הילדים מסתכל רגע בילדה הבוכיה. קשה היות האחרונה, המכוערת, הרדופה, המגודפת!

[ג]

אנו עוברים לזקנים. אף הם יצאו מקרונותיהם, יושבים במסיבת חצי גורן עגולה ומשוחחים בניחותא. הם מדברים יידיש, בלשון-אמא. פה נתכנסו יהודים מיהודים שונים. יש עבדקנים, יהודים תמימי דרך אשר זקניהם לא ידעו תער ומספּרִים. יש מזוקנים סתם, בעלי זקנים מקוצרים ומקוטעים, אשר לא אחת ולא שנים עלה עליהם הכורת. יש יהודים בלי חתימת זקן, דלי צמחיה ורבי קמטים. אשר לקמטים, כל האנשים האלה דומים. הדברנים שבהם סחים בעניני מדיניות והשתקנים עושים אָזנם כאפרכסת. הללו פולטים והללו קולטים. ר' יצחק זילברמן בין הפולטים. זה יהודי בעל קומה ובעל צורה. הוא יושב במרכז הקבוצה ומגבב דיבורים נרודים. איש לא יסיחהו מדעתו אף כמלוא הנימה, ויהי מגדולי האסטרטגים והתכסיסנים. היטלר ינחל מפלה — זה ברי לו כשוקולדה. רוסיה שלנו — ענק שעדיין לא גייס את כל כוחותיו.

היהודים מתאנחים. הגיעה שמועה על מפלת קיוב, על התקרבות הפשיסטים ללנינגרד, לאודיסה, למוסקבה. מה יהיה, ריבון העולמים? זילברמן עושה תנועת ביטול. אין הוא מאמין בשמועות-הבל. מאידך גיסא, בימי מלחמת האזרחים עברה קיוב מיד ליד שלש-עשרה פעמים — ולא כלום! העולם לא חזר לתוהו ובוהו.

אחד היהודים מספר את אסונו הוא. בשעות הבהלה, במהומת הפינוי, נעלמו בתו ונכדו היונק. רק שעתים ניתנו להם לשם אריזת החפצים והכנה לדרך. הפשיסטים קרבו אל עיירתם, מטוסים זרקו פצצות על תחנת מסילת-הברזל, האגדרלמוסיה

היתה גדולה. מה אפשר לעשות בשתי שעות? כיצד יספיקו שעתים לעקירה מהמקום בו בילית כל ימי חיך? במאמצים איומים ובשבע זיעות באת סוף-סוף לתחנת-הרכבת, והנה לפתע-פתאום נעלמה הבת! "אם כן," אומרת האם נחמה, "נשארת גם אני!" איך זה יישארו, והפצצות מתפוצצות, ומטוסים מנהמים, ורעם הטנקים נשמע במרחקים, והרכבת האחרונה תוקעת ויוצאת לדרפה? אז הוא אומר לנחמה: "תשתגעי לך כאנת-נפשך, אני נוסע!" פניו של היהודי רועדות. אם לא ימצא את בני ביתו, הרי עד נשימתו האחרונה ירעדו כה פניו. השיחה מתמשכת במתינות. נשמעים עוד סיפורים דומים, לא מועט היה מספר הפליטים שאיבדו בבהלה את בני משפחתם. הזקן זילברמן פונה אל ליליה.

הוא אומר: "בואי הנה, ילדה!" יש בו ביהודי זה איזו ארשת בטחון, משען כלשהו. ליליה – ביישנית. בפסיעות קטנות ומתונות היא ניגשת אל הסבא. בימים מרים אלה זקוקה ילדה חלושה ליד תומכת. היא ניגשת אל הזקן בראש מורד. הוא שואל: "נו, מה שלומו של סבא?" אין ליליה יודעת, סבא שוכב ימים ולילות על אצטבת-הקרשים, שוכב וגונח. זילברמן מושיב את הילדה על ברכיו. לא, עוד יש יד טובה בעולם השחור, עוד לא כל האנשים פנו איש לעברו, איש לעברו. הזקנים מוסיפים לשוחח בעניני פוליטיקה. הזקן זילברמן מחווה שוב את דעתו. דעתו נהירה וברורה. הצבא האדום עוד יראה להיטלר כי סוף המן לתליה.

באמת, זקן זה מפיץ סביבו נחמה זעירה, בטחון קט בימי הזנעה. עלטה מהולה בזהב עמום מגיחה מן האפקים. ליל סתיו כובש את העולם. הרוח הקרירה יוצאת לדרפה, חודרת לעצמות. בבוקר השכם יבואו הרגעים הקשים, כשאת רועדת מקור ומתכרבלת בסמרטוטים.

גם על עולם הנערות והנערים מטיל הערב חותמו. הפעוטים הוחזרו לקרונות. המבוגרים יושבים במסיבת הזקנים ומאזינים לשיחה המתגלגלת. עיגול הילדים חי בפני עצמו, הוא מתבדל ומספר בלחש. פה בוריה הראש. ליליה מבחינה בחברה זו, היא שואפת להצטרף אליה. ברגעים אלה היא מרגישה את המארה

הכבדה הרובצת עליה. עם־זאת היא מגייסת את כל רצונה, זוה בכיוון אותו העיגול. "ליליה, בואי הנה!" קוראת לה רוזה פלדמן.

למרות י"ב שנותיו מתנהג בוריה כמבוגר, הוא גם מנסה לעשן סיגריות. זה גער מוזנח, ללא אב ואם. אומרים עליו שהוא כייס וגנב. רוב הגדולים מרחיקים את הילדים מחברתו של בוריה, אולם יש גם רחמנים ברכבת. תמוזה הדבר, בריון זה משמש מופת לזאטוטים, יש בו איזה כוח מושך. הוא יושב במרכז החבורה ומספר את אשר ראו עיניו. הוא נוסע מעיירה מערבית גידחת. בקושי רב עלה בידו להימלט מידי הפשיסטים. שורת אופנועים, מפני דרך לטנקים, נכנסו ברעם לעיירה ההיא המערבית. בוריה ראה את האופנועים, ומייד באה אליו ההרגשה כי הפגישה אתם לא תהיה מן המתקוות. הוא החליט להתחמק מן העיירה והוציא מזימתו לפועל. לא בקלות עלה לו הדבר, על הרפתקאותיו אפשר לספר אלף לילה ולילה. הוא נוסע עכשיו לטשקנט, שם נמצאת משפחת דודו. "מהו מראם של הפריצים?" שואל האחד. בוריה מודד את השואל במבט בוז. תם זה לא ראה מעולם פשיסט! אולם איש מהיושבים במעגל לא ראו פשיסטים. בוריה מסביר: "פריץ – מגפי־ברזל לו ועינים מזרות אש, בידי אוטומט והוא זורע מוות ואבדון." השני אומר: "הם מחסלים את כל היהודים." מתוך הדממה בשמעות נפיתות הקטר העצלות. אין הגוער מוכשר למרה שחורה ממושכת. ילדה אחת פוצחת בזמר. קולה הצווחני מרחף מסוף הרכבת ועד סופה. היא מזמרת את "קטיושה". "תפוחים פרחו ואגסים / ערפלים ירדו על הנהר. / אל החוף יצאה לה אז קטיושה / אל החוף הרם והתלול."

זה היה שיר עצוב. קול הנערה פלח את כסות הערב המאפיל. בצעדים מחופזים עובר הקומנדנט גורדין. הוא נע תדיר בחפזון. נשמע קולו של זילברמן מקבוצת הזקנים. "נו, גורדין, עד כמה השיעור לעמוד?" – "עוד כחצי שעה!" עונה גורדין. הוא נחפז לעבור. זילברמן אומר: "אם כך, יהודים, עוד נספיק להתפלל מעריב!" קרונה של ליליה שימש בית־חולים, קלויז ולשאר צרכי ציבור. אחד־אחד עולים הזקנים בסולם אל הקלויז, נוטלים

ידיהם, מדליקים עששית זעומה ומתכוונים להתפלל תפילת ערבית. עמום וקלוש אור העששית הדל.

“והוא רהום יכפר עוון ולא ישחית...”

מעבר להרי אוראל, מנקודת עולם עזובה זו נישאת התפילה למרחקים ולמרומים. קול העובר לפני התיבה צרוד, קול זקן וחולני. נשמעות דפיקות הרכבת הקרבה. אחד-אחד תולפים הקרונות ללא התעכב. בקרונות תותחים, טנקים, משאיות עלופים צעיפי-בד. עיני הפליטים נשואות אל קרונות אלה, תקנה וברכה בעינינם. תפילות הזקנים מלוות את הקרונות בדרכם מערבה. לו נצטברו כל התפילות והיו לפצצות שיפלו על ראשי הפשיסטים הארורים! דפיקות האופנים נבלעות במרחקים. שתי העינים האדומות בונב הרכבת אף הן נעלמו. “הביתה?” נשמעת פקודה לאורך הקרונות. פקודה זו משמעותה להיות נכונים להמשכת הדרך. ליליה עולה על אצטבת-הקרשים העליונה. תפילת מעריב נסתיימה, בקרון משתררת עלטה. הזקנים הלכו לקרונותיהם. תגיגיות של טרם דרך מושלת בקרון. עוד התריס בנות פתוח, עוד נכנסים אל עיני הילדה טלאי שמים גדעכים, קשוטי כוכבים. סבא גונח מתוך שינה. פלדמן משתעל. כמו דמעות רועדות בכל אלה. אמא מרימה ראשה: “טאטע, איך אתה מרגיש?” המענה לא בא. הקטר תוקע ממור-שכות. הצפירה נמסה, נמס גם הדה בהרים וביערות. ליליה מתכסה בשמיכה ובאדרת, אולם לא מעל לראש. עם שחר, כשתחדור הצינה תחת השמיכה והאדרת, יכוסה גם הראש. עכשיו עיני הילדה פקוחות, הן רואות את העולם המצומצם והרע. אולם מתוך אותו הרוע והאיבה קמה פתאום דמותו של בוריה-חמסן. שניהם, היא ובוריה, צועדים במקביל על פסי-הברזל, כף-ידה בכפו. הם נעים בשטף הלאה, הלאה, הלאה – לאפקים רחוקים. כפות-רגליה צועדות בבטחה על-פני הפס, הן לא תישמטנה. בלב טוב היא משתערת עם בוריה-יחפן אל ארץ השקט.

הרכבת זוה. הפול מתכרכם, מתכווץ וישן שנתו. הרכבת מזדחלת ביער הסתיו האפל והזר. את הפול עוטפת הדומיה המתחרקת.

בבוקר מצאו את סבא מת. משפקחה ליליה את עיניה, מיד אפפה אותה אירת-מוות. אמא מטפלת בהפצים, עיניה אדומות. אבקה ישן. פניו של סבא מכוסות מטלית שחורה. בשנים כתי-קונן היה הסבא החי והעליו רגיל לצבוט את לחייה של ליליה. עכשיו בא הקץ לסבא.

לאה, אשתו של יצחק זילברמן שלא היתה משתמטת מעסקי ציבור, עומדת בקרון ומאיצה באמא. סוף-סוף מוצאת אמא את המבוקש. אלה הן שתי כותנות לתכריכים. לאה זילברמן עומדת לארגן תפירת-בזק של תכריכים בשביל סבא. היו ברכבת נשים מומחות לתפירת המחלצות האחרונות ליהודי טרם רדתו שאולה. ברכבת נתארגנה חברה קדישא בועיר-אנפין. ידיה היו מלאות עבודה בסתיו אומלל זה.

אל הקרון נכנסת הרופאה. היא עולה על האצטבה העליונה לשם בדיקת הנפטר ואישור מיתתו. זאת אשה לא צעירה. שערותיה גוזזות, חצץ לבנות. מתחת לאדרתה מלבין חלוק. פניה צהובות כמעט כפניו של המת. היא בודקת את סבא וחותמת על תעודת-המוות. אותה הזקנה הגבאית, לאה זילברמן, נכנסת שוב לקרון ולוקחת אתה את ליליה. מן התחנה הביאו קומקום של רותחין, הגבאית רוחצת את ראשה, פניה וידיה של ליליה. הסבון ריחני, ורוד-מקציף, מימים שלפני המלחמה. הגבאית סורקת את שערותיה הרחוצות של ליליה וקושרת לראשה סרט של משי שחור. אחר מקבלת הילדה כריך הגון של לחם בחמאה ותפוח אנטונובקה גדול. התפוח ירקרק-צהבהב, מתוק-חמוץ, תפוח טעים וריחני. ליליה תזכור את טעמו כל ימי חייה. היא אוכלת רק מחציתו, את המחצית השניה היא חוסכת בשביל אמא.

ליליה יוצאת מן הקרון ורואה את סבא לבוש תכריכיו, פניו צהובות-קפדניות, חטמו מחודד. זקנו לא גולח זה כמה שבועות, שערות לבנות צצו בלחיי הצהובות. ליליה רואה את סבא כמו זו הפעם הראשונה. מסיימים את כריית הקבר. אסור לה לחברה קדישא לאבד זמן. עליה לסיים את העבודה טרם תצא הרכבת

לדרפה. הקומנדנט גורדין הוא המוציא והמביא בשקלא וטריא עם פקידות מסילת-הברזל. הרכבת תצא בעוד כשעתים וחצי, במשך זמן מוגבל זה יש לקבור את המת. זאת תכנית גדושה, ועל החברה הקדושה לבצעה במאה אחוז. בימי מלחמה אין הרכבת רשאית לחכות, עבודה זו של חפירת הקבר תובעת זמן. שיחקה להם השעה לכורים ונודמנה להם אדמה נוחה לחפירה, אדמת חול מהול בחומר.

גשם לא יורד, אפס השמים קודרים. רוח נוגע באילנות, ואנדרלמוסיה של עלים צהובים מרפרפת בחלל העולם. מורידים את סבא אל הקבר הפתוח. "הרינו מבקשים מאתך מחילה, ר' חנא ברבי שמואל!" אומר זקן אחד בלשון-אמא. ליליה עומדת אל הקבר הפתוח. היא מרוחצת ומקושטת, סרט שחור קשור לראשה, כולה מלאה יאוש ופחד. בוריה עומד בקירוב-מקום, עיניו לא רעות הפעם. הוא יחף, הוא רועד מקור. ליליה כובשת דמעותיה במחיצתו של החמסן הרועד הזה. החברה קדישא מתחילה לסתום את הגולל. המעדרים עובדים במרץ, וחיש-מהר מתרומם על הקבר תל חול וחומר.

זקן שני מתחיל לזמר בקול חטוף "אל מלא רחמים". למרות החפזון והבלעת הדברים חודרת תפילה עצובה זו ללבה של ליליה, ובעיניה מופיעות דמעות חשאיות. יהודי שלישי אומר קדיש-יתום. אמא פורצת בבכי-תמרורים. "על מי עזבתנו, אבא?" — זה היה שיר הנכאים. הנשים מחרות אחר אמא, תאנייתן רוויה דמעות בבוקר הקודר. גם ליליה מצטרפת למקהלה הנשית. לכשפרץ מקור הדמעות, שוב לא השגיחה בבוריה. עינים יהודיות רבות הזילו אותן שנים דמעות, מגרונות רבים הוצעקו התנפחויות. גל אדמה צהוב כיסה את סבא. לא מציבה, לא שם וזכר יסמנו את הקבר. עוד מעט והרכבת תצא לדרפה, אולם סבא יישאר פה, ומצוקות חדשות ישכחו זכרונו. נשמעת הפקודה: "הביתה!" מיד פולחות את האויר נשי-מותיו העצומות של הקטר. לרגלי האופנים מתנפח ומצפצף קיטור לבן. האנשים ממהרים להיפנס לקרונות. "חכי רגע!" אומר בוריה, וקולו לא מעליב הפעם. זה נער עברי חיוך פנים ויחף רגלים. ליליה מתעכבת, שתי דמעות מרגליות תלויות

בריסי עיניה. לאחר שהתרחצה וענדה את הסרט השחור הגה נראתה ליליה ילדה חיננית ולהוטת עינים והשינים המעוקמות לא העכירו כלל את פניה. שני הילדים עומדים רגע קט. דבר-מה אנושי חולף ביניהם. "אל תכעסי בדבר הקורה!" אומר בוריה ומסנן מנת רוק חצופה מבין שיניו, "היום אמציא לך המון עצים להסקה." – "ליליה!" נשמע קולה המודאג של אמא מן הקרון. עוד אנשים קוראים לילדה. הקטר צופר, הגיעה השעה להרים את הסולם. עוד נשאר בכיסה של ליליה חצי תפוח אנטונובקה. היא מושיטה אותו לבוריה. "נו, אני הולכת!" רגליה הדקות רצות לאורך הרכבת. היא עולה בסולם, הרכבת זוה. לבוריה לא קרא איש, זה נער עזוב ויחפן. אין הוא זקוק לאפיתרופסים. הרכבת מחישה תקתוקיה. אולם בוריה בקי בעינים אלה. תוך נגיסת התפוח הוא מרים רגליו, קופץ כמו כלום ונדבק לרכבת המתגלגלת קדימה.

ליליה עולה על האצטבה. האם שואלת: "היכן היית, ילדה פראית?" עיניה של אמא אדומות וצבות. אבקה יושב על מזרנו של סבא בהיר עינים ועליו. ליליה ואמא אוכלות ארוחתן הדלה – לחם, מליח ותה. סמיון איזראילוביץ' פלדמן מנחם את אמא האבלה. הוא מוציא מאוצרו השכוח איזה פסוק מאורייתא שמשמעו: "בני-אדם – עשב השדה, הם חיים ומתים." סמיון איזראילוביץ' אף הוא חולה אנוש, אולי גם ימיו ספורים. הוא איש מלומד, קורא, מהרהר ומכעכע. עכשיו הוא קורא בסיפורי הים של סטאניוקוביץ'. "כך הוא מנהגו של עולם, שכנה!" מוסיף פלדמן דברי תנחומים. "אולי לא עשה המנוח דבר מגונה במותו. מי יודע מה צפוי לנו, לנשאים?" ספרו של סטאניוקוביץ' מכונן בכף-ידו של חולה השחפת ואצבעו הרזה תחובה בדף המתאים. פניו מקומטות ובלתי-גלוחות. אמא לועסת את הלחם והדג המלוח. שתיהן אוכלות בלי חפץ. השמים צרורים ומצוררים, מקודרים ומעוננים, אולם גשם לא יורד. יערות ואגמים משתרעים בארץ אוראל, בהרים ובעמקים מצויים בתי-חרושת ומקומות ישוב. אבקה תופס את רגלה של מוטיה-בובה ומנענעה במרץ. מוטיה מקפצת מעלה-מטה, אבקה צוחק. את הקרון ממלא ריח חמוץ וחד. האופנים מתגלגלים בלאט.

לאחר כארבעים ימי טלטולים מגיעה הרכבת לסבִירדלובסק. פה נקודת הפינוי המרכזית, מכאן מעבירים את הפליטים למקומות שונים במזרח רוסיה, בעיקר לקולחוזים ומפעלי תעשייה. בסבִירדלובסק היה על הפליטים לחכות כשבוע ימים. זה היה גורלם התדיר של הפליטים – לחכות. אולם דרכו של בוריה שומה לטשקנט, ובו באותו ערב נצמד לרכבת שיצאה לנובוסיבירסק. ליליה נשארה בסבִירדלובסק, כשהיא יושבת על הפציה. בעינים רעבות הביטה על הנער ההולך מאתה. יחף רגלים עמד על מדרגות הקרון.

עיני שני הילדים נפגשו. הקרון עבר לאטו בתוך אפלולית הערב הצונן. בוריה מבחין בעיני הנערה הנלהטות. דבר־מה הביעו העינים, הביעו והתפללו. הוא מרים ידו וצועק: "שלום, ליליה, להתראות!" כל הילדות היו בהמות בעיני יחפן זה, אולם ליליה נקראה הפעם בשמה.

להתראות! כיצד יתראו, ושטף הזמן עושה שמות באדם וצעצועיו, ובעוד שנים יבואו ערבים אחרים וילדים אחרים. רק הכוכבים ישירו כמאז את שירת־הזהב הקרירה.

נ כ י ם

לזכר הדודה חנצ'י,
אחת מששת המיליונים.

[א]

בתחילת המאה נפלה רחלה למשכב מחמת הצטננות קשה, ובעקבות מחלה זו נפגם חוש שמיעתה. כבת עשר היתה אז. מכאן ואילך כמעט ונסתתם העולם בשבילה. הבהילו אליה את אנגרט, הרופא המפורסם בדילקוב וסביבותיה, נסעו אתה לקיוב ולפטרבורג, ופעם לקח אותה אביה לברלין לשאול בעצת המומחים הגדולים שבגדולים. אולם אמצעים אלה ננקטו בכדי, העולם השותק לא נפתח לילדה השחרחרורת. אמנם מברלין הביאה שפופרת גמישה, שאיפשרה לה לקלוט אי-אלה צלילים, אולם זו היתה עליה לטורח, ולא השתמשה בה אלא לעתים נדירות.

נאטם, נאטם העולם כלפי רחלה שלנו. ארשת נאצלה, אפיינית לבעלי-מום ועלובי גורל, הסתמנה בפניה. לראשונה היתה הנערה למנוד ראש, כל רואיה ריחמוה. אולם בקרוב נהפך אסונה קרגל. היא היתה בת יחידה להוריה, ואחת-אחת עזובה חברותיה.

בקיץ, כשהיו עוברים לקייטנה שביער האַרְגַּנים, היתה רחלה טובעת בעולם הצבעים, הריחות והנוגה. כל פרח ועשב, כל רוח מצויה, כל אילן וכוכב נתרשם בנפשה. אלה היו חיים חרישיים והירשים, חיי בדידות וחמימות.

בשאר ימות השנה גרה המשפחה בדילקוב, באיפרכנת וזהלין. היתה זאת עיירה נידחת. גם בפאשוטובקה הסמוכה לא המו החיים, ואפילו ברדיצ'ב, ירושלים דוזהלין, לא נראתה כרך סואן. הפול שטף בלאט ובעצלתים. ואם אצל כל הבריות כך,

אצל רחלה הקטנה, שעולם הצלילים היה סתום בשבילה, על-
אחת-כמה-וכמה.

רחלה היתה נערה שחרחורת ונאה, בת-ישראל. אבריה היו
קטנים, לחייה – קטיפתיות ועגלגלות. מעל ללחייה השתקפו
עינים עצובות. מאז אירע האסון נתעגמו עיניה אחת ולתמיד,
גם חיוכיה הנדירים נמהלו בוזך ותוגה.

אביה היה חוכר יערות וסוחר עצים. זה היה יהודי בעל קול
גס ולב רחום. מדי גסעו לרגלי עסקיו היה מביא לבתו מתנות
וצעצועים. המתנות לקחו את לבה של רחלה, אולם כעבור
שנים מספר נשתקעה ראשה ורובה בעולם הספרים. אותה עונה
אפפו אותה חלומות והזיות. היא ידעה קרוא יידיש ורוסית.
"אבן-נגף" ושמ"ר, דיומא ואנדרסן שימשו אצלה בערבוביה.
בינתיים היתה הנערה מתמתחת והולכת, לחייה נתארכו במקצת,
אפס עיניה הוסיפו להיות עצומות. קומתה היתה ממוצעת
וחטובה, מחלפות ראשה עבותות, ארוכות ומתנצנצות.

בהיותה כבת י"ח התחילו לשדך לה שידוכים. אביה היה איש
אמיד, ושדכני דילקוב ופאשוטובקה אורו חלציהם ופישפשו
אחר בן-זוג לנערה חירשה זו. אולם אביה של רחלה, שאהב
אותה כבבת-עינו, התיחס באדישות למועמדי השדכנים. בדעתו
היה להשיא את בתו-יחידתו לנחמנקה, בנו של אחד מידידי
נפשו בקרמנצ'וג.

בימים ההם היו מקובלים שלוש דרגות התחתנות: ראיון,
תנאים ונישואין. נחמנקה היה בחור חולמני, ובשעת הראיון
נמשך לבו אחר הכלה החירשה והנאה הזאת. מה שאין כך
רחלה. בעולמה היא משלו רזונים ודופסים, נסיכות שבויות
המתינו שם לגואליהן האבירים, ועל חתנה של רחלה היה להיות
בעל שפם מלבב ולבוא רכוב על סוס לבן, ואילו נחמנקה היה
בחור יהודי רוה, חנוּרר ושקדן על ספריו. רב היה המרחק בינו
לבין אותה הפרש האביר.

כן, זרים ורחוקים היו אז החיים הממשיים מעולמה המופלא
של רחלה. אביה לא רצה לכפות עליה. הוא נתן לה ארפה,
והנערה חזרה לספריה ולדמיונותיה.

צר ומשותק היה העולם הסובב את רחל. ביתם היה בן ששה חדרים. אבא, טרוד לרגל עסקיו, היה בא הביתה רק לשבתות ולמועדים. כל ימות השבוע נשארו בבית הנשים – אמא, סבתא, קיילה העוזרת. גם למי שחוש שמיעתו לא היה לקוי נראו חיי הבית אטומים ומאוד חרישיים. דלים היו הרשרושים והקולות שקמו לפעמים באחד החדרים. הם לא יכלו לחדור לאזני רחל. היא ישבה בכורסתה על-יד החלון וקראה בספרים דמיוניים. הם העתיקה מעולמה האפור לזיו מרחקים. אותה שנה צדו את לבה הוגו, הופמן, טורגנב וג'ורג' סאנד.

ביתם היה סמוך לקלוז, והעונה הכי גועשת בחייה של רחלה היו השבתות והימים הטובים, כשהתכנס לארוחת-הצהרים ולשלוש סעודות מננן יהודים, בהיאכל ובהישתה כדת, בהיזמר שירי חסידים וזמירות יהודיות עתיקות. אביה של רחלה היה ממכניסי אורחים. והנה רואה הנערה את הניגונים ואת הזמירות, והיא פונה אל אביה: "אבא, אלך לחדרי!" – "תשבי עוד קצת, רחלה!" אומר אבא ומחליק צמות ראשה. היא אוהבת ומכבדת את אביה הגדול והגס. לעומתו היתה אמא יצור חלש. מדי יום ביומו, זה עשירות שנים, בושל בשבילה מרק עוף: היו לה מחושי כבד. עקרת-הבית היתה הסבתא ויטל, והיא אשר ניהלה גם סדר עבודתה של קיילה.

מאז הראיון לא נודמן לה לרחלה להיפגש עם נחמנקה, עם אותו חתן רזה בעל העינים הלוהטות. אולם אבא לא הסיה דעתו משידוך זה, ולחג-השבועות הביא אתו שוב מקרמנצ'וג את נחמנקה. כזה היה אבא, הוא אהב אורחים ותשואות. חג-השבועות היה לרחלה הנעים בחגים. בדילקוב התהלך אז האביב, פרחו הפרחים, הוריקו האילנות והצמחים, התכילו השמים, חיממה החמה, התנוסס הנוגה. לאתר התפילה בקלוז התכנסו האורחים בבית. הארוחה היתה דשנה, כיסני הגבינה טעימים, לא נעדרה גם כוס יי"ש. לחיים טובים ולשלום! נחמנקה ישב משמאלו של אבא ועיניו היוקדות מעיפות ברקים נבוכים בכלתו זאת החירשה והשתרחורת, אשר הקשיחה את

לבה. הוא היה ביישן, התאדם תכופות והשפיל את עיניו. אולם לאחר שגמע מעט מזעיר ניתוסף לו אומץ-לב, והוא ניגש אל רחלה. הם יצאו אל הגינה וישבו על הספסל. שנים-שלושה אילנות המו בלחש נמרץ ושטף בדיהם היה משרה שלום ומרגוע בעולם החמים והריחני. נחמנקה הציג שאלה מבוישת, אולם רחל לא הבינה. היא הרימה אליו את פניה העצובות והסתכלה בלהט עיניו ולובן שיניו. "ספר מה על עירך משם באת!" אומרת הנערה. הוא מנסה לספר, אך דבריו מגומגמים – עדיין הוא מתבייש. היה עליה לנגוע כל הזמן בכף-ידו ולא לגרוע עין מפיו. באופן כזה היתה מבינה דיבוריו.

אחר חג-השבועות עברו הנשים לקייטנה אשר ביער האַרְנִים הסמוך לפאשוטובה, וגם נחמנקה שהה אצלן כשבועים. זה היה רצונו של אבא. שקטים ושאננים היו החיים במדינת האַרְנִים. מדי יום ראשון היתה באה לשטח היער אשר בסמוך לגוש הקייטנות תזמרתו של יידל הכלי-זמר. מפאשוטובה היו מתכנסים בחורים ובנות, כשהם מפצחים בחרף-נפש זרעו-נים. התזמורת ניגנה נַאלְסִים, קראקוביאק, הונגרית, ניגונים יהודיים נפשיים. זאת היתה תזמורת מפאשוטובה, ולא היתה חתונה בעיירה זו ובסביבותיה שלא יישמע שם רטט כנורו של יידל הכלי-זמר. פה, בנאות דשא, תחת שמים חפשיים ואַרְנִים מרשרשים, השתפכה נפשו של יידל בכנורו ועפה למרחבים ולמרומים. אותה שעה רחלה ונחמנקה מהלכים במשעול הסמוך, הוא מספר ומספר, וכפות-ידיהם נוגעות זו בזו. הנגיעה הקימה זרם ביניהם והיתה מועילה לשמיעה. גם רחלה פיטטה לא מעט. הסבתא ויטל חיבבה את הביישן נחמנקה והיתה מכבדת אותו במנה מופרות של תות-גינה בלולה בזבדה ומומטרת באבקת סוכר. הארץ היא בורכה ביבול לא זעום של גרגרים. לרחלה מלאו עשרים שנה, כאלה היו גם ימי שנות חייו של נחמנקה. עם שבתות היה מתפרץ לקייטנה אבא, זה האיש הרחב והגס, ומביא אתו חיים ופעילות. בעינים חמות היה מסתכל בשני ילדיו אלה, רחלה ונחמנקה. לבו של אבא היה פתוח לבתו-יחידתו, הוא פרש ענפיו וסכך עליה. מעט-מעט התחילה הנערה החירשה לראות את העולם הסובב אותה באספקלריה

פחות ורודה. מספרי הוגו עברה לבלזאק ומשמ"ר לשלום עליכם. ובמשך הימים היה הולך ומתקצר המרחק בין אותו האביר בעל השפם לבין נחמנקה, הבחור היהודי הרזה והלבבי, בעל העינים הלוהטות.

[ג]

החתונה חוגגה ברוב פאר והדר. המחותנים, הן מצד החתן הן מצד הכלה, באו בסך, והעיירה דילקוב צהלה. שבעה ימים רצופים המו האורחים בבית. הכלה היתה נאה, עגומה ודוממת. יידל הכלי-זמר כינר בלב ורגש, תזמרתו החרתה אחריו. הסבתא ויטל יצאה במחולות, וקצות ממחטתה התנופפו בידיה. החתן נחמנקה התבייש.

אך הגה עברו ימי החתונה. באו ימים רגילים, ימי חול. מעתה נשתנו החיים הסובבים את רחל החירשה. ביד זהירה ובלב חם נכנס לחיים אלה נחמנקה. אהבה טובה נתקשרה בינו לבין אשתו. מעבר לבית היה רבוץ הסתיו, בדילקוב השתרעה, כרגיל בעונה זו, בצה רבת-שטח. השמים היו קודרים, הגשמים מצליפים, רוח נשאה בכנפיה צינה ולחלוחית. אפס בלבה של רחלה התנגן האביב, היא התהלכה בחדרים הלך וטפוץ. היא זימרה את הזמר העצוב והטפל, אותו שמעה בילדותה, טרם התרחש לה האסון:

אוי, בכסף אל נא תתימר! הכסף ירד לטמיון,

ותרגיש טעם מר של סיוט אכזב.

עדין ורך היה הזמר היוצא מפי הנערה-האשה החירשה. נחמנקה היה מסתכל באשתו השחרחרות שהתהלכה אילך ואילך, ועיניו מתמלאות חיבה. הבעל הצנום והלוהט ניגש אל החירשה המזמרת ומנשק את עיניה. אֶזְנִיָּה אטומות, אך היא שומעת את הלמות לבו, לחשו, לחש הוהב, את האש היוקדת בעיניו. "רחלה!" הביע כל זה, "חיי ואוצר לבבי!"

לאחר שנה התחיל אבא לקחת אתו את נחמנקה לרגל עסקיו. על כל אדם הוטלה המכשלה הזאת—דאגת הפרנסה. על נחמנקה היה לאמן ידיו בתורת העצים. לאחר מאה ועשרים

שנה יהיה הוא יורש העסק, ואין זה דבר הניתן בַּחֲדָא מִחֲמָא. נחמגה הוכרח לעזוב את אשתו הצעירה ולנוד לרגל העסקים המשעממים ביערות, בעיירות ובאכסניות גרועות. הוא לא היה מרוצה ביותר, אך אבא הוא אבא, ומי ימרה פיו ?

רחל נשארה לבדה. שוב השתררה דממה עמוקה בחדרים. אולם עכשיו לא התמכרה בכל לבה לספרים ודמיונות. חוֹכָא וְקָלוּלָא ! רחל החירשה מעדיפה להתעסק בעבודת הבית, ועיני הסבתא ויטל וקיילה העוזרת רואות ותמהות. באיזה אופן למדה רחל באותם ימי בדידות את מלאכת התפירה והסריגה. אין זאת כי עוף השמים הוליך אליה את כל זה. בידיה הופיעו אותם המכשירים – מחטים, ווים, מספרים, חוטי צבעונין. אשה חירשה ומאושרת יושבת בכורסה וידיה הקטנות עסוקות.

והנה בא יום ששי, הגברים חזרו מדרכם הביתה. שניהם נעולים מגפים מאובקים, לבושים מעילי-בד אפורים עם סודרי ראש משולשים ומופשלים. קלת-רגלים קמה רחלה מכורסתה וממהרת אל האנשים היקרים. "שלום טוב, רחלה!" אומר נחמגה בשפה רפה. היא מתאדמת ועונה באדישות. אולם אין שוויון-נפש זה אלא מסנה לביישנים. הללו כל השבוע הם עורגים איש אל רעותו. רחלה מתפללת מדי לילה, שולחת ברכותיה לנחמגה, ואילו הוא שוכב אותה שעה באכסניה פקוח עינים ואכול פשפשים, וכולו נמשך אל אשתו החמימה והשחרחרת.

מדי יום ששי בשבוע הגברים חוזרים הביתה. אז באות תמורות עליונות במשק הנשים השוקט. המעילים המאובקים תלויים על הקולב במקום מוצנע, הגברים נוטלים את הלכנים ומטאטאי הזרדים והולכים לבית-המרחץ להיחבל, להילקה מלקות זרדים, להיִרְחֵץ ולהישטף. שניהם עוזבים את אבק השבוע בבית-המרחץ וחוזרים הביתה נקיים, משולהבים ומוֹ-כנים לסעודת-הצהרים. אנשי-הבית יושבים אל השולחן הערוך. ריחות בשר צלוי וחלה יהודית טריה גודפים בחדר. כזה היה אז המנהג המלבב – לאכול בצהרי ששי בשבת בשר צלי וחלה חמימה. החלה הקלועה, הרכה והצהבהבת סופגת את הרוטב השמן והזקוק ונלעסת בטעימות של ערב שבת. רחלה יושבת

לימינו של בעלה. הגברים יצאו לדרכם ביום הראשון. עוד צפויים לה שני לילות ושבת מלכתא – שעות רוננות רבות, פעימות-לב.

[ד]

ואמנם ערבי השבתות היו עוברים לשבתות, אחריהן היו מתמשכים ימי החול, ושוב בא ערב שבת. מה יש לדבר? השעות עוברות, זה יעודן מששת ימי בראשית. במהלכן החרישי הן מצטרפות לימים, ירחים ושנים. כיצד להעלות על הגליון את הפרשה הזאת הארוכה, שהתגלגלה חרש באותה עיירה וזהלינית, בבית הסמוך לקלויז? גם שנת 1914, שנת פרוץ המלחמה, לא הביאה שינויים ניכרים בחייה של רחל החירשה. היא ידעה כי אי-שם רועמים תותחים, נופלים הרוגים ופצועים, ניגרים דמים. פניהם של אבא ונחמנקה היו מודאגות. לדילקוב הגיעו פליטי המלחמה. התחילו דנים על פינוי לפנים הארץ. אולם הדיון לא הביא לידי תוצאות, הם נשארו בעיירתם. מצבם הקמרי היה תלוי בשטחי יערות, בנכסי-דלא-ניידי, והם לא יכלו להינתק ממקור פרנסתם.

הגרמנים לא הגיעו או עד דילקוב, אולם בשנת 1917 מוגרה ממשלת הצאר הרוסי. בה באותה שנה מתה אמא. זאת היתה אשה חלושה, שכל ימיה היו לה מחושי קיבה. מדי יום אכלה את מרק העוף ואת חתיכת הכנף. היתה לה קדרה משלה, ששימשה אותה יותר מעשרים שנה. הסבתא-החמות לא היתה מרוצה מתפריט קבוע זה. כיצד נוטל אדם, פורש מן הציבור ויושב כל ימיו על מכאוביו ועל חתיכת העוף? הסבתא ויטל, האשה הגדולה והפעילה, מנכדותיו של ר' חיים יחיאל מיכל בוכמן, לא היתה מצדדת בתורת הדיאטה.

לאחר מות אמא הוסיפה הסבתא לנהל הליכות הבית. זאת היתה אשה רחבת-כתפים וגבוהת קומה, כמוה כאבא. אפס מלאו לה שבעים שנה. עד כמה הוא השיעור לבת-חנה היות רתומה לעבודה נצחית? אז העמיסה רחל על עצמה עוד אי-אלה שטחים במשק-הבית, ובאחרונה התחילה להתעסק גם בבישול.

אָמנם רחל לא התאוננה על מר גורלה. היא היתה אשה צעירה ונאה, והעולם עדיין לא חזר לתוהו ובוהו. ביומי דפגרא היתה מטיילת, היא ונחמנקה משולבי זרועות, ברחוב הראשי של עיירת מכורתה. זה היה מימים-ימימה מקום הטיולים לנוער. לאט-לאט צנח הערב, הופיעו עננים מועמים בפאת מערב, ריחות פרחים הגיעו מן הגנים. עוד מעט ויתגלה הכוכב הראשון. אחר יופיעו רבים בעקבותיו. אי-שם גדלקת פפירוסה. נשמע קול צחוק כבוש. רחל לא שמעה את הצחוק, אולם משהו נטבע בלבבה — קולות חרישיים, רינה בדממה.

כן, העולם עדיין לא חזר לתוהו ובוהו, הכוכבים היו מספרים דבר-מה ללב, ריח הפרחים עטף את העולם הדומם, ידו של נחמנקה היתה חמימה וקרובה — יד משען בחירות. אולם השנים האחדות שבאו אחר קיץ זה היו גרועות עד אפס-מקום. את רכושיה של משפחת רחל שדדו בריוני פטליורה שביקרו לא פעם בבית בשנת 1919. האסון הכי איום אירע בסופה של אותה שנה, כשנסעו אבא ונחמנקה לאחת העיירות לרגלי איזה עסק ביש, ובדרך פגעה בהם כנופית אנשי שקורה. אבא עמד על נפשו, הוא לא היה מן הנכנעים והרוצחים הרגוהו. נחמנקה קפץ מעל העגלה וניסה להימלט, אולם כדורו של אחד הרוצחים פגע בו, והוא נפצע קשה. בדרך גס עלה בידו להגיע לאחר יומים לדילקוב, והוא מתבוסס בדמו. הרופא אנגרט, המומחה בדוקטורים הדילקוביים, עשה לו ניתוח מורכב בחוט השדרה, ותודות לזה נשאר נחמנקה חי. אולם מאז ועד יום מותו היה רתוק למשכבו. חוט שדרתו היה פגום, ולא יכול לעמוד על רגליו.

אוי ואבוי לרחל! חנור פנים שכב נחמנקה במיטתו ועיניו עמומות ונעגמות. קמטים זקופים ומרוכזים, קני צער אילם הופיעו במצחה של רחל. עכשיו היתה מתעסקת יותר ויותר בעבודת הבית. הם גאלצו לפטר את קיילה העוזרת, והסבתא, חולשת זיקנה היתה מטרידה אותה. המעמס שנפל על כתפי רחל היה הולך וגדול. פרט לעבודה הרגילה, היה עליה להתעסק עכשיו בכביסת לבנים ושטיפת הרצפות. חיי עוני וחסכון, ימי תמרורים! שניהם היו עכשיו בעלי-מום — גם נחמנקה, גם רחל.

בעינים דואגות הסתכלה הסבתא הישישה בחיים אלה. אוי לעינים שכך רואות! מעולם לא שיערה כי בסוף ימיה יבוא עליה פורענויות כאלו. הכיצד? נכדתו של ר' חיים יחיאל מיכל בוכמן, כך עלה לה בימי זקנותה?

ככה שפכה הסבתא ויטל את מרי צוקה בעזרת־הנשים שבקלויו. אז היתה עוד קהילת ישראל בדילקוב, ואנשים רחמנים עוד הילכו בתוכה, ונשים צדקניות. פרט לזה היו אי־אלה קרובים, וגם הם לא היו חולים לעשות דבר־מה. וכי יש להעלות על הדעת כי משפחה מצאצאיו של ר' חיים יחיאל מיכל תלך לאבדון?

אולם מר וחשוך הוא לחם הצדקה. מרים וחשוכים היו מעתה ימיו ויליותיו של נחמנקה. הוא שוכב על ערש דני, פניו חירות ועיניו עגומות. הוא רואה את אשתו רחל בעבודת הפרך, טועם טעמו של לחם החסד ושואל את נפשו למות. פניו הולכות הלוך והצטנם, רק עיניו עוד לזהטות בחוריהן. "מה לד, נחמנקה?" שואלת רחל בדאגה. "אוי, רחלה!" אומר האיש, "עלינו להת־עסק באיוז אומנות שהיא. מוטב נחיה מיגיע כפינו, ולא נצטרך לבריות."

היא מטילה את כף־ידה בידו, מסתכלת בשפתיו המדובבות ומבינה בדרך זו את דבריו. בארצנו הרחבה התהלך אז הנאָפּ, נמה מיהודי העיירה התעסקו שוב במסחר דל ותעשייה זעירה. הסנדלרים והחייטים שוב לא היו בעלי מלאכה, אלא קוסטארים.* אולם סדגא דארעא חד הוא. והנה נהפכה רחל החרשה לקוסטאר. מכרו את אדרת אבא האחרונה, קנו מכונת סריגה עגולה והתעסקו בגרפים. ברוב יגיעה עלה גם בידו של נחמנקה להסתגל לעבודת הסריגה. אָמנם שדרתו היתה פגומה, ועד עכשיו היה יושב־שוכב כל היום בכורסתו־מיטתו וקורא בספרים. אולם, ידיו היו בריאות, הן היו צמאות לעבודה, ובעזרתו של אפרים־מנדל הנגר עלה בידו של נחמנקה לעשות שולחן־עבודה מורכב שהיה נוח לסריגה במצב גופו המשונה. בדילקוב נתארגן קואופרטיב של נכים, ושני הנגועים — נחמנקה ורחל החירשה — נמנו גם הם עם חברי קואופרטיב זה. הם היו

* בעלי מלאכה עצמאיים.

מקבלים חוטי כותנה וצמר וסורגים גרביים, פוזמקאות וכיפות - ראש עגולות.

מעט-מעט נסתדרו החיים באותו בית הסמוך לקלויו. הידים היו מלאות עבודה. כל היום היתה מזומזמת מכונת-הסריגה. נחמנקה ורחל היו עובדים חליפות, מסובבים את ידית המכונה ועוקבים אחר הננים המתקפצים. בעניני הסריגה היה נחמנקה העובד הראשי. לעומת זה נפל על רחל עול הבית. בשנת 1928 עבר לגור בביתם עובד אחראי של הועד הפועל הדילקובי, וארבעה מששת החדרים עברו לרשותו. עכשיו גרה משפחתה של רחל החירשה בשני חדרים. שטח זה נראה לה בראשונה כמצומצם, אך חישה-מהר נתרגלה גם לזה, והחיים שטפו במס-לולם - חיי עמל וסריגה, חיים של חטיבת עצים ושאיבת מים.

[ה]

בוקר של תחילת חשנן. רחל פוקחת עיניה, ומיד מציצה מבעד לשמשות החלון פקעת סתוית של קדרות, צינה ולחלוחית. רחל נזכרת בעבודות שעליה לבצען היום. ביקוע עצים והבערת התנור, קילוף בולבוסיים ובישולם לארוחת-הבוקר, הרתחת הקומקום, ניקוי החדרים, סיוע לנחמנקה בעבודת הסריגה, קניית מצרכים לארוחת-הצהרים...

זה היה בוקר רגיל ואלו היו תכניות יום-יום. בתוך עבודת-בית גדושה זו לא נשאר ולא כלום מאותן ההזיות שמלפני עשרים שנה, כשהיתה יושבת בכורסתה אצל החלון ומתעמקת בגורלה של קונסואלה, הזמרת הנפלאה, נערת התנחומים. אותן ההזיות חלפו-עברו, אפור ומלא עבודה היה עכשיו העולם מסביב לאשה החירשה.

בבוקר אפור כזה נמצאה הסבתא ויטל מתה. בעצם היה מותה טבעי. עד כמה על אשה זקנה לשאת בעול החיים, ריבון-העולמים? עד יומה האחרון לא שכחה הסבתא ויטל, נכדתה של מי היא. ר' חיים יחיאל מיכל בוכמן לא היה מנחותי דרגא. ברשותם של החיים החדשים להיהפך על ראשם ועל כרעיהם, אולם מגילת-היוחסין בעינה עומדת, ואיש לא יכחש כי היה

היה בדילקוב במחציתה השניה של המאה הקודמת רבי חיים יחיאל מיכל בוכמן, בר-אורין ובר-אבהן, עשיר מופלג ופרנס העיר, שזכרו הטוב נשתמר עוד כיום בין הזקנים. הסבתא ויטל היתה חוטר מגזע בוכמן. ואם בסוף שנותיה גהפכה הקערה על פיה והחיים הישנים ירדו לטמיון — רוחה התקיף של הסבתא לא נכנע עד הסוף.

הסבתא ויטל זכתה לקבורה רבת-עם. כל אנשי דילקוב השתתפו בלניה, כזקן כסף. הלך לעולמו גוש של חיי קדם, ואתו הלכו ללא שוב גם אותם החיים עצמם.

דור הולך ודור בא. תמוהים תהליכי החיים! רחל היתה כבת ארבעים, כשהרגישה שהיא הרה. חוכא וטלולא, בנאמנות! לפני שנים רבות היו ימים שהיתה נוקטת אמצעים לחיסול עקרותה. פעמים מספר נסעה לקיוב, לפרופסורים מהוללים, ופעם אחת היתה גם אצל הצדיק בצ'רנוביל. אולם התרופות והסגולות לא פעלו אף במשהו, היא היתה עצורת רחם. ואילו עכשיו, בקרוב עונת הכמישה, בהינתר האשה החירשה ובעלה הנגוע ללא עזר וסעד — דווקא עכשיו שיחק לה מזלה, והיא נתעברה. אוי ואבוי למזל שכזה! באביב של 1931 ילדה רחל את בתה ויטל.

או הראו לה החיים את נחת זרועם. נוסף לכל אותן עבודות-הבית היה על רחל לטפל בתינוק — לחתלו, להיניקו, להשגיח על גקיונו ובריאותו. ויטלה היתה ילדה שחרחרת ועגולת לחיים — כמוה כרחל באבה. אולם בעיניה היה שמץ-מה מלהטן של עיני נחמנקה. ככה היתה שוכבת בעריסתה — תנחומים לרחל, תנחומים לבחמנקה. היא פוערת את פיה המקומט והמ-גוחך, הנוטה לבכי ולצחוק, ופוקחת עיניה הלוהטות. הוי, ויטלה, תינוקת ברוכה, ילדת-זקונים! עכשיו לא הספיק לה לרחל זמנה להתעסק בעבודת הסריגה, ונחמנקה היה המפרנס היחיד. מה יש לתבוע מנגוע אלוהים? בבית השתרר המחסור, אך לבחל של רחל החירשה היה מלא על כל גדותיו. היא עבדה בשני החדרים כל היום ורוב הלילה ולא גרעה עין מעריסתה של ויטלה. בימים אלה יש שהיה נשמע שוב בחדרים אותו הזמר הישן-נושן.

אוי, בכסף אל נא תתימר! הכסף ירד לטמיון,
ותרגיש טעם מר של היות אביון.

מלים אלו היו שדופות תוכן, אולם הניגון היה עצוב ומוחץ
את הלב. דמעות מופיעות בעיניו של נחמנקה. הוא שוכב
בכורסתו החכימה, נכה עלוב זה, הוא מסובב פניו אל הקיר,
לבל תראהו רחל בקלקלתו.

והחיים מתגלגלים בלאט, זועפים מחד ומלאים נפש ונחת
מאידיך. באו ימים וויטלה התחילה מזדקפת ועומדת בעריסתה,
שחרחרת ועליזה – עליזה עד אפס־מקום. כשהיתה רחל יוצאת
מן הבית לרגל עבודתה, היתה העריסה מועברת בסמוך לכור־
סתו של נחמנקה. שניהם, האב והבת, היו מרוצים משעות אלו.
עתים היה נחמנקה מפסיק עבודתו ומזמר לבתו את הזמר הרוסי
"ניקולאי, בוא געשן!" זמר מרקיד זה היה גורם קורת־רוח
יתירה לויטלה. היא היתה מתקפצת בעריסתה, וכף־ידה הקמוצה
מנופפת אותה שעה לארבע רוחות העולם. ויטלה היתה רקדנית
מעולה – הצחוק והדמעות, חי האלוהים!

לא קל היה לשני האנשים הנגועים, לרחל ולנחמנקה, לגדל
ולחנך את הילדה הזאת המבוקשת. זמן מועט היתה זוחלת
בחדרים, ובוקר אחד עמדה על רגליה וצעדה צעדים מספר ללא
תומך. חיש־מהר נהפכה ויטלה מזחלנית להלכנית. אחר באה
עליה מכשלת המשמשנות השיימה בפה, ואסור היה לגרוע ממנה
עין.

אחר גמלאו לויטלה שלוש שנים, והיא נמסרה לגן־ילדים.

[1]

והשנים היו מוסיפות להשתרך על כדור־ארצנו, ומהלכן החרישי
לא פסח גם על ק"ק דילקוב. היו האנשים מודקנים והולכים.
שערו של נחמנקה הפך לבן. השיבה פתחה בצדעים וסיימה
בקדקוד. והנה חקק הזמן אותותיו גם בפניה של רחל החירשה,
במצחה ובנוית פיה נחרצו רשתות קמטים. עול הבית לא הוקל
אף במקצת. כמאז היה על אשה נכה ומזקינה זו לעשות את
כל עבודות־הבית. וכי כוח ברזל כוחה? אָמנם ויטלה כבר

גדלה, והריהי כבת שמונה. עוד זמן־מה, והבת אולי תהיה לה לעזר.

כן, בשנה זו מלאו לה לויטלה שמונה שנים, ובאחד בספטמבר הלכה זו הפעם הראשונה לבית־הספר. לא בכל יום מתרחשים חגים כאלה. הילדה היתה מצוידת בכל המכשירים. בילקוט השחור היו צפונים ספריי־לימוד, מחברות, קלמר. באהבה רבה טיפלו בכל אלה ידי האם והבת.

אותו אחד בספטמבר יצאה רחל ללנות את בתה לבית־הספר. ויטלה רחוצה ומסורקת, סרט־משי מלבין בשערותיה השחר־חרות. שעת בוקר. האויר חמים וריחני, התמה מטיילת ברקיע, בחצרות ובגינות רועש הירק, עדיין לא ניכרים עקבות הסתיו. בפרצופה של ויטלה חשיבות ורצינות. בה־במידה שהאם ובתה מתקרבות לבית־הספר, מתרבה מספר התלמידים והתלמידות הצועדים ברחוב. בשערותיהן של הילדות מבצבצים סרטים רבגוניים, בידי אחדות מהן זרי פרחים. הגה גם המבוא לבית־הספר. בפרוודור עומדת המולה נעימה ורשרשנית של אוסף ילדים פעיל, נשמע הדיבור האוקראיני והרוסי. אולם רחל אינה שומעת את ההמולה, אין היא מבחינה גם בצלצול הפעמון. והנה ויטלה עומדת להיכנס לכיתה. היא צועדת בפרוודור הנקי והמצובע מחדש, עם ילקוטה, נוכח תקופת החיים החדשה – בית־הספר. תקופה זו בת עשר שנים היא. לאחר מכן בטח תסע ויטלה לקיוב, לבית־ספר גבתה.

כנוף שאנן ומובטח עומד הפרוודור הבהיר מול עיני רחל החירשה. בבית שכב נחמנקה במיטתו־כורסתו וסובב את ידית הגלגל של מכונת־הסריגה. עכשיו הוא איש בן קרוב לחמישים, בעל עינים לאות ועגומות. אליבא דאמת, עברו, עברו החיים. מה צפוי להם בעתיד?

המוות היה צפוי להם בעתיד. בשנת 1941 פרצה המלחמה הקטלנית. לא עברו שבועות מועטים, וברעם ואש נכנסו לדילקוב הגרמנים. רבים מתושבי העיירה נמלטו על נפשם לפנים הארץ – מי בעגלה ומי ברגל. אולם כיצד יזוז ממקומו נחמנקה, והוא רתוק לכורסתו? איך תצא לדרך רחוקה וקשה רחל החירשה?

ביום קודר אחד, באמצע אוקטובר של אותה שנה, באו הרצחנים לבית הסמוך לקלויו. הם הרגו את נחמנקה הרתוק למשכבו וסחבו את רחל החירשה ובתה למקום הרצח ההמוני. משונה היה סופה של עדת ישראל בדילקוב. הרוצחים כינסו את העדה בכיכר ההריגה ושיסו בה כלבים גרויים. בחימה שפוכה השתערו הכלבים על האנשים והילדים המפולצים. הבגדים נקרעו יחד עם הבשר, הדם שתת, צעקות האימה עפו לשמים.

בין קרבנות־שעשועים אלה היו גם רחל החירשה ובתה ויטלה. כעבור זמן־מה החריבו הגרמנים את כל בתי היהודים בדילקוב והפכו לעיי מפולת. גם הבית הסמוך לקלויו והקלויו גופא נהרסו ונעלמו מן העולם.

ואני המחבר ידעתי בימי שחר ילדוטי את דילקוב העיר וחייה. הכרתי את ימיה ולילותיה, את הילדים העברים בתוכה, את הקלויו ומתפלליו ואת הדודה החירשה, את רחל. בימי שחר ילדוטי הייתי בן הארץ הברוכה הזאת. הרופא אנגרט היה מרפאני. לא פעם ולא שתים שמעתי ביערות פאשוטובקה את קמי כנורו של יידל הכלי־זמר.

וזכר אני, כמבעד לערפל אני זוכר את ליל חתונתה של רחל החירשה, את פני הכלה הנאות והשחרחרות ואת נחמנקה להוט העינים, החתן הצנום והמתבייש.

גסיסות

על מה את נשענת בצר לך ?
מה את אומרת בהגיע זמן
ואת הולכת בגיא צלמוות ?
ס. יזהר

משהגיעה מרים לגיל ט"ו—ט"ז, מִד קפץ עליה רוגזו של מנונל זה, של היצר הרע. התחיל הלב פועם, העינים מתנצנצות, הפה לוחט ומזהיר בשני טורי שיניו הנאות והעזות. התחילו ממטירים עליה מבטים חצופים הגברים והבחורים. הללו מסתכלים ונהנים. מה נאה גיר זה! והיא מהלכת קוממיות תחת סבל הרהורים חוטאים, מהלכת ומתנוססת.

והנערה משכימה מדי בוקר ויוצאת לבית-הספר. מורות ומורים מאלפים שם חכמת הספרות והמתימטיקה. הנפשות המתות של גוגול משמשות בצוותא עם כללי הטאנאנסים והסי-נוסים, וכל זה כה משעמם. ריבונן-של-עולם! החיים אומרים אחרת, להם אין ענין בנפשות מתות. ולאט-לאט נפתח לה למרים שמץ מהנעשה מאחורי הפרגוד. היא סוקרת את העולם הסובב אותה וזוקפת עינים תמהות. בעולם הסובב אותה מהלך ששון החיים, נעורים מולכים שם, ריח פרחים מטוללים וזיו השמש בתכלת. אולם מאחורי הפרגוד מרטטות בין הנערים והנערות תאיבות גרועות ומושכות.

אמה של מרים מתה עליה בילדותה, ואביה גר עם אמה-חורגתה בעיר אחרת. מרים נשארה פה עם הסבתא נחמה, ואבא היה שולח להם מדי חודש מנת כסף.

הסבתא נחמה—חולת סרטן. שדה האחד נותח וניטל הימנה זה כבר. עכשיו צצה לה שוב תפיחה ממארת, זו הלכה וגדלה מחודש לחודש. חרישיים—מה חרישיים וכושלים היו צעדיה של הסבתא בחדר! נוגה החמה, שאון הרחוב, כל אותם החיים החודרים מבחוץ היו מטרידים את הסבתא, והיא היתה סותמת את החלונות ואוטמת אֶזוניה. לפני כחודש ימים עוד היתה קמה

תוך גניחה ממשכבה ומעמידה את הקומקום לשם בישול תה בשביל מרים טרם צאתה לבית-הספר. עכשיו בא יום, ואין בכוחה של סבתא נחמה לקום ממיטתה, ומרים היא המטפלת בקומקום ובעבודת-הבית.

אכן שונים מן הקצה אל הקצה היו חייהן של הסבתא ונכדתה. כשלושים תלמידות ותלמידים היו בכיתתה של מרים, והיו שם נערות זריזות שהתחילו להימשך אחרי הבחורים. בחורים אלה לא היו מתלמידי כיתתן—מי שם לב לפרחחים? בעולם הרחב התהלכו גברים ראויים לשמם, אשר על-אודותם כתוב ברומנים. והנה יצאה התלמידה לינה לתרבות רעה, היא נהתה אחר שרירות-לבה והרשתה למאהבה לעשות את אשר לא ייעשה. הדבר נודע בכיתה, וחברותיה של לינה התחילו להתנחם אליה בהערצה. היא היתה הראשונה שהרהיבה לעבור את הגבול המסוכן והרוטט. מרים מפירה יפה בתוצאות הכרוכות במשחקים אלה. לא, דעתה עדיין שפויה. לעולם לא תרשה לעצמה לעבור את הגבול.

אולם אותו מנוול מתחפש ובא אליה בשלל צבעים. היא כובשת יצרה ומחמיצה את ההודמנויות—עדיין לא בא יומה. בינתיים עברה עוד שנה ושוב בא האביב. נתערטלו הזרועות והכתפים, הגברים והבחורים תולים שוב עיניהם בנערה נאה זו. לא מגוס ולא מפלט מהם! לבה של מרים אינו פנוי עכשיו לדברי הבאי. הסבתא חולה, חולה אנושה. היא גוססת במיטתה, ומרים עומדת למראשותיה ומסתכלת רגע קט בראש הצרור והמצורר. רשת של אורות וצללים נמשכת מן החלון אל השמיכה הלבנה. הרשת רבוצה ורוטטת בדממה. הסבתא פוקחת עיניה ומסתכלת ללא הגה בנכדתה הזקופה. תחת מבט רואה-פול זה מרים מתכרכמת ומתכווצת, זיו החיים והאושר הולך הלוך ועמום, הלוך והצטמק. הגה כבו גם עיניה המתנוססות-הברוכות המנצנצות תחת צללי עפעפיה, נחבאו שני טורי שיניה תחת שפתיה העצומות. מרים מתקנת קצות מטפתה ומכסה גבשושיות שדיה, חלקת צוארה. כל נעוריה נצטמצמו תחת מבטה התהומי של הסבתא נחמה.

פתאום הופיעו דמעות בעיני האשה ההולכת למות. "סבתא,

תשתי מעט חלב? שואלת הנערה בקול לחש. מענה לא בא. אחת לאחת נחרזות הדמעות של האשה הזקנה, העוזבת את העולם הלבן. על בהונות רגליה יוצאת מרים את החדר. עברה עוד שנה, מרים סיימה את בית-הספר העל-יסודי, והיא אז כבת י"ח. הסבתא מתה, מרים נשארה לבדה. ברחוב פושקין עומד בית בן חמש קומות. בקומה השלישית נמצא חדרה של מרים. חרש התהלכו החיים באותו חדר. הסבתא מתה, נעלמה העין הצופיה. כמימים-ימימה שולח לה אביה סכום כסף. מרים נתקבלה לאחת הפקולטות אשר באוניברסיטה והמשיכה בלימודיה. שם אירעה לה התקלה הראשונה. אולג, סטודנט שכעבור שנים שכחה את שם משפחתו, נטפל אליה עד אפס-מקום. הצחוק והשבר, חי אלוהים! אולג – בחור לא צעיר בעל גבחת זעירה, פנים נאות ושפתים חושניות. קולו נעים ולוטף, קול הגבר בעל-הנסיון! הילכו שמועות כי נערה אחת התאבדה בגללו, וזה הוסיף לו נופך של הוד וסודיות. אולג היה גבר מומחה, הוא ידע את התורה הזאת, ומרים מצאה חן בעיניו. סוף-סוף נכנעה הנערה לגורלה, ובאחד הערבים הפקירה את עצמה לאולג. בדם ואש הפקירה את עצמה לבחור זה, בעל ראשית הגבחת והשפתים החושניות. כל ההתחלות קשות, ולאחר ערב ראשון זה עברו עליהם לילות רבים, לילות מתוקים ומטורפים. הדמים הקודחים, כלות הנפש! במלוא אונם, עד אפיסת-הכוחות היו נמשכים זה לזה, אולם באו ימים ואולג התחיל להשתמט – נערה אחרת לקחה את לבו. חיש-מהר עברה על מרים עונת האכזבה והדמעות. לא, כשהלך אולג מאתה לא התאבדה, את האינלית הזאת לא תעשה לעולם. מה גדולים ועמוקים, מה נפלאים החיים! כשש או שבע שנים בילתה מרים באוניברסיטה, ובמשך זמן זה היו לה לא פחות מארבעה מפרים טובים שאצלה להם מחסדה. ילדים לא היו לה, היא נקטה אמצעי זהירות.

כשנישאה לאיש היתה כבת עשרים ושמונה. בעלה היה מהנדס מומחה, והוא אהבה. הוא היה יהודי, בן עמה, אולם לזה לא היה בעיניה ערך רב. אז החליטה לעזוב את כל אותם התע-לולים ולמלא בכנות תפקיד של אם ואשה ועקרת-בית. במשך

שש שנים עמדה בנסיון, ונולדה לה בת. הבת היתה שחרחורת, בעלת גבות-קשתות מעוקלות ועינים מתנוססות. את אחד הקיצים בילתה, היא ובתה, באנאפה, על חוף הים השחור. הילדה היתה אז כבת ארבע, זה היה גיל ברוך ומבורך. באנאפה נודמן לה גבר שהיה דומה לתטאת בעוריה, לאולג. אותה הגבחת המסתמנת, אותן השפתים האדומות והתאוותניות, אותו הקול האינטימי של הגבר בעל-הנסיון. לאחר עונת התנגדות קצרה ומעייפת כבש אולג השני את מרים – את האם ועקרת-הבית. אָמגם במאמצים לא קטנים עלתה לו האשה, היא התמרמרה והקשתה את ערפּה. אולם אין האדם אלא בשר-ודם הכמהים למנת התפרקות, ואולג השני היה כה רך ומושך ומזמר רומנסיים כה נוגים באפלולית הלילה, ורצי הכסף סללו להם גתיב כה רוטט בין הגלים המתלחשים, ורוח קלילה הנה זה באה ממסעו-תיה, וזמר נשים רחוק, וקרקורי צפרדעים, וריח פרחים נרדמים...

תפאורה זו לא אָצלה על מרים את רוח ההתנגדות התקיפה, היא נכנעה כדרך שעלה לה בחייה לא אחת ולא שתיים. אפס הפעם לא היתה נערה תמימה, הפעם חלקו לה השדים האפלים קורטוב יכולת בחיי החתחתים. כל ההתחלות קשות, ואחר באו הלילות המטורפים, ומרים הראתה לאולג השני את נחת זרועה. ברוכים החיים! ברוכות התאיבות הגדולות, התלהטויות היצרים!

והימים היו עוברים, והשנים גם הן היו חולפות-עוברות בזו אחר זו, ויחד אתן היו עוברים זרת-זרת ושעל-שעל גם החיים האלה, אשר ניתנו לנו פעם במתנה מאת האב הרחמן. בעלה היה טרוד בעבודתו, ומרים היתה צופיה הליכות הבית. אולם היא לא היתה אשה נאמנה לבעלה, כל ימיה היתה לה אותה חולשה. הבת נינה כבר גדלה, עוד מעט והבחורים יתחילו מחזרים אחריה, ומרים עדיין עומדת בסורה. בימים ההם התחילו מטרידים אותה מחושי קיבה קלים, והרופאים גזרו עליה לנסוע לחמי קווקאז, לייסנטוקי. שנים אחדות בילתה שם בקיץ ושתתה את מימי המעינות השבעה-עשר והרביעי. מים מינרליים אלה פעלו לטובה על קיבתה. בייסנטוקי בשדרות הפארק המצוח-

צחות היתה האשה הבשלה והנאה הזאת מעוררת תשומת-לב. למרות היותה בת ארבעים וכמה, מרובים היו הגברים הנגררים אחריה. אולם מרים לא היתה טירונית בשיחה ושיגה עם הגברים. ראשה הגאה היה מורם בבוז כלפי אותם השוטים, הסבורים כי פה תשחק להם השעה. לא, היא היתה דוחה את כולם— פרט לאחד, אשר בו היתה בוחרת ועליו מרעיפה את אש נשיותה. על-פי רוב היה זה איש כבן שלושים וחמש בעל עינים אפורות וקול גבר רך. כל ימיה היתה לה חולשה לעינים האפורות והקשות ולקולו הלוטף של הגבר בעל-הנסיון. עיניה היו שחורות ומתנוססות.

אפס מחושי הקיבה הוסיפו להטרידה. פגע רע שכזה, המקום ירחם! באה עונה, וגם מימי ייסנטוקי לא העלו לה ארוכה. תפיחת סרטן צצה בקיבתה, ואנשי-ביתה היו מעלימים מאתה את הדבר. מחלת הסרטן היתה עוברת במשפחתה מדור לדור. הצרה והמצוקה, השוד והשבר! פניה של מרים הולכות ורוות מיום ליום. כמות הקמאגלובין ירדה עד עשרים אחוז, וכל גופה, מכף-רגלה עד תנוכי אזניה, הצהיב. אז עשו לה ניתוח, סילקו את התפיחה עם רוב קיבתה, והיא שבה לאיתנה. רק שערותיה הלבנו.

כבת חמישים היתה אז, והיא הזקינה בבת-אחת. הגיע הקץ לעסקיה החשודים עם הגברים והבחורים. עתה באה עונתה של בתה נינה. זו למדה בבית-הספר את הנפשות המתות של גוגול, ואפיו של צ'יצ'יקוב וכללי הטריגונומטריה היו ממריצים אותה לפהק עד אפס-מקום. נינה היתה נערה נאה, והבחורים התחילו שמים בה עין. במשפחה זו היו הנוי, הנהייה אחרי הבחורים ומחלת הסרטן עוברים מדור לדור. בעינים דואגות הסתכלה מרים בבתה. הרי היא כבר נתבגרה ויש חשש כי בחור כאולג יזדמן גם לה, והיא תכרע ותפול— ותקום ותחזור ותפול— כדרך בנות-חנה מאז ומעולם.

שנים אחדות לאחר הניתוח התחילה מרים שוב הולכת ורזה. המשלחת * הזאת, מעשה שטן! מתחת ללבה הרגישה לחץ

כוסס, תאבונה אבד לחלוטין, ויש אשר הקיאה את טיפות החלב האחדות שהיתה בולעת בעל-פֶּרְחָה. על ארזנית-הלילה עמדו צנצנות עם תרופות. אבל מה בצע בתרופות, ומה יתנו ומה יוסיפו הצנצנות ?

ארופה, ארופה היתה גסיסתה של מרים. היא שכבה במיטתה, פניה רזות, צרורות ומצוררות, עיניה שקועות בחוריהן וכאב איום לוחץ מתחת ללב. בוקר אביב אחד נכנסה נינה לחדר אמה הגוססת. באביב זה הוטל על נינה להצטרף זאת הפעם הראשונה לסחרחרת העתיקה. היא אהבה את איגור – את הבחור בעל השפתים החמות והעיניים האפורות והמושכות. ואתמול בלילה – אתמול בלילה, כשהתנחדו על אחד הספסלים בגן קפץ ביניהם השגעון, ורק פסע זערורי, כונב הלטאה, נשאר להם עד אותו הגבול. וכמדומה לה – כמדומה לה כי גם עברו את הגבול הלזה. אחר בכתה מר, ואיגור היה מנחמה. אכן כל ההתחלות קשות, ונינה היתה חוליה בשלשלת הארוכה של הנערות הנתרניות – הנתרניות עד נשמת אפן האחרונה. אפס היום בבוקר קמה נינה משנתה וראתה את החיים הרוננים סביבה, ואותו מאורע לא נראה לה כה קודר.

נכנסה נינה לחדר אמה הגוססת. מרים שכבה על מיטת דְּנִיָּה, ורשת של אור וצללים פירפרה על שמיכתה ללא הגה. ויהי בשכבה כה במיטתה, פגר נבלה ולא אדם, ומרים הרימה עיניה וראתה את פתה זקופת הקומה, את גבותיה המעוקלות ועיניה המתנוססות. היא פנתה גם לעבר החלון הפתוח והבחינה בשמים הכחולים והעולם הלבן המשוטט בחוץ. אז הרגישה כי כה צר לה ללכת מכל זה, לעזוב את העולם החוטא והגועש וללכת לארץ החדלון! דמעות נזלו מעיניה העצומות, דמעות חלשות ומגוחכות הבאות מאותו הנוף הצר והצורב, אשר על כל ילוד אשה לעברו בדרכו לשימון.

אולם הנערה נינה לא הבינה את מקור הדמעות. "בטנך כואבת, מאמוצ'קה?" שאלה בזהירות. לא בא כל מענה. על בהונות רגליה יוצאת נינה מן החדר. כעבור דקות מספר נשמע קולה החרישי בפצחה בזמר. מעבר לחלון הגישו האילנות את ירקם המרשרש מתן ללב ולעין.

ש ע ש נ י ג ר י

[א]

בסוף יוני 1941, ימים מספר אחרי פרוץ המלחמה, התחיל מתארגן בארצנו חיל המתנדבים. אלפים ורבבות עזבו עבודתם היומיומית ונרשמו בצבא. ביניהם היה גם מלצר, מהנדס בלשפת התכנון למכונות בנאות.

ביום בהיר שבתחילת יולי חזר מלצר מלשכתו הביתה בשעה בלתי-רגילה. הוא גר ברחוב ארבאט עם הוריו זלמן בניצונוביץ' ושפרה מלצר. שנים-עשר בנים ובנות היו לה לשפרה, וליובה בן השלושים היה הצעיר בכולם. האם, אשר כבר מלאו לה אז שבעים, אהבה את בן-זקונה. זה היה בחור גבה קומה ואפור עינים, אשר בשנים כתיקונן חיבב את הבדיחה, את ההצגות החדשות בתיאטרונים ובקולנוע, את מהלך החיים הנוחים. לא חסרו לו גם בחורות, ביניהן ליוזה אחת, עובדת בבית-מרקחת. בצעדים קלים עולה ליובה עד הדיוטה השלישית. היה לו מפתח משלו לדלת הכניסה. טבלת זכוכית נאה צמודה לדלת מבחוץ ועליה חקוק באותיות כחולות שם הדייר. בדירה זו גרו משפחת מלצר כעשרים שנה. זה להם כעשרים שנה מאז באו לכאן מעיר ענגיב, מדרום רוסיה. ליובה היה אז כבן עשר.

הוא נכנס לדירה וניגש לטפל בחפציו. אותה שעה נמצאים בחדר שני הזקנים, בנם בוריס היה חפשי אותו יום מעבודתו. "להיכן אתה ממחר ליובה?" שואלת שפרה הזקנה. פניה רחבות וזרועות קמטים טובים, העינים האפורות עוד מפיקות חיים. הזקן זלמן יושב מן הצד וכורך פפירוסה מטבק "מוסקבה"-וולגה". זה היה הטבק האהוב שלו. למרות היותו בכיר מאשתו רק בשנתיים או שלוש נראה לעומתה זקן ועובר-בטל. גם לו עינים אפורות, אולם הן עמוסות ודלוחות. גידול בשר עבה, כמו תל כחלתל-אדמדם כבול עורקים משורגים, מצא לו מקום בקצה

חטמו. זה היה אף מגושם, חוטם עכו"ם, רכשו־תורשתו. בשאר היה זלמן בנציונוביץ' זקן תשוש, קירח ושתקן, ושפרה היתה המוציאה והמביאה בבית.

ליובה עונה: "הרי את יודעת, אמא, כי נרשמתי בצבא המתנדבים. היום עלי ללכת למקום הכנס. היכן תערי?" הוא צובר את חפציו לתוך ילקוט־כתפים שחום. שפרה נושכת את שפתה התחתונה ומניעה ראש כדרך הנשים הזקנות. היא לא משדלת אותו בדברים. אותם ימים ליוו אמהות רבות את בניהן לקלחת המלחמה. בצבא האדום היו לה לשפרה עוד בניס. על התנדבותו של ליובה דובר לא פעם במשפחה, ועכשיו מה יתנו ומה יוסיפו הדיבורים?

לפני הפרידה יושבים שניות מספר. כך נוהגים אצלנו — לשבת זמן מצער טרם צאת את המקום. שפרה אומרת: "תראה, ליובה, תפה יפה בפשיסטים, אולם עליך להישאר בחיים." זאת היתה ברכת האם, והוא שמר את הדבר בלבו בשעות המצוקה. הם יושבים עוד קמעה. ליובה סוקר בפעם האחרונה את החיים האזרחיים הסובבים אותו. עוד מעט והוא עוזב אותם ונקלע לעולם אחר. בחדר המרונה לא חלו שינויים. כמאז מוטל על הארוגית הנמוכה האלבום המשפחתי, בעל הכריכה ההדורה. בו כבושים פרצופים מדורות עברו, צילומי אנשים קדמונים בעלי צוארונים גבוהים ומשונים ועניבות־פרפרים. תצלומי חתנים וכלות שותקים באלבום. או שם, על אחד הדפים, נעוצה תמונתו של אחד ישיש, בעל זקן ופיאות, בעל ירמולקה ופנים מבהיקות. בשכנותו מצאה לה מקום סבתא אחת עטופת ראש וגלוית צנאר מקומט. דורות־דורות צבורים באלבום המשפחתי. הם שותקים שתיקתם העצובה, וכמו מרעיפים על ליובה מלצר, הגין והנכד, את הברכה הישנה־נושנה. גם אל הקירות דבוקים צילומים אהדים, ברובם של ההורים והבנים. היתה ביניהם תמונה צבעונית. משקרים סואנים נרצצים אל החוף, נשיאים ורוח וסערה, קדרות וכבודות בשמים, בים, בחלל. והנה מבצבצת בין מעקלי המשברים וקצפם בבואת אדם חותר אל החוף, מבט עינו כבד, פניו מכורכמות, שערותיו מדובללות, עוית הגלים אוחת

אותו בציצית ראשו, הותם-המוות מתגלגל במחיצתו – אולם עדיין הוא חי, עוד ידו, יד הנלחם על נפשו, נטויה. יד זו מביעה את סמל כל החי והנושם. "נו, אמא, הגיעה השעה!" ליובה קם ממקומו. באותו רגע קמים כל היושבים. זלמן בנציונוביץ' מועך את זנב הפפירוסה "מוסקבה-וולגה" ומדעיכה. אצבעותיו צהובות-חומות, מכוסות אפר. זלמן בנציונוביץ' היה מן המעש-נים הנתיקים. משהו נשבר בלבה של האם שפרה, דמעות ורחמים הציפו אותה. "אוי, בני!" נשמע קולה בהיפרדה מבן-זקוניה. "לא כלום, לא כלום!" אומר זלמן בנציונוביץ'. גם הוא מגשק פניו של ליובה. "תלך בשלום ותבוא בשלום."

ברכות ואיחולים טובים. גם רוזה, אשה כבת ארבעים, בעלת-בשר, וורודת פנים חשוכת בנים, גם רוזה בכתה. "שתכתוב!" אומר האח בוריס, "אל תקמץ במכתבים!" דורות האנשים באלבום המשפחתי אף הם מביעים משהו לנפש, מביעים ומדובבים בלאט. מלצר צועד ברחוב ארבאט, ילקוטו השחום על כתפו. פניו מועדות לבית-הספר, מקום התכנסות המתנדבים של אזורו. בדרך הוא נכנס לבית-מרקחת. ליזה עומדת על דוכן-הראנה המצופה זכוכית והיא לבושה חלוק לבן ומצוחצח. תחת מכסה הזכוכית הוצגו תרופות שגרתיות, מיני סבון ריחני, בקבוקי מי-קולון ובושם, תיבות של אבקת-שיניים. "א, ליובה!" מקבלת ליזה את פניו בחיוך מימי השלום. בחורה זו רגילה לבדיחותיו ומעשי תעלוליו של מלצר. בבית-המרקחת לא היו קונים. אפס הפעם אין ליובה פנוי לבדיחות וחיוכים. עיניו רציניות מאוד. "בקשה לי אליך, ליזה!" היא שומעת את בקשתו המשוגה ובת-הצחוק נמחית מעיניה. שפתיה מחוירות, היא מפקפקת. "רעל? רעל מהיר פעולה? לזה דרוש מתפון עם חותם עגול." היא מביטה בעיניו האפורות מלמטה למעלה. מלצר גבר גבה קומה בעל בלורית צהבהבת ומקורזלת, גבו כפוף אך במידה זעומה. "תני בלי מתכון, ליזה. מי יודע אם עוד נתראה."

הוא מקבל את המבוקש ונפרד מאתה בנשיקה חברית. ברחובות מוסיפים להתערסל הנוגה והאבק. ארוך הגשר הנטוי על-פני הנהר. בנהר משתקפים המגדלים והשמש. הבתים

עומדים זועפים. האור והחום והירק נערמים מלוא חפְּנֵים, אך איזה לחץ ניתק ומכביד על הנשימה. מלצר צועד בדרכו המוטלת עליו ללא הפסק. כמו־כן צעדו עוד אלפים ורבבות. זה היה חיל המתנדבים.

[ב]

בספטמבר כותר הגדוד במלכודת לא רחוק מסמולֶנסק. שלוש דיביזיות — של טנקים־נמרים חדרו עמוק לתוך החזית, ורבים מצבאותינו מצאו עצמם בבידוד. בין הנלכדים היה גם החייל מלצר.

יום סתיו קודר, יום סגריר. זעקות קטל עפות מאפְּסֵים. מאות פצצות ומוקשים מומטרים על הגדוד המכותר. רעם התותחים בא מקרוב ומרחוק, מתגלגל מקצה השמים אל קציהם. פנים חיורות, עיני־זכוכית, גופות הרוגים. דגל לבן קורע את האופק. הגדוד פורק את נשקו ועומד למפקד. סמוך לחוף בודקים הגרמנים את התעודות ודנים את האנשים לחיים או למוות. קצר ומכריע רגע הדיון, את היהודים מבדילים לחד — גזר־דינם נחרץ. גם מלצר נמשך למקום המפקד, היתה זאת כעין פסיכוזה המונית. "היִזְהר, ידיד, שם הורגים את היהודים והקומיסרים!" שומע מלצר את קולו של קורוליוב חברו, אשר יחד בילו את השבועות האחרונים. זה איש כבן ארבעים, חבר טוב, בעל חיוך חיוך ונפלא, "היִזְהר, אחא!" אמר קורוליוב, וישט ממנו ויעבור. הוא לא התעכב בדברו. הפול התנועע והתנוודד, נשמעו פקודות, צעקות ויריות. "הצדק אתו, את האיש החביב, יש להיִזְהר. אסור להתנהג בחפזון." סוף־סוף הוא מתחמק מכפות הפסיכוזה ונבדל מן הגוש המתנוודד. נחל זעיר, אמת מים שוטפת בלאט, חותך את שטח המלכודת. על חופי הנחל צומחים בשפע שיחים שעדיין לא נתערטלו כליל. טרם נכנס הסתיו לתקפו וירק השיחים לא כולו ירד לטמיון, עלנה סוככת עוד נשארה לפליטה. בזהירות זריזה מתעמק מלצר בין השיחים. הוא כופף ראשו ומצטמצם בכל כוחותיו. "אל ברעש," הוא הושב, "בשם אלוהים. החפזון יביא אסון." הוא זוחל עמוק לתוך

מעבה השיחים וקופא על מקומו. כולו מכוסה זיעה, לבו הולם, עצביו מרוטים. כמדומה לו, איש לא ראה בהיקלטו מאותה הסחרחורת. פה ישכב עד יעבור זעם, עליו לעיין בדבר. טלאי של שמים קודרים פתוח אליו ממקום מחבואו. עלים כמושים, עלים צהובים וכמושים פזורים בין העשבים. הוא תולש קומץ עשבים עלובים ותוחבו לתוך פיו. ריח חיים מגיע אליו בכל יפעתם ועוזם. זה ריח האדמה השותקת, אם כל חי. תשוקת חיים עצומה תוקפת ומסחררת אותו. אגרופיו נקמצים, גידים עבים נבלטים במצחו "אל ברעש", מדובבות שפתיו, "בשם אלוהים!"

בעיית החיים עומדת לפניו. עליו לעיין בדבר מתוך דיעה צלולה. טעות קטנה יכולה להביא את הכליון.

שם עומד ומחכה לו, בצורת אותו הגרמני המזויין, מלאך-המוות. עליו, על מלצר, להימסר לו, אז יבוא הרגע המכריע. מלאך-המוות יסתכל בו ושאלהו: "יהודי?" – "כן!" יענה, "יהודי!" אחר יבוא הקץ. חתיכת השמים הזעומה תיעלם לכל הרוחות, ריח האם-האדמה לא יבקיע אליו. ליובה מלצר ייקפץ פגר מסריח.

לא, הוא לא ימצא את המענה הנכון על השאלה ההיא המכריעה. "יהודי?" ישאלוהו. "לא!" עליו לענות בכל תוקף, "לא יהודי!" – "תן תעודתך!" – "הנה התעודה!" תעודתו, פרצופו צורתו, תוכו – פנימיותו – כל זה צריך להוכיח את גזעו הלא-יהודי. זאת בעיית החיים והמוות. עליו להתעטף במסגה ארץ, להינפך לגוי.

מאחורי מלצר היהודי עמדו דורות רבים של מומתים, נחנקים, נשרפים, מוצאים להורג ולעינויים. תלֵי-תלים של צרות ויסורים, צָבָר ענקי של גזירות, פגעים ומצוקות התרוממו מאחורי גוו. זה היה נסיון ארוך ואיום של מאות ואלפי שנים, מסורת-מוות רחוקה, אשר פילסה נתיבה מימי קדם. שביל זה העקוב מדם הגיע עד האיש אריה בן זלמן בן בנציון מלצר, בן העם העתיק-יומין, אשר לא-אחת עברוהו המים הזדוניים וקלוהו שבעת מדורי גיהנום. הם עברוהו וקלוהו, את העם המשונה הזה, והוא נשאר בחיים. נראה כי עוד לא הגיע

הזמן לזרוק אותו לתיבת האשפה – דבר תמוה! ברגע המכריע ידע העם הזה לגייס את כוחותיו, למצוא את המוצא היחיד. אכן ברגסיון הוא בנדון זה, מומחה במקצוע הכליון: עליו, על מלצר, להשתמש בנסיון איום זה.

אם כן, המסנה מאפשר את המפלט היחיד. "בכל אופן, עליך להישאר בחיים," אמרה אמו, זה היה צו גבוה, צו האם והאומה. אותו בקבוקון הרעל, שנתנה לו אז ליוה, שמור אתו בצלחתו, אולם עדיין לא הגיעה השעה להשתמש בו. מפעל אחרון זה הוא יכול לבצע בכל רגע שהוא. מוטב ינסה לגייס כוחותיו למען החיים.

הוא, ליובה מלצר, מכיר יפה את מצבו. לעומת זה אין מלאך־המוות חושד לעת־עתה במציאותו. זה יתרון פורתא. יש לו פנאי לעבד את תכנית המסנה ולנסות להגשימה.

הוא מוציא מילקוטו צנים שחור ומתחיל לכרסמו. בטח הגיעה השעה השלישית, ומאז הבוקר לא בא אוכל אל פיו. שפע של רוק מתפרץ מתחת לשונו, מרטיב ומרכך את הצנים הטעים. עוד נשארו לו בילקוטו שלושה פכסמים וחצי. עכשיו אסור לו לקמץ באכילה – רבה העבודה העומדת לפניו. הוא יאכל עוד שני פכסמים. בלילה יפשפש בתרמילי ההרוגים, אולי ימצא משהו ראוי ללעיסה.

עיניו נתעצמו, הוא גרדם לשעה קלה. כעבור זמן־מה הוא מתרעד מתוך שינה ופוקח עיניו. הוא רואה שוב את טלאי השמים הזעום, שומע את רשרוש הרוח בין בדי השיחים, שקשוק מימי הנחל, רעם התותחים במרחקים. קצרה ומעודדת היתה שנתו.

הוא – מהגדס למכונות בנאות. במכונה אחת הכניס שיפורים וקיבל בעד עבודה מוצלחת זו פרס של שני אלפים רובל. עכשיו עליו לעבד את תכנית המסנה, להכניס בדמותו החיצונית והפנימית את השיפורים הדרושים, לעקור את הסימנים הארו־רים, סימני היהדות והמוות. אם יצליח בתכנונו זה, יקבל גם הפעם פרס – את חייו עלי אדמות.

עקרונות התכנית היסודיים צריכים להקיף הן את הרושם הכללי, הן את הפרטים הכי זעוריים. הפרטים מהווים את

הכלל, אולם אין כלל סכום פשוט של פרטים. גוף האדם יכול להיפרד לאברים, אולם צירוף האברים הנבדלים אינו מתחבר לגוף חי ופועל. פרט לאברים וחיבורם דרושה רוח אשר תחיה את העצמות המתות. על-פי הדיאלקטיקה אנו רואים אחדות הפרט והכלל: כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו יצא, אלא ללמד על הכלל כולו יצא.

היוצא מזה – עליו לשים עין גם בכלל, גם בפרט. זהו העקרון היסודי. כל הפרטים מצטרפים לכלל ומהווים את הכלל, ואם יצא דבר אחד מן הכלל הריהו פוגם בכלולו. עליו להביט על עצמו מן הצד, להביט בעין חדה, ללא משוא-פנים. מנקודת-השקפה זו עליו להודות כי מראה יהודי לו.

[ג]

לאט-לאט בא הערב, ערב סתיו בפינה נידחת זו אשר באיפרכית סמולנסק. שאון המלחמה והמלכודת חלף-עבר, באה דממה. גזעי לבנים צעירים מלבינים מתוך האפילה המגיחה. הם מרימים צמרותיהם הצהובים-המקריחים לשמים. באפיק הנחל שוטפת חרש אמת המים. בא הערב וכרך במתנת אפלוליותו את האימה שהתהלכה כל אותו היום בכיכר-המוות. מאי-שם קמה רוח ציגנה.

הוא ממשיך בניתוחו. חבוי בין השיחים הוא מוסיף ועובד עבודתו. הוא מסתכל בעצמו מן הצד, מהך ומאיךך, מחטט בפרטים דקיקים כקורי השממית. מקורי שממית אלה הוא טווה את המסנה.

בשלושה דברים היהודי ניכר: בחטמו, בגבו ובמבטאו. אשר לחוטם, אין הוא חושש לו כל-עיקר. האף שנפל לו חבל בנעימים הוא אבר משפחתי, בלי גבנונים ועקומות יהודיים. חוטם זה בא לו בירושה מאביו. כעין תל בשרני מתרומם בקצהו, גידול אדום-כחול משורג, אשר בשנים כתיקונן לא היה גורם לו נחת-רוח יתירה. זה אפו של איש להוט אחר הטיפה המרה, אף אשר לא רבים כמותו בישראל. עכשיו, בצוק העתים, אין לו טרוניות כלפי אבר זה. החוטם שלו חומר רצוי,

חומר ממדרגה ראשונה למסנה.

מה שאין כן גבו. ישנם גבים יהודיים תחת השמש, כפופים מבטן ומלידה, אשר כולם אומרים: העמיסונו, הטילו עלינו כהנה וכהנה. גב מגובנן כזה נפל בגורלו. שאלה-מכשלה זו שני פתרונות לה: או להבליעה בכפיפה כפולה, להתחפש לגיבן, או להרגיל עצמו לזקיפת קומה, לחזק את הגב בכיוון הבלטת החזה להגבהת הראש.

נראה לו כי בתנאים אלה המוצא השני נכון יותר. אולם עליו לדעת: גב זקוף אינו נרכש על-ידי תרגילים. גבו יישאר אצלו מקום-תורפה. בנדון זה דרושה זהירות, זהירות, זהירות. הוא עובר לבעיית המבטא וחיתוך-הדיבור. לגורם זה ערך מכריע. החיים והמוות ביד הלשון.

את הריש והשין, המשמשות לפרקים אבן-נגף לאדם מישראל, הוא מבטא כהוגן. כמדומה לו כי גם הנגינה היהודית הנעימה חסרה לו בדברו, וגם זה יתרון חסד למסנה. גמצא, כי רק ההעפלה היהודית הבאה בשלהי השאלה יכולה להיות בעוכריו. חיסול העפלה זו כמעט בלתי-אפשרי לאיש ממשפחת מלצר. מכינן שדבר מגונה זה אין לו תקנה, ותרגילים-אימונים לא יועילו, עליו לנקוט אמצעים מרחיקי לכת. גם פה שני מוצאים: או להתחפש לאילם, או לעקור מדיבורו את השאלה.

דקות אחדות הוא מטפל בבעיה זו, מביא הוכחות בעד וכנגד, עד שהוא בא לידי החלטה. אין הוא רשאי לעקור את כשרון הדיבור לגמרי, זה יכול להמיט עליו שואה בימים הכי קרובים. עליו לחסל מדיבורו את השאלה. עליו לחדול לשאול.

הוא מכיר את הקושי הכרוך בביצוע משימה זו, אולם לית ברירה. הנה יצא ממחבואו עטוף מסנה מכף-רגל ועד ראש. הוא פוגש סמוך לכפר את אחד העוברים-ושבים. "איווהי הדרך המובילה לסמולנסק?" את זאת עליו לשאול. אולם הפעם יתחייב בנפשו אם ישאל. עליו לומר בערך כך: "עלי ללכת לסמולנסק, אחא, ואיני יודע את הדרך." אין בשאלה משונה זו נוחיות מרובה, אך האלם, השתיקה המוחלטת, גרועה ממנה. הוא מוסיף ומונה את הסימנים בהם יוכר היהודי. עם כל סימן

הוא כופף אצבעו האחת: היהודי ניכר בתנועותיו, בעיניו, בצרפו, במצחו, בצחקו, בפקו, בשנתו, במערומיו, במלבושו, בכוסו, בכעסו...

הסימנים היו מרובים ממספר אצבעותיו. מסביב למלצר רבץ הלילה. עכשיו הוא רשאי לעמוד על רגליו ולחלץ עצמותיו. הוא עושה זאת. שמי עלטה ורוח צוננת מקבלים פניו. קר, לא טוב, גרוע עד אפס־מקום. איש לא יכול להקל גורלו, הוא בודד בליל סנוורים זה. רק רוח צינה נודדת סביבו, מזוממת באזניו ובצנארו, מתגנבת אל תחת מעילו, מרעידה עצמותיו. אכן, אין מגן לבן שלושים זה, האלוהים עזבו. הפקר האיש, רשות הרבים, דומן השדה.

הוא עומד על רגליו בעלטה הכבדה ומקשיב רב־קשב. פתאום נעותו פניו, זניות פיו צנחו מטה, דמעות חמות מרטיבות פניו, הוא כה נעזב, אל־אלוהים, כה גלמוד בנוף הרחוק והמעולט הזה! האומנם לא יימצאו בעולם הרחב טיפת חסד, קורטוב של מידת הרחמים?

הרוח הקרה אדישה, ללא לעג ותנחומים. "חדל, לֵב זינוב־ביץ'!" נשמעה פקודתו. הדמעות אסורות. הן מסוכנות, מזיקות מרככות את הלב והרצון. החלומות בדבר היושר והרחמים יכולים להמיט עליו חולשה, ואז אבוד יאבד. עליו להתרכז, להתגייס לסיים עבודתו, עבודת התכנית על תכסיסי המסנה. בדמעות, בזכרונות כרוכה עכשיו סכנת־מוות. עליו לשכוח את הזכרונות — את האם, את היושר, את הטוב, את השטויות החקוקות בספרים. עליו לרכו את כל חייו סביב נקודת המסנה. הוא יושב על מקומו — בין השיחים וכופף שוב את אצבעותיו בבת־אחת: היהודי ניכר בתנועותיו, בעיניו, בצרפו...

[ד]

היהודי ניכר בתנועותיו המיוחדות. בדברו מצטרף אליו לעתים גם אגודלו, מעסיק ומזדקר, חותר ומעפיל ומשתתף יפה בשיחה. כמדומה לו, שהוא, המהנדס מלצר, אינו נכשל בחולשה זו. אפס ייתכן כי בשעת דיבורו ידיו עושות איזו תנועות. עליו לחנך

את ידיו, להרגיל לשתיקה, לקפאון גמור. הוא יתעסק בזה במיוחד.

...העיניים. כשם שיש בעולם האף היהודי, כך ישנן גם העיניים. מכינן שהעיניים הן ראי הנפש, שמע מניה כי בעיני היהודי משתקפת הנפש היהודית. וכי אפשר לשים מסןה בעיניים, לכסות בצעיף את הנפש ?

עיני ליובה מלצר היו אפורות. כל אנשי מלצר היו להם עיניים אפורות. יש לזה ערך רב במצבו העכשווי. אולם עליו להכניס לעיניו הבעת עכו"ם.

שעה ארוכה הוא מטפל בזה. איזו הבעה עליו להטביע בעיניו, באיזה צעיף יכסה את הנפש ? צחוק, לגלוג, הכנעה, זעף, עצב, ריקנות ? הוא עוצם עיניו בעלטה ומתרכז עד מאוד. מתוך העלטה צפות ועולות לפני העיניים הצוחקות, הסובלות, המלגג-לגות, הנכנעות, העגומות, הריקות. העיניים נדלקות בעלטה כעל בד הקולנוע. לאחר דיון ממושך הוא בא לידי מסקנה כי ההכנעה והעצב הן מידות גרועות למסנה אנטי-יהודי. הצחוק והלגלוג אמנם הולמים יפה, אך לא קל יהיה לו להכניסם לתוך עיניו אחת ולתמיד, זה למעלה מכוחותיו. גשארן העיניים הזועפות. מתוך העלטה הן מופיעות על בד הקולנוע. מנגינה חרישית, קול בכיית כנורות רחוקים מלווה את ההופעה. לא, עליו לעקור את קול הבכי. העיניים והנפש צריכות להיות נזעמות עד היסוד, בלי דמעות מאחרי הפרגוד. הדמעות, הרחמים, הרגשנות יצעי-דוהו שאולה.

...היהודי ניכר בערפו. מועטים בישראל הערפים המגושמים והמוצקים, המאפשרים את מושב הצואר התקיף לגבר. אצל היהודי אנו מוצאים תכופות עורף קלוש וצנום, מכוסה שערות ללא כל סדר. אותן שערות – סכנה כרוכה בהן. שערות ראשו של מלצר צהבהבות – בנדון זה הפול כשורה. אולם הן מקור-זלות – יחם אופל, את הקרזולים הללו. פרט לזה, גרעין הקרחת המלצרית כבר נתן אותותיו במצחו, ואין לך דבר מעיד על הגזע כאותו המצח היהודי – הנאצל, הגבוה, המקריח... נראה כי יצטרך לגלח למשעי מדי יום או יומים את ראשו וערפו. זאת תהיה עבודת פרך – שערותיו קשות, ואם להעלות

עליהן את התער לעתים תכופות, תהיינה אצות בגידולן. אולם את זאת תובעת במפגיע תכנית המסנה.

היהודי ניכר בצחקו ובפקוקו. מלצר נזכר באחיו הבכור סלומון, הגר בעיר סברדלובסק. הוא עכשיו כבן חמישים, לפני שני האחים דומים. גם לסלומון עינים אפורות, קצה תטמו קשוט גבשושית כחולה ומשורגת, וקרחת הגונה לו. פרצופו היהודי מתגלה בפני סלומון במיוחד בשעת הצחוק או הפיהוק. אותה שעה שרירי פניו מתרחבים, קמטים יהודיים, חריצי קמטים מסודרים מופיעים סמוך לתטמו ועיניו, וכל מראהו מעיד על מוצאו היהודי המופתי.

אם גם אצלו מבצבצת בשעת הצחוק והפיהוק ארשת פנים כזאת – עליו להקריב עוד קרבן אחד על מזבח המסנה. מהיום והלאה עליו לעקור מתוך חייו את הצחוק והפיהוק. עליו להכניס קפאון לא רק בכפות ידיו, אלא גם בפניו.

גם בשעת השינה יכולה לבוא עליו השואה. שעה זו נרדם המוח, נרדמים כל המרכזים, וכל אותה עבודת המסנה יכולה לרדת לטמיון. יש גם חשש כי ידובב מתוך שנתו דיבורים חשובים.

הוא יכול להיקלע למצב מסוכן כזה גם בשעת מחלתו, לכשתעלה מידת חומו. אף במצב זה יש סכנה כי יפטפט מתוך חומו דברים שיסגירוהו ויוציאוהו להורג.

אין בידיו לאסור על עצמו את השינה, ואת המחלה לא כל-שכן. להיפך, עליו להמציא תנאים נוחים שיאפשרו לו את השינה היומיומית במידה מספיקה, אחרת ייקרסו עצביו במשך זמן קצר. עליו למצוא פינה נבדלת, שם יוכל לישון שנתו ולחלות מחלתו באין מפריע.

...היהודי ניכר במערומיו, באות בריתו של אברהם אבינו. זה מעונת אשר לא יוכל לחקון. בתנאים אלה טוב היה אלמלי היתה לו עילה לברך את השומע תפילות ותחנונים ב"שעשני אשה" ו"שעשני גוי". מעתה והלאה רשאי הוא להתרחץ רק כשהוא פרוש מן הבריות ואיש לא יראה את אות קין זה. גם את צרכיו עליו לעשות בצנעה בהיחבא לבל יראנו איש. אסור לו להתערטל, עליו להיות לבוש תמיד. גם למלבוש ערך חשוב

כמסנה. בתנאים בם הוא נמצא אולי מתאימים בגדי הצבא שלו. אסור לו לשתות לשכרה. ישמרהו השם מקחת אף טיפה. נכנס יין יצא סוד. אל לו לשכוח כי חוטר הוא מגזע מלצר הלהוטים אחר הכוס – חטמו הכחול-המשורג עד נאמן לזה. אין לך דבר המגלה את הזיוף שבאדם כאותה הטיפה המרה. עליו לשמור על הזיוף המושיע כעל בבת-עינו.

אסור לו הכעס, אין הוא רשאי לצאת מכליו. עליו לכבוש את יצרו, לטמטם רגשותיו. כל רגש אנושי עלול להביאו לעברי פי פחת. אסורים לו האהבה, השנאה, הקנאה, הכעס, הרחמים, הכאב, הצחוק, הדמעות. עליו להקשות לאבן את לבו. אם כן, מי הוא מהיום והלאה לִצַב ויגובִּיבִיץ' מלצר? חייל מפליטי השבי, איש מגילי רוסיה הפנימיים. גבה קומה, גלוח סנטרו, ראשו וערפו, מבליט חזהו באופן משונה קצת. אינו שואל, אינו צוחק, אינו מפהק. ידיו קופאות בדברו. בורה מן הטיפה המרה כמטחני קשת. אוהב את הבדידות, משתמט מחברת הבריות, במיוחד בשעת שנתו ומחלתו. לבוש תדיר חולצת חקי ומגפיים. עושה צרכיו ומתרחץ ללא עדים. אינו כועס, אינו בוכה, אינו אוהב, אינו שונא. זרים לו הרגשות. מן הפרטים הוא עובר שוב לכלל. ובכן, מהו הטיפוס הכללי, אותו עליו להציג מהיום והלאה? איש מאובן, שתקן, זעפן ונבדל מן הבריות – זהו טיפוסו הכללי.

מתוך העלטה הופיע האיש על בד הקולנוע. בעינים חודרות מביט בו מלצר, כשהוא מגויס ומרוכז עד אין ערוך. הכנורות לא בוכים הפעם, הכנורות שותקים, רק הרוח הקרה מתבחסת בעלטה. אף כוכב אחד לא נראה במרומים. עולם שחור, עולם סומא וקר עוטף את מלצר. עולם זה מלא שנאה ואימה.

אין דבר, הוא ינסה את כוחו, הוא ירגיל עצמו למשטמה, הוא יכסה במסנה לא רק את פניו, כי אם גם את נפשו. קר. הוא עומד על רגליו ומחבטן זו בזו לשם חימום. שוב אין האיש כה אומלל, יש לו איזו עבודה בחיים. עטוף מסנה הוא יוצא למערכה. אפס בקבוק הרעל, בכל-אופן, שמור אתו.

מלצר ניעור משנתו, כולו רועד מצינה וטחב. השמים מאפירים והולכים, לאט-לאט משתרבים מתוך העלטה עשבים דלים, נשורת עלים כמושים, בדי השיחים. בכל אלה מטיילת רוח בוקר צוננת והם מזדעזעים ומרטטים חרש. עוד האפלולית מכסה את העולם, אך אדי הלילה כבר זזו. עוד מעט ויגיוחו גם גועי הלבנים – הזקיפים המשותקים השומרים על שדה הקטל. בזהירות רבה, חציו וחל חציו צועד על ארבע, יוצא מלצר ממקום מחבואו. קרקור עורבים עצום מראה לו את הדרך. גופות הרוגים פזורים בכיכר. העורבים עטו על הפגרים, קול צריחותיהם מנסר בסביבה.

הוא זוחל מחייל הרוג אחד למשנהו, מפשפש בתרמילים ובכיסים, משל קלגס-חמסן, בודק בתעודות ובחפצים. לאור החיור של הבוקר האפור-הכהה הוא קורא בתעודות. הנה האחת המתאימה. פטר סרגייביץ' מיכאילוב. שנת ההולדת 1910. מפלך סאראטוב. רוסי.

החיפושים מביאים תוצאות מנחמות גם בעניני תזונה, ביל-קוטו מתוסף מספר הפכסמים. פרט לזה מצא חתיכות סוכר ושלוש חפיסות תרכיזים של דייסת גריסים.

הוא חוזר וזוחל למחבואו אשר בין השיחים. אם כן, עבודת ביצוע התכנית הרי זה התחילה. הוא מוציא את תעודתו היהודית וקורע אותה לגזרים. באצבעותיו הוא כורה גומה עמוקה ומניח את הגזרים על קרקעיתה. האדמה לחה, נתרנית, קרירה ואדישה. הוא ממלא את הגומה עפר ומישר אותה מלמעלה, זורה עליה עלים כמושים. עכשיו קבר את היהודי שבו וקם לתחיה בישות גויית. מהיום והלאה אין ליובה מלצר בעולם, במקומו הופיע מיכאילוב.

הוא מטיל ראשו על מרפקו, שולי סגינו המעוך מכסים את מגפיו הגסים. הרוח השוטפת מטפחת חרש בשיחים, מזה רכות באדמה הקרה. לחלוחית וצינה כורכות את גופו של מלצר-מיכאילוב. עיניו מתעצמות. הוא עשה את העבודה המוטלה עליו, הוא עיבד את תכסיסי המסנה. אולם לא קל לעקור בבת-

אחת את ההרהורים-הצפירים, אשר מטיילים ועפים ללא מתג ורסן בכל רחבי תבל ויקום. אי-שם רובצים ימים ואוקינוסים, משתרעים איים ירוקים שטופי חום ונוגה. כיפות המסגדים הלבנים מתנשאות למרומים. האנשים עצלים, הם לא חרדים חרדת-המוות, הם רוכבים על חמורים ומתרחצים בים הכחול. אי-שם מתנוססת בן-הרה הנפלא בת-צחוקה של הנערה התמימה והיחידה. יש, יש עולם נקי וחספשי, אשר הוא עובד ושר וצועק צעקותיו. אולם פה, על שפת הנחל הזעיר השוטף בלאט, חבוי בין השיחים המתכרעים ורועד מצינת הבוקר, שוכב האיש מיכאילוב. לא, עדיין לא חיסל יליד האשה הלזה את חלומותיו, עדיין הם נצמדים אליו בעמק הדמים, מדריכים מנוחתו, חובטים וחובטים בו וקורעים את לבו. יבוא יום והוא ישתחרר מהמכשלה הזאת.

מצמצם את גופו מתחת לסגינו האפור, כשראשו מוטל על מרפקו. עיניו נסגרו, הוא נרדם. עוברות שעות, האיש מקיץ משנתו הכבדה. היום עומד בתקפו. מעט הוחם האויר, אך צינה של אחר שינה מרעידה עצמותיו ושיניו זו לזו נוקשות. זה יומים לא נטל ידיו, יותר מחודש לא היה במרחץ. אולי הופיעה אצלו הכינה הנתעבה. שלב-שלב, פשע-פשע הולכת ירידתך ומתקדמת, המהגדס מלצר-מיכאילוב. הוא מוציא מילקוטו פכסם ומכרסמו. השד אֵתה, את ההיגֵנה והתרבות! במרחקים, מצד מזרח, נשמע שוב רעם התותחים. המלחמה מתגלגלת הלאה. פה, בין השיחים, הוא סבור שאין לו לחשוש.

בוהירות רבה הוא זוחל ממחבואו, כשדודונו, דודון החייל, בידו, ונרכן לשאוב מים. מימי הנחל השקופים זורמים בלאט. על קרקעיתו של הנחל נראים רגבים קופאים, אזוב דל, אבנים סגלגלות ומעוכות. הוא מסתכל בדיוקנו הנשקף במים הצלולים. דמות משונה מופיעה במים, קלסתר פנים איומים ורועדים. העיניים דלוחות, העור מזוהם ומתנצנץ. קמטים זעירים עומדים סביב העיניים, מקיפים את אפו ומצחו. ארשת צער קופאת בוית פיו. הוא מנסה להצטחק אל המים השוטפים. אלוהים יקרים, מה עלובה ומדוכדכת בת-הצחוק הלזו! זה חיוך בעל-פֶּרְחו, זה בכי-תמרורים. כל איש בעל-נפש היה ניתר ממקומו

למראה בת־צחוק איומה זו. הסנטר מכוסה זיפים צהבהבים וקשים. יש כורח להתעסק בגילוח. זה אחד מסעיפי המסנה. קול זמזומו של מטוס מגיע אליו ממרומים. הוא חוטף וממלא דודונו מים צוננים וחוזר למקומו אשר בין השיחים. הוא מוציא מתרמילו את תערו, את הסבון ושאר המכשירים. מה קרים המים! בראשונה הוא מגלח את סנטרו. לעבודה זו הסכין. הוא משחזר את התער בחגורת העור. המים קרים. אין לו מראה, עליו להתגלח כמו במחשכים, במישוש. קשה מזה עשרת מונים גילוח הראש, אולם גם את זה יבצע. הוא מכסה ראשו בשכבה של קצף סבון. הוא משטיח את החגורה, ארכובתו מהדקת את קצה האחד אל האדמה, ידו השמאלית מותחת את קצה השני ובימנית הוא מעביר את התער על־פני החגורה אחת הנה ואחת הנה. עכשיו בטח יעמיד בראשו שרטות לא מעטות. לא קל לגלח את הראש בתנאים משונים אלה, ללא מראה וללא רותחים. אולם אין מה למהר, עוד היום גדול.

הוא פותח בגילוח הראש. המטוס טרם חדל לזמזם שם במרומים, אולם הוא, מלצר מיכאילוב, חבוי יפה בין השיחים. עליו להתנהג בזהירות. אם יבחין בו הטייס יכול הוא להודיע בשידור על מקום מחבואו, ואז יבואו הנה לקחת את חייו. צריך למהר ולסיים את עבודת הגילוח ולהתחמק מכאן. לפי חשבוננו הוא נמצא עכשיו במרחק של חמישים קילומטרים מצפון־מערב לסמולנסק. עליו להתרחק ממקום זה, שמא יתפסוהו הגרמנים ויכלאוהו בצוותא עם בני גדודו השבויים: שם יש סכנה שיקרעו מעליו את המסנה. עליו למצוא את הכביש המוביל לסמולנסק. הוא יכול לצעוד גם עם אדני מסילת־הברזל. אך זה לא רצוי, שם אפשר להיתקל בגרמנים בטרם מועד.

כן, עליו ללכת בכיוון סמולנסק. אם כבשו הגרמנים את העיר, ימשיך דרכו מזרחה. אולי יצליח לעבור את החזית ולהצטרף לצבא האדום.

פתאום הוא פוער את פיו ומפהק בכל כוחותיו פיהוק אכורי, שמגלה את שיניו, חפו ולשונו. זאת לו הפעם האחרונה לפהק בגילוי פה כזה. מכאן ואילך, כשתתקפהו חולשת הפיהוק, עליו

לעשות זאת בצנעה, בכיוץ פה והרחבת נחירים, כדרך שמפהקים בחברת הלורדים.
מעתה והלאה אסור לו לשכוח את דבר המסנה גם בינו לבין עצמו.

[1]

הוא זוחל שוב אל רצועת הנחל ורוחץ פניו וראשו הגלוחים במים הקרים. לא, השרטות אינן כה מרובות. בימים יבואו בטח יסתגל לעבודה זו. הוא מסתכל בבבואתו המבצבצת בין זרם המים. נדמה לו כי הפעם בא בפניו שינוי לטובה. יחונן אביו זלמן בנציונוביץ' ותבורך מנשים אמו שפרה לבובנה שהעניקו לו את החוטם הברני הזה, חוטם איש חובב כוס משקה ואת אלו העיניים האפורות. עכשיו, לאחר שהתגלח, פתר גם את בעיית העורף והשערות המקורזלות. נשאר בו רק חשש ביחס לגבותיו. הוא רואה בהן נעימה יהודית. צריך יהיה להכניס סדר גם בזה. הוא יעקור את כל הסימנים הארוורים, סימני המוות.

הוא מזעים את עיניו. הבבואה מזעימה עיניה אף היא. כזאת תהיה ארשת פניו כל הימים, זאת תהיה הבעת המסנה. הוא חוזר לבין השיחים, מביא סדר בתרמילו ומעמיס אותו על כתפיו. בעזרת אלוהים, עכשיו יצא לדרך. התפללי בעדי, אמי, באשר את שם. הוא עומד שניות מספר חבוי בין השיחים. אחר יוצא האיש ממחבואו, תרמילו על שכמו, תעודתו בכיסו, המסנה מכסה פניו ונפשו, כולו מגויס ומזויץ, כולו מוכן ומזומן לפורענויות. הוא פונה דרומה-מזרחה ומוצא את הכביש המוביל לדעתו לסמולנסק. חורשה קלושה ניגשת אל הכביש משני עבריו. בדרך זו ילך עד שיבוא לאיזשהו מקום ישוב. במרחקים נשמע שוב רעם התותחים, אך פה, בפינת עולם זו, היתה נסוכה דומיה שאננה. ההליכה המאוששת חיממתו, שוב אין הוא רועד מצינה. השמים קודרים, רק צריחות העורבים פולחות את הדממה. הם עפים בסך, שיירות-שיירות, פורשים כנפיהם השחורות ומקרקרים את להגם העורבי.

בעומק החורשה מכצבץ גוש של שנים-שלושה בנינים. מלצר אינו מפקפק, הוא שם פעמיו לבנינים אלה. נראה כי פה היתה אחת הנקודות לכריתת עצים. הוא פוסח על שני הצריפים המיועדים כנראה לפועלים ונכנס אל הבית השלישי. בחדרים אלה בטח גר המשגיח על היערות. עכשיו שוררת פה עזובה, הפול נטשו את המקום. "יש פה מי?" שואל הוא בקול רם ושומע בשאלתו את ההעפלה היהודית – הוא מתחלחל וקופא רגע על מקומו. השד משחת, הוא התחייב בנפשו, הוא שאל! השאלה אסורה לו, זה אחד הסעיפים הכי חשובים במסנה.

לאט-לאט הוא נרגע. קרוב לנדאי כי אין איש בבית. הוא נכנס לבנין השני. איכר זקן פוגש את פניו. זה שומר הנקודה, הנפש החיה היחידה שנשארה מכל הצוות. "עלי ללכת לסמו-לגסק, אבא," אומר מלצר, "ואיני יודע את הדרך." הם יוצאים החוצה והשומר מצביע ומסביר לו את כיוון הדרך לסמולנסק.

הם יושבים על גזעים כרותים וכורכים סיגריות מאחורקה. השומר מספר על הרפתקאותיו שעברו באחרונה בנקודת יער זו. השומר – בר-חברותא, בדידותו מעיקה עליו. מלצר לא היה החייל הראשון שנודמן לנקודה זו. הרבה פליטי שבי תעו באותה עונה אומללה בדרכים וביערות. השומר הזקן לא היה מסתלק מעישון ציגרקה ומשיחה בטלה עם אורחים ארעיים אלה. אולם הפעם ישב לפניו על הגזע הכרות איש זעפן ושתקן, אשר כמו באי-מנוחה האזין לדבריו.

השומר היה זקן, רבות ראו עיניו. עם-זאת היה שבע-רצון כי מצא אֲזֵנִים קשובות לקשקושו. הוא תיאר את מהלך החיים בימים שלפני המלחמה. אחר עבר להתקפת הגרמנים ולהצפת גייסות-הברזל את הארץ. "התבין, אחא?" את זה הוא מוסיף מדי פעם. הוא מספר על ההפצצה מן האויר שבוצעה לא רחוק מכאן בשבוע שעבר. הוא מספר בניחותא, כשפיו פולט תימרות עשן מאחורקה.

מלצר מנענע ראש, עיניו נזעמות. ברגע זה צץ במוחו הרעיון כי נוסף לכל אותם פרטי המסנה המתוכננים עליו לעבות את קולו עד כמה שאפשר. קול גמוך ועמום – סגולה כלפי אותה הלבביות ההומה לעתים בדיבורו של אדם ומגלה את נפשו.

והרי אחד מעקרונות המסנה היסודיים – הקברת הלב והנפש, הכסייתם במעמקים. הוא זורק ארצה את זנב הציגרוקה, יורק עליו ודורסו ברגלו. הוא קם מעל הגדם. "אם כן," נוהם הוא בקול בס מלאכותי, קול עמום ושעמומי עד אפס־מקום, "עלי ללכת. מקווה אני להגיע מחרתים לסמולנסק." גם השומר קם ממקומו. קבי שיחתו עדיין לא נתרוקנו, הבדידות היתה לו למועקה. הוא מסביר שוב את הדרך המובילה לסמולנסק. "עוד כשלושה קילומטרים ויגיע לפרשת־דרכים, ואז עליו לפנות ימינה. למען השם, אל יעשה את המשגה ואל יפנה שמאלה. התבין, אחא? דרך השמאל מובילה לרודניה, לא לסמולנסק, – "בו היה שלום, סבא!" נשמע שוב קולו החדגוני והמשעמם של מלצר.

והנה אנו רואים אותו צועד בכביש היער. חייל מוזר בעל פנים שזופות־קנומות, ראש לבן וגלוח למשעי, אף כחול, עיניים אפורות וגב כפוף במקצת. לעת־עתה הפול מתנהל כשורה. הוא לא נכשל לא בשאלה, לא בצחוק ולא בפיהוק. עוד ימים רבים יעברו עליו, שנים אחדות של חיי מסנה, חיים ללא לב ורגש, חיי גיהנום מטומטמים.

אבל, אחיותי ואחי, הקוראים, האם קל לאיש חי ורקום עצבים לעבור את כל זה? וכי אין גיהנום זה משאיר עקבותיו בנפש האדם?

[1]

שנים־עשר בנים ובנות היו לה לשפרה מלצר. עד המלחמה גרו כולם בעיר־הבירה; מלבד בנה הבכור סולומון, אשר מאז חתונתו, זה כעשרים שנה, השתקע בעיר סברדלובסק אשר באוּרְאֵל. בצבא האדום נמצאו חמשת בניה של שפרה: איסאק, דוידקה, בּוּרִיס, שמעון וליזבה. דוד נהרג בהתקפה הסטליני־גרדית הגדולה ושמעון – סמוך לדניפּוֹפּוֹטרובסק. על מותם נתקבלו הודעות רשמיות. ומפקד גדודו של שמעון שלח מכתב לחוד. "הוא מת מות גיבורים," היה כתוב במכתב, "הוא שפך דמו במלחמה עם הפשיסטים הגרמנים, וזכרו יישאר בינינו,

זכר בן נאמן של המולדת." כל זה לא פיכח את צערה של האם, אף כי היה בזה שמץ נחמה. עם איסאק ובוריס היו חילופי מכתבים. מליובה לא היתה ידיעה מאז מכתבו האחרון – מסוף אוגוסט 1941.

כשנתיים בילתה שפרה הזקנה באַבְקוּאצ'יה. שלושה חדשים אחר פרוץ המלחמה העתיקו הזקנים את מושבם מרחוב ארבאט לעבר סברדלובסק. בנם הבכור, סולומון זינובִּיץ' מלצר, קיבל את פניהם בזרועות פתוחות, גם בשנים כתיקונן היו משפחת מלצר אחוּזים ולכודים זה בזה, ובעונת פורענות – על-אחת-כמה-יזכמה. סברדלובסק לא מצאה חן בעיני שפרה. נוסף לזה אירע לה באביב 1943 האסון הגדול. מדלקת-ריאה מת זלמן בנצ'יִזְנוֹבִיץ', והיא נשארה אלמנה. אָמנם לא המנוח היה ראש המשפחה, הוא לא היה בעל רצון תקיף, ועל-פי רוב היה מבטל את דעתו; עם-זאת היה הזקן איש שוקט ולבבי, שהיה יוצא ידי חובתו כלפי אשתו וממלא את המוטל עליו גם ביחס לבניו. כעבור ימי אבלה החליטה שפרה הזקנה לחזור הביתה. שלוש בנות ובן אחד נשארו לה אז בעיר-הבירה, בתה הרביעית גרה בנִוּוֹסִיבִירֶסק, עם בעלה ושתי בנותיה, עוד בת אחת היתה אֵתָה באַבְקוּאצ'יה, בסברדלובסק. בסך-הכול היו לה לשפרה שבעה בנים וחמש בנות, נכדים ונינים למכביר – זאת היתה משפחה איתנה ומעוגפת גם עכשיו, בצוק העתים, היה זה בית בישראל, אשר אנשיו הפזורים הרגישו עצמם שלשלת אחת, ושפרה הזקנה היתה אס-הבית, כל המכתבים היו נוהרים אליה, כל הנימים היו נמתחות אליה. רק מליובה בן-הזקונים לא היתה כל ידיעה.

שפרה אהבה במיוחד את בן-זקוניה. זה היה בחור בעל צורה, שאהב את הבדיחה ואת החיים. יחד עם זה לא היה מאותם ארתי-פרחי, מקילי הראש ורפויי הרצון. שפרה ידעה כי בשעת מצוקה לא ייפגע לקשיים שיודמנו לו בדרך, הוא מאמץ את כל כוחותיו כדי להתגבר עליהם. גם היא, למרות שבעים שנותיה, אהבה את החיים על כל עמלם ומרירותם.

בספטמבר 1943 חזרה שפרה לדירתה אשר ברחוב ארבאט. היא גרה שם עם כלתה רוזה. רוזה היתה חשוכת בנים, ובעלה

בוריס מלצר שירת בצבא האדום, בחיל התחבורה. במכתבו האחרון הודיע כי קיבל את אורֶדן "הכוכב האדום". גם איסאק כבר קיבל חמישה אותות הצטיינות. אולם בשנת 1945 צוינה גם שפרה הזקנה באורֶדן הכבוד "אם גיבורה". הזמינו אותה לארמון הקרמל, ומיכאיל אינאנוביץ' קאלינין, ראש המועצה העליונה, מסר לה בעצמו את האורֶדן.

זה היה חג במשפחה, ובני מלצר החליטו לארגן נשף-חגיגה לכבוד המאורע. בינתיים קרבה המלחמה לקצה. תבוסת הגרמנים היתה מלאה. באפריל חנה הצבא האדום על ברלין והפציצה. באחד במאי הורם הדגל האדום על היכל הרייכסטאג. חג-הנצחון הוחג בעיר-הבירה בתשעה במאי. אלף תותחים ירו שלושים יריות לכבוד הצבא הסובֶטִי. מאות זרקורים נעצו אלומות אורה במרומים ויצרו תסבוכת נפלאה של רשת פסי זהרה משוטטים. מטוסים טסו ברקיע הלילה ופיזרו זיקי צבעונין. בין רבבות האנשים שצהלו וחגגו ברחובות הייתי גם אני, האיש המ חבר.

למחרת היום הוזמנתי לדירתה של שפרה הזקנה ברחוב ארבאט. ההזמנה באה אלי באופן בלתי-צפוי. אותו אביב הייתי נגרר אחר אחת הנכדות הבוגרות, ומשפחת מלצר ראוני כבן-ביתם. מזימת ההתחתנות לא יצאה אל הפועל, בקרוב צדוני עיניים אחרות. הייתי אז רנק זקן פקפקן, ואף כי לאחר מכן קיפחתי את רנקותי, לא נעשיתי מאז צעיר יותר.

אולם אותו ערב קיבלתי את ההזמנה לנשף של משפחת מלצר. אל השולחנות ישבו כחמישים איש. נכחו שבעה בנים ובנות, ביניהם גם המאיור איסאק זינובֶביץ' מלצר, שקיבל חופשת שבועיים. כלות וחתנים, נכדים ונכדות ישבו אל השולחן הערוך. השולחן היה ערוך כדת – יין לבן ואדום (המאיור השתדל שהיין יהיה בשפע), דגים ובשר וחרוסת-ירקות הנק-ראת אצלנו ויניגרט, הפול כיד המלך. שפרה לבובנה ישבה בראש השולחן על כסא-מלכותה, אורֶדן האם הגיבורה מנצנץ על חזה. ופניה מבהיקות. המאיור נשא את הנאום הראשון, אחריו חזרו עוד נואמים. צעקו "לחיים", זימרו זמרים, הזכירו גם את שמות הנעדרים. העיניים ניצנצו, הפנים היו מוסבות

לגיבורת הנשף. אז לא משלתי גם אני, האיש המחר, ברוחי, הרימותי כוסי וקראתי בכל לב: "אם הבנים שמחה, הללויה! לחיים, יהודים!" מפאת השאון הרב לא שמע איש את קולי. נראה כי ברגע זה צילצלו בפעמון. מרוב ההמולה לא נשמע קול הצלצול בחדר, ואיני יודע מי פתח את דלת הכניסה, אולם על סף החדר הופיע פתאום חייל רוסי גבה קומה וזעום גבותיו. הוא עמד רגע על סף החדר מבלי דבר דבר. כל הנאספים הפנו אליו את פניהם, קול השאון נמס, קמה דממה. ואז התרוממה לאט-לאט שפרה הזקנה מכסא-מלכותה כשהיא נושכת את שפתה התחתונה כדרך הנשים הקשישות. בפסיעות קטנות קרבה אל החייל ואמרה בקול חרישי: "ליובה!" קול נמוך ועמום נשמע בחדר: "אמא!" הפול קמו ממקומותיהם. נשמעו קריאות וצעקות האחים והאחיות. הכלות והחתנים נאספו סביב החייל. "אוי, ליובה, רחימאי" – "מהיכן זה באת?" – "לא קיינו לראותך בחיים!" אחת הנכדות צווחה: "הדוד ליובה חזר! הדוד ליובה חזר!"

ליובה שתק והזעים את גבות עיניו. הוא התבונן סביבו, אחר נשמע שוב קולו העמום: "אין אני רואה את אבא." הוא לא שאל: "היכן אבא?" הוא שכח כי יש חופש לשאול בעולם. עדיין לא פרק מעליו את המסנדה.

[ח]

בליובה התעסקו הנשים. הכינו את האמבטיה, הוציאו מארון הבגדים את חליפתו הכחולה, שנשתמרה מאז, מימים שלפני המלחמה. על השולחן הופיעו עוד בקבוקי יין וקעריות וינגרט. והנה יושב ליובה מלצר בראש השולחן, מימינה של שפרה האם. הוא רחוק למשעי, לבוש חליפתו הכחולה וענוד עניבה מגומרת לצוארו. השעה מאוחרת, בעוד זמן-מה יתחילו החלונות להאפיר, אולם רק שנים-שלושה אורחים מן הטף ישנים את שנתם. כולנו יושבים אל השולחן ומאזינים לקולו המעובה של ליובה.

גבות עיניו נזעמות, קולו עמום וזועף, קול נרגן ומלא תלונה.

אף קורטוב של צחוק לא מאיר את פניו. הוא מספר את הקורות אותו מאז נלכד במלכודת, את הסיפור המרעיש בדבר המסנה. בלילה ההוא, על חופה של אמת המים החשאית עיבד את תכנית המסנה לכל פרטיה. אחר הצליח לבוא לעיר סמולנסק, שכבר היתה אז כבושה בידי האויב. משם פנה לעיר-הבירה. בוויאזמה תפסוהו הגרמנים והכניסוהו במחנה-ריכוז לשבויי מלחמה. שיחקה לו השעה ומינו אותו לעבוד במטבח, לקלוף בולבוסים. ב-1942 העבירוהו לפרוסיה המזרחית, לגליל תל-זית. שם עבד זמן-מה בבית-חרושת ללבנים. אחר עבד שנתיים כפועל בנאי עד ששוחרר על-ידי הצבא האדום.

כל אותן השנים לא צחק, לא פיהק, לא שאל, לא כעס. כל אותן השנים השתמש בקולו המשונה, קול עב ומשעמם. אולם הוא לא דיבר אלא לעתים רחוקות. זה היה איש שתקן, זועף ובודד.

קולו העמום מוסיף לנסר בחדר, קול ללא צחוק וללא שאלה, קול יבש ומת. ידיו שותקות בדברו, הן מחונכות לשתוק. אדם מוזר! אדם מוזר ורצוף! "הזהו ליובה?" חושבת שפרה הזקנה. הוא מוציא מכיסו את תעודתו המעוכה, היא עוברת מיד ליד. מיכאילוב פטר סרגייביץ', שנת ההולדת 1910. כל משפחת מלצר מתבוננים בתעודה. שפרה לבונה, האם הגיבורה, נושכת את שפתה התהוונה. זה היה הרגלה תדיר. אכן יש לנו אלוהים בשמים, הוא שמע לקול תחנוניה ושלח לה ביום החג הזה את בנה האבוד, את ליובה. ממרחקים בא הבן, מארץ אופל ואימה. הוא עבר באש ובמים, זה הטביע חותמו בנפשו. אין זאת כי חולה הנער את מחלת הקפאון, יש לטפל בו, לחממו, למוססו במקצת. את זה צריך לעשות בידיים רכות וקרובות.

היא אומרת: "ולכן נשתה עוד כוס אחת. לחיי בני הצעיר ליובה. הוא סבל לא מעט." הגאום הקצר נאמר בקול חם, דמעה זרחה בעיניה של האם הזקנה. כל הפוסות נמשכו אל ליובה, אולם הוא סירב לשתות. "סילקתי את ידי מן היין," אמר ליובה, "אסור היה לי לשתות." "אבל במסיבתנו הרי יכול אתה לשתות את הכוס הקטנה הזאת." המאיור איסאק זינוביביץ' אמר:

"אי, ליובה, אל תסרב, הפול חציר שדה, טרין-טראנה!" המאיור היה קצת שיכור. בתוך היסוס שותה ליובה בזהירות את הכוס הקטנה. שפרה הזקנה ממלאה אותה שוב. יש לטלטלו, לזעזעו במקצת. הוא שותה. מחליפים לו את הכוס הקטנה בממוצעת, ושוב אינו מסרב. המאיור מתעסק בו, גם שתי נערות מן הנכדות, בעלות סומק זורח ועינים מתנצנצות, עטו עליו. מידיהן לא תיחלץ על-נקלה. "הפול חציר שדה, טרין-טראנה!" אומר המאיור, "הבה נשתה עוד מעט מקצת!" הוא כבר שיכור ממש. גם הנערות מפטפטות. מעט-מעט מתחיל כל זה לפעול את פעולתו על האיש הזעפן. פתאום הוא שואל: "מתי מת אבא?" בקולו נשמעת ההעפלה היהודית, המלצרית, ואני, שראיתיו זו הפעם הראשונה הפרתי בו את היהודי. "מתי מת אבא?" זאת היתה שאלה ישירה, שאלה ראשונה לאחר ארבע שנות מסנה. הוא קיבל את המענה. לזכרו של זלמן בנציונוביץ' שררה דקת דממה. המאיור היה שיכור. עוד ארבעת ימי חופשה נשארו לו, ועליו לחזור לצבא. המלחמה אָמנם נסתיימה, אולם עליו לחזור לגדוד ביום המדויק. הפול טרין-טראנה, אך המשמעת – משמעת. "הבה נשתה עוד מעט-מקצת, ליובה!" הם שותים עוד מעט-מקצת, שניהם הולכים ומתלהבים, השיחה נעשית שוטפנית יותר ויותר. גם שתי העוזים, אותן הנכדות הפטפטניות, צוחקות צחוקן הנפלא.

כן, חמימזת ורכות היו ידי האנשים אשר התעסקו בחייל הזועף והיקר הזה. שפרה הזקנה, אם הבנים, היתה המנצחת בעבודה העדינה. אותה שעה הוטל עלי להסיח את דעתי לזמן-מה מגיבור סיפורנו ולטפל בכוסי אני ובקערת הויניגרט שעמדה בשכנותי. כי האיש המחבר אף הוא בשר-יודם. אולם כאשר שמתי עין כעבור זמן-מה באותה הקבוצה הסובבת את ליובה, ראיתי שינוי יסודי בהתנהגותו של בן-הזקונים הלזה. הוא היה שיכור. בלי הרף דיבר, גם ידיו השתתפו בקשקוש. הן היו אילמות, הידים, ארבע שנים רצופות, אילמות משועבדות למסנה, והנה נעשו בנות-חורין. ליובה ממולל באצבעותיו, ולא רק האגרוף – האגודל יצא לעבודתו. הם מגבבים דברים, ליובה ואגודלו, שניהם כשיכורים. גם קולו נשתנה, כאילו נפתח

במקצת, ובו התחיל לרעוד קורטוב של נפש. שניהם, הוא והמאיור, נמצאו במעלה הגבוה והוסיפו להעפיל לעילא ולעילא. "לחיים ליובה!" אומר המאיור, "הבה נשתה עוד טיפה אחת!" – "הבה!" עונה ליובה ופניו פני להבים, "הבה נשתה את הטיפה האחת!" הוא צוחק פתאום צחוק קצר ונבהל – צחוקו הראשון מאז לבש את המסנה. הצחוק אינו מרפה ממנו, מין בולמוס תקף אותו, עיניו נשואות אל על וכל גופו רועד. ברעם ורעש מתפרץ הצחוק מפיו, כאילו אחת העניות. אכן הוא שיכור, ליובה שלגו, שיכור לחלוטין. ברחמים רבים מביטות בו עיניה רבות-הנסיון של האם הזקנה. מתחת לגלגלי הצחוק מבחינה האשה את נשמת האדם.

[ט]

השאון הלך הלך וגדול. היה בוקר אביב נאה וקרני החמה הצעירה התיכו לתוך החדר מנה יפה של זהב וזוהר. מרובים היו בין האורחים חללי השינה והיין. מהם שכבו על המיטות והדרגש, התנמנמו בישיבה משונה. נחירות וצפצופים נעימים עפו מאפססים. רבים מן הקרואים כבר יצאו את הבית. היתה השעה הששית בבוקר, וברחוב ארבאט גשמעו יבבות הטרוליי-בוסים ורשרוש המכוניות. כעשרה אורחים עוד היו פעילים, עושים שמות בשיירי היי"ש וקערות הויניגרט האחרונות, ששים ומזמרים ומקימים שאון רב. במרכז השאון, אבותיו ומחולליו, היו המאיור איסאק ובן-הזקונים ליובה. שניהם היו שיכורים עד ללא הבחין בין המן למרדכי, אולם פרט לשנים אלה היו בין הקרואים עוד אנשים אשר אדי היין כיסו אותם מכף-רגל ועד ראש. בין אלה הייתי גם אני, האיש המחבר.

נשף נעים, חגיגה כלילת פאר! הנה הם פורצים שוב בזמר, שני האחים המטורפים, וליובה קם ממקומו ומרקד איזה טענצל משונה, רוקד ומזמר מתוך טפיחת כף ומלילת אצבע:

מה שאנו הננו, אולם עברים הננו!

שפרה הזקנה יושבת על כסא-מלכותה וטופחת אף היא כף. עכשיו רואה היא את בן-זקוניה, סוף-סוף נפל מעליו המסנה

האפל. יש לנו, עם כל זאת, איזה אלוהים בעולם, ויש בו בעולם זה איזו סדרים. לא כל איש-בליעל את הישר בעיניו יעשה. אם גם מים יעברונו, אם גם אש תאכלנו – מה שאנו הננו, אולם עברים הננו !

זה היה שיר ישן-נושן, אותו זימר האיש השיכור ליובה מלצר, מי שהיה פטר מיכאילוב, שנדד בצוק העתים בדרכים וביערות, ורגליו רומסות את נפשו. תמצית הדברים תלויה בזה, כי בהגיע מים עד נפש לא הניח האיש את חייו על גב החתול, אלא שם את לבו להישאר בחיים, ויהי-מה. גדולה, גדולה היתה תשוקת החיים אצל האיש ליובה מלצר. הוא גייס את כל כוחות הגוף והנפש, עבר באש ובמים ובצנורות הנחושת ונשאר חי.

על הארונית הנמוכה מוטל כמאז האלבוש המשפחתי. אני מעלעל בדפי האלבוש ורואה מבעד לאדי היין את צילומי האנשים בעלי הצוארונים הגבוהים והקשים. את הזקנים והזקנות, הבנים והבנות, אשר גם הם נזדקנו והלכו לעולמם. דורות היו כבושים באלבוש מפואר זה. נרדמתי, התנערתי משנתי, ושוב נרדמתי. שוב פקחתי את עיני. השעה השמינית. רוב האורחים עזבו את הבית. "שכב בני שכב," שומע אני את קולה של שפרה הזקנה. ליובה שוכב במיטה, אמו מכסה אותו בשמיכה. קולה הרך משקיט, לוטף, אמהי. בכל כוחותיו מפקח ליובה את הפיהוק האכזרי, שגילה את שיניו, חפו ולשונו. עכשיו נהיה כאחד האדם לכוס משקה, ולצחוק ולפיהוק.

קרני החמה הצעירה הפו בכוסות ובבקבוקים שעמדו ללא סדר על השולחן. בחדר עמדה דממה עמוקה. ליובה ישן. בשנתו קיבלו פניו שוב את הארשת הזעומה, ארשת המסנה. שפרה מסתכלת דומם בבנה, פניה עייפות ומקומטות, פני אשה עבריה זקנה.

עברתי את רחוב ארבאט, הגעתי לכיכר ונכנסתי לשדרות. רוח חמימה קמה בירק הצעיר, היא מפורת תקנה וחג. צבר עננים צחורים קפא בתכלת השמים. נתעמקתי בשדרות וישבתי על ספסל. אולי ירדה עלי שוב תרדמה קטנה. ראיתי עיגול יהודים שיצאו מן האלבוש המשפחתי, והם מחוללים בלאט,

סופקים יד על ירך, מנענעים ראש ופיאה ומזמרים את הזמר
העצוב. "אדם דואג על איבוד דמיו, זימר העיגול.

אדם דואג על איבוד דמיו ואינו דואג על איבוד ימיו.

דמיו אינם עוזרים, ימיו אינם חוזרים.

באמצע העיגול ישן ליובה מלצר־מיכאילוב, בן־הזקונים, את
שנתו הזועפת, ופניו מרוכזות ונועמות. כל המשפחה נתכנסה
סביב בנה הפצוע. על כל פנים רעד החיוך היהודי הטוב
והמרחם.

דמעות היו נרתחות בלב למראה אותם החיים הרעים, אשר
עם ישראל חי תחת השמש, ולמראה סבל הימים, אשר הוטל
עלינו להעמיס על נפשותינו ולצעוד אֶתו בנתיבות ובשנים עד
בוא הקץ.

סבתא גיטה

[א]

הסבתא גיטה, בתה נחמה ונכדה איז'ה יצאו מן הקרון עמוסים שקים ומזנדות, ולאחר שנתיים וחצי דרכו רגליהם שוב על אדמת עיירתם. איש לא קיבל פניהם. רק בוקר יוני שטח מלוא נגהו על הארץ המיוסרת. במקום בית־הנתיבות השתרבבו קרבות נתוצות. כל משרדי התחנה נצטמצמו עכשיו בצריף־עץ ארעי. היה שם גם חדר־המתנה קטן, אפס שתי הנשים והילד לא פנו לצריף. הם ישבו על המזנדות בסמוך לגדר בית־הנתיבות, הסתכלו בסביבה ושאפו את אויר המולדת.

איזיק בן העשר לא היה מוכשר להתרכז שעה ארוכה. הרשמים שנחרתו בזכרונו מהימים שמלפני המלחמה, היו קלושים ומטושטשים. את שלושים הקדשים האחרונים בילה בקולחוז לא רחוק מאלקה־אטה. הוא לא הבחין יפה בהבדל אשר בין קזחסטאן לאוקראינה. גם במזרח מצא חברים־קונדסים לידיית אבנים ולסחיבת עפיפון בקצות החוט. ואילו ללימודים לא היתה לו לאיזיק משיכה עצומה.

לא כך הסבתא גיטה. פה, באוקראינה הברוכה, נולדה, גדלה, נישאה לאיש, ילדה בנים ובנות, בילתה יותר מששים שנות חייה. בעטיה של המלחמה הוטלה עליה היעקרות מעיירת מכורתה והיטלטלות מזרחה, מעבר להרי־חושך. אולם סוף־סוף, לאחר הרפתקאות וגלגולים, נקלעה שוב לאדמת אבותיה. מסביב השתרע בוקר נפלא. ראתה העין שמים עמוקים, עולם ירוק ומלבלב, שטוף נהרה וויו. שמעה האוזן סביב לאילנות המרשרשים צפצוף צפרים עויו. רגש חמים נפתח בלבה של סבתא גיטה. היא פונה אל בתה.

"שומעת את, נחמה? דומה שחזרנו הביתה."

חיוך רופף נתלה בפניה המקומטות. נחמה שותקת, אף לבה

מרוכרך. רק איזיה אינו נוטה לרגישות. הוא נטפל אל סבתא גיטה.

“סבתא, נו, נלך!”

הסבתא גיטה היתה אס־הבית, ועל־פיה יקום כל דבר. הגשים יושבות עוד דקות מספר. אותה שעה מספיק איזיה לסייר את התחנה. “נו, אתן הולכות?” גשמע שוב קולו. כספית ולא ילד! אין הוא נותן לנוח אף רגע. הסבתא גיטה קמה ממקומה מתוך גניחה.

[ב]

אחד מעיר ושנים ממשפחה התחילו אז היהודים חוזרים לעיירות החרבות. היו אלה שרידים דלים ומדולדלים, אודים חרוכים. קברות־אחים ועיי מפולת קיבלו את פני החוזרים, אולם לאחר הפול היו החיים נמשכים והולכים.

עשבים חדשים צצו מחרפי האדמה, שירבבו ראש וניענעו כתף. היו החי והצומח פוערים פיותיהם ושותים בכל כוחותיהם את מנת האור והחיים. כזו היתה החוקה מימי קדם.

אך מחוץ לעיירה, באחד החריצים אשר מאחורי בית־החולים, רנצו גופות הנרצחים. קרוב למאה איש — אנשים, נשים וטף — נשמדו לפני כשנתים בידי הפשיסטים, ואין הנפש משלימה עם אותו החריץ. כסיוט שחור הוא מאפיל על אור העולם.

סבתא גיטה הכירה כמעט כל אחד מן ההרוגים. אלה היו יְהוּדֵי העיירה הזאת, זה היה עולמה אשר נחרב. עכשיו עליה להתחיל הפול מחדש. אך מהיכן תבוא הרוח החיה שפעמה לפנים בארץ הזאת? העולם כאילו נתרוקן מתמציתו, והאנשים התנועעו אילך ואילך כבובות בבית־המשחק.

ביתה של הסבתא גיטה הופצץ בסוף 1941, אולם רוב החפצים והרהיטים היו שמורים אצל השכנים הארים עוד מימים שלפני האַבְּאָקוּאצִיָה. היחסים בין סבתא גיטה לשכניה היו טובים, ועכשיו, כשחזרה בעירום וחוסר פול, קיבלה בחזרה את רוב רכושה. הסבתא, בתה נחמה ואיזיה גרו עכשיו ברחוב לנין, בצוותא עם משפחת חזנוביץ'. זה היה זוג לא צעיר, שאיבד

באנדרלמוסית המלחמה את בנו ובתו. הבן נהרג בקרבות קורסק, ועקבות הבת נעלמו בסבך המאורעות. נחמה הסתדרה בעבודה בקיוסק קמעוני למיני מזון. בקיוסק זה היתה נמכרת תוצרת המסעדה העיירתית. לאט-לאט נתהווה חוג יציב של קונים והפרנסה היתה משביעה רצון. חזנוביץ' בן החמישים שימש כפנקסן באחד המשרדים והיה טרוד מתשע בבוקר עד שש בערב. היו לו צרותיו שלו בעלמא הדין, והוא נשאן בדממה.

לא, אין חיים בבובות-אנשים אלה המהלכים בעיירתנו. בינתיים עבר הקיץ, בשוק הופיעו בולבוסים וירקות מהיבול החדש, רוח צינה התחילה נושבת ברחובות ובשדות. שמי סגריר טיפטפו גשמים וקדרות. החיים התנהלו בעצלתיים. יום-יום ישבה נחמה בקיוסק, סבתא גיטה טיפלה בעבודת-הבית, איזיה התחיל מבקר בבית-הספר. פה ימציאו לו איזיה רסן — אכן מופקר וזנוח הנער, אין לו כל נטיה לאיזושהי משמעת. והנה התחילו נייעורים עם שחר קולות החורף.

[ג]

כן, למשפחת חזנוביץ' היתה חבילת צרות משלה. ב-1941, בשעות האכזריות הבהולות, נעלמה פתאום בתם הצעירה אניה, ומאז השחירו פני הזקנים. רק בת ט"ז היתה אז, והיא נאה וזקופה כתמר. "רבנו-של-עולם, אל תעזבנו! החזר לנו את הנערה!" זאת היתה תפילתה היומיומית של האם השכולה, ציפה חזנוביץ'.

ותמוהים מעשי אלוהינו! נראה שתפילה זו, שהיתה מתדפקת מדי יום בשערי שמים קרעה מזימות השטן ובוקר אחד אָמנם חזרה אניה לעיירה, והיא לבושה מדי צבא. הוברר כי התנדבה לצבא האדום ועבדה כאחות באחד מבתי-החולים. שם גרם מזלה ונזדמן לה בן-זוגה. הוא הדבר, שלא בגפה חזרה הביתה, אלא הביאה אתה את הבחור הנאה הזה, את איסיקה. הוא היה יליד הוּמְל, קצין-לייטננט שנפצע במלחמה וקיבל חופשה של ששה שבועות.

ודווקא איסייקה, בחור תמוה זה, לא הסתפק בזאגס*, אלא חשקה נפשו בחופה וקידושין. מה ראה האברך לשטות זו? איזו רוח עברה עליו, על הנוער היהודי בארצנו, שהתחיל גוהה לאותו פולחן שאבד עליו כלח?

אין זאת כי כבשני היטלר הביאו אותה רוח.

סידור חופה וקידושין — לא דבר של מה-בכך. מועט היה מספר היהודים בעיירה. אז פנתה גיטה הזקנה אל אליהו כץ. מאליו בא הדבר, כי על הסבתא גיטה נפל התפקיד של אם העיירה ושל מכלכלת הליכותיה. אליבא דאמת, הוא אליהו כץ לא היה אלא זבן מבטן ומלידה, הרחוק כל ימיו מלמדנות, אך מה לא ייעשה בשעת הדחק? סוף-סוף היה יהודי זה בן השבעים האיש היחיד שהתעטף מדי בוקר בטלית ותפילין ושפך שיחו לפני בורא העולם.

תודות לשנותיו, זקנו, טליתו וסידורו נהיה ר' אליהו כץ קרא דאָתרא בעיירה.

הקידושין סודרו כדת, נהרה וחג נכנסו לבית חזנוביץ'. אניה הזקופה והיפה, איסייקה הזריו והמתבדה, זוג צעיר זה כאילו הציג רמו לעתיד לבוא — עוד לא אבדו הסיכויים, לא כלו כל הקצין, עוד יש שמץ תקנה לעם העברי בארצנו.

עברו שבועות מספר, והחורף נכנס לתקפו. הרחובות, השדות והגגות הושלגו מכף-רגל ועד ראש, מסילות לבנות וחורקות הודרסו בחצרות, יצא הקור לצרום חוטם ולהאדים לחי. עוד היתה המלחמה נטושה בעולם, ועיני פול נשואות לחזית, אי נחתך הגורל. עם ערב נאטמים החלונות, נדלקת המנורה, והנפח הקטן הזה נראה כעולם בפני עצמו. הלייטננט תיקן את מקלט הרדיו, ומדי יום היתה המשפחה מתכנסת אל הלוח השחור לשמוע את הודעת לשכת המודיעין הסובֶבֶטית. על-פי רוב היה הקריין לויטאן מקריא את צו המצביא העליון על כיבושיו של הצבא הסובֶבֶטִי. "זכרון נצח לגיבורים שנפלו על חירותה ועצמאותה של מולדתנו." במלים אלו היו מסתיימים הצנים, ואחר צילצל השעון של מגדל ספאס בקרמל והוטחו יריות-הכבוד.

* המשרד לרישום נישואין וגירושין.

המלחמה האיזומה היתה קרבה לקצת, האויב נהל תבוסה מלאה. לא ארכו הימים ועל איסיקה היה לחזור לצבא. בחור זה נתחבב על הבריות, היתה בו איזו בטיחות. עם נסעו נשאר רק הזקנים והנשים בבית. גם על אניה הוטל לשהות בבית אמא— היא היתה הרה. אם הוא בא שוב להשתרש בחיים, העם הנגדע הזה, משמע כי על הנערות למלא חובתן. הצורר טובח, הכורת כורת, עצמות אחינו נשרפות וניתצות— אולם שוב קם אלוהי היצירה לטוות את החיים החדשים.

[ד]

סבתא גיטה הפכה להיות גבאית ראשית בעיירה, והנטל של קבורת היהודים הנרצחים אף הוא נפל עליה. גופות המתים רבצו בחריץ מאחורי בית־החולים. הובררו פרטי השמדתה של קהילת העיירה, תמונת הזנעה היתה הולכת ומתבהרת. היא לא נתנה מנוח.

גופות המתים שיוועו לקבורת ישראל.

אז קראה גיטה לאסיפה. כל האוכלוסיה היהודית נתכנסה בחדרה. אוי ואבוי לקומץ עלוב זה! ארבעה־עשר איש, זכר ונקבה, נשים וטף— רק ארבעה־עשר איש באו, וזה היה הפול. "יהודים!" פתחה גיטה, "עלינו להביא את ההרוגים לקבר ישראל."

התחיל הדיון בדבר. יש ליטול רשיון מאת הועד־הפועל העירוני. שנית, דרושים אמצעים להוציא את הגופות, להעבירן לבית־העלמין היהודי ולקברן— כל זה טעון טיפול ועבודה.

כמה היה מספר הנרצחים? יש לשער כי קרוב למאה איש. התחילו מונים את ההרוגים, דמויות מלפני המלחמה עלו מתהום הנשיה. הפנקסן חזנוביץ' הרכיב משקפיו על חטמו וניגש לערוך את רשימת המוות. זה היה יזכור בזעיר־אנפין, ושרה־לאה ורטמן, שאביה, אמה ושתי אחיותיה היו בין ההרוגים, געתה בבכי. בראשונה פרצו דמעות חרישיות מעיניה, אולם רשימת הדמים הלכה וגדלה, עוד נשים נצטרפו אליה, ובחדר הקטן נשמעה תאניה עצורה. לאיזיה נדמה כאילו כנפים

שחורות מפרפרות בחדרון. הפעם היו עיניו פעורות, מלאות רצינות וחוסר-ישע.

הרשימה כללה תשעים ושש נפש. אליהן יש לצרף יהודים פליטים שאינה גורלם ליפול אל החריץ ביום ההריגה. מסתבר כי מאזן הדם מסתכם ביותר ממאה איש. היכן תימצא חברה קדישא שתטפל במספר כזה של בני-מינן ?

הפנקסן חזנוביץ' ניגש לערוך רשימה של תורמים. סבתא גיטה הכניסה הראשונה מאתיים רובל, אחריה החרו הנאספים. איש לא השתמט ממתן הצדקה. עם-זאת לא נמצא הסכום המצובר מספיק והחליטו לפנות לעזרתם של אנשי העיירה הפזורים בכרפי המדינה. חזנוביץ' ניגש לערוך רשימה חדשה שהכילה אתרים וכתובות של אותם מבני עיירתנו, אשר גם להם היה חלק ונחלה בחריץ-המוות.

הסבתא גיטה העמיסה על עצמה את חלק הארי של עבודת-הקודש. מיד אחרי האסיפה ניגשה הזקנה לביצוע הפעולה. היא נתעטפה במטפת השבת ושמה פעמיה אל ראש הועד-הפועל. מאותו יום ואילך אפשר היה לראותה תכופות בבית המועצה העירונית. קבלת הרשיון להעברת המתים לא היתה תלויה רק בשלטון המקומי. הריצו בקשות לעיר-הבירה. עברו שבועות וירחים, גושפנקא דמלכותא לאו מלתא זוטרתא היא.

הרשיון בא בתחילת אדר, כשהתחיל האביב הומה בעיירה. נתמזמו מכסה השלג, רצועות מים עכורים רצו בצדי הדרכים בשעות היום וקפאו עם בוקר. העמיקו וגבהו השמים.

והנה מלאו ימיה של אניה חזנוביץ', ובאחד מערבי האביב תקפוה חבלי לידה. לאחר יממה של צירים ויבבות, ילדה בן. הילד היה דומה בדיוק לאותו הלייטננט הצעיר מהומל. רוב היום ישן בעריסתו, אחר היה מוצץ ויונק ושוב ישן שעות רבות, כמשפט התינוקות בעולם.

[ה]

על כתבתה של סבתא גיטה מגיעות המחאות כסף מבני העיירה היהודית הרצוחה. אף פנייה אחת לא נשארה ללא תוצאות.

שלחו מעריי-הבירה של הקהילות המועצתיות, שלחו מלנינגרד, מסברדלובסק, שלחו ממזרח הארץ וצפונה. עוד פעלו חוטים, לא נשכחה כליל העיירה שלנו, עוד פועלות בלבבות סמטאותיה וגגיה העצובים.

והנה בא היום המיועד, יום של תחילת ניסן. ואותו קומץ יהודי העיירה נתכנס אל החריץ אשר מאחורי בית-החולים. חמישה-עשר איש באו – נערים וזקנים, אנשים, נשים וטף. כל יהודי העיירה יצאו לפענח ולקבור מתיהם. בנה של אַניה חזונופיץ' היה רק בן ששה ימים, והנה קמה גם היולדת ממשכבה, והתינוק בזרועותיה. איש לא כיהה בה – כל אשר רוח-חיים באפו היה נוכח, אחד לא נעדר.

עבים צחורים היו מכסים ומגלים חלילה את עין השמש. מסביב ביצבצו ועלו העשבים החדשים. הם הושיטו ראשיהם החדידים והסתכלו בסקרנות. בכל מרחבי העולם הילכה רוח האביב ופזורה ביד רחבה אֵויר שקוף, תכלת שמים, צחרחרורת עבים קלילים, עדנת ירק נובט.

האתים ננעצו בתל-המוות. האנשים התחילו להתעסק בתעלה, רשרוש העפר במעופו טפח בדממה. שכבת אדמה זעומה כיסתה את ההרוגים. חיש-מהר נתקלו האתים בגופות, והעולם עטה מחשכים.

אחת-אחת הוצאו הגופות מקרקעית התעלה. הן היו רקובות למחצה. הפיות היו קמוצים, אולם השינים נתגלו והקנו הבעת גיחוך לגולגלות הזנעה. כיצד מסתמן גיחוך על סף הישימון? עיני הנער איזיה היו פקוחות לרנחה.

פתאום קם בכי חרישי בין הנאספים. שרה-לאה ורטמן הפירה את אביה. מֵד נצטרפו אליה עוד מקוננות. עכשיו נשמע ההספד הקצר של סבתא גיטה. היא ספקה כפיה, ספדה ואמרה: "על מה עזבתנו, קרבנות טהורים? ראו עמידתנו – שרידים שכולים וגלמודים."

האביב כאילו עצר מהלכו, פארו נצטמצם והחזיר. שרידי היהודים, שנתכנסו סמוך לחריץ מבכים את מתיהם. "נשמות יקרות!" הוסיפה הסבתא גיטה, "עלו אל הריבוננו-של-עולם ובקשו רחמים על השארית הקטנה. שיותן לנו כוח

להמשיך את החיים הריקים.

זה היה הספדה של סבתא גיטה, נציגת העם העברי, אשר קבר את חלליו. הטקס העצוב התקיים באחת מעיירות אוֹק־ראינה, בתחילת ניסן, בשנת התש"ה.

[1]

המתים הועברו לבית-העלמין, תל אדמה חדש צץ על קבר-האחים. עכשיו התחילה סבתא גיטה נושאת וטורחת בדבר המציבה. היתה עונת טרם פסח, לפני סאנה העיירה בעונה זו, היהודים אפו מצות בסך מתוך אמירת תהילים. עכשיו פנה הודו, פנה זיוו של מפעל המצות. שלוש גשים נתכנסו לביתה של סבתא גיטה, כשהן לשות את קומץ הקמה. כלום לזה אפיית מצות ייקרא ?

בחודש מאי נסתיימה המלחמה, ותהי הרנחה. עוד יהודים מספר חזרו לעיירה, אך היו גם שעזבוה. כך, למשל, עזב ר' אליהו כץ את העיירה ונסע ללנינגרד, שם גרה בתו הבכורה. עכשיו לא נשאר בעיירה אף אחד שיהיה בקי במנהגי ישראל הקדומים. נמצא כי על סבתא גיטה הוטל הטורח של היות אם ורבנית לעדה הקטנה. דל כוח האשה, רב ועצום העולם הסובב, הצרכים מרובים. התחילו היהודים מפטמים פה-ושם חזירים, שוחטים אותם ואוכלים כמנהג הערלים. ועיני הסבתא גיטה רואות וכלות.

זנת, זנת האלוהים את עמו. למרות זה היה התינוק של אניה חזנוביץ' משגשג אט-אט. אביו איסיקה היה מריץ ממרחקים מכתבי געגועים. עוד זמן-מה, כתב, ישוחרר מעבודת הצבא ויחזור הביתה.

בבית-הקברות הוקמה המציבה על קבר-האחים. זה היה עמוד גרעינית גבוה, וחקוקות עליו ברוסית וביידיש המלים הבאות: "זכרון נצח לקרבנות הפשיסטים." בדבר המציבה טרחה סבתא גיטה לא מעט.

בשדות ובדרכים רבץ קיץ חדש. הצמרות התלחשו, כל רוח ארעית היתה נכנסת אליהן, מזועזעתן קמעה, מלחישתן ועפה

לדרכה. שנה זו מלאו לסבתא גיטה ששים וחמש – לא, ששים ושש שנה. שלשתם – היא, בתה ונכדה – הוסיפו לגור עם משפחת חזנוביץ' ברחוב לנין. נחמה בילתה רובו של יום בקיוסק ובמסעדה, נמצא כי דאגת הבית, חינוכו של הילד – כל זה נפל בידי הסבתא.

יום אחד חזר הלליטננט איסייקה מעבודת הצבא. בחור זה היה מעורב עם הבריות, והסבתא גיטה אהבתו. ימים טובים באו למשפחת חזנוביץ'. איסייקה היה אברך פעיל. הוא הבין בגרות ומסגרות, תיקן וציבע את כלי הבית ורהיטיו. כן עשה כמו ידיו עגלה-עריסה ליאשינקה, ולא עוד, אלא גם עסק בבדק הבית ושיפץ את הגג. לו ירבו כמותו בישראל! הוא היה יליד הומל אשר ברוסיה הלבנה, ועד המלחמה עבד שם באחד מבתי-התעשיה.

עברו שבועות מספר, ואיסייקה התחיל נוהה לעיר זאת, להומל. לכאורה, מה לו שם ומי לו שם? הוריו ואחותו לא הספיקו לצאת את העיר, וכולם גפלו והושמדו בידי הצורר. נשאר לו רק אחיו הבכור, שגר עכשיו, הוא ומשפחתו, באחת מערי האבקואציה.

איסייקה באחת – עליו לנסוע להומל!

[1]

עיני הסבתא גיטה מוסיפות להסתכל בעולם והליכותיו. אחד-אחד זזים הימים, עוברים, צוגחים ונאבדים. קהילת היהודים הזעומה בעיירה לא נתלכדה למקשה אחת. דבר-מה נשתנה בעולם. הטבח האיום שערך היטלר בעיירות אוקראינה פגע במצב הרוחות. באישון לילה יש אשר סבתא גיטה נחרדת משנתה ופוקחת עינים נפחדות לעלטה. לאחר מכן היא שוכבת שעה ארוכה נדודת שינה. על מה סבו הרהוריה? על העצים ועל האבנים, על מעשים יומיומיים, על בתה האלמנה נחמה ועל איזיה היתום. אולם יש אשר היתה עוברת לחיים בהיקפם. יש שהרהוריה סבו על עיירת מכורתם, והיא ראתה את השנים הרבות שעברו עליה טרם בוא השואה. עם ישראל חנה פה.

עצלים היו חיי הזקנים, בצעדים אטיים התהלכו אלה בבתים וברחובות. בשבתות היה מתכנס מגין באחד הבתים. יום הכיפורים היה יום צום מאז ומעולם, ואף הסבתא גיטה צמה. הנוער היה מבקר בבתי-ספר. פעמים היה מישהו שובק חיים לכל חי.

יש שהרהוריה סבו על העבר הרחוק — על ימים אשר לפני המהפכה, על ימי הילדות הנושנים. יהודים עמדו אז בחנויות מדולדלות, התרוצצו בשוק, התעסקו בעניגי קודש וחול. הנשים ישבו על ספסליהן לפנות ערב, ותינוקות של בית רבן היו ברחובות. קולות עגומים הבקיעו אז מבתי-המדרשות — בחורים התנועעו על ספריהם. עכשיו נדמו הקולות. עטופת לילה שוכבת סבתא גיטה שעה ארוכה ועיניה פקוחות.

איסיקה שהה בבית חזנוביץ' רק שלושה שבועות. בתחילת חשון נסע עם אשתו וילדו לתחנת-הרכבת. מטורף! הוא אמנם החליט לנסוע להומל. איזו רוח אוחזתו בציצית ראשו ומטל-טלתו לעיר זו, שאף היא נחרבה בימי השואה?

הפנקסן חזנוביץ' ואשתו ציפה ליוז את הנוסעים עד בית-הנתיבות. גם סבתא גיטה נצטרפה אליהם. עמדה עונת הסתיו. אתמול הצליף גשם בעיירה, ועכשיו כיסתה בצה את החצרות והדרכים. עננים אפורים קפאו בשמים. חשופים עמדו האילנות, ורק שרידי עלים כמושים שתקו בין בדיהם. רוח צנונה וטחובה הילכה בעולם. עדיין לא הוקם על תלו בית-הנתיבות, וחדר-ההמתנה היה הפעם מלא אנשים, שקים, לכלוך, ענגי מאחורקה. איסיקה, לבוש מדי צבא, טיפל בכרטיסי מסע ובמטען, שלושת הוקנים הצטופפו סביב אניה, שישבה על מזנדה והתינוק המנמנם בזרועותיה.

באה הרכבת, צילצל הפעמון אחת ושתיים, נשמעו גשיקות וקול בכי. ויהי בעמדה כך בסמוך לרכבת ובשמעה נשימותיו הקצרות של הקטר, ויתקוף פתאום את סבתא גיטה הרצון להיפגס אף היא לאחד הקרונות ולנסוע, לברוח מכאן. ליל הסתיו כה ארוך, אפל ואילם, משהו כה מעיק פה, בעיירת המכורה. אולי ייקצא שם במרחקים איזה נוף מנוחה, חבל אור זערורי.

שוב תקע הקטר. הקרונות התחילו זזים. נעלם זנב הרכבת באופק, ושלושת הזקנים עוד עמדו שעה ארוכה ודרכו מבטם בעקבותיה המתקתקים.

דוממת היתה דרך החזרה. היום פנה, השמים התקדרו והתאפללו, רגבי עפר לח עפו מאחורי גלגלי העגלה. עכשיו נשארו בעיירה מהעם היהודי רק שנים־עשר איש. שארית העדה הולכת ונמסה. אין בדעתם של שרידי הטבח להשתרש שוב באדמה זו, רבת הרצח והדמים. אחד־אחד הם מתחמקים מכאן ומצטמצמים בכרפיים.

מן האופק מגיח והולך ליל השנן אטום ועכור. בקרוב יצליף הגשם בחלונות ובגגות.

ה ש ב ו ע ה (מסיפורי המחקר)

[א]

הרחוב היה מתוח מדרום לצפון, ועכשיו, בשעות הבוקר, מציפות קרני השמש את שורת הבתים מצד שמאל. קו מוארך גובל בין האור והצל. מכוניות מרימות את הקו המבדיל, ולאחר עברן חוזר זה ורובץ לאורך הכביש. רוב העוברים־ושבים מתרכזים בצדו המואר של הרחוב. רגליהם נעולות מגפי־לְבָד. השלג חורק תחת כפות־הרגלים, מבהיק בחגיגות מעודדת. רשרוש האופנים של כלי־הרכב אף הוא מתחרק באַזְנִים. לובן וזיו צועקים ברחוב המשולג.

בעינים מגששות מסתכל אֲלִיּוּשָׁה בצד המבהיק של הרחוב. בעצמו נשאר בצד המוצל. הוא מעוניין היות נחבא אל הכלים, לא להתבלט. עניניו היו יגעים. זה לו ששה ימים שברח מן המחקר. בעיני הפקידות היה עריק מסוכן, פושע מדיני ופוליטי. מנגנון גדול של חיילים, קצינים וכלבים שמר עקבותיו. הם היו הציידים, אֲלִיּוּשָׁה הַצִּיד. לצוות הציידים היה בזה גוון של משחק שגרת, ואילו בשבילו היתה ההתחבאות ענין של חיים ומוות.

זינה הבלתי־פוסק של שמש הבוקר מוסיף להשתפך על הצד השמאלי של אפיק הרחוב. בחריצות זהירה, כלאחר־יד, מתבונן אֲלִיּוּשָׁה בצד שכנגד. ראשי הנשים והנערות מכוסים מטפחות־צמר, שקצותיהן בצוארונ־הפרנה של מעילי החורף. ראשי האנשים חבושים כובעי־פרנה עם זנבות אַזְנִים מורדים. חנויות המכולת, המאפיות והמסעדות פתוחות ופועלות, שאר החנויות ייפתחו רק לאחר שעה, באחת־עשרה. נדמה לו לאֲלִיּוּשָׁה כי מאז הבוקר המצונן, שם ברום המהובל מרחפת העין הצופיה, הרעה, התרה, המחפשת ובודקת בכל סדק כדי לגלותו ולעשות

אותו כלה. עליו למצוא מקלט מַנְדִי. ברי שהמקומות הפומביים לא מתאימים לזה. בית־הנתיבות, מסעדה, מספרה, חשמלית, חנות – פסולים. עליו לחדור לבית פרטי, לשהות שם שנים־שלושה שבועות. רק לאחר זה יוכל לנסוע ללא הפרעה רצינית לעיר הדרומית. שם ימציא לו סוקולוב דרכון כשר, נרשם לפי כל דקדוקי החוק המחורבן.

שלא להפנות שימת לב הציידים, אליזשה מהלך בעסקנות מגופחת, משל יש לו איוו מטרה חשובה. הנה חלונות־ראנה של חנות ספרים. להתעכב או לא? הוא נמנע מעשות זאת. כל עוד הוא נמצא במחתרת עליו להעמיד פנים עסוקות. ברגע זה אירעה תאונה שהיו צפונים בה עתידות.

לא הרחק משכה ילדה כבת ארבע מזחלת קטנה. בין המטעמיה וחנות הספרים הסיח משהו את דעתה מן הפעולה. ייתכן שהיה זה הזוהר המסנוור, פרחי השלג שניצנצו והבהיקו, ריצדו ורינגו בכל פינה. בראש מורם פנתה הילדה מעט הצדה, לעבר הכביש, שם פזזו באוושה זו אחר זו המכוניות, והיא מושכת אחריה את המזחלת.

הפול אירע כהרף עין. מכונית "נצחון" נתקרבה, צמיגיה רישרשו ועברו הלאה. על לובן השלג נשארה שוכבת הילדה. נשמעה צעקת אשה. אותו רגע לא חשב אליזשה על מצבו. הוא נחפו למקום התאונה, הרים את הילדה, חבל המזחלת עוד הדוק בין אצבעותיה. אשה ממהרת וצולעת אליו בצעקה נחרדה: "נַאטאשה! נַאטאש־קה!" היא מתקרבת אל אליזשה בעינים נפחדות, מתכוונת לקחת מידיו את גופת הילדה.

ברגע זה ניצנץ רעיון במוחו. אליזשה שלנו היה מומחה לרעיונות־בוק, במיוחד בשעת צרה, ולא כולם היו טיפשיים. "אני רופא!" דוחה הוא את ידיה של האשה, "אל תגעו בילדה. איפה דירתה? מוטב תקחי את המזחלת ואת מזנדתי." בידו השמאלית של אליזשה היתה מזנדנת עם כל רכוש.

התחילו מתכנסים סביבם עוברי־דרך. סכנת־מוות! עוד מעט יבוא שוטר לערוך חקירה עם פרוטוקול, ואז יאבד. אם יקחוהו למשטרה כעד לתאונה, יגלוהו כמו כלום. עליו להתרחק מכאן ללא דיחוי. "כלום לא אירע!" לוחש הוא במרץ. כל מראהו

אומר הגינות ויסודיות. אליושה, כבן שלושים, אָמנם היה רופא. "כלום לא אירעו! הילדה בריאה, היא רק נפחדה. איפה אַת גרה?" פה בא האב הרחום לעזרתו ונאטאשה פקחה עיניה. "במרחק עשר דקות!" עונה הצולעת. קולה חזי, לבבי, נפחד, "נאטאשקה, ילדה, מה כואב לך?" — "בואי נמהר!" אומר אליושה, "צריך לבדוק אותה. סבורני כי אין פה כל סכנה. היא נפלה מפחד." דברים אלה מופנים לארבעה או חמישה אנשים שנתעכבו בסמוך. "בואי נמהר!" מזרו אליושה, "אין לי פנאי. בבית אבדוק את ילדתך!"

עוברות עשר שניות. חצי דקה. האשה מפקפקת. שניות ספורות אלו חשובות לאליושה. במקום זה יש להזכיר כי אליושה — איש גבה קומה ונעים חזות, מאביו הרוסי ירש בהירות, מאמו היהודיה — עינים שחורות, קצת בולטות, עינים נעימות. ברגע זה קפאה בהן ארשת בלתי־שקטה. הפקפוקים נסתיימו, האשה החליטה "פושלי (גלך)!" היא פונה ימינה לרחוב מבודד, צולעת בכיוון ביתה. מעט הוקל לו לאליושה הרדוף. "זאת בתך?" — "לא, היא בתם של בעלי־הבית. אני העוזרת שלהם. הם יהרגוני אם הילדה נפגעה." אליושה מוסיף ומהרהר במצב. הוא סוקר את האשה שאולי גורלו טמון בחיקה. אף מזוקר — זה בולט בסקירה ראשונה. עינים תכולות־אפורות, רציניות, מדאגות. סביב שקע עיניה — זר קמטים זערוויים. בטח בת קרוב לעשרים וחמש, פלוס־מינוס שנתים. נראה כיצד יתגלגלו הענינים הלאה. "היכן עובד בעל־הבית שלך?" — "שניהם מתכננים בלשכת בנאות."

המסופר אירע באחת מערי סיביר, בחודש פברואר. סביב העיר פעלו אז (בתחילת שנות החמישים) הרבה מחסגרים, הן כלליים, הן משטריים. אליושה ברח מן המשטרי. זה היה נס מן השמים. במחסגרים השמירה מעולה, אצלנו לא בורחים ממסדות אלה.

עלו במדרגות לקומה השניה, הילדה בזרועותיו של אליושה. האשה פותחת את דלת הדירה. היא פושטת אדרתה, אדרת — אך לא צעירה, עם צוארון־פרנה מקורח. בתנועה שגרתית היא תוחבת את מטפחת־הצמר לתוך השרוול ותולה את האדרת

במסדרון על הקולב. לאליושה לא הציעו להתפשט. לבוש בגדיו נכנס עם הילדה לחדר והשכיב אותה על הספה. האשה מביאה כד מן החדר הסמוך. "נו, נאטאשה, נראה מה כואב לך." הוא ממשש פה-ושם, נאטאשה צוחקת לדגדוגים, לה לא כואב כלום. הילדה בריאה, המכוננית לא פגעה בה, היא נפלה מאפתעה. עליה להינגע, לישון שעות מספר. במונדתו של אליושה תרופות אחדות, ביניהן טבליות הרדמה. הוא מרדים את הילדה ופונה ללכת. בהבעת תודה יוצאת האשה המשרתת ללוחתו. היא לבושה שמלה כחולה, משומשת למדי. שקט עמוק שורר בדירה. עכשיו עליו לצאת משקט זה אל החיות הטורפות. עיניהם של האיש והאשה נפגשו. לגבי עוזרת-הבית היה האיש הגבוה והנאה הזה יצור עליון, רופא מלא עסקנות חשובה. היא לא ניחשה כי ממשמש ובא מפנה עצום בחייה.

עיני הרופא הביעו התרגשות, גם היא מעט נבוכה. "סליחה!" אמר, "בטח נפגעה רגלך מפאת איזו תאונה. אני כירורג. משום כך אני שואל." רופא משונה! מה הוא נדחק לחייה? השיחה התקיימה במסדרון, סמוך לדלת היציאה. "עבדתי ביער," התחילה בקול מפקפק (לספר או לא?), "במקום הפלת העצים"..." — "במחסגר?" זה נשאל בקול לחש. "כן, במחסגר השלושה-עשר." — "אם כך, אחותי את. גם אני בא מן המחסגר!" — "שיחררו אותך?" — "כן. ועוד אין לי מקום לינה." — "וכי אין לך קרובים או מפרים?"

הוא מניע ראשו בשלילה. בבת-אחת הרגישה עצמה חייבת לקבל החלטה. הרופא הנכבד והעסוק שעמד גבוה מעל גבוה, נידרדר פתאום מטה-מטה. היא מהססת זמן-מה, אחר מזמינה אותו לחדרה, סמוך למטבח. החדר — זעורני, 6-7 מטרים מרובעים. היא יושבת על המיטה, הוא — על כסא סמוך לשולחן. "מתי חוורים הורי נאטאשה מהעבודה?" — "בשש." — "הילדה תישן שלוש-ארבע שעות. עוד מעט ואלך." משהו בדבריו אלה מעורר חמימות, סוף-סוף כל האסירים חברים זה לזה. "בטח רעבת. אאכיל אותך." אליושה לא מסתלק. היא יוצאת אל המטבח, הוא — אחריה. היא מפעילה את כירת החשמל, מציגה עליה את הקומקום. "התפשט!" פוקדת היא על האיש נשוא-

פנים זה, אשר עכשיו היא מרגישה כלפיו נופך עליונות. הוא תולה אדרתו על הקולב ונשאר בקיטל צבאי נטול כותפות. גזרתו גברית, מלאה אומץ וחביבות. בטח יש נשים אשר חולמות על בחור כזה. עכשיו הוא נמצא בין המצרים. היא שואלת: "באיזה מחסגר היית?" – "במשטר, היו אצלנו ספרות-קלון על השרוולים והגב" – "ואני הייתי בכללי. חמש שנים." בקרוב הגישה תה, לחם, חמאה ונקניקיות. הוא היה רעב, הוא לא רצה ללכת מכאן. עיניו הוסיפו להתרוצץ באי-מנוחה, עיני אופל נפחדות. הוא פותח פיו לגלות על בריחתו מהמחסגר, אך היא משסעת אותו ומתחילה לספר על התאונה ביער שגרמה לשבירת רגלה. קבוצת אסירות היתה עסוקה בכריית הענפים והסיקוסים. פתאום נפל עליהן מאצל עץ ענק – ענף כרות. שתי נערות נפצעו, היא – אחת מהן. כשלושה חודשים שכבה בבית-החולים המחסגרי, אולם השבר לא התאחה יפה, והנה היא צולעת זה יותר משנה. הם גמרו את הנקניקיות והתה. אוריה מוזרה השתררה בחדר. "מה בעצם שמך?" – "סיומה, ואת?" – "נאדיה, נאדי'דה פידורובנה." עוד נושא התאונה לא נסחט כליל, יש להמשיך. אליושה אומר כי ידועים לו כמה מקרים כאלה. ייתכן שעוד תהיה לרגלה תקנה, אם רק העצב לא נפגע קשה. הוא יבדוק את רגלה החולה, אם רצונה בכך. נאדיה חושבת קצת. זאת אחת מאלו שאינן עושות קטנה או גדולה ללא שיקולים, רק בעידנא דרתחא היא יכולה להיגרר אחר עצבנותה. טרודה-שוקטת יצאה הבוקר לטייל עם נאטאשה, והנה אירעה לה הפגישה הזאת. משהו גרוי תועה בחדר בו התיחדה במקרה עם הגבר. שניהם לא היו מלאכי שמים. אז הוא אמר: "אני רנק. יש לי אָם בדרום הארץ." – "אין אני מבינה אותך," עונה האשה. היא מבינה יפה את הרמו. משהו מתחיל להדהד בלבה. היא חושפת את הרגל החולה עד למעלה מארכובתה. במשך שלושת שנות מאסרו היה אליושה מנוזר מן הנשים. הרגל הנשית הזאת הצולעת הצרידה את קולו באמרו: "נו, ניגש לעבודה!" הוא בודק את הרגל מלמטה למעלה. "מתי אירעה התאונה?" – "לפני כשנה וחצי." אצבעותיו מעפילות והולכות, הן מצאו את מקום השבר,

מיששו ובחנו סביב-סביב ומוסיפות להעפיל. זרם דם כבד מציף את פניו. גם היא נבוכה. אז הוא אומר, סוף-סוף הוא מבטא את הדברים רבי-הערך, והוא כצולל במים אדירים: "נאדיה, חביבה, עליך להתביאני. ברחתי מן המחסגר." אצבעותיו הוסיפו לתופף אי-שם ברגלה, אולם עכשיו לא היתה לתפיפה זו כל חשיבות.

פניה, עיניה, כל-כולה הרצינו בבת-אחת. "ב-רחת?" הרופא החשוב נידרדר עוד שלבים רבים מטה-מטה. עכשיו עומדת לפני האשה בריה עלובה ובריה מסובכת. זו הפעם הראשונה בחייה היא נתקלת בקשיים כאלה. לפתע-פתאום נקלעה למצב של סכנה חמורה. היא נזכרת: כששהתה במחסגר ברח אסיר אחד. תפסוהו והרגוהו. את גופתו החזירו למחסגר. שלושה ימים התגוללה סמוך לסוכת המשמרת למען תשמש לקח לאסירים, שיבינו מה ייעשה לבורח. גם העוזרים לברחנים דמם בראשם. "כיצד אחביאך? אי אפשרי הדבר!" אולם משהו גובט בנפשה. חигרת זו — לא צנים יבש, גם היא ראתה מראות בחיים.

השיחה עוברת לנושא אחר, להתכאה. אין הם דנים עכשיו אם להחביא, אלא כיצד להחביא. הקושי העיקרי — ההכרח לשכנע את בעלי-הבית כי הימצאו בביתם הוא טבעי. כיצד לעשות זאת? לאמור כי הוא אחיה אי-אפשר, בעלי-הבית יודעים כי אין לה אחים. "ומה אם להגיד להם כי בעלך אני, בעלך המחסגרי, שנשתחררתי רק היום?" עכשיו נשתקעה נאדיה בהרהורים כבדים. נאטאשקה ישנה בחדר הסמוך, בדירה שקט גמור. מוחה עובד בצלילות, אולי היא סוללת לעצמה עתיד טוב יותר בעולמה האומלל. בהיותה במחסגר שמעה הרבה נפלאות על אלו הבחורות הלא-צעירות הבאות ממרכז הארץ לגליל המחסגרים להשיג חתנים בין האסירים המשתחררים. יוצא בחור כזה מן המחסגר, לא קרוב לו ולא גואל בחופש. על-פי התקנות של משרד הבטחון הוא נצמד למקום זה, אין לו חופש תנועה. אז באות התופסניות הללו ומכניסות אותו תחת כנפיהן. עכשיו נפל בחור כזה, עריק בן-מוות, בידה. היא לא תחמיץ את ההודמנות, אין היא טיפשה במידה כזו. פתאום אומרת נאדיה זו, עוזרת-הבית הצולעת, דברים אלה:

"או תצטרך להיות שלי, רק שלי. אני אצילך מן המוות, ובזה אני קונה אותך." היא עוד שכבה על מיטתה חשופת רגל. הוא ישב פעור עינים בסמוך על הכסא.

"אני קונה אותך לי לבעל," חוזרת ואומרת נאדיה זו החיגרת, "אני מצילה אותך ואהיה לך לאשה." שני קמטים מאונכים הופיעו מעל לחטמה, היא לא חמדה לצון. אליושה לוטש עיניו אל האשה, הוא רואה בה את מלאך-המוות המציל. "ואל תחשוב הרבה," הוסיפה בקול נוקשה, "או שתסכים, או תצא מכאן."

מה פה לחשוב? היא לחצה אותו יפה אל הקיר. לצאת מכאן! קל להגיד! שם בחוץ מחכה לו המוות. "טוב, אני מסכים!" — "הישבע!" — "אני נשבע." היא מגישה לו פיסת נייר ועפרון. "כתוב!"

היא מכתיבה לו את השבועה הבאה, הוא חוזר על דבריה מלה במלה ורושם את זה בעפרון. "אני נשבע. בחיי אני נשבע, בחיי אמי אני נשבע, כי האזרחית ראקיטובה נאדז'ודה פיודור-רובנה תהיה אשתי לכל ימי חיי. אהיה נאמן לה, לעולם לא אקרב אל נשים אחרות. אם אמעל בה, אקבל את המוות. בחיי, בחיי אמי, בחיי כל הקרוב לי אני נשבע."

"עכשיו חתום!" שמו האמיתי היה אלפסיי גברילוב, אולם מטעמים שיובהרו להלן הוא חותם טרובקין סמיון סרגייביץ'. היתה זאת כתובה מוזרה. המוות ונאדיה הפעילו עליו לחץ, ואז חתם על שבועת האמונים. התחתנות פראית! "אלך לפנות את החדרים!" אומרת נאדיה ועומדת מעל המיטה. באקראי קרבו שדיה אליו. נשיות זו פלחה את כולו, לא מעט חלם עליה בצריף הנתעב של המחסגר המשטרי. מבטו נעשה צמא, נסער, נרתח. היא הרגישה, נצטחקה, נתרגשה, פניה הזועפות לא היו לה עוד. אז אומר אליושה בגסות מחסגרית: "עלי לטעום אותך, נאדיה, אם את אשתי." היא לא נרתעה, הלכלוכית המחסגרית הזאת. הנגיעה היתה בלתי-שכיחה, מלאה יופי ועצמה. "גו, עכשיו אתה אמנם בעלי," לוחשת נאדיה. כל ישותה מזועזעת. זה לו שתי יממות שלא עצם עין. עכשיו, כשבא לנוף המרגוע, נשתקע בשינה עמוקה.

קרוב לשש בערב נפתחת דלת הכניסה. בעלי-הבית חזרו מן העבודה. שניהם עבדו ב"גורסטרוי", שניהם היו כבני שלושים והתחתנו עוד בהיותם סטודנטים של האינסטיטוט לבנאות. עכשיו הם מהנדסים עושים חיל — נאסילי טימופיביץ' וטאטי-אנה ויקטורובנה. בעלת-הבית — אשה תמירה שמחלפותיה כרוכות לה סביב ראשה. צמות אלו עבות ובהירות הן, משרות חמימות וחיבה על האשה הצעירה. אפס יפה אמרו הראשונים: אל תסתכל בקנקן. טאטיאנה ויקטורובנה היתה קפדנית. ואילו נאסילי טימופיביץ' היה נאסיה גרידא. טבעות-גומי הידקו את שרוולי כותנתו המופשלים.

"מה את? " תוהה טאטיאנה ויקטורובנה. זה יותר מחצי שנה עובדת אצלם נאדיה, והיום כאילו החליפו אותה. מטרוניתה! שערותיה עשויות תלתלים-תלתלים (נאדיה הספיקה לבקר במספרה, שם עשו לה סלסול), שפתיה מצובעות, גם בגבותיה הוכנס סדר. סומק קל מכסה לחייה, עיניה מתנצנצות בעליצות, רק הצליעה נשארה בעינה. היא החליפה את שמלתה היומיומית בחצאית שחורה ולסוטה לבנה שהאצילה עדינות ורוך לעזרת-בית זו. מה תאמרו על הבחורה? אין זאת כי היא מיחסת רצינות לפגישת הבוקר, היא תיאבק על מימוש תזיון תעתועים זה, ואולי גם תצליח.

"בעלי בא?" עונה נאדיה, כולה נוהרת. "איזה בעל?" טאניה לא שמעה כי חיגרת זו יש לה בעל. נאדיה מסבירה: היא היתה אֶתו במחסגר, והיום נשתחרר. "איפה הוא?" שואלת טאניה; אין היא מרוצה מסיבוכים אלה. "פה הוא, אצלי!" נאדיה מוסיפה לזרוח. שלשתם נכנסים לחדרה. אליושה סרוח על המיטה. לאחר ימים של הזדעזעות עצבים, נדודי שינה והעדר מקלט ירדה עליו הרגשת שלנה והוא ישן שנת מרמיטה. עכשיו הוא פוקח עיניו בבהלה. בתנאים כאלה הנך מתמצא לא כהרף עין. "זהו בעלך?" שומע הוא את שאלתה של בעלת המחלפות הכרוכות וקופץ מעל המיטה. שנתו סרה מעליו בבת-אחת. "כן, זהו!" עונה נאדיה בשמץ גאנה. שלושה זוגות עינים

בוחנות את האיש בעל-הקומה ובעל-הצורה. בשעה אחראית זו הוא דרוך ומתוח, אם כי למראית עין זה לא ניכר. הוא פונה אל בעל-הבית עם טבעות-הגומי: "תסלחו על שאני מטריד אתכם." — "לא כלום!" עונה ואסילי טימופייביץ' אוטומטית; לא הוא היה המושל במשפחה. זה הוברר כעבור שניות מספר, כשטאטיאנה ויקטורובנה פנתה אל אליושה בדרישה להציג את דרכונו.

זה היה מקום-התורפה אצל אליושה. היה לו דרכון גנוב על שמו של אלמוני אחד, סמיון סרגייביץ' טרובקין, שנולד ב-1918 בעיר נלאדימיר. אולם תצלומו של זה, שהיה דבוק בדרכון וחתום בחותמת המשטרה, לא היה דומה כלל לפרצופו של אליושה. פרט לזה, תקפו של הדרכון עבר זה יותר משנתיים, ואילו המשוחררים היו מקבלים תעודות-זהות חדשות חלף תעודות-השחרור של המחסגרים.

לא, דרכון זה אסור להראות לבעלת-הבית. אליושה מעטיף פרצופו ארשת נימוסיות. הוא אומר ברשלנות: "מסרתי את תעודת המחסגר למשטרה. הבטיחו לי להתליפה בדרכון בתוך ימים מספר." קולו טבעי. עם רמאי כזה יש להתנהג בזהירות — כך פוסקת בינה לבין עצמה נאדיה ראקיטובה. אליושה מוסיף: "כשאקבל את הדרכון אסע מכאן, ולאחר שאסתדר בעבודה אקח אלי את נאדיה." צפצפן! הם לא החליפו אף מלה על עתידם, הוא ישן כל הזמן. עיניהם של הנמלט והחוגרת נפגשות בת-צחוק מתוחה קפאה בעיניו. יש להצילו. מכינן שנטלה על עצמה משימה זו, היא לא תפר את הברית הכרותה. או היא עונה לו בחיוך נפלא, מלא נשיות וחיבה. נראה שזה שיכנע את בעלת-הבית. למרות קפדנותה הבינה ארחותיהן של בנות-חנה. ברגע זה נכנסת נאטאשה ומתקרבת אל אליושה. מה תאמר? הוא מושיב אותה על ברכיו. מצאה ידיד! זה היה תמוה — נאטאשקה היתה מאותו סוג הבריות שלא רק בבגרותן, אלא גם בילדותן אין הן נוטות להתקרבות מזדית עם דודים זרים. "נו, נאדיה, ערכי את השולחן!" מפקדת טאטיאנה ויקטורובנה. דומה שהסכנה עברה. אליושה מצא מקום מקלט. בא הערב, נאטאשה ישנה, בעלי-הבית הלכו לקולנוע. נאדיה ממלאת

תפקיד של עקרת-בית. היא עורכת את השולחן. מרק מהביל, כדורי בשר ברוטב, כוס תה עם חלב דחוס. כל זה טעים, ביתי, מזכיר ימים רחוקים. אין זאת כי הצולעת מבינה יפה בעניני מטבח. בעלי-הבית חזרו מהקולנוע. מחר יום עבודה. לישון! באחת-עשרה משתתק הפול. נאדיה מכבה את החשמל.

עוברים שלושה, ארבעה ימים. אליושה לא יוצא מהדירה, אליושה תדיר בבית. זקנו צומח לו שעה-שעה, יממה-יממה. "אתה דוקר!" תלונות-לחישות אלו הוא שומע לפעמים מפי נאדיה. ריח תפוחים נודף מפיה של הצולעת. לא, הוא לא יגלח את זקנו, יצמח לו לבריאות. משנה פנים, משנה מזל. צריך לסבול, נאדיה סובלת ברצון ובתודה. פריחה משונה נפלה בחלקה של בעלת-מום זו, פריחת גוף ונפש, תאיבה שאינה יודעת שבעה, עינים מחייכות תדיר, אושר לא ייאמן. תגידו, וכי אין היא בת-מזל? בחור נאה נצמד אליה בצבת-המוות. אין הוא מעז להינתק מאתה, אחרת יסכן את חייו. סוף-סוף שיחק לה מזלה לנאדיה ראקיטובה. היא מקבלת אותו, את הגבר שנפל בגורלה, עם הזיפים והדקירות. היא לא תזוז מאתו, תשמור עליו, תתן לו כל מה שיש לה.

נתאהבה נאדיה שלנו. כך זה קרה. ביום החמישי עושה אליושה משגה שהיו לו תוצאות. הוא מבקש מנאדיה להביא בקבוק יין. למה לו יין? היין מסלף את החושים, מטמטם את הרגשות. נאדיה מסרבת, אין היא רוצה להסתכן. רודף-הקדים ממשיך להפציר, זה לו שנים אחדות שלא טעם מן החרוף-החרוף הזה. עכשיו, רואים אתם, מתחשק לו. סוף-סוף היא מנתרת, לבה אף הוא לא לב-אבן, היא מהלכת עכשיו בעולם התווה, היא חולמת בהקיץ, מלאה שגעון ולהט.

והנה היא מביאה חצי ליטר. לכמה נצרך ילוד אשה חלש, איזו מנת כוהל מסוגלת להפילו? אם אינך מורגל בענינים אלה, די לך בכוס אחת. אליושה בלע שתים, את השאר לגמה נאדיה. נעשה מעט שמח. לאחר ימי התחבאויות ולחישות, מרגיש אליושה עצמו חייב להשמיע קול, להימנע מעט מזעיר מן המאפליה. בעלי-הבית בעבודה, נאטאשה ישנה, נאדיה מאוהבת, אליושה שיכור. זהו מצב הדברים. אז הוא מרים קול

ופותח בזמר הזרועות הפתוחות: "במורד וולגה האם, במרחבים הנרחבים..." נאדיה מתרה: "נשתגעת? נאטאשה ישנה!" אף היא קצת מבוסמת, ולא רק מיין. אך היו לו לזרא ההשתקות הללו, חיי הדממות והמחשכים. נאדיה מפקפקת, אחר היא מצטרפת אל אליושה בלב ובצחוק. זה קול שני, קול נמוך ומרטט, הוא ממלא את החדר הקטן על גדותיו. נכנסת נאטאשה ברגלים יחפות, הם מושיבים אותה על המיטה, מיטת הדודים. "וולגה האם" לא היה אצלם הזמר היחיד, אולם זה היה הראשון. עכשיו נתלהבה נאדיה. קולה ערב, חזי, עבות, מושך לב. אליושה מאזין בתמהון לצלילים מרתקים אלה. אז הוא מושך אליו את נאדיה, היא ראויה ללטיפה. ברגע זה מופיעה בעלת-הבית. בעבודתה היתה לה הפסקת צהרים, והיה לה מפתח משלה. לעתים מאוד נדירות היתה באה הביתה בשעת ההפסקה, ודווקא היום איתרע מזלו של אליושה, וטאטיאנה ויקטורובנה רואה אותו בקלקלתו. פניה מסמיקות, היא חוטפת את נאטאשה מעל המיטה בארשת בחילה. אליושה קם ממקומו, הוא איש-צבא לשעבר, הוא יודע טעמה של משמעת. עמידתו לא יציבה. בנסיבות אלו נאה לו השתיקה, אך הוא מדבר. אותה שעה נדמה לו כי אשה זו בעלת המחלפות הכרוכות היא ששתתה בקבוקון הגון, כי כל העולם נשתכר, רק הוא, אליושה, דעתו צלולה. "בעלת-בית!" מוזמין הוא בקול צרוד, "נא שבי אֶתנו מעט!"

הזמנה זו לא היתה מוצלחת, למרות האדיבות בה הובעה. עיניה של טאטיאנה ויקטורובנה נשארו נוקשות. "לא ארשה כי ביתי ייהפך בית-מרזח!" זה נאמר בציוחה קלה, בקול נעדר אף שמץ לבביות. היא פונה אל אליושה (בת-צחוק אוילית עוד נתעכבה בפניו) ומצווה לעזוב בזה הרגע את הבית. הוא לא נתפכח עדיין, הוא מוציא מכיסו את דרכונו של טרובקין ומנפנף בו בסמוך לעיניה של הגברת. "בעלת-בית, אל תכעסי, כבר קיבלתי דרכון!" — "אז היעלם מכאן!" — "בעלת-בית, לו רק עוד שנים-שלושה ימים. עלי להתכונן לדרך." היא תקיפה בהחלטתה. "לא, עליך לצאת תיכף ומיד מביתי. אין אני סובלת שיכורים." נשמע קול בכזה של נאטאשה הפעוטה. "אמא,

יישאר הדוד אליושה אצלנו!" הדוד מצא סניגור במקום בלתי-צפוי, אבל ההחלטה נחושה. "זה לא עסקך, נאטאשה!" עכשיו יוצאת בדיבורים נאדיה. "טאטיאנה ויקטורובנה, אם את מגרשת את בעלי, גם אני עוזבת את ביתך."

לבנה של הכלבתא לא נתרכך. "אז תלכי גם את." היא מאיצה בהם. עד סוף ההפסקה גשאררו רק דקות ספורות, ועליה עוד לסדר את נאטאשה אצל השכנים. בת-הצחוק נמחקה לגמרי מעל פניו של אליושה, הוא מתחיל לרטון. לכל אחד מאתנו, יוצאי-המחסגר, נהירה לשונו העסיסית של מוסד נאור זה, מכללת הביטויים גורדי השחקים. אליושה היה ידען עמוק בשטח זה. הוא לא הספיק להוציא מפיו נוסחאות ראשונות (נוסחאות מתונות שבאזני המחסגראי הנתיק היו נשמעות כשפת ילדים תמימה), ויקטורובנה זו נתמלאה רציחה. "אז אני מטלפנת למשטרה!" המנוולת מרימה את שפופרת הטלפון. בן-רגע נתנדפו אדי היין. פגישה עם המשטרה לא היתה שיא חלומותיו של אליושה. "לא צריך, טאטיאנה ויקטורובנה, אנו הולכים!" היא מחזירה את השפופרת למקומה. אליבא דאמת, אין לה פנאי להתעסק עם המשטרה. אליושה ונאדיה אורזים חפציהם ברהיטות. אצל אליושה אין הטיפול במזונות תופס זמן רב. חפציה של נאדיה, לאחר שנצטברו, תפסו מזנדה וילקוט. בעלת-הבית מסלקת לנאדיה משפורתה (כשלוש מאות רובל). "אל תזכיריני לרעה, טאטיאנה ויקטורובנה!" אומרת נאדיה דברי פרידה. חגיתמיד נובע בלבה, אין היא מוכשרת עכשיו לנטור איבה. המרשעת שותקת. כנגד זה לא זיכה אותה אליושה באיתולים משביעים רצון. הוא נפרד רק מנאטאשקה. העולם הלבן מקבל פניהם בשמי עופרת ובשלושים מעלות קור. לאן? מאז ברח אליושה מהמחסגר עברו עשרה ימים. כלבי הגישוש בטח עוד לא הפסיקו את עבודת החיפוש. כל פליט מחסגר בשבילם אות קלון, מאורע יוצא מן הכלל, חרפה מבישה. הם לא ישקטו עד שיתפסוהו. זהירות! יקחהו אופל, את חצי הליטר שגרם לגירושו ממקום-מבטחים. פרט לזה, עליו עוד לסחוב את החיגרת עם מזונתה הכבדה. הוא עדיין לא הבחין כי צולעת זו תהיה לו למגן. כך יצא

שנאדיה נתאהבה, היא התיחסה ברצינות לאותה כתובה-שבועה מגוחכת שחרט אליושה בעפרון לפני ימים מספר. פיסת הנייר צפונה אצל נאדיה במקום בטוח. כל עוד בידיה מסמך חשוב זה, אליושה לא ייחלץ.

לאט-לאט נפל ענין ההצלה לידי נאדיה. היתה בה עכשיו נימה נועזת ופעלתנית. אביה היה מורה לנגינה באחת מערי דנזפר, גם אמה ידעה פסנתרנות – היתה זאת משפחה מוסיקלית. בהיותה בת שבע-עשרה, בשנת 1942, שלחו אותה הפשיסטים לגרמניה, לעבודת פרך. גרם מזלה, והיא נקלעה כעוזרת-בית אצל אחד הנאצים מגדולי השררה בעיר קובלנץ אשר על גדות הריין. לאחר השחרור חזרה הביתה ונאסרה כמלחכת פנפא אצל הפשיסטים. היא קיבלה חמש שנים. אביה נהרג בצבא האדום, אמה התחתנה שנית והיתה אם חורגת לשתי בנות מבוגרות.

אלה תולדותיה של נאדז'דה פיודורובנה ראקיטובה. עכשיו היתה בת עשרים וחמש, והיה עליה לפלס דרפה בכוחות עצמה. בחייה המסוכסכים עוד לא היתה לה אמתלה להתאהב. עכשיו זה אירע. באליושה הרדוף, שהיתה צפויה לו סכנת-מוות, הצטמצמו לאט-לאט חייה של נאדיה. היא חברתו הכי נאמנה, הוא רכושה הכי יקר, היא תבוא למענו באש ובמים. אצלו זה היה אחרת. עוד לפני המלחמה היתה לו ההזדמנות להיפגש בתכיפות עם בנות. הוא לא קיבל ברצינות את נאדיה, אותה שבועה היתה בשבילו פיסת נייר תפלה, גם חתימתו היתה מזויפת. שמו היה לא טרובקין – אלפסי גברילוב היה שמו. בשנת ארבעים ואחת סיים את לימודיו באינסטיטוט לרפואה, והוא אז בן עשרים ושלוש. זה היה בחור קל-מזג. בעיסוקיו עם בחורות לא הצטיין בבררנות יתירה. אחר כיסתה את החיים המלחמה הארורה הזאת, שנות הקטל והגעש, שנות השבי בגרמניה, שנות המחסגר בארצנו. תלאות אלו לא עשו את אליושה רציני יותר. כלאחר-ידי הצית להבה בלפה של נאדיה, אך הוא לא הבין זאת. גם אלמלי הבין, היה סבור כי לו אין זה נוגע, זה עסקה הפרטי של החיגרת.

בינתיים שירכו שני האנשים את דרפם בקור העז. "לאן אנו

הולכים?" שאל אליושה. עכשיו היתה נאדיה המוציאה והמביאה ביאה בעניניהם. לאן הם הולכים? מובן, אל הדודה מרוסיה. אשה זו היתה חברתה המחסגרית של נאדיה, ואין לך אתנה חמה יותר מאחנת המחסגר. מרוסיה היתה בת ארבעים-וכמה, היא עבדה עכשיו, לאחר שחרורה, כזבנית באחת מחנויות המכולת. נאדיה מכניסה את אליושה עם החפצים למבוא אחד הבתים. "תחכה פה!" הוא מציית ללא שאלות. פה אפשר להתחמם קצת. הוא מתחמם, היא עובדת. אחת וחצי אחר-צהריים, שעת ההפסקה בחנויות המכולת. החנות בה עובדת מרוסיה נעולה מבפנים, החלונות מכוסים כפור, הפול אטום. אין נאדיה רוצה להקים שאון, אך אין ברירה. היא דופקת בדלת. "פתחי, מרוסיה! זו אני, נאדיה!" הדלת נפתחת. מרוסיה לבושה חלוק לבן, כדרך הזבניות. פניה נוהרות: "נאדיצ'קה!" נשיקות. "פיטרו אותי מעבודתי." קולה של נאדיה חוגג, היא עומדת להשמיע בשורה טובה. "ובכן מה? תסתדרי. יש אלף מקומות עבודה." – "עלי לנסוע מכאן." – "יש לך רשיון?" – "הוא הדבר שאין." – "מה קרה?" – "התחתתי, מרוסינקה!" – "אל תקשקשי!" – "זו אמת. ארבעה ימים אני גשואה." – "מי הוא?" לדודה מרוסיה מותר לגלות הפול, היא אשה נאמנה, רק בענין הבריחה יש לשים יד לפה. "לא מכבר נשתחרר מן המחסגר," אומרת נאדיה. "יש לכם מקום לינה?" נאדיה שותקת, שתיקתה רבת-משמעות. "הנה המפתח. קחי את חתנך והסתדרי בחדרי." מפתח עובר מיד ליד. נשיקות.

והנה הם בחדרה של מרוסיה. מופלא הדבר עד כמה בן-אדם מלא בטחון וחיים כשיש לו פינה חמה בעולמנו. לבה של נאדיה רונן. ידיה שוב מלאות עבודה, יש להכין משהו לארוחת-צהריים. גם לאליושה עסקים: סוף-סוף החליט להתגלח. שערות ראשו גזוזות (זה חלקם של כל האסירים), ואף אם אות-קין זה מתבלט מהצצה ראשונה, יש לאליושה אפשרות להתגונן בכובע-הפרנה. אך במשך עשרת הימים צמח לו זקן חשוד, וצריך לעשות פה סדר. למספרה אין ברצונו ללכת, זה מקום פומבי, ויש חשש להימקל באישיות בלתי-רצויה. מכאן שעליו להתגלח בחדר.

נאדיה יוצאת לקנות סכין-גילוח. היא עושה הפול בלב טוב. כל חייה מסורים עכשיו לאליושינקה. סכין-הגילוח הובא כעל כנפי נשרים. אליושה התגלח, אפס את השפם השאיר לשם הסנאה. הוא רוחץ את פניו המגולחות וניגש אל נאדיה המטפלת במשק-הבית. הוא ניגש אל הצולעת שלו – גבה קומה, רחב-כתפים, שחור עינים. זריחה נפלאה מסתערת אליו מעיניה האפורות, ידיה כורכות את צוארו. סנטרו הגלוח מתחכך בלחייה, עכשיו אין הוא דוקר, נשאר רק השפם המדולדל הזה. בוא יבוא היום וגם הוא יושמד. אין זאת כי אדי היין עוד פועלים אצלו. מטורף! בלב היום מתחשקת לו שוב מנת אהבה. נשיקה פראית, קול קורא. היא מרימה אליו את עיניה הצחות. כמו תמיד היא צוחקת – מתרגשת, נפשה יוצאת. היא מרשה לאליושינקה את הפול. בשבילה הוא יחיד ומיוחד. גם לו, לגברילוב-טרובקין, טוב אתה.

ברגעים אלה מואיל הפוחז לשכוח כי בעולם הגדול, אי-שם, מהלכות נערות אחרות.

[ג]

זה ימים אחדים שוהה הזוג שלנו בחדרה של הדודה מרוסיה, אולם לאחר התבוסה אצל טאטיאנה ויקטורובנה אסור להתעכב בעיר מכותרת מחסגרים זו. על האשה הגועלית, בעלת המחלפות המטעות, אי-אפשר לסמוך. היא יכולה "לדפוק" במשטרה. ברור כי צוות הציידים שגויס לתפוס את האסיר הנמלט עוד לא אמר נואש. הוא מרחח סביב-סביב. אם כן, צריך לנסוע. הרכבת לעיר הדרומית יוצאת בעשר בבוקר לפי השעה המקומית או בשש לפי שעון מוסקבה. מחיר כל כרטיס שלוש מאות רובל. נמצא כי כספם של נאדיה ואליושה לא יספיק לשני כרטיסים. "אז אסע לפי שעה לבדי?" אמירתו זו של אליושה אינה מוצלחת. משהו כבה בנפשה, הוא רואה בעיניה ברק קודר. "לא תברח ממני, שלי אתה!" הוא משתדל לרכך מה שנפלט באקראי. "גו, נאדיושה, הרי אמרתי כי זה רק לפי שעה. פה צפויה לנו סכנה חמורה, יש להסתלק

מכאן במהירות האפשרית. "לא קל לנאדיה להפשיר. הוא מנסה לחבק אותה, היא נחלצת. יעבור זמן טרם יצליח לתקן את המעונת. נאדיה חולת אהבה, אליושה בשבילה עיקר-העיקרים של חייה, ואילו לו עיקר אחר – הימלטות מפף-המוות. נאדיה בשבילו עוגן זמני. ברגע זה הוא נזכר כי החיגרת יודעת את סוד בריחתו. אסור להרגיזה, היא יכולה להצמידו תהומה. הוא מכפיל את דברי החלקלקות.

נאדיה לא חושדת בשיקולים אלה. עברו שעות, והתחנפותו של אליושה מביאה סוף-סוף פרי. רמז של חיוך מופיע שוב בעיניה, אין היא משתמטת מלטיפותיו. אבוד אבדה נאדיה שלגו, נפגעה הריבה. "אסע אתך. שלי, שלי אתה! אנו קשורים בחבל אחד..."

או איך להשיג כסף? לא היתה זאת בעיה רצינית – השגת כמה מאות לאסיר בשעת דחקו. מרוסיה עזרה, הושיטו עזרה עוד אסירים לשעבר. כשהנך יושב שנים במחסגר, אתה רוכש ידע חדש בתורת האחנה והסיוע. מרוסיה הביאה אלף רובל, משלה ומשל אחרים. "מרוסיה, זהבי!" אליושה אצל לה נשיקה חברית לעיני נאדיה. זו מתרגלת לאט-לאט להתנהגותו המאוסה של הקליל.

ובכן, הם נוסעים. אליושה כורך סנטרו בתחבושת הסנאה, מגמיד על מצחו ככל האפשר את כובע-הפרנה, נוטל את המונודות ויוצא לדרך. אכן הדודה מרוסיה – זהב טהור, יהלום! היא השיגה מכונית להביאם לבית-הנתיבות. בעיר גרו אסירים משוחררים בעלי מקצועות שונים, היו גם נהגים, ואחד מהם העביר את הנוסעים לתחנה חמש דקות לפני מועד יציאת הרכבת.

הפול עבר בשלום. צוות הציידים לא הבחין באיש חולה שינים זה את הברחן. ארבע יממות נמשכה או הנסיעה מסיביר לעיר הדרומית. בבוקר אפלולי ומעונן יוצאים נוסעינו מתא הרכבת לבית-הנתיבות הסואן. עוד סנטרו של אליושה מחותל – ידם ארוכות למשטרה, ייתכן כי גם פה משוטטות עינים.

עכשיו היה עליהם למצוא בעיר את מיטיה סוקולוב. שנתים

בילו מיטיה ואליושה במחסגר אחד, הם היו ידידים-אחים, ילידי עיר אחת. אצטבאותיהם היו סמוכות זו לזו, מקערה אחת אכלו. אַפְּיָם אף הוא היה דומה. שניהם היו אנשים דרומיים קלילי-מוג. אליושה לא התפחד מברייחה מן המחסגר, אם כי ידע שזה יכול לגרור תוצאות מגונות. לפי מקצועו היה מיטיה צייר. הוא סיים בית-ספר לאמנות ואהב לצייר תמונות נוף. במחסגר עבד בקווצ' (המחלקה לתרבות וחינוך). הפקידות הטילה עליו ציור העתקים מן פרודוקציות צבעוניות של תמונות מופתיות כגון "מכתב הקוזאקים" של רֶפּיִן, "צלצולי ערב" של לויטאן, "נישואים אי-שנים" של פוקיריב. הוא עשה עבודה זו ברשלנות, תחביבו היה תמונות נוף. פעמים היתה תוקפת אותו השראה, ואז היו מופיעות על הבד תרזות דקות, לבנה בודד הזדקר על רקע שמים מעריבים, עצב רך התפשט.

מיטיה סוקולוב היה גם אמן הזיוף. היו זמנים, ובזיוף מסמכים וחותמות לא היה לו מצפונו מעצור. בגלל ענין לא כשר בשטח זה קיבל שש שנים. לפני כחצי שנה השתחרר ומאז לא הוסיף להתעסק בענינים חשודים. אליושה ידע את כתבתו.

הטרוליבוס מביא אותם לסמטה בה גר מיטיה. הסמטה מכוסה רצועת שמים אפורה. פתות שלג נדירות דאות באויר המצונן. להקת עורבים מתקהלת על הגג, עורכת מפקד לשם המראה בצוותא למרומים מתוך צריחות שתורות. מטעמי בטחון אליושה עם החפצים מחכה במבוא הבית. נאדיה, חברתו הטובה נאדיה, נכנסת לדירתו של סוקולוב. לא עוברים רגעים מועטים ומיטיה מופיע כפי שהוא, בלי אדרת וכובע. "אליושה, מילוק (חביבא)!" לחיצת יד של שני חברים מחסגריים מתקיימת במבוא הבית. "מיטיה, אַל תקרא לי אליושה, קרא סיומה, סְמיון סרגייביץ'!" מיטיה חוטף את המזנדה הכבדה. "גיטא, יהיה סיומה, בְּרַאטוֹק (אחא)!"

והנה הם בחדרו של מיטיה. אי-הסדר פה לא היה פשוט, זה היה אי-סדר אמנותי. מסגרונות-עץ, שעליהם מתוחות יריעות-בד, תמונות נוף על הקירות, לוחות צבעים, מכחולים, רהיטים צנועים שמנגבים אותם פעם ביובל. ריבונו-של-עולם, איזה ערך לכל זה? סוף-סוף מסיר אליושה את התחבושת מעל

סנטרו. הוא ונאדיה מתרחצים, אליושה מתגלח. השד יודע אותן, הנשים הללו! יש להן זיקה לעניני משק. רק הופיעה נאדיה (מיטיה היה מיסודו רנן), והנה היא מטילה על עצמה תפקיד של עקרת-בית. מי מבקש זאת מאתה? בחורות כמו נאדיה אינן סובלות אף שכבת אבק דקיקה. בעוד זמן-מה הרצפה מטואטאת, הרהיטים מנוגבים במטלית לחה, מכשירי הציור מסודרים. אשת-חיל! מיטיה מביא יין ודברי לעיסה. יושבים אל השולחן במצב-רוח מרומם. לחניכי המחסגר האהוב יש מה להעלות בזכרון. נטל כבד של עינויים הוערם על שולחנו של מיטיה, נתערב באד הכוסיות, בריח המלפפונים הכבושים, נתחי הנקניק והמליח. מעשה בפאשקה, ומעשה ביארומקה פילין, ומעשה בסולומון הלהטוטר, ומעשה באופיר (מורשה אופרטיבי) קורילוב. גם נאדיה מצטרפת למנין. יש לה זכרונות משלה. לכל אחד יש מה לספר, ונאדיה לא מפגרת. רחוצה, מסורקת, מצובעת שפתים היא יושבת בביתו של האיש הטוב הזה, דמיטרי מקסימוביץ סוקולוב, שומעת ומספרת סיפורים. בטח היה בה משהו, באשה זו, שסבלה די סבלות בחייה. מיטיה מציג על השולחן עוד בקבוק. יום חג היום, אליושה-סיומה בא, ואתו אשה נכה. אם אליושה בחר בה, משמע אין היא מנחותי דרגה. בקרוב היא הוכיחה זאת. משנתערפלו המוחות מאדי היין, מיד נשמע בחדר זמר חרישי. פתח מיטיה, תמך אליושה, אולם בקרוב נטלה נאדיה את המושכות לידיה. אכן קול ערב לבחורה זו, קול מרטיט, מדויק, מתרחב ביד נדיבה ומצטמצם עד קול דממה דקה. היא מזמרת שירים פשוטים — שירי עם, שירי אהבה ועזובה, גם שירי גנבים. בתמהון רב, בהתרגשות וחרדה מאזין מיטיה לעבודה לבבית זו. נפשו האמנותית מבינה ביופי. פתאום הוא קם ממקומו, הוייפן הלזה, משתחנה עמוקות לפני נאדיה החיגרת, כורע ברך ומנשק בזהירות את ידה. "תודה, אשה!" אומר מיטיה.

כן, אם אליושה בחר בה, משמע יש בה משהו. אותו ערב התקיימה בחדרו של מיטיה התיעצות. נאדיה ואליושה — שניהם היו זקוקים לתעודות כשרות, במיוחד אליושה. רק מיטיה יכול לעזור כאן: עליו לשפר את הדרכונים, לתקן פה-ושם, להפכם

חוקיים. מיטיה ניגש לעבודה, בלא להרהר הרבה. מטורף!
רצידיביקסט אומלל! למחסגר משתוקקת נפשו! אם יתגלה הזיוף
יכפילו לו את עונת העונש. מיטיה יודע זאת, אין לו חשק
להסתכן, אך מה לא יעשה בשביל אליושה? נמצא כי האחנה
המחסגרית כוחה גדול מפחד המאסר. אין זאת כי מלבד אסונות
ועינויים מביא המחסגר לעולם גם חברות טובה.

בבוקר יוצא אליושה לצלמניה וביום המחרת מקבל את
תצלומו. מיטיה מדביק אותו חלף תצלמו של טרובקין. עכשיו
הוא מטפל שעה ארוכה בזיוף חותמות המשטרה וההרשמה.
ידי-זהב למיטיה! הזייפנות – עבודה דקיקה, תובעת זמן ויָדע.
ידיו המאומנות של סוקולוב מסוגלות להוציא חתיכת עבודה
מלוטשת ומשוכללת, כך שהמשטרה בעצמה לא תבחין בה איזו
שהיא מכשלה.

לאחר עיבוד אמנותי מקבל אליושה דרכון עשוי כדת. מהיום
והלאה הוא סמיון סרגייביץ' טרובקין. גם בדרכונה של נאדיה
נעשו התיקונים הדרושים. והנה גיתוספו בעיר שני אורחים
כשרים, נרשמים כחוק.

בעיר גרה אמו של אליושה, אך אסור היה לו להופיע
בדירתה – ברי כי השלטונות עוקבים אחר קרוביו של הנמלט
מצפּרניהם. נמצא כי היה על מישהו להזמין את האם לדירתו
של מיטיה. מי יעשה זאת, נאדיה או מיטיה? הוחלט כי עדיפה
נאדיה.

נאדיה לא מסתלקת. היא הולכת ומביאה את האם שרה מיכאיי-
לובנה גברילובה, אשה בת חמישים וכמה, שעקבות זפיה עוד
לא נמחקו כליל. בנערותה היתה בחורה זקופה ונאה, קומסו-
מולית פעילה, מלאה מהפכנות קנאית של אותן השנים, כאשר
המנהיג הגדול, ולדימיר איליץ' לנין, עמד בראש המדינה
הצעירה. אביו של אליושה בא מן הצבא בתחילת 1917, נקלע
לחוגי המפלגה הבולשביסטית, היה בראשונה אחד מטוראיה,
אחר סיים קורסים מפלגתיים והתחיל למלא תפקידים אחראיים.
קזליה גברילוב ושרה הלפנד נפגשו בשנות ההרס והסער.
יחסיהם לא קיבלו תוקף חוקי. התחתנות רשמית נחשבה אז
בעיניהם כקרתנות ובעל-ביתיות, שאינן הולמות מהפכנים

מסורים לחזון הקבולוציה העולמית. אליושה נולד ב-1919. ב-1937, שנת שיא הפולחן האישי, נאסר אביו, ועקבותיו לא נודעו עד היום.

והנה נכנסת לחדרו של סוקולוב אשה טעונת עמל וצרות. הבעל לא חזר, גם מבנה לא הפיקה נחת. היתה בו פחזות, אי-רצינות, גלישה על-פני החיים. הוא היה בעל-כשרון, סיים את בית-הספר העל-יסודי במדליית-כסף, אולם חסר היה כושר עבודה ושקדנות סדירה. במכון לרפואה לא היו לו כשלונות רציניים, אבל למעשה עבד כלאחר-יד. נטפלו אליו חברים שוטטגים, היו גם בחורות. צעיר גברתן זה ידע להתחבב על המין הנשי, וכל נערה שהתקרב אליה היתה מרחיקה אותו מהאחת והיחידה. בחזונה של שרה מיכאילובנה היתה אלמונית זו בחורה מושלמת, בת צנועה ושחרחרת, צחקנית ובהירה ללא רבב כלשהו.

לא נתממש חזון לבה של שרה מיכאילובנה, לא היתה לה נחת בחייה המבודדים. בחדרו של מיטיה סוקולוב נפגשו האם ובנה. היא בכתה מעט – זה שנים לא ראתה פניו. גם הוא נתרגש למראה אמו הקמלה, מלכת ילדותו. הוא גרם לה לא מעט דאגות וצער, עכשיו עליו להוסיף עוד נטל על לבה. אמנם הוא מעלים ממנה את דבר בריחתו, את הופעתו הוא מסביר בשחרור קודם-זמנו שבא בגלל התנהגותו המופתית במחסגר. אך הנה הוא מוסיף כי דרכו לא כשר לגמרי. הואיל ואסור לו לגור בערים גדולות הוא הוכרח לבצע שינוי קטן, מעין זיוף אפסי, בתעודת-הזהות.

שמעתם דיבורים? שרה מיכאילובנה מתחלחלת. שוב תחבו-לות ותמרונים! כל ימיו אין אליושה שלה הולך בדרך המלך, תדיר הוא נוטה לצדדין. עכשיו, כשזכתה סוף-סוף לראותו, עליה להעלים את דבר בואו. בן במחותרת!

ארבעת האנשים יושבים אל השולחן ועורכים שיחת עצלתים. אליושה מתחכם, אך זה "לא הולך" במסיבה זו, בנוכחות האשה המזקינה, עגומת העינים. נאדיה מגישה תה ותופינים. עקרת-בית! האם עדיין לא חושדת כי יש לה לפיסחת איזו שייכות לאליושה. באשה זו, בעלת הרגל הצולעת, הפנים הלאות,

העינים הנוקשות, השפתים הקמוצות, המביעות זרות ומרץ – באשה זו אין אף רמז לאותה הנערה השתחרורת, חזון לבה משכבר.

היתה זאת מסיבה מוזרה – שלושת אנשי המחסגר שבאו מעולם סגור, משל נפלו מכוכב־לכת אחר, והאשה היהודיה הגלמודה, אשר גם עליה עברה כוס.

[ד]

לאחר שמיטיה צייד את גיבורי סיפורנו בתעודות כשרות צפה בעיה חדשה: לאן? מובן כי בעיר זו, עיר ילדותו ובחרותו של אליושה, אסור להשתקע. מפאת הסיבות המרומזות לעיל עליו להסתייג מהיתקלות במכרים ובמכרות, ידידי הנוער, שיכולים להמיט עליו צרות. מסתבר שצריך להימלט. לאן? יש עוד כרכים גדולים בדרום הארץ: רוסטוב־דון, טביליסי, באקו בקווקאז, קיוב, חרקוב, אודיסה באוקראינה. הבחירה נפלה על העיר N. שם היה לו למיטיה רע נעורים, הוא יגיש עזרה ראשונה. אליושה יסתדר בעבודה ללא קשיים, בכל מקום יש מחסור ברופאים כירורגים. גם נאדיה תמצא עבודה מתאימה. בערים הגדולות מחסור עצום בעוזרות־בית. לוחות המודעות מלאים דרישות לעובדות, אומנות, מטפלות. פרט למשכורת, עבודה זו ממציאה מזונות ודירה. יש לקחת בחשבון כי לנאדיה ותק ידוע בשטח זה.

נאדיה מסכימה להצעה בפנים חמוצות. עלתה עוד בעיה מסובכת עם אליושה. כדי להסתדר כרופא הוא נזקק לתעודת־גמר מהאינסטיטוט לרפואה. אולם דא עקא שתעודתו נלקחה מאתו בליל המאסר, כשערכו אצלו חיפוש קפדני ונטלו את דרכו וכל תעודותיו.

מה לעשות? אין מוצא אחר אלא לשלוח את שרה מיכאילובנה לאינסטיטוט, שתקבל העתק של מסמך זה. אם שם לא ידוע על מאסרו של אליושה, ייתכן שהמבצע יצלח.

אליושה כותב בקשה רשמית על שמו של מנהל האינסטיטוט, מחבר גם מכתב לאמו (השגור כביכול מעיר רחוקה) ובו הוא

מיפה את כוחה לקבל את העתק תעודת־הגמר ולשמרו עד שיודיע לה את כתבתו.

ראיתם סיבוכים? שרה מיכאילובנה, האשה החששנית מעודה, הולכת לאינסטיטוט כדי לבצע עסקה לא כשרה. למזלה הוברר כי שם אין יודעים על מאסרו של אליושה. לאחר זמן־מה מקבלת שרה מיכאילובנה העתק רשמי של תעודת־הגמר. שוב יוצאות לפעולה ידי האשף של מיטיה. הן מחליפות בתעודה את שמו של אלכסיי גברילוב בסמיון סרגייביץ' טרובקין. הגלגול בוצע בשלום, הזיוף חסר־המצפון הצליח. אליושה ונאדיה מצוידים בכל המסמכים הדרושים, הם יכולים לצאת לדרך. עכשיו יש תקנה כי ייחלצו מן המיצר.

בגלל חששות שהיה להם יסוד נפרד אליושה מאמו בחדרו של מיטיה. שוב היו דמעות. שרה מיכאילובנה תופסת עכשיו מי היא נאדיה זו לאליושה. "נשמה נודדת כמוני," כך מכנה אותה הבן הפוחז.

היו דמעות ונשיקות פרידה. נאדיה אף היא נושקת את פניה של האם. אנשים נפגשים ונפרדים, ואולי ייפגשו גם בעתיד. אליושה כורך שוב את סגטרו. מיטיה עוזר להם יפה הן בכסף, הן בעצות טובות. שלשתם נוסעים לבית־הנתיבות. והנה גיבורינו ברכבת, בדרך לעיר N.

בעיר N הם אָמנם מוצאים מחסור גדול בעוזרות־בית, אולם צץ ועלה קושי חדש, הפעם מצדה של נאדיה. נתעקשה הבחורה—אין ברצונה לעבוד כעוזרת־בית. אם תעודותיה בסדר, היא רוצה לעבוד במקום הגון יותר. היתה לה לזרא ההתעסקות בחיתולי יונקים, בקדרות ובמטאטאים. סוף־סוף גם לה מקצוע: עוד בילדותה אהבה מלאכת תפירה ורקמה, גם במחסגר עבדה כתופרת. היא רוצה להסתדר בענף התפירה.

נאדיה מעלימה את משאת־נפשה. לכשתסתדר היא רוצה להימלך ברופאים אם יש תקנה לרפא את רגלה הצולעת. היא גם עוברת בשתיקה על זה שעד המלחמה לימדה אותה אמה פסנתר. מוצאה ממשפחה מוסיקלית, גם לה שאיפה עצומה למוסיקה וזמר. אין נאדיה מגלה זאת, היא מחניקה חלומות. היא רק רוצה להסתדר כתופרת. עבודה זו מבוצעת בעיקר

במצב ישיבה, והרי יש לקחת בחשבון את רגלה החולה. מה פה לדבר הרבה? דרושות עובדות גם במקצוע התפירה. לאחר פשפושים לא חמורים מסתדרת נאדיה בבית-חרושת לתפירה. היא מקבלת מקום מגורים במעון המשותף של בית-החרושת. בחדרה גרות עוד שלוש עובדות.

תוצרתו של בית-החרושת בו עבדה נאדיה היתה מפורסמת בארץ. עבדו שם כששת אלפים פועלות. ברשותו של בית-החרושת היו בתי-שיכון, מעונות משותפים, גני-ילדים, מרפאה, מועדון. במועדון פעלו קולנוע, תזמורת, מקהלה, כיתות ציור ופיסול, אולם-ספורט.

נאדיה בחורה פעילה. לדעתה, על בעל ואשתו להיות קרובים זה לזה גם בעבודה. עלה בדעתה לסדר את אליושה במרפאה של אותו בית-החרושת לתפירה. אליושה הזומן אל מנהל המרפאה ונשא חן בעיניו. בקרוב התחיל לעבוד ככירורג. רק בדבר חדר מיוחד העלתה שתדלנותה של נאדיה חרס. הם עדיין לא התחתנו רשמית – אליושה אמר כי מפאת הזיופים בדרך-כוניהם זה לא רצוי. נאדיה הוסיפה לגור במעון המשותף לנשים, אליושה – בבית אחר, בו נמצא המעון לגברים. אמנם מנהל המרפאה הבטיח לו חדר מבודד, אך אותן שנים עוד לא נפתרה אצלנו בעיית המגורים, ואליושה סודר זמנית במעון המשותף. בחדרו נמצא עוד דייר אחד, מהנדס צעיר שזה לא כבר סיים את האינסטיטוט לטכסטיל. ייתכן כי אלמלי היה אליושה משתדל ומתדפק על דלתות ההנהלה, היו מרשים לו לשכן בחדרו במקום הבחור המהנדס את נאדיה. אולם השתדלויות אלו מצדו לא באו.

מופלא הדבר עד כמה שוחר חופש האיש שעלה בידו להיחלץ מצפראני המחסגר. עבותות האהבה המתמידה היו עכשיו קשות לאליושה. אחרת הוא אצל נאדיה. מעט מאוד אושר ראתה בחורה זו בעולמנו. עכשיו לבה נפגע. כוח נפלא מושך אותה תדיר אל אליושה שלה, עליה לשמור עליו, לא להפסידו. בשבילה היה זה שטפון, הוא הסתפק באהבה לסירוגיין. בא האביב. הבחורות שגרו בחדר אחד עם נאדיה נמשכו בערבים לשדרות ולחיבוקים. בחדר היתה נשאר נאדיה. צלצול בטלפון

(המטלפנת היתה נאדיה) ולאחר זמן־מה מתחמק אל החדר אליושה, הוא סיומה טרובקין. נאדיה פותחת לו את הדלת, פותחת ונועלת. הקומנדנט של המעון המשותף, סופיה ולדימי־רובנה, אינה מביטה בעין יפה על ביקורים מעין אלה אצל הנערות.

זו הפעם הראשונה נתאהבה נאדיה. היא בוערת כולה, כל חומה וחייה נתונים רק לו, לאליושה. יש לה גם כתובה־שבועה, חתומה בעצם ידו. כשהיא נמצאת במחיצתו היא יודעת רק לזרוח. כשהוא ניגש אליה זרועותיה נפרשות לחבק את העולם, ואכן היא מוצאת בו עולם מלא.

במועדון של בית־החרושת פעילה מקהלה בת ארבעים נערות בניצוחו של ניקיטין, איש קפדן כבן חמישים, מומחה ותיק במקצוע הזמר העממי. את ניקיטין זה שבא פעם למרפאה הזמין הכירורג טרובקין להיכנס אצלו כדי לבדוק את קולה של נאדיה. שכנו של אליושה לא היה אותו ערב בחדר, היתה שם נאדיה. ניקיטין בא, נאדיה הגישה תה ותקרובת. שלושת האנשים יושבים משוחחים על דא והא. ראש המדברים אליושה, ניקיטין – מן השתקנים. אליושה פותח ביירמאק, הזמר שהיה חביב עליו עוד מילדותו. נהמה סופה, גשם אינש, / בעלטה ברקו ברקים / ללא הפסק רעם הרעם / וכוחות געשו בנבכים. שיר זה מזמרים בשני קולות. נאדיה וניקיטין נצטרפו, אליושה גשתתק. אחר זימרו חרש ניקיטין ונאדיה עוד שירי עם, כן גם זימרו מלחינים סוב־ניטים. שני הקולות כאילו מצאו זה את זה, הם היו מתאימים והרמוניים. לבסוף נשתתק גם ניקיטין ונאדיה זימרה שירי מחסגר אחדים, שירי לב נוגים. בשתיקה האזינו ניקיטין ואליושה ללחנים הפשוטים.

ניקיטין שתק. מבחוץ היה זה איש קודר, הוא לא היה נוהג לחלק דברי שבח על ימין ועל שמאל. "עוד כוס תה?" שואלת נאדיה. היא נוטלת את כוסו של ניקיטין וצועדת לאורך החדר בכיוון הקומקום. ניקיטין מסתכל בצליעתה, במבנה גופה. "באיזו משמרת את עובדת מחרתים?" – "בשניה." – "בואי למועדון בתשע." הוא קם ללכת.

אדם מזור, אדם זועף ושתקן. היא באה אליו בתשע ללא

איחור – משום־מה הרגישה דרך־ארץ כלפי איש זה. במועדון כסאות־מרגוע רכים, הוא מושיב אותה על אחד מהם, בעצמו הוא יושב על כסא־עץ קשה. "נאדִיִזִדה פִיודורובנה, יש לך נתונים להיקפך זמרת סולנית, אבל מגרעת אחת תפריע לך לצאת לפני הקהל." – "רגלי הצולעת." היא מסמיקה. האיש נגע בפצע עמוק. "כן, רגלך החולה." נאדיה קמה ממקומה הנוח. לאן היא נדחקת, הלכלוכית החיגרת? דמותה של זמרת צריכה להיות ללא דופי, לספק את טעם הקהל. הזיותיה מתמוטטות והולכות. עיניהם נפגשות. היא מבחינה במבטו של האיש. ניצוץ של רכות ואבהות. מה הוא רוצה ממנה, הזקן? וכי קרא לה רק כדי להגיש את המחמאה בדבר צליעתה? לא, לזקן יש מה לומר. הוא אומר: "נלך!"

הם נוסעים באוטובוס עד רחוב אַנגֶלס, נכנסים לאחד הבתים המפוארים. על הדלת דבוק שלט: פרופסור יבגני נלנטינוביץ ניקיטין. פה גר קרובו של ניקיטין, טראומתולוג ואורתופד מומחה. הביקור הוסכם מראש. בדיקת הרגל התקיימה בחדר־העבודה של הפרופסור. נתברר כי השבר לא היה מסובך. "תבואי ביום השני לקליניקה, נעשה תצלום רנטגן. סבורני כי נתקן את רגלך תוך חודש ימים. איך זה הזנחת את זה עד עכשיו?" הפרופסור לא היה מן השתקנים. הם יוצאים לרחוב אנגלס. פני ניקיטין זועפות כשהיו, אולם נאדיה מבחינה בהן חמימות. "תודה בעד הטרחה, פטר אלכסנדרוביץ'!" – "אל תדברי שטויות!" אז מוסיף האיש הקודר את הדברים האלה: "תרפאי את רגלך. אם יימצאו אצלך כוחות, רצון וכושר עבודה תהיי זמרת גדולה."

אם כן, אין זה חלום? כמו כנפים צמחו לנאדיה. אותו ערב התקיימה שיחה בינה ובין אליושה. לעבודת התפירה, לזמרה, לריפוי הרגל החולה – לכל זה יש חשיבות, אולם חשוב מפול אליושה. אם נאדיה מבססת לה מקום בחיים, היא עושה זאת למען אליושה. היא נצמדה אליו ללא הינתק. דומה כי גם הוא מתחסס אליה כהלכה, אך מי יודע אותם, את הגברים הללו? מפי הנערות בבית־החרושת היא שומעת סיפורים. מהם היא למדה כי אין בחור אלא יצור חלש, מתהפך לכמה גלגולים,

אוהב ובוגד כאחת. רך כדונג כל עוד לא השיג מבוקשו וקשה כחלמיש לאחר שאַת נעתרת להפצרותיו ולשבועותיו (גם באשה רוגשים יצרים, הם כופים עליה אָמון בצפצופיו). באמת, מה היא מִיצגת, נאדיה זו ? כלי ריק. הוא – רופא מדופלם, היא – בחורה חִגרת לא צעירה, שיפה התעללו בה החיים במשך עשר השנים האחרונות. כשהוא רוצה אותה הוא רותח קודם, אחר מִפהק פִיהוקים. היא זורחת, הוא מתִפהק ! לא, אין הוא יודע עדיין את נאדיה, היא נתאהבה בכל הרצינות. היא תעבוד, היא תעשה. עליה לעלות – ללמוד, לומר, להשתוות אליו, לא להרגיש עצמה עוזרת-בית צולעת, לסדר חייה כך שהוא לא יתבייש, אלא יתגאה בה. ובראש-וראשונה – הרגל. לרפא את הרגל, להיות כאחד האדם !

השיחה עם אליושה היתה קצרה. היא אמרה: "אליושה, אני מתאשפות בבית-חולים." – "וכי מה, חלית ?" בקולו נעימת דאגה. איזו קלות-ראש ! הוא שכח את רגלה החולה, הרגל הפכה אצלו מְרגל ! "הפרופסור ניקיטין הסכים להתעסק ברגלי." "ניקיטין ? יבגני נלנטינוביץ' ?" אליושה שמע על ניקיטין עוד בשנות האינסטיטוט, כבר אז יצאו לו מוניטין כאורתופד מומחה. "זה יימשך כחודש. או תדע: אם בהיעדרי תתחיל להשתעשע עם בנות – אין לקנא בך !" בקולה נשמע רטט עצבני. אליושה הרגיע אותה, אולם הרגיש רנחה קלה. נאדיה היתה רצינית מדי בשבילו.

[ה]

ההתעסקות עם בנות היתה טבועה באִפיו הגרוע של אליושה. הינתקותו רבת-השנים ממשלח-יד זה, לרגל המלחמה, השבי והמחסגר, החריפה צמאוונו. נאדיה דאגה לא בכדי. נתקשרו יחסים בין אליושה לאחות אירינה פִסקובה שעבדה אָתו במרפאה. היתה זאת בחורה כבת שמונה-עשרה, תמירה ושחרחרת, בעלת פנים צחות ועיניים צחקניות. בדברה עם אליושה היתה משפילה עיניה (ממש חזון הכלה כלילת השלמות של שרה מיכאילובנה), אך היה לה הרגל חביב להרימן ברגע

בלתי־צפוי, ואז היו משתקפים לעולם שני פנסים מתגרים. בצחקה היתה מתבהרת כולה, בפניה היו מתגלים עקבות מלבבים של עלומים ותמימות. אותה שעה היו מצחקים אתה טורי שיניה הקצובות, הגומה בלחיה השמאלית ועיניה, שהיו נדלקות ושולחות חצים זהירים קדימה.

בחורה צעירה זו שימשה לאליושה אחות־עוזרת. הרופא לא התיחס אליה ברצינות. יחסיהם היו מתובלים מצדו בחסות של בכיר, מצדה ברגש כבוד של כפופה וצל התגוננות של בחורה חניגנית כלפי איש גברי. בעבודתה היתה עצלנית ויחד עם זה ערה לבדיחה.

כזו היתה אירינה. עברו כשבועים מאז התחילה לעבוד עם אליושה, והיא הרצינה, התחילה לעבוד בחשאי כשעיניה מושפלות, וכעין נימת מבוכה השתררה ביניהם בשעות הקבלה. עכשיו, כשהיתה מרימה עיניה פתאום, היה אליושה מתפעם מהבעתן המרוכות. לאחר הסתיים הטיפול בחולה היה ניגש אל הכיור לשם רחיצת ידיים ועובר על־פני אירינה, שהיתה מתכווצת אותה שעה כצב בשריונו.

אליושה עבד ככירורג במרפאה של בית־החרושת לתפירה. אליו היו באות פועלות עם שריטות, כיבים, חבלות וכדומה. ברוב המקרים לא היה הטיפול מסובך, חולים קשים היו נשלחים לבית־החולים לשם אשפוז. רוב הזמן היה נוטל חיתול התח־בושת במקום הנפגע. את זה היתה מבצעת אירינה בחריצות, ואליושה היה רושם אותה שעה בכרטיס החולה את הגתונים הדרושים, כן ממלא את עלון השחרור מעבודה. תור החולים היה גדול, כך שלא הספיקה להם השעה לדברים בטלים. אולם משהו ערפלי וצובט לב נמתח ביניהם. אליושה לא שמע עכשיו את צחוקה אלא לעתים נדירות, ואף אז היה זה צחוק עלוב. גומתה השמאלית היתה עצובה, פניה החיורות והמחוטבות שימשו רקע לעיניה אשר לפעמים האירו מבפנים. מן הנמנע היה שעבודת־לב זו לא תתפוצץ בזמן־מן־הזמנים. זה אירע כאשר נאדיה אושפזה בבית־החולים בגלל רגלה.

אותה עונה היה אליושה רגיל לבקר בקולנוע שתים־שלוש פעמים בשבוע. נוהג זה היה שרידה של תקופת המחסגר, כשהיה

תלוש מעולם ומלואו. למחסגר היו מביאים סרטים רק פעמים
בחודש, מספר הצופים היה גדול בהרבה ממספר המקומות
באולם, הצפיפות היתה עצומה. לא בכל פעם היה אליושה זוכה
להיִדחק לאולם. עכשיו אורו עיניו. אפשר היה לבחור בסרטים
רצויים, והוא היה מבקר תכופות בקולנוע. קודם היה עושה
זאת עם נאדיה, עכשיו — עם אירינה.

גישתו אל אירינה היתה בראשונה מאופקת. משהו עצר
בעדו — אולי נאדיה. אירינה התפרחה, נעשתה רגישה ומרטיטה
כולה. הם יושבים בין קהל הצופים, עיניהם תקועות בכנות
במתרחש על הבד, אולם יש שאינן רואות כלום. בזהירות מתבק
אליושה את גזרתה הדקה, הוא מרגיש הלמות לבה, שומע
מבוכתה המרוכות, את אשד הגלים המתגלגלים ביניהם. הסרט
נגמר, האולם הואר, הקהל עומד על רגליו. הם חוצים את
האולם, מהודקים בין המון האנשים. יש שהם נלחצים זה לזה.
כמו הים מתוק פוגע בהם, הם מרגישים את מרוץ הדם
בעורקים. קרני מבוכה פורצות מעיניה של אירינה, סדק קל
מפריד בין שפתייה ומגלה טפח של שיניים קורנות.

ערב אחד לינה אותה אליושה, ובמבוא הבית המשותף
התקיימה ביניהם הנשיקה הראשונה. בנאקה חרישית נענתה
לו, הם נצמדו לשעה ארוכה, אליושה ריקא ידע את אומנות
ההתנשקות. אולי גם נסיונה של אירינה בשטח זה לא היה
אפסי. נשיקה זו גרפה אתה חיש-מהר את הסכר. עכשיו בא
שינוי-מה ביחסיהם בשעות העבודה. אור כמוס זרח בעיניה
של האחות, גומתה המגוחכת התנוססה אל אליושה בעצב
ומסירות. כל הגנוז בה הסתער אליו. גם לבו של אליושה ספוג
נהייה ותודה.

פעמים אחדות, בהיעדרו של הדייר השני, ביקרה אירינה
בחדרו של אליושה. לראשונה כבש את יצרו. הוא היה בכיר
בהרבה, ואחריותו גדולה משלה. פרט לזה עמד עליו צלה
של נאדיה. עמוק בלבו נחבאה דמות דיוקנה, כך שהפוחז
(שומו שמים!) השתמט מנגיעה בבחורה שבאה לידו. מצב זה
ארך שני ערבים שלמים. בערב השלישי נפול נפל אליושה.
דומה כי אירינה היתה פה היוזמת, ובנסיבות כאלו לא היה

אליושה מסוגל להתעקש. אי-התעקשות זו נבעה מטבעו הקליל.
חלש האדם! המסלול נסלל, והשנים הילכו והילכו בו.
עסק ביש! לך וספר לשוטים כי ילדה זו היא שהתחילה
בשעשועים. גבר בן שלושים בעל השכלה גבוהה ונערה טיפ-
שונית שטרם נתבשלה כל-צרפה. היא, רואים אתם, התעללה
בו, במסכן. מי יאמין לבדותות אלו? אליושה ידע כי עליו תפול
האחריות, ומה גם שאירינה זו כפופה לו בעבודה. נוסף לפול
היתה, ברגעי ההתקרבות, צפה ועולה לפניו יותר ויותר דמותה
של נאדיה, חברתו המחסגרית עם עיניה הנוקשות שהיו מתער-
פלות בדממה, מביעות אזהרה ותאיבה.

פעמים בשבוע, בשעות הקבלה, היה מבקר אצלה בבית-
החולים, יושב סמוך למיטתה ומסתכל בפניה הערניות, באפה
המזוקר, בקמטים הדקיקים המכתרים את עיניה. היה בה משהו
עלוב, גשי, זקוק לרחמים. קולותיהם של עוד מבקרים זימזמו
בסמוך. חמש מיטות עמדו בחדר-החולים, כולן היו תפוסות.
עוד רגלה של נאדיה שומה בגבס, היא מוטלת ללא נוע, כבול-
עץ מחותל. ריפוי כזה אינו מן הכי נעימים, אבל נאדיה אינה
רוטנת. יש לה הרגל להיות סבלנית. היא בעלת-רצון. אליושה
הביא פירות ודברים מתוקים. הוא עושה סדר בארוניתה, אחר
יושב אל מיטתה. היא מסורקת יפה ומפודרת, נימת חן חינרת
שרויה עליה. מאז הבוקר התכוננה האשה לשעת הקבלה, שעת
ביקורו של בעלה-חביבה אליושה. היא חרתה על לוח לבה את
החזיון היקר. אליושה תפס בו מקום בראש, הוא השתלט על
כל-כולה, בשעות הארוכות היא חולמת רק עליו. היא רוצה
להיות יותר טובה, בריאה, יפה, משכילה, לבושה נאה—רק
בשבילן, בשביל אליושינקה שלה. מה מצא בה עם הפגישה
הראשונה? משרתת צולעת לבושה שמלה מהוהה, שצבעה
הכחול דהה זה כבר. רופא-כירורג, בחור נאה בר-קומה ובר-
צורה—ועוזרת-בית חגרת, מחסגרית עלובה, בחורה מכוערת,
לא צעירה, שיפה חבטוה החיים. זוג נאה! לא, היא תשנה את
פני הדברים. הפרופסור ניקיטין אומר כי בעוד כשבועים יסירו
מרגלה את הגבס ויש סיכויים שתבריא לגמרי. ביקר אצלה גם
פטר אלכסנדרוביץ', מדריך המקהלה. הוא משמיע דברים

הראויים להישמע, משדל אותה להתעסק ברצינות בזמרה, מבטיח סיועו.

השיחה אינה הולכת, משהו עוצר ביניהם, אין זה אותו אליושה הפתוח והקליל. טוב היה אילולא בא לבקרה אותה שעה גם ניקיטיץ. אתו קל יותר לשתוק. כשאליושה נשאר עם נאדיה פנים־אל־פנים משתררת ביניהם אי־נוחות. שעה זו הוא משתדל לפרוק מעליו את המשא המלבב של אירינה, להתקרב שוב אל נאדיה. היא שוכבת בלי נוע קשורה לרגלה המחותלת, חינרת, מצטחקת, עיניה האפורות תרות סביבן, מביעות מרץ וחולשה כאחת. "איך את מרגישה, נאדיה?" — "מרגישה טוב. התגעגעתי קצת עליך." הודעה זו היא מוסרת בלחש, מחשש שמא תשמענה שכנותיה. אליושה נרכן לנשק את ידה. היד מוטלת על השמיכה — דקה, משורגת עורקים כחלחלים, יד יתומה. היא מבחינה בריח הבשמים הנודף משערותיו (היו אלה בשמיה של אירינה). היא מכירה יפה את ריהותיו של אליושה, הן ביום והן בלילה. הפעם זה ריח זר ומפחיד. עיניה מרצינות. "שמע, מה אתה מתבשם כך? אם כדי למצוא חן בעיני — אין צורך. ואם בשביל אשה אחרת — תיזהר!" היא מגופפת באצבעה כשחיוך חור הולך ונשחק בשולי שפתיה. פתאום היא מוסיפה בעינים נוקשות: "אחרת אחסל אותך!" זה נאמר בלחש רותת, אין היא רוצה לעורר שערוריה בחדר־החולים. לבו של אליושה נרעד. עליו להצפין עיניו. נאדיה זו מבט חודר לה, אותה לא תוליך שולל. כדי להתאושש הוא מתכופף שוב, מנשק את ידיה, עיניה, פניה. אחת היא לו, תראינה החולות השכנות.

נאדיה מתרככת. "טיפשון, חדל!" זה גלחש בקול לטפני יותר. גם לנאדיה לב נשים. בפרוודור בית־החולים מצלצל הפעמון. נסתיימה שעת הביקור. הערב יש לאליושה פגישה עם אירה סמוך לקולנוע "לפיד". "מה אתך, סמיון סרגייביץ'?" פני אליושה אינן נוהרות, הראיון עם נאדיה הביא אותו במבוכה. "לא כלום, אירישה." הם נכנסים לאולם הקולנוע. הפעם אין הוא מחבק את מתניה של הנערה. טוב שהדייר השכן לן הלילה בחדר, זה מאפשר להיפטר הפעם מאירינה.

עברו שבועים. מסירים את הגבס מעל רגלה של נאדיה. מרשים לה לצעוד קמעה-קמעה בחדר. בראשונה זה לא קל כשאת שוכבת זמן ממושך ללא נוע. עליך ללמוד מחדש את אומנות ההליכה. היא צועדת פסיעות כושלות אחדות, עליה לנוח. עוד פסיעות – עוד דקות נופש אחדות. אפס אין נאדיה מתכוונת לעשות מזה סחבת. הימים עוברים זה אחר זה. נאדיה עובדת, יש הישגים. עושים עוד תצלום רנטגן. מצויין! העצם נתאחתה באופן גורמלי, עכשיו אין חשש. יש להיזהר זמן ידוע, לא לסחוב משאות כבדים...

התראות שכיחות של אחינו הרופאים. נאדיה יוצאת מבית-החולים, חוזרת למעון המשותף. רגלה הצולעת הבריאה. היה זה נצחונה הראשון. אולם אליושה חש את עצמו בין הפטיש והסדן. לבו בעל-הנסיון נתון לשתי הנשים גם יחד – הן לפטיש, הן לסדן. נאדיה מתלהטת מזמן לזמן, ואז היא יוקדת כולה. אירה עדיין מלאה נכונות ראשונית. היא – גר-תמיד, נאדיה – שלהבת מרקיעה שחקים ודועכת, כשהיא משאירה אחריה אפלת חולשה.

ניקיטין, מדריך המקהלה, מזמין שוב את נאדיה למועדון. הוא יושב אל הפסנתר ובוחן את חוש שמיעתה המוסיקלי, חוש הקצב, קריאת תני נגינה. השמיעה והקצב נמצאו בסדר, קריאת התוים היתה לקויה – זה כעשר שנים לא ראתה נאדיה צורת תו. "זה ניתן לתיקון", אומר ניקיטין. מהיום והלאה יתעסק אתה שלוש פעמים בשבוע. גאמזת, ארפג'י, סולפג'י, פסנתר. פרט לזה תשתתף במקהלה. "ראקיטובה!" אומר הוא, "תדעי: הטבע תרם לך קונטראלטו נדיר, עוד הוא חומר-גלם, לא מעובד כל-צדפו. אם את רוצה להשתמש במתנה היקרה, עליך לגשת לעבודה. בלי עמל יומימי קולך ידעך ויתנוון. אם ייקצאו לך כוחות, תעלי לגובה גדול." – "מתי לגשת לעבודה?" שואלת נאדיה. אין היא מפקפקת אף רגע. היא תעשה, תצליח. אליושינקה יהיה מרוצה.

והנה נצטמצם חלק גדול מחייה בתרגילי זמר, תני נגינה, חזרות במקהלה. כמעט מדי ערב נאדיה מבלה עכשיו במועדון.

שם היא גם מתאמנת בתרגילים. ניקיטין מעמיס עליה נטל הגון משיעור לשיעור. זה כשלושים שנה, מתחילת שנות העשרים ניקיטין עובד כמחנך במקצוע המוסיקה. שנים רבות היה מורה בבית-ספר מוסיקלי, לאחרונה התמסר לארגון מקהלות עממיות. קולה של נאדיה היה נמוך ולבבי. עיקר הליטוש התבטא בכיוון הצלילים הגבוהים, הנשיים יותר.

עיסוקה הפעיל של נאדיה בזמרה הסיח במקצת את דעתה מאליושה. זה איפשר לו לבלות עם אירינה שני ערבים בשבוע. שאר הזמן הפנוי בילה עם נאדיה, כך שהיה נחלק לכאן ולכאן. אירה לא הבינה את סיבות השתמשויותיו התכופות. לבנות שמונה-עשרה פצעי אהבה מכאיבים ביותר. סיבוכים אלה אירעו בשטח מצומצם – במרפאה, במעון המשותף, במועדון. במצב בלתי-יציב זה היתה כרוכה סכנת גילוי. אי אפשר היה שלא תארע תקלה.

בחדר-הקבלה השתלטה עכשיו אירה מעשית יותר. הערפל הלך ונתפוגג. אפופת הרהורים טיפלה אירינה בחולים. גומתה החביבה לא הובלטה אלא לעתים רחוקות. פעמים קופאת בעיניה ארשת עצובה. על-פי רוב הם עובדים ושותקים או מחליפים מלים מספר. שעה ארוכה היא מהססת, אחר פולטת ברשלנות: "היום אבוא אליך, סמיון סרגייביץ'!" – "הערב אני עסוק, אירישה!" עסוק! ההתחמקות באה לא בפעם הראשונה. אירינה יוזמת משהו.

ערב זה עבד שכנו של אליושה במשמרת השניה שנמשכה עד חצות. נאדיה ואירינה שתיהן ידעו זאת, כל אחת בפני עצמה. היה זה ערבה של נאדיה. היא נכנסת לחדרו של אליושה – צעירה, מלאת חיים וזמר. ניקיטין מתעסק אתה ברצינות. לדבריו, מאז הוא עוסק בחינוך זמרים נפלה מרגלית כזו לידי זו הפעם הראשונה. עכשיו היא עובדת לא רק כדי לכבוש את אליושה, היא עושה זאת למען המוסיקה עצמה. איזה כוח עצום, כמה רגש ולב צרורים בשירי העם, בשירי האהבה והעצב, בשירי הטבע והמולדת. הגאמות והסולפג'ו משעממים, אולם גם אלה חביבים עליה. קולה מתלטט והולך, ניקיטין מורה מנוסה. הוא חווה בנאדיה זמרת סולנית שתכבוש

בעתיד את לב הקהל.

נאדיה ואליושה אוכלים את ארוחת־הערב. היא מספרת בערנות, הוא מתבדח, שניהם צוחקים. מישהו דופק בדלת, נכנסת אירינה. אם כן, הילדונת עוקבת אחריו. אין היא מאמינה בו. סומק עולה בפניו של אליושה. מתוך מבוכה הוא ממלמל: "אירה, הרי התריתי בך שאני עסוק הערב!" פניה של נאדיה מתקדרות והולכות, עליצותה פגה, עיניה כבות. זהירות! לבה הולך ומתרתח. "סיזמה, מי היא נערה נחמדה זאת? תזמין אותה לשבת!" אירה שותקת, המצב עוד לא ברור לה. נאדיה מתקרבת אליה, תוקעת פפה: "ראקיטובה." ההיפרות נעשתה רק מצד אחד, הצד השני עמד דום. "אז תשבי, תשתי תה!" נאדיה מזמינה בנעימה של עקרת־בית, פניה ומצחה מוסיפים להתקדר. אירה אינה זוה מאצל הדלת. שתי הנשים עומדות זו מול זו, ואילו אליושה יושב כמו אידיוט. "איזה ענין לך אל בעלי?" קמטים מאונכים מופיעים מעל מיצר האף של נאדיה, אין הם מנבאים טובות. אירינה מנסה לצאת למערכה: "לא ידעתי כי סמיון סרגייביץ' נשוי. סברתי כי הוא חתני." שמעתם מלמולים? תינוקת זו רוצה להתמודד עם חניכת המחסגר. אז יוצא אליושה להשקיט את הרוחות. הוא פונה אל אירה: "מעולם לא אמרתי לך כי אני חתנך!" כשלון מלא! דמעות מופיעות בעיניה של אירינה, מתגלגלות חרש ארצה. היא פונה לצאת. "חכי!" נשמע קולה של נאדיה, קונטראלטו עבה ותקיף, "ישנת אתו?" דמעות מוסיפות וזולגות על לחייה של אירה, הגומה הטובה ניטשטשה, לפנינו עומדת בריה עלובה, גדיה צעירה ועלובה שעלה בגורלה להידחק בין שני זאבים מחס־גריים. אליושה מתערב שוב בשיחה הידידותית. "מה את סחה, נאדז'דה פידורובנה? הרי זאת עובדת המרפאה, האחות שלי, פִּיסקובה!"

אתם שומעים? היא כבר בשבילו נאדז'דה פידורובנה. קודם היתה נאדיה, נאדיושה, עכשיו, בנוכחות הנפקנית הזאת, הנבל עובר ללשון רשמית. הוא ישן אתה, זה למעלה מכל ספק. הסכר האחרון נשבר. שטפון! נאדיה ברפרטואר שלה. "לא אחותך הרפואית, פרוצתך היא!" בדיבור עדין זה היא פותחת.

אחר היא עוברת ללשון המחסגריה העסיסית. דפים אלה, שגם בלאו הכי לא כולם חדורים ניבים של נימוסיות עילאית, אפילו בהם לא נותנים מקום לניבול-פה ממדרגה מחסגרית מופתית. עונית נשמעת בקולה של נאדיה, טירוף היסטרי. צעקות בלתי-מרוסנות ממלאות את החדר. אירה קופצת החוצה במרוצה, נפשה רצוצה, לחייה רטובות. אליושה מנסה לקשקש מלים מרגיעות-מודאגות על הקומנדנט סופיה ולדימירובנה הרגזנית, שהנה היא באה ומגרשת מכאן את שניהם. טרחה לבטלה! נאדיה, מכינן שעלתה למדרגת כעס גבוהה זו, שוב אין לה מעצור. היא מוסיפה להשתולל ולצווח. ואמנם נכנסת סופיה ולדימירובנה, הקומנדנט של המעון המשותף. היא לא סבלה שערוריות. "מה הצעקות? תפסיקי מיד! פה לא בית-מרוח!" אילולא הכבוד שהיא רוחשת לחבר טרובקין (גם היא היתה מבקרת אצלו במרפאה) היתה קוראת למשטרה.

נאדיה משתתקת. הפגישה עם המשטרה אינה קוסמת לה. היא יושבת אל השולחן, ראשה בין כפותיה. מלבה נפלטות בסירוגין התייפחויות קצרות. האומנם היא מקברת את חלוי-מותיה? אם כך אתם סבורים, אין אתם יודעים את נאדיה. אליושה שותק. אם יפתח פיו תתפוצץ התקפה היסטרית חדשה. נאדיה חושבת: מפני מה, בעצם, עליה להסתלק מדרכו? הוא חילל, עליו להיענש. היא מוציאה ממקום צנוע פתק מעוך (מסמך זה אֶתה תדיר). "אני נשבע... האזרחית ראקיטובה... תהיה אשתי לכל ימי חיי. אהיה נאמן לה, לעולם לא אקרב אל נשים אחרות. אם אמעל בה, אקבל את המוות..."

היא קוראת את השבועה בסירוגין, מתוך גניחות חרישיות. "נו, מה תאמר, אלכסיי?" – "אבל אני באמת אוהב אותך, נאדיושה. פיסקובה – אפיזודה, ואילו אֶת – הנצה שלי." – "אל תצפץ. הפעם לא יתמול לך. תשתוק!" עוד מעט והיא מתרתחת שוב, אך נזכרת בקומנדנט ומבליגה.

נאדיה חושבת. עוד עצביה לא נרגעו כליל, אך היא כבר מסוגלת לעיין במצב. אנו אוהבות בכל לב, מתמסרות בהתלהבות, חולמות ושרות בגפש פתוחה. כל הטוב, כל היפה בנו אנו תורמות שי לאיש האהוב. פתאום אנו מגלות בגידה שחורה,

מעילה גבוה בכל הקדוש לנו. זה מסעיר, מזעזע. את נופלת מהשחק השביעי לבור של שופכים. החיים לא פינקו את נאדיה, היא ראתה רעות. תדיר היה עליה להתגונן, לחשוף שינים ולנהם ככלבה גרויה. עכשיו הגיעה שעה של התמוטטות. האומנם תשלים עם הרעה? מי הוא, אליושה? איש חלש, שאף הוא ידע עוני. במשך השנים האומללות האלו בצטבר אצלו כוח זכרי רב. הוא מוכשר להידבק אל כל חצאית גבוהה. הרבה גברים קברה המלחמה הארורה, הרבה נשים צמאות אהבה משוטטות בארץ. כן, הוא מוכשר להידבק אל כל אשה, גם למכוערת, לבעלת-מום. עליה לצנן להיטותו, להרחיקו מהפיי-תויים הנשיים, לסגרו במאסר. יש לה הרשות לעשות זאת – הוא רכושה שלה, היא קנתה אותו במחיר חייו. עליה להחביאו במחסגר, שם אין נשים. היא תעניש בזה גם את עצמה, תדחה את אֶשרה. היא תעבוד כמו שד, תזמר, תתן לאנשים את לבה, והאנשים יחזירו לה חום לבם כפל-כפלים. גם אליושה סוף-סוף יבין, יהיה לו פנאי להרהר. בעצם הוא בחור טוב, אך קליל-מוג. שנים אחדות של מאסר יחנכו אותו, יסבירו לו מה יש מה, יוכיחו לו כי מתחת לפני החיים יש גם רוח גועשת.

נאדיה חושבת. היא שופטת את אליושה, היא קובעת גורלו. שתיקת אלם מהלכת בחדר, הלבבות הולמים עמומות. לאחר שעה ארוכה מסתיים השיפוט. נאדיה מקריאה לנאשם את גזר-הדין. זה נעשה ללא פורמליסטיקה, במיזשב: "נעשה כך, גברילוב. תישאר גם להבא בעלי, אולם אתה ראוי לעונש חמור. מחר תלך ותסגיר עצמך למשטרה. תאמר כי ברחת מן המחסגר, כי אוכלים אותך יסורי מצפון!" אליושה נחרד כולו. "נאדיה, מה את סחה?" – "מה שאתה שומע. אחרת אלך אני ו'אדפוק' עליך. אז תקבל עונש-מוות, וגם את מיטיה ואותי יגלו. אם תתמסר בידם מרצונך יוסיפו לך רק משלוש עד חמש שנים." – "אל תשתטי, נאדיה!" – "אין אני משתטה. זה פסק-דין. אני מחביאה אותך במחסגר לכמה שנים. שם לא תמצא בחורות. קניתי אותך בסיביר. שלי אתה, שלי שלי! (התייפחות) אני אישאר פה. אולי יבוא יום ואתה לא תתבייש בי. אנו קשורים יחד, גברילוב, לחיים ולמוות."

אליושה מתחיל להבין ברצינות המצב. מוחו עובד בקדח־
תנות. כיצד להיחלץ? אולי לנסות את האמצעי המנוסה, את
ההתחנפות הזולה? הוא ניגש אל נאדיה ומנסה לחבקה. נאדיה
גרתעת, אוצלת לו סטירת לחי צלצלנית. "אל תיגע בי!" בטח
הגיעה שוב צעקתה עד אֶזני סופיה ולדימירובנה. לא, התת־
חנפות לא הצליחה. אליושה יושב בראש מורד, מכאובו מעורר
רחמים. נאדיה מתרככת קצת. "תכתוב לי מן המחסגר, אני
אענה. גם אבוא אליך לביקורים, אם ירשו." אם כן, אין היא
משטה בו? שוב נשמע קולה. "התעללת בי, עליך לרצות
עוֹנֶךָ. מחר, לא יאוחר מארבע אחר־הצהרים, תהיה במשטרה
ותספר את הפול. אם לא תעשה זאת בארבע, אעשה אני בחמש.
ואל תנסה לברוח — ממני לא תברח!"

אליושה, פעור פה, יושב מאובן, מוכה תדהמה. נאדיה,
המפלצת נאדיה, קמה ממקומה ופונה אל דלת היציאה. נאדיה
יוצאת, הדלת ננעלת.

עוברות שניות ספורות, הדלת נפתחת. נאדיה מסתערת אליו,
אוצלת לו נשיקה רותחת, משטיפה אותו בריח תפוחים, ריח
גשיות סוערת. אחר היא יוצאת בצעדים מאוששים, כשהיא
זורקת לו לאות פרידה: "ובכן, אל תשכח. לא יאוחר מארבע!"
ביום המחרת הופיע אליושה במשטרה. לאחר חקירה קצרה
מסרוהו למשרד הבטחון. שם הוסיפו לו חמש שנות מאסר בעד
הבריחה (בהתחשב עם מוסר־הכליות והופעתו מרצון — רק
חמש שנים) והחזירוהו למחסגר המשטרי.

[1]

סיפור מעשה זה שמעתי מפי אלכסיי גברילוב במחסגר החמישי
בצפון הארץ. שנינו היינו כלואים, שנינו עבדנו כרופאים
במחלקה הסניטרית — הוא כירורג, אני רופא פנימי. שנינו גרנו
בצריף אחד, אצטבאותינו היו סמוכות זו לזו.

היינו חברים. כל האסירים אהבו את גברילוב, אולם אנחנו
התידדנו במיוחד. אני הייתי אסור כחשוד בלאומנות יהודית,
הוא — מפאת האשמה כי בהיותו בשבי שירת בשקדנות מופרות

את הפשיסטים. אני יהודי מלא, הוא — מחציתו. גברילוב היה משכמו ומעלה, גבר הסון ונעים. עיניו היו יהודיות במאה אחוז, את השאר ירש מאביו הרוסי.

במחסגר האיש מתבקע. מה שאינו מגלה לחוקר הוא ממתיק סוד לחבריו האסירים. כולנו ידענו על בריחתו של גברילוב, אולם לי סיפר גם על סיבת היתקעו בחזרה.

במחסגר אין נשים, אין אהבות וקנאות, אין יין, אין עסקים מסובכים. עבודה, אכילה, שינה, קריאה (בקווצ') פעלה ספריה צנועה) — בעיסוקים אלה בילינו את הזמן הנוחל. לא גטלו מאתנו את הרשות לרכוש ידידים בין האסירים, כך שהיינו נפגשים ומספרים על חיים עברו.

גברילוב היה מן הברחנים, זה האציל עליו הוד וגבורה. כולנו חלמנו על חופש, אולם לך ונסה להתפרץ אליו כשהשטח מגודר בשתי שורות תיל ועל מגדלי התצפית עומדים זקיפים עם אוטומטים. למי מתחשק לחטוף כדור? בריחה מוצלחת מצוות המחסגר יכול לבצע רק אסיר דגול, עז-נפש, איש-תחבולות. המרמה את פקידות המחסגר רוכש לו יוקרה עצומה בין האסירים. גברילוב ביצע בריחה מוצלחת ושהה בחופש יותר מחצי שנה. אָמנם אותו אהבו לא רק בגלל מעשה אמיץ זה, הוא היה גם איש נוח לבריות, שהתיחס בכבוד ושימת-לב אף לאחרון האסירים.

לרופא המחסגר סמכויות חשובות. הוא רשאי לשחרר את האסיר מעבודה מפאת מצב בריאותו, לאשפוז אותו בבית-החולים (במחסגר שלנו היו כמה צריפים מיועדים לבתי-חולים), לשלחו זמנית למרפאה המרכזית (שהיתה במחסגר אחר) לשם בדיקה מפורטת יותר. גברילוב השתמש יפה בזכויותיו אלו — מי שפנה אליו בבקשת שחרור לא יצא בידים ריקות. המפקד החפשי של המחלקה הסניטרית, קצין לא צעיר מהחובשים הצבאיים, לא הקפיד בזה. הוא הדבר, שגברילוב מצא דרכים גם לקצין החובש. אחת מחולשותיו של זה היה משחק השחמט. במחסגר היו אצלנו בעלי-מקצוע מכל הסוגים, ביניהם גם שחמטאים מומחים. מה עשה גברילוב? עמד ולמד שחמט. במשך שנים-שלושה חדשים עלה בידו להשתלם במידה

כזו שהיה מפסיד לאותו הקצין לא בבת-אחת. על רקע זה הצליח לקנות את לבו עד כדי כך, שזה העלים עיניו מהער-מומיות בענין השחרור מעבודה.

החיים במחסגר שוטפים במסלולם. יום רודף יום, הם דומים זה לזה כתאומים. פה אין מאורעות, פה הנך נזיר מתאיבות העולם. טוב להרוג את הזמן הפנוי באמצעות טיולים בין הצריפים, האזנה לדברי חבר לאסון, שפעמים הוא שותק כמו אבן, ופתאום צולחת עליו רוח קשקשנית, והוא מתחיל לגולל לפניך בפרטים מפורטים, ללא כחד דבר, כל מה שהיה עד המאסר. גברילוב ידע לספר, הוא רחש לי אָמון. ככה שמעתי מפיו את פרשת נאדיה ראקיטובה ואירה פסקובה. לאמיתו של דבר, נאדיה זו כבשה את לבי. בכל הרפתקאותיו של גברילוב יד האשה באמצע, אך את נאדיה ראיתי כעשויה מקשה אחת, ללא פגם. עם כל הצרות שנפלו בחלקה לא רפו ידיה. היא הצפינה את אהבתה במחסגר. לא כל אשה מוכשרה לעשות כך. ואירינה? בובה נאה עם גומת לחי מצטחקת. היא תמצא לה עוד אהבות.

מאירה לא בא מכתב. נאדיה כתבה תכופות. "אליושינקה, כתבה, "חבר יקר שלי! בשורות הראשונות אוכל להודיעך כי ניקיטין החליט להסתלק מהיות מורי לזמרה. לדעתו עלי לעבור לשלב גבוה יותר. ומה אתה סבור, אליושינקה? הוא כפה עלי להיבחן לקונסרבטוריון. 'פטר אלכסנדרוביץ', אני בת עשרים ושמונה, זה יהיה מצחיק! איפה! אין הוא רוצה לשמוע. ניקיטין עקשן גדול, אני אוהבת אותו כאילו הוא אבא שלי. אם כן, נאלצתי להיבחן. ושווה בנפשך, איש לא צחק. הרומנס של גלינקה והאריה של הרוזנת מ'המלכה פיק' עלו לי יפה. והנה אני, עגונה קשישה, תלמידת הקונסרבטוריון. נאלצתי להתפטר מבית-החרושת, העניקו לי מלגת לימודים, הקצו מקום במעון המשותף של הסטודנטים. מה תגיד על זה, אליושינקה?" אחר היא מבקשת מגברילוב שלא ישכח אותה, שידע כי יש אשה אשר נשבע לה אמונים, וגם היא נשבעת לו, בכל כוחותיה. מחר היא שולחת לו חבילת מזון. כיצד שוטפים שם החיים במחסגר?

סובבים-הולכים הימים, מגיתים-נמחקים הירחים, המחסגר עומד ללא ניד. בתחילת מארס מת "השפם", העריץ הנערץ שהכה באלפיו, רבבותיו ומיליוניו, מהם לא מעט חפים. כל עוד יורשיו ניתחו, ביררו וחקרו, עוד לא נשתנו הסדרים במחסגר המשטרי. בצריפים המזוהמים הוסיפו להתבאש נעורים, חיים ותקות. הקפאון התחיל להפשיר רק פשע-פשע. כעבור שנה הוקל המשטר, הורשו גם ראיונות עם קרובי האסירים. בתחילת מאי בא חייל לקרוא לאליושה בשמו של ראש המחסגר, סגן-אלוף קוולוב. בלשכתו ישבה אשה.

היתה זאת נאדיה ראקיטובה שבאה לביקור. אשה לבושה הדר בעלת פנים עדינות שעליהן קפא תיוך מתוח, קמה לפגוש את בעלה. גברילוב היה לבוש בושלאט לא חדש (את הבוש-לאטים היו מחליפים אחת לשנתים) ולבדים דרוסים (עוד האביב לא בא לצפון הארץ). לנאדיה לא היו זרים בגדי המחסגר, גם היא עברה מכללה זו. "אליושה! לא הודעתי לך על בואי. רציתי להפתיעך." קולה נמוך, מתרעד, גובע מבפנים. פתאום היא פורצת בדמעות, מחבקת ומנשקת את האסיר שלה לעיני סגן-האלוף.

תאי הביקור סודרו במחסגר שלנו על-פי תכנית אחידה. שטחם לא היה גדול, עמדו שם רהיטים במספר מצומצם – שולחן, מיטה, כסאות, מכשירי בית, כולל תנור חשמלי וכלי מטבח. בהשנאה לצריף הדחוס היה התא גן-עדן תחתון. את האסירים שזכו לראיונות עם קרוביהם היתה הפקידות משחררת מעבודה. אורך הביקור היה משבע עד עשר יממות. אליושה נעלם, הוא שהה בגן-העדן. בערב יום החמישי הופיע בצריף והזמינני לתא הביקור. "נאדיה רוצה להכירך." כולו, מכף-רגל ועד ראש, הוא מבהיק, רונן, מלא חיים ואור. בתא הביקור ראיתי את האשה שהעסיקה את דמיוני תחת שמי הצפון. ממוצעת קומה, בעלת פנים מארכות ועדינות, עינים מפיקות טוב-לב ופיקחות. "אני מרגישה במחסגר כמו בבית," אומרת היא בקול יוצא מן הלב. בבת-אחת הרגשנו אהדה הדדית. על השולחן שלוש כוסות ודברים מתוקים. הקומקום מזמזם, עוד מעט וירתחה. "לא על התה לבדו יחיה האדם,"

קובע אליושה ונועל את הדלת. נאדיה מוציאה ממחבוא סמוי שני בקבוקי יין. "קוזלוב לא יתפוצץ אם נשתה קצת." קשה לי לשכות את הערב ההוא. נאדיה שתתה רק טיפה ראשונה, משקאות חריפים היו אסורים לה לחלוטין. זמרת, בחורה חשובה! אליושה שתה במידה משביעה רצון, אני לא פיגרת. שנינו נתבסמנו יפה. לאחר שנות פפחון והינזרות מן השתיה לגמנו קצת למעלה מן המידה. עכשיו נפתח פיו של חברי אליושה. "זאת היא שהושיבה אותי במחסגר," הצביע על נאדיה וצחק. בולמוס של צחוק תקף את שנינו. נאדיה הביטה על אליושה המתגלגל בצחוקו המבוסס, עיניה שפעו רחמים. "עכשיו ייזהר לחזור אחרי גערות," אמרה ברצינות אמהית. היא לבושה שמלת-משי כחולה עם צוארון-תחרים, פניה מוקפות הילת חן. אליושה מגולח, פניו מגושמות במקצת, עיניו היהודיות מביעות גילופין. זה גבר במיטב שנותיו. כבול בשלשלאות. הוא קם ממקומו – גבוה, חסון, תאנה לעינים, הרופא המחסגרי גברילוב. הוא מרים כוסו ונושא נאום שכזה. "אני שותה לחיי הסוהרת שלי, שמישכנה אותי כמו במצבטה בבור מחסגר זה. היא עשתה זאת מאהבה וקנאה. אם אשה כמו נאדיושה כולאת את האיש שלה למשך שנים, בטח היא מקנאה באופן יוצא-דופן. כאשר רע לי פה במחסגר, והגנפשי יוצאת לחופש, אני נזכר ברוצחת שלי ושונא אותה שנאת-מוות. נשתה אפוא כוס זו לחיי התליינית המאוסה, בעד הישגיה בחיים ובמוסיקה, שתהיה תמיד גלוית לב, ישרנית, שלא תשכח את אלכסיי, ואלכסיי לא ישכחנה." הוא ניגש אל נאדיה (רגליו אינן ניצבות הכן, יש סטיות) ומגשק את פניה. צעקתי "מריר!" שפתיהם של החתן-כלה, אשר נתנסו בנסינות, נפגשו. "נאדיה!" קורא אליושה (מה הוא צועק? סוף-סוף אנו במחסגר, ויש מאזינים), "נאדיה! המסמך אצלך?" על חזה של נאדיה מדליון, אין הוא כליל יופי, אך בו צרורים שני חפצים יקרי-ערך: תצלום זעיר של אליושה ואותה השבועה. אליושה מהפך ומהפך בה, גם אני שם עין. פיסת גייר מרופטת, עליה רשומה באותיות מחוקות למחצה השבועה ההיא המופ-לאת: "אני נשבע, בחיי אני נשבע"... כתובתה של נאדיה,

תעודת האושר. "מסמך זה מזויף. שמי לא טרובקין, שמי גברילוב!" הוא קורע את השבועה. נאדיה משמיעה קול צעקה. "אכתוב לך שבועה חדשה, ללא הכתבה – מרצוני אכתוב ואחתום בשמי הנכון. ולא בעפרון – בדיו אכתוב, טיפשונית." אצל נאדיה נמצא עט נובע (לאסירים היו אסורים מכשירים מסוכנים אלה). אליושה כותב את שבועתו שנית. "אני, אלכסיי ניקולאז'ביץ' גברילוב, נשבע... שנינו, נאדיה ואני, עוקבים אחר נפתולי העט. השבועה נכתבה. אליושה חותם. גם אני, עד המאורע, חותם על המלים השיכורות, ניבי החיבה וההתחייבות. עוד נשאר יין בבקבוקים, אנו מסמנים חתימת החווה המשונה בתוספת שתיה. נאדיה לא שותה. אף אם אליושה, הרופא קליל-המוג, מרשה בשם המדיצינה. נאדיה מסרבת. "מוטב אזמר לכם."

או שמעתי אותו ערב את הזמרת נאדז'ודה ראקיטובה. היא זימרה בקול חרישי, עצור, נמוך, לבבי. זאת לי הפעם הראשונה בחיי לשמוע צלילי-קסם כאלה. שירי עם, שירים ליריים, לחני האשה העורגת, המאוכזבת, האוהבת. כל צליל היה מכונן לאליושה, כל שיר היה מתנת-פלא לבר-מזל אליושה. ישבתי מוועזע. "עליך לערוך קונצרט לאסירינו!" כך הצעתי בהתלהבות. אליושה תומך בלהט של שתוי. נאדיה אינה מסרבת. אנו דנים בצד המעשי של הענין. ראשית, דרוש רשיון, יש לפנות אל קוזלוב. שנית – פסנתר, פסנתרן-מלווה, שתיים-שלוש חזרות...

קוזלוב הרשה. פסנתרן מנוסה נמצא בין האסירים. הקונצרט התקיים במועדון של קווצ'. האולם הכיל כ-400 מקומות ישיבה. אולם כרגיל נדחקו בו כשש מאות איש. למרות הדחק והצפיפות שררה דממה עמוקה באולם. החלק הראשון הורכב משירי עם, השני – ממנגינות המלחינים המועצתיים. קולה הנמוך והעז של הזמרת מילא את כל הזויות, אך לפעמים גם הצטמצם, התרכז, העריף נפשיות וחמימות. מחיאות-הכפים המוגבלות שנשמעו לאחר השירים הראשונים התחילו להתגבר, ובקרוב היה קהל הבושלאטים מרעיש עולמות בתשואות, בקריאות התפעלות, ברקיעות רגלים. בין הזמרת והצופים נמתח אותו מגע האהדה,

בו אין מקום לאי־אָמון, לאדישות, לביקורת.
נצחונה העצום של הזמרת בא בחלק השני, כשנשמעו באולם
הלחנים האהובים של השירים הלייריים. נאדיה ידעה את סוד
הנגיעה במיתרים הכמוסים, זעזועם והנגנתם. כקסומים האזינו
האסירים הצפופים לקול הזמרת, שהתדפק והשתפך ללבבות.
לדפיקות חיות אלו נעצרה הנשימה, נאפקה האנחה, השתתק
מרוץ הדם בעורקים. אך הנה גנע הצליל האחרון. שניות אחדות
של דממת הלם, והקהל מתפרץ בועם תשואות, צעקות הדרון,
צפופים ורקיעות...

לא הרבה נחמות במחסגר, אחת מהן – הזמר המשתוחח. הוא
לינה אותנו בדרכנו המחסגרית, הוא מנע ממנו לאבד את צלם
אלוקים. ניגון לבבי – העונג הראשי של האסיר. בחופש, מעבר
לאזור, אין הזמר ממלא תפקיד כה חשוב כמו במחסגר. פה
טורחים להפוך שור מושך בעול, מטומטם רגשות, ללא מחשבות
וחניות. ארורים המחסגרים! אז יש שייספג מאי־שם זמר פשוט,
צלילי־פלא רחוקים, מרעיפים תקנה לעתיד אשר עוד בוא יבוא,
לאושר דל, אשר אולי עוד הוא מחכה שם, מעבר להרי חושך.

עברו שנים מאז נשתחררנו. הזמרת ראקיטובה ידועה עכשיו
בכל רחבי הארץ, בעלה גברילוב – כירורג ראשי בבית־החולים
מספר IV. להם שני ילדים. נאדיה נעדרת תכופות מביתה מפאת
הופעותיה בערים שונות, ואז מטפלת בנכדים הסבתא שרה.
אני מתעסק במחלות־פנימיות. פרט לזה יש עוד ענינים לא
עליזים בעולם התווה. והנה נתאוה לי לרשום באותיות עצובות
אלו את פרשת הימים הרחוקים ההם, את פרשת נאדיה
ראקיטובה ואליושה גברילוב.

ע ברית

המאבק עם חוקרי נמשך זה ימים רבים. הוא מצויד בכל אמצעי הכפיה, ולי אין פול.

החוקר דואג להינזרותי המוחלטת מעולם ומלואו. תאי השחור מבודד, שבכת ברזל עבה תחובה בחלון מבפנים, תריס אלכסוני – מבחוץ. דלת הברזל עבה, ובה חור – "גלאזוק". יומם ולילה מהלך בפרוודור חייל תורני. הוא מהלך בצעדים מדודים, ובקצב אחיד הגלאזוק נפתח ונסגר חלילה. עד עכשיו תוקפתני צמרמורת לזכר אוושתו.

חוקרי – קטן קומה, צהבהב, בעל פרצוף נעים ועיניים חודרות, רב-סרן לבוש חליפה אורחית. עם איש זה נלחמתו חדשים רבים.

...שנים אחדות אחר הטבח הגדול, בו נחסל כל שלישי מיהודי העולם, בשנת אלף תשע מאות ארבעים ושמונה, נוסדה מדינת ישראל. עיני היהודים של כל הארצות הוספו לכברת ארץ זו באהדה, בתקנה, בברכה וברחמים. בנדון זה לא היו יהודי ברית-המועצות יוצאי-דופן. אולם במשטמה הביטו על זה חוגי השלטון. פולחן האישיות שרר אז בארצנו, ועל האזרחים היה לכרוע ולהשתחוות לפני איקונין אחד. כל סטיה הוענשה קשה. רשת עצומה של בתי-סוהר ומחנות כיסתה את הארץ הרחבה. אנקות וצעקות עפו מאפסיים. בריה, אבאקומוב ומנגונון כביר של תלייני מג"ב היו מחסלים אנשים.

בתנאים אלה הוחלט לשים קץ ל"לאומניותם" של יהודי ארצנו. חוסלו העתונות היהודית, הוצאת הספרים, התיאטרונים, הועד האנטי-פשיסטי היהודי. נאסרו הסופרים היהודים. התחילו המאסרים ההמוניים של אנשים חפים מפשע. ככה הוכנסתי גם אני לתא השחור והמבודד והוחל המאבק עם החוקר הצהבהב. ישבה במאסר התרבות העברית, והיה גם עלינו, על שוחרי

תרבות זו, לשבת במאסר.

מכל חובבי השפה העברית נשארו בארצנו אך מתי-מספר. מישהו נאסר, אחדים נסעו לארץ, אחדים נותקו מאתנו בדרך טבעית. נשארו רק עם חברי הבכיר שמואל. כן נתחבר אלינו שרגא נייספיש, בחור מזור בעל עינים עכבריות, שעליו יסופר להלן.

שמו הרשמי של שרגא היה סרגיי ולדימירוביץ'. סריוז'ה זה היה נמצא בכל מקום, בו נדף ריח יהודי. הוא היה יוצא ובא בביתו של שמואל, בביתי ובבתי עוד יהודים.

הייתי טרוד מאוד בעבודתי ולא יכולתי לפשפש הרבה בדמותו הפנימית של נייספיש. חברי שמואל התייחסו אליו באהדה, משום זה סבלתיו גם אני. היה מבקר בביתי, ולפעמים היינו מתכנסים שלשתנו – שמואל, סריוז'ה ואני. היינו מדברים עם שמואל עברית, אולם נייספיש לא הבין את שפתנו.

אז פנה אלי פעם בבקשה שאתן לו שיעורים אחדים בעברית. הסכמתי, ובמשך כשנתיים היה סריוז'ה נכנס אלי פעמים בשבוע בתור אורחי ותלמידי. השפה העברית היתה זרה לו, כשרונותיו היו פחות מממוצעים. עם-זאת התחיל לדבר מעט עברית. ידיעותיו היו שטחיות, הוא לא עבד בעקביות. למרות זה היתה נעימה לי ההכרה, שאני הוא שלימדתי.

נייספיש היה מדקדק לבוא אלי שעה שהיו משדרים את המהדורה הרוסית של "קול אמריקה". תחנת שידור זו היתה משמיצה תדיר את ברית-המועצות. סריוז'ה היה מתכוון להדגיש את הידיעות הכי אנטי-מועצתיות, ואחר היה משמיע הערות שבת לדברים אלה.

בסוף שנת מ"ח כבר ידע נייספיש לדבר עברית, והוא ביקש מאתי שאתן לו הביתה אחד מסיפורי. געניתיו לו. מחלה זו, כתיבת סיפורים עבריים, חליתי עוד בימי נערוטי, וזו גהפכה לי לטבע שני. נייספיש ידע את חולשתי זאת.

לאחר כשבוע החזיר לי את הסיפור בצירוף מחמאות קלושות. זה היה חדשים אחדים לאחר הינסד מדינת ישראל. שבע מדינות ערב הכריזו אז מלחמה על המדינה החדשה, התחילה שפיכת הדמים, ועמדתה של ברית-המועצות לגבי ישראל לא היתה

ברורה. לאחר נאמו של גרומיקו בעצרת או"ם לטובת יסוד מדינת ישראל ולאחר הקמת שגרירויות בבירתנו ובבירת ישראל היתה רוֹנַחַת בין יהודי ברית-המועצות ההשערה כי ממשלתנו מתַיַחַסַת באהדה לישראל. בבית-הכנסת הגדול במוסקבה נתכנס ביוני מ"ח כנס רבתי. הבית לא הכיל את כל הנאספים, ורבים עמדו בחוץ. ענפי ירק קישטו את הבית, על סרט רחב היו כתובות המלים "עם ישראל חי". נאמו ראשי קהילת מוסקבה, החליטו לשלוח מברקי ברכה לסטלין, לבן-גוריון, לרב הראשי בישראל. החון ומקהלתו שרו תפילות ברכה, כן גם "יזכור" לחללי היטלר.

למוסקבה באה גולדה מאירסון, השגריר הראשון של ישראל בארצנו. בשבתות ומועדים היתה מבקרת בבית-הכנסת, ואלפי יהודים היו מתכנסים לחזות פניה. ההתרגשות היתה גדולה. הרבה צעירים הביעו אז את רצונם לנסוע לישראל לשם השתתפות במלחמה עם מדינות ערב.

המאסרים התחילו בסתיו של מ"ח. לראשונה הובאתי לסוהר-הפנים בכיכר דֶזְרוֹיִנסְקִי, אך לאחר ימים אחדים הועברתי לסוהר אחר. ישבתי בתא מבודד וקודר. בקרוב הצטמצמו כל חיי בחקירה הנבזה הזאת.

בראשונה העיק עלי החוקר שאגלה לו את סיבת מאסרי. אין הם לוקחים חפים מפשע, מכינן שנאסרתי, משמע כי דברים בגו. "אזרח חוקר!" אמרתי, "אתם אסרתוני, ועליכם לגלות לי את סיבת המאסר. אין דרישתך מובנת לי."

על זה היה החוקר מגיב בגידופים. אני סורר ומורה, אויב העם, בוגד במולדת. רצוני לכסות על פשעי, גם אם יש להם הוכחות בלתי-מוסטרות על פעילותי הלאומנית. אם לא "אתבקע" יעשו אתי כלה.

עיניו הפיצו רשפי אש, מפיו ניתז ריר. מכינן שאמנם לא ידעתי את סיבת מאסרי, הייתי שותק.

כן, היה לי ענין לענות בו בימים הדוממים, שהיו עוברים בתאי שחור הכתלים. רק צעדי החייל התורני מעבר לדלת ואוושת הגלאזוק היו נשמעים בדממה המעיקה. לילה-לילה הייתי יושב אצל החוקר. מכתבתו עמדה בעומק

החדר, ואילו מקומו של שולחן האסיר היה סמוך לדלת הכניסה. קטן היה השולחן העגול, קטן ומדולדל, מכוסה כתמי דיו, עטור צעקות-נפש אילמות של האסירים הקודמים לי, שישבו על הכסא הזה ואל השולחן הזה בלילות-לא-שנת.

רוב מעשי השחור נעשים בלילות, בהיות עיני הילדים עצומות. גם חקירתי היתה מתקיימת בשעות הלילה – מחצי האחת-עשרה עד חמש בבוקר. באחד מלילות אלה, לאחר שורה של גידופים נמרצים, העניק לי החוקר במגפו חביטה עצומה. החביטה פגעה ברגלי, היא היתה לי אפתעה פתאומית.

כשהחזירוני לתאי ישנתי את מנת השינה הזעומה שהוקצבה לי. החקירה היתה נמשכת עד המש בבוקר, ובשש היו מעוררים את האסירים בכל התאים. נמצא, שהייתי ישן רק שעה אחת ביממה או פחות מזה – הן השינה אינה באה בבת-אחת. ביום היה אסור לישון – עיקר תפקידו של החייל בפרוודור היה לבדוק אחר מצבו של האסיר. היה עליו לשבת כך, שעניו יוספו לגלאזוק. תדיר היה צריך להראות עיניים פקוחות, אחרת היו נשמעות טפיחות בדלת וצעקות גסות.

סדר זה ארך שבועות רבים. אם כן, היה לי פנאי לחשוב על מצבי. אם התחיל החוקר להכותני, משמע ששיטה זו תימשך גם להבא. עלי להראות לחוקר את התנגדותי. אך באיזה אופן? בלילה קראו לי שוב לחקירה. משום-מה הביאוני הפעם לחדר אחר, קטן מלשכתו של הוקרי. האחרון היה לבוש בגדי-שרד. ישבתי על כסא האסירים סמוך לדלת. החוקר ישב על המכתבה ועיין בניירות. בקרוב נכנס אלוף-משנה ושאל את חוקרי על התנהגותי. זה היה איש כבן ארבעים, בעל עיניים בולטות. חוקרי ענה שהתנהגותי מאוד גרועה, שאין אני מתבקע. הפולקובניק סקר אותי בעיניו הבולטות מכף-רגל ועד ראש. הוא פנה אלי ואמר שהם יחסלוני, יחסלוני באופן פיסני, שאין אני משער יפה לאיזה מקום הובאתי. אחר-כך אצל לי שתי מכות נמרצות, שפגעו באזני. נתחבטתי בכותל אחת הנה ואחת הנה. גדהם, מטושטש וכמעט חירש עמדתי לפני הקצינים. הפולקובניק לחש משהו באזניו של חוקרי, ואף כי אזני צללו ממפותיו הבחנתי את הלחש: "הבה נלך אל המזנון!"

הפולקובניק אמר זאת במנוחה רבה ופנה לצאת. "אזרח פולקובניק!" אמרתי אז, "הרשה לפנות אליך" – "נו?" "אתמול האזרח החוקר," אמרתי, "והיום אתה הכיתם אותי. כפי שידוע לי, אמצעי חקירה אלה אסורים במדינתנו. אני מבקש להרשות לי ראיון עם הקטיגור."

הוא פורץ בצחוק קצר, מתקרב אלי ומעניק לי מהלומה עזה, שפגעה הפעם ברקתי השמאלית. זרם דם זערוורי התחיל נוזל לאורך לחיי. שניה אחת חשכו עיני ואחר שמעתי את קולו של הפולקובניק. הוא מבטיח לי שוב, שהם יעבירוני מן העולם. עלי לזכור באיזה מקום אני נמצא: כל פשעי נהירים להם יפה.

הוא מוסיף שורה של גידופים גסים, אמורים בשפה הרוסית הטהורה, מגנה את אמי ואת נפשי עד דור שילשים וריבעים. גם חוקרי מוסיף נופך משלו.

"אזרח פולקובניק!" אמרתי "אם אין אתה מרשה לי ראיון עם הקטיגור ומוסיף להשתמש באמצעי חקירה אסורים, אם אתה מתעלל בשפה הרוסית, שפתם של פושקין וטורג'ניב, ומנבל את פיך באופן כה גס, הריני מכריז כי מעתה והלאה אין אני יודע רוסית, ועל מנגנון החקירה לדבר אתי בלשוני אני – בעברית."

"הורידהו לצינוק!" מפקד הפולקובניק. חוקרי לוחץ על כפתור הפעמון, ואל החדר נכנס חייל.

הצינוק – תא־ארון, שני צעדים על שלושה, שנמצא בחצי המרתף. בארון שוררת אפלולית עבותה. הרצפה כסויה אספלט. בזווית אחת נמצא ספסל משולש וצר, שהשייבה עליו אי־נעימה. לפני ההכנסה לתא הצינוק הסירו מעלי את רוב הבגדים, נשארה רק כוֹפְנתי לעורי. היה קר. שלוש יממות ביליתי בצינוק. התזונה היתה מצומצמת – שלוש מאות גרם לחם ושני ספלי מים – בבוקר ובערב. תאי צינוק רבים עמדו לאורך הפרוזדור בחצי המרתף, והם לא היו ריקים, משם היו נשמעות צעקות, קריאות נפשות נענות. אולם אני שתקתי. רק מדי בוקר וערב הייתי מתפלל את השבועה הזאת: "בכל היקר לי אני נשבע, שאדבר רק עברית."

על שבועה זו הייתי חוזר פעמים ביום. הייתי לוחש מלים אלו בעמידה, באגרופים קמוצים ועיניים עצומות, כולי מכונן ומרוכז.

לאחר שלוש יממות, בשעה השלישית בלילה, העלו אותי לקומה השניה, לחדר החוקר. בשל המעבר הפתאומי מהצינוק הקר לחדר החם התחלתי לרעוד בכל גופי עד נקישת שיניים. ישבתי אל שולחן האסירים. "נו," אמר החוקר, "התדבר עכשיו?" הרעידה המכוערה לא פסקה. "כבר אמרתי, כי מדבר אני אך עברית." מלים אלו נאמרו עברית, נאמרו בשיניים מנקשות. "אני אפתח את פיד!" הוא מוסיף דברי נבלה גסים כדרכו ולוחץ על כפתור הפעמון. זה אחר זה מתכנסים החדרה קצינים, כחמישה או ששה במספר. קמתי — על האסיר היה לקום בבוא מישהו החדרה. עמדתי ורעדתי, אולם מוחי היה צלול ושוקט. ככה עמדתי עמידתי העלובה, והם, עדת הזאבים, סבבוני גם אפפוני.

נכנס הפולקובניק בעל העיניים הבולטות וניגש ישר אלי. "נו, התדבר?" — "עברית!" אז אצל לי שתי מכות בראשי, אחת ביד ימינו, השניה בשמאלו. שוב הרגשתי זרם דם על לחיי, אולם רעידותי פסקו בבת-אחת. "התדבר?" — "עברית! אך ורק עברית!" אז התנפלו עלי כל הקצינים והתחילו להכותני. אחד מהם העניק לי חביטה עצומה בסנטר, ושן אחת נשברה בפי. עדת הזאבים הוסיפו להכותני, והפעם נתחממתי יפה. "אם לא תדבר, נעשה אתך כלה!" — "עברית! אך עברית!" זה נאמר בצעקה, עמדתי וצעקתי בכל כוחותי את המלה הקדושה. כמתוך חלום ראיתי את דלת החדר נפתחת בלאט ושמעתי לחשו של מישהו: "מספיק." האנשים הרפו ממני ויצאו. נשאר רק חוקרי. הוא ישב על מכתבתו, ואני ישבתי על כסאי מרופט ופצוע, כששיני השבורה קמוצה בכף-ידי. "הנה את שיני שברת, תליין נבל!" אמרתי בעברית והושטתי את כף-ידי הפתוחה. "לא צריך להיות פרוצה, ואז לא יפוך," זה נאמר בקול רך. הוא הדליק גפרור לעשן פפירוסה. עכשיו היה לי יתרון פורתא: אני הבינותי יפה את דבריו, ואילו הוא לא הבין מאום. "אזרח חוקר!" אמרתי, "אזרח תליין! האומנם

הנך סבור כי באמצעים כאלה יעלה בידיך לכפות עלי את רצונך? עליך לדעת, אורח עמלק, שמאחורי עומדים הרבה דורות של אבות ואבות-אבות, עליהם הוטל לגייס את כל כוחות הגוף והנפש במאבקם עם הקמים כמוך. אני עברי, בן-ישראל, וזהו פשעי היחיד. עליך הוטל לחסלני, להיות מלאך-המוות שלי. והנה אתה סבור, המן המדתוביץ, שעלי להיפגע לך, שעלי, על התולעת המזוהמה, לכרוע ברך לפניך וללחוד את רגליך, רגלי האדון הגדול. אך אני יורק עליך ממעמקים, האורח רב-החסד, אני מזכיר לך, כי עוד ייקצא בארצנו הרחבה עץ-תליה בשבילך והדומים לך.

אלה וכאלה דיברתי בקול רך, בהיות שיני קמוצה בכף-ידי. האיש קטן הקומה, שהיה לבוש מדים של רב-סרן ונעול מגפים מצוחצחים, ישב אל מכתבתו והביט עלי כשקוע בהרהורים. אחר הוציא מפיו דבר נבלה, בו נזכרו אמי ואלוהים, ולחץ על כפתור הפעמון. אל החדר נכנס חייל, שקיבל את הפקודה להחזירני לתאי.

בצינוק היה אסור להתרחץ, ואך באתי לתאי רחצתי יפה את ידי, פני וחצי גופי ושכבתי לישון. הפעם ישנתי כשעה וחצי. בשש, כמימים-ימימה, נפתח האשנב, והחייל התורני הכריז על "פודיום".* היה עלי לקום. בקרוב נפתח שוב האשנב, וקיבלתי את מנת הלחם, חתיכת הסוכר וכוס הרוחתים. בכל פה אכלתי את הלחם הקלוקל. היתה לי הרגשה, כאילו נחלתי איזה נצחון על כוחות הרשע.

בערב, בחצי האחת-עשרה, נקראתי שוב אל החוקר. שוב ישבנו זה מול זה, וכחמישה מטרים מבדילים בינינו. הפעם שמעתי מפי החוקר שידולים ואיומים. האיומים היו כרוכים בבני משפחתי. הותריתי, כי אם אמשיך התנהגות פושעת זו, הם יאסרו את אשתי ובתי – כן, גם את בתי, למרות היותה אך בת שתיים-עשרה. היא תובא הנה, וקודם-כֹּל יגזרו את מחל-פותיה ויעבירוה לצינוק. כל אנשי משפחתי לאומנים, פושעים ובני-בליעל.

בחימה שפוכה וקללות גמרצות השתער אלי. עיניו התיזו
אש, בזוית פיו נראה קצף. הוא הטיל את ידיו על כתפי והתחיל
לחבט את ראשי בכותל.

"עברית!" צעקתי בפעם האחרונה, "אך ורק עברית!"
ונשתתקתי. שלושה לילות עבד אתי החוקר. מאמציו היו
רבגוניים. גִּמָּה ארוכה של אמצעים, החל משידולים בקול רך,
בקול מתוק כדבש, וכלה במהלומות, צעקות, גידופים ואיומים.
כל זה נמשך שלושה לילות רצופים, מחצי האחת-עשרה עד
החמישית בבוקר.

ואני שתקתי. אז עברו עלי לילות אחדים ללא חקירה. זה
איפשר לי שעות שינה נוספות, אולם בקרוב נקראתי שוב לפני
החוקר. לאחר שעה קלה של גידופים גסים, ששמעתים בשתיקה,
נפתחה דלת החדר ונכנס נייספיש.

כן, זה היה סריוז'ה, הוא ועיניו העכבריות המשוטטות. הוא
לא הובא כאסיר – הוא נכנס כחפשי. היה עלי לקום. בעברו
העיף בי עין מן הצד ולא הגיב אף במשהו. הוא ישב על כסא
סמוך לחוקר, ואז ישבתי גם אני.

"המכיר אתה את האיש הזה?" שואל החוקר. אני שותק,
עלי לשתוק כפֵּלִים, כדי להבחין בתפקידו של נייספיש. זה
הוברר בו־ברגע. החוקר מוסיף: "הוא יהיה המתורגמן שלך."
שמחה הציפה את לבי. אם כן, מכל המנגנון העצום של מג"ב
לא נמצא אף איש שהחקירה תוכל להשתמש בשירותו בתור
מתורגמן מעברית, פרט לנייספיש זה, שעוד קודם לזה קצת
חשדתי בו שהוא מרגל ודפקן.* אם החקירה מעבידה איש זה
בתור מתורגמן, הרי עליו לצמצם במקומות אחרים את עבודת
הריגול.

"נעים לי מאוד," אמרתי בעברית, "לראות את האיש הזה,
שאני לימדתי עברית. אולם מסופקני שיוכל למלא את תפקידו
בהצלחה. הוא לא היה מהתלמידים בעלי הכשרון."
נייספיש תירגם את דברי לרוסית.

"ההיו לך עוד תלמידים?" שואל החוקר. "לא!" עניתי

בעברית, "סרגיי ולדימירוביץ' יודע יפה שהיה תלמידי היחיד." נייספיש מתרגם גם את דברי אלה. ככה נמשכה לאט-לאט השיחה. החוקר דיבר רוסית, אני עניתי עברית, נייספיש היה מתרגם בקושי את דברי.

השיחה הוספה על שמיעת המהדורה הרוסית של שידור "קול אמריקה". על שאלתו של החוקר ענית, כי אמנם שמעת פעמים אחדות שידור זה בנוכחותו של סרגיי ולדימירוביץ' וביזמתו של זה. הפעם תירגם נייספיש רק את מחציתו הראשונה של מעני. החוקר הוסיף לשאול בינתיים, אם היינו דנים בידיעות האנטי-סובייטיות של השידור האמריקני.

"סרגיי ולדימירוביץ'!" פניתי אל נייספיש, שישב שלוב רגליו סמוך לחוקר, "הואיל לתרגם את מעני במלואו!"

הוא מביט בי קצרות בעיניו העכבריות ואומר רוסית: "פראזה זו אי מובנה לי כל-צדקה." עניתי עברית: "אז היה עליך לא להסכים להיות מתורגמן. אמרתי, כי זאת הזומה שלך לשמוע את השידור האמריקני." נייספיש מתרגם את דברי ומוסיף: "זה לא אמת, חבר רב-סרן!" החוקר פונה אלי: "רואה אתה, תיפגעל אמה, הרי אתה משקר לעיני ידיך הכי טוב!"

המלה "ידיך" פגעה בי, אולם שתקתי. היה עלי לחשוב יפה. ייתכן כי החוקרים בחרו בנייספיש בתור מתורגמן כדי להתעלל בי, להוכיח, כי אני שכריתי בור לעצמי בלמדי את סוכנם עברית. עכשיו הם משתמשים בעבודתי זאת לתועלתם הכפולה. החקירה נמשכה. הפעם באה שורה ארוכה של שאלות עלי-אודות תוכן הפירושים לשמע הידיעות האנטי-מועצתיות של השידור האמריקני. תשובותי היו מכוונות אל האמת. אמרתי כי הפרשן היחיד בינינו היה נייספיש, ואני הייתי אך השומע. נייספיש היה מתרגם את דברי ומוסיף ש"זה לא אמת." החוקר קם ממקומו בעצבנות. הרגשתי כי הפעם יעניק לי מהלומות. ואמנם, לאחר דרשה קצרה מעורבת קללות וגידופים, קיבלתי שתי מכות נמרצות. שלוב רגליים ישב נייספיש על כסאו והביט באדישות על מעשה החוקר.

כשנתיים היה וייספיש נכנס לביתי פעמים בשבוע. לאחר כל

ביקור היה מוסר למג"ב דין-וחשבון כתוב. ה"דוסקה" * שלי היה מונח על שולחנו של החוקר, והוא היה מעלעל בו ומציע שאלות משאלות שונות. ליל חקירה זה היה קשה בשבילי שבעתים מהצינוק.

סוף-סוף החזירוני לתאי. אותו יום חשבתי הרבה על המצב. ראיתי אחים רבים במאסר, והם נאנקים תחת סבלם של החוקרים, המביטים בבוז ובמשטמה אכזרית על קרבנותיהם. ראיתי אסירי-ציון במצוק, את אנשי משפחותיהם ועיניהם המפוחדות, את נפשותיהם הבוכיות בסתרי התאים המבודדים, באפלולית הצינוקות, בלשכות החוקרים. אחר-כך ראיתי את נייספיש יושב על כסאו, סמוך לחוקר, והוא מעשן באדישות בפירוסה. אני הוא שלימדתי עברית, אני הוא שעשיתי את העבודה הזאת בשביל הזאבים. עכשיו, בעבדו בתור מתורגמן, הוא מתמחה בידיעת השפה. לאחר שתיגמר חקירתי ישלחו את נייספיש למקום אחראי יותר, אי נחוצה ידיעת עברית. בחופש עשיתי עבודה מחפירה זו אך פעמים בשבוע, ועכשיו אעשה זאת מדי לילה, שעות ארוכות כל לילה.

רגש של משטמה איומה תקפני לזכר נייספיש, עיניו העכב-ריות, קולו הנתעב. בלש ודפקן, מזכר את כל היקר והקדוש בעד נזיד-עדשים – איש זה היה חייב עונש, ועלי הוטל לבצע את גזר-הדין, למעוף את השרץ הזה.

העיקר – איך לבצע את הפעולה? להשליך לראשו את הכסא – ספק הוא אם אפגע בראשו, ואם גם אפגע, עד כמה יעילה תהיה הפגיעה? לא, בידי אין כלי זין, פרט לאגרופי, צפרני ופתאומיות ההתנקשות. עלי להתנהג כך, שהחוקר ונייספיש לא ירגישו אף צל של חשש.

אם כן, כלי הזין. כל מגע עם חפצי ברזל, ויהיו הזעירים שבזעירים ניטל מאתי. אף הכפתורים והקרסים חותכו מבגדי. שעה ארוכה השתדלתי להיזכר באיזה מן הספרים קראתי שאשה אחת עקרה בצפרניה את עינו של אחד רופא. זה היה לי ענין לענות בו. היה עלי לרכז יפה את כוח זכרוני. העליתי

מתהום הנשיה את שמותיהם של סופרים רבים, העליתים על-פי האלף-בית. האות אלף לא אמרה לי כלום. ביאליק, באפל, ברנר, גנסיץ, גוגול, גריבוֹדוב, האמסון. רגע אחד, האמסון, הזקן שסרח... "באו והלכו הימים – ימים תמימים וחביבים, שעות נפלאות של מנוחה ובדידות, מלאות זכרונות טהורים של ימי הילדות, בחזרה לאדמה ולשמים, להרים ולאויר." דומני שהעין העקורה נמצאת אצל האמסון, באחד מספרי הטרילוגיה "הנודדים", "אבגוסט", "והימים חולפים". כן, "והימים חולפים". ברומן זה יש טיפוסה של קוסמת, שהיתה הולכת מבית לבית. אם ירקה על הסף – הרי זה סימן רע, האנשים והילדים היו מפחדים. מה שמה של הקוסמת ?

את כל כוח זכרוני צימצמתי בבעיה נבובה זו. סוף-סוף נזכרתי – אוסי. אשה מוזרה זו הוזמנה על-ידי אשת הרופא אל בנה החולה. אשת הרופא לא האמינה הרבה בבעלה. זאת היתה אשה נבערת, אשה יפה ונבערת... חזר הביתה הרופא, מצא את אוסי וגירשה. אז תקעה האשה את צפרניה בפניו, ותלשה את עינו האחת. הרופא לא יכול לנקוט אמצעים מדיים, היה עליו לנסוע באֶגְיָה לעיר הסמוכה, וכשהתחילו לטפל בעינו העקורה הוברר שידי אוסי לא היו נקיות, היא הכניסה זיהום לתוך העין, וצריך היה להחליפה בעין תותבת...

לא, עקירת העינים ודאי שלא תצליח בידי – לניספיש יחישו עזרה רפואית. לאחר שיקולים רבים אני בא לידי מסקנה כי עלי להעניק לו חביטה עזה בבטנו, יותר טוב בקיבתו. טוב יהיה, אם קצה רגלי יהיה משוריין במשהו. החביטה צריכה להיות חזקה, איומה, משמידה...

זו לי הפעם הראשונה בימי חיי שהייתי בבית-סוהר. כמה תיקשך החקירה ? כמה ימים עוד ברשותי ? החלטתי לבצע את פעולת ההתנקשות בעוד כחודש ימים. פרט לצורך אימון הרגל היתה לי עוד סיבה לדחיית הפעולה. היה חודש אפריל, ומזג-האוויר עוד היה קריר. ניספיש היה לבוש בגדי חורף, שיכלו להחליש את כוח החביטה המתוכננת. במאי ילבשו האנשים בגדים דקים יותר. אז יקבל ניספיש את שלו בכל המידה.

ברגע זה נפתח אשנב הדלת והובאה ארוחת-הצהרים – מרק

ודייסה. בימים כתיקונם הייתי ממעיט באכילה – "באלאנדה" * זאת של בית-הסוהר היתה מעוררת רגש בחילה. אולם מהיום והלאה החלטתי לאכול את כל המנה, כדי להפחית ככל האפשר את תהליך ההחלשה. ומי יודע, עכשיו, כשמצאתי לי ענין, מטרת חיים, ייתכן שגופי ייפגע אף הוא לביצוע הנקמה וישקם את כוח שריריו מאז הימים.

וזהו סדר התרגילים שהנהגתי עוד אותו יום. הייתי מסובב את כף הרגל ימינה ושמאלה, אחר כפפתי וישרתי את אצבעות הרגלים. ישבתי על מיטתי ובכוח רב עשיתי את העבודה הזאת. כל תרגיל הייתי עושה ח"י פעמים – ל"ו פעמים... כעבור זמן-מה הוספתי עוד תרגילים של השלכת הרגל.

בלילה ישבתי שוב אצל הדלת בחדרו של החוקר. נוכחו שניהם – האזרח החוקר והאזרח המתורגמן. היתה לי הזדמנות לעקוב יפה אחר מצב גופו של נייספיש. הוא ישב על כסא מול החוקר, על-פי רוב שלוב רגליו, ועישן פפירוסה. המרחק בינינו היה כארבעה צעדים. תנאים אלה לא היו נוחים להתקפה. אם גם אעבור טווח זה במהירות-הבזק, נייספיש יספיק לנקוט אמצעי הגנה, ואולי יספיק לעשות זאת גם החוקר. במגירת שולחנו של זה, ידעתי, מונח אקדח. עלי לפגוע בנייספיש אותו רגע, כשימצא קרוב אלי. הפגיעה צריכה להיות פתאומית ובלתי-צפויה.

בינתיים התנהלה החקירה בעצלנות. החוקר שאל, אני עניתי עברית, נייספיש תירגם לאט-לאט – עדיין לא סיגל לו יפה את ידיעת השפה. השתדלתי להאיר פנים לנייספיש, שלא ירגיש אף שמץ חשד בדבר הפעולה היוזמה.

הפעם נשאלתי, אם הייתי כותב עברית. עניתי בחיוב. על שאלותיו הנוספות של החוקר עניתי, כי כתבתי שירים וסיפורים. אז נשאלתי, מדוע לא הדפסתי את יצירותי בברית-המועצות. היתה זאת שאלה מוזרה – שלשתנו ידענו יפה כי העברית היתה אסורה בארצנו עוד מקדמת דנה. "אבקשך שתענה אתה על שאלה זו." כך אמרתי לנייספיש בעברית מתוך

* מרק אסירים.

הארת פנים, מנסה לנקוט ביחסינו נעימה של "מה הוא מפטפט שם, הערל?" אולם וייספיש לא נענה לנעימה זו, הוא תירגם לחוקר את דברי והוסיף, כי אני מסתלק ממענה על שאלה זו. מיד נשמעו בחדר גידופיו של החוקר. שוב נזכרו האם, האלוהים, הנפש, בלוויית גסות מזוהמת.

"אתה תענה לי על כל זה!" חשבתי, בהביטי בוייספיש בסבר פנים יפות. ובבת-צחוק מוזרה, ודאי מוזרה עד מאוד, שצער ודמעות רטטו מאחוריה, אמרתי בעברית: "לא הבינות את כוונתי, סרגיי ולדימירוביץ'. לא הדפסתי את סיפורי בברית-המועצות בשל זה שלא ידעתי את כתובת המערכת." וייספיש תירגם את דברי, אולם קשה היה להבין מי משלשתנו המטורף. לי נדמה, כי רוח מתוחה נשבה בחדר. "לא ידעת את הכתובת?" שאל החוקר בבוז. הוא צילצל בפעמון. לאחר שנכנס החייל יצאו החוקר ווייספיש – סבורני, למזנון. מדי לילה בשעה זו היה החוקר מקיים הפסקה. במשך כחצי שעה היה נמצא אתי בחדר אחד החיילים. ישבנו ושתקנו, אולם שתיקה זו היתה קלה בשבילי. בסוהר לא היו החיילים מכים את האסירים, זאת היתה זכות מיוחדת של הקצינים.

לאחר חצי שעה נפתחה הדלת ונכנסו החוקר ווייספיש. קמתי ממקומי לבואם – כזה היה הסדר הנהוג. החוקר גימגם משהו. "שב!" גימגם החוקר. היתה השעה השלישית בלילה, קיבות האנשים היו מלאות ותנועותיהם רשלניות קמעה. עיני עקבו מאוד אחרי וייספיש, אף כי השתדלתי להעלים זאת. הנה בא הרגע המוצלח! וייספיש עומד כחמש שניות אצל הדלת, הוא מתעסק בהדלקת הפפירוסה. קיבה מלאה תובעת פפירוסה משור-בחת, ווייספיש מעשן "קאזפֶק". בחמש שניות הללו נרעדתי כולי. אילו לא החלטתי לאמן זמן-מה את רגלי הייתי מבצע עכשיו את חביטתי. ראשית, וייספיש עומד עמידה מרושלת, שנית – ידיו עסוקות בהצתת הפפירוסה, ובטנו משמשת עכשיו מטרה יפה. "שב!" אומר החוקר שנית ומתחיל לחטט בשיניו. הפפירוסה נדלקה, ווייספיש יושב על מקומו. הרגע המוצלח הוחמץ, אולם שמחה ממלאה את לבי. אם כן, אין אתם חושדים במזימתי, שוקטים אתם על שמריכם, מעכלים את ארוחת-

הלילה. מכרת אותי, סרגיי ולדימירוביץ', מכרת את שמואל ועוד אנשים־אחים, והנה אתה יושב פה במנוחה ומעשן "קאזוק". משטמה עזה חילחלה בלבי, אולם המשכתי את הארת הפנים. אותו לילה, כן גם עוד לילות אחדים, הוסיף החוקר לחטט בעבודתי הספרותית.

בינתיים המשכתי את אימוני רגלי הימנית. היה עלי להיזהר מהעין הצופיה, ועל־פי רוב עשיתי את התרגילים בין שתי פתיחות הגלאזוק.

כן, עכשיו היה לי ענין להתעסק בו. חדגוניים ומשעממים עד אין ערוך חיי הסוהר. אולם חיי אני היו עתה מלאים מטרה, הגיון, שאיפה ותקנה. בטנו של נייספיש היתה המטרה. משטמתי לא נתנה לי מנוח, רגלי הימנית נהפכה עכשיו מרכז חיי. הגלאזוק היה נפתח, הנה זה גשמעה אוושתו, עין החייל נתקעה מבחוץ לתאי. עין זו מתעניינת בעיקר, אם אין אני ישן. לא, אני ער, עיני פקוחות וערות. הגלאזוק נסגר, שוב גשמעה אוושתו, החייל עבר לדלת התא הסמוך – והנה מתחילה כף־רגלי את תרגיליה.

ככה עברו שבוע, עשרה ימים, שבועים. במשך עונה זו לא היתה לי הזדמנות נאה לפגוע בְּנִיספִישׁ, אולם ידעתי, כי רגע זה בוא יבוא. מצאתי עוד תרגיל מתאים לאימון הרגל. בין שתי ההצצות בגלאזוק הייתי קופץ ממקומי ומשליך את רגלי לתוך החלל השלכה מאומצת. אחת, שתיים, שלוש, ארבע, חמש, שש, שבע, שמונה, תשע... תשע פעמים התכוונתי לפגוע בבטנו של נייספיש. עיני נתמלאו דם, לבי עמד מהלום, ריכותי ברגלי העובדת את כל כוחותי, כוחות השרירים והנפש. אולי גם צעקתי משהו, ללא מלים והגה...

בינתיים שטפה החקירה לילה־לילה, והחוקר לא עשה מאמצים להחישוה. השעות התנהלו ברשלנות. אפריל בא לקצו, הגיעו ימות החג של אחד ושנים במאי, ניתנה גם לי הפוגה לשלושה לילות. החלטתי לבצע את הפעולה בליל החקירה הקרוב, אם רק יהיו התנאים מתאימים.

אשליה! אשליה בלתי־נעימה! בליל החקירה שלאחר ימי החג לא מצאתי שם את נייספיש. "די לגלגל את השוטה!"

אמר החוקר "דבר רוסי! המתורגמן חלה." אולם נעימתו היתה מזויפת. ודאי העבירו את נייספיש לעבודה אחרת. זה מסכסך את תכניתו. עלי לשתוק כדג, ואז יצטרכו שוב להביא את הדפקן המזוהם.

החוקר מתחיל לכתוב פרוטוקולים – כתבי פלסטר וכזב. שעה ארוכה הוא יושב וכותב ומעשן ומקמט את מצחו וכותב שוב. אני יושב אל השולחן העגול והמוכתם ושותק שתיקה כבדה. אולם המחשבות הומות במוחי, הלב פועם, החושים עובדים את עבודתם...

לילות רבים כתב החוקר את הפרוטוקולים, ואני ישבתי אל שולחני ושתקתי. פעם או שתיים ניסה החוקר לפנות אלי באיזו שאלה. "עברית!" עניתי קצרות. תגובתו של החוקר היתה ללא שינוי – גידופים ואיומים. אולם להכותני לא הוסיף.

בתאי המשכתי לאמן את רגלי. היתה זאת עבודה מנגעת. בה באותה עונה הירהרתי בהשתלשלות הענינים האפשרית. אף רגע לא הוסחה דעתי מנייספיש – עלי לסלק את המגיע לו. כעבור שבועים פנה אלי חוקרי בדרישה לחתום על הפרוטוקולים. אלה היו גליונות כתובים רוסיים במכונת-כתיבה. היה עלי לקרוא ולחתום על כל עמוד ועמוד.

"הן אמרתי לך פעמים רבות," עניתי, "שאני מבין רק עברית. אם ברצונך שאקרא ביירות אלה, עליך לתרגמם עברית." החוקר לא הבין אף מלה.

"שוב הנך מבלבל את המוח. הן יודע אתה רוסיית יפה יותר ממני!"

אני שומע בשתיקה את מכול גידופיו. אחר הוא מצלצל ואומר לחייל שנכנס: "קרא הגה את החבר נייספיש!" מיד גמתחו כל עצבי. כל חיי נתרכזו בכף-רגלי הימנית. הדבר אירע כהרף עין. הדלת נפתחה ונכנס נייספיש, לבוש בגדי קיץ. אני קם ממקומי. "שלום, סריוז'ה!" הוא עובר על-ידי. את כל כוחותי, נפשי, עולמי ריכזתי בחביטת הרגל האיזומה שכיננתי ישר לקיבתו. הוא הוציא גניחה עמוקה, שיצאה כאילו מקרב הבטן, הוא התכופף עד הרצפה מכאב ומפחד. החוקר קם מכסאו בבהלה ולוחץ על כפתור הפעמון. נכנס חייל ומקבל את הפקודה

להעבירני ישר לצינוק.

כעבור זמן־מה ישבתי בתא־בוקס * ועיסיתי את אצבעות רגלי הכואבות. כשבועים היה עלי לצלוע בשל חביטה מיוחדת זו... לאחר חמשת ימי צינוק הועליתי ללשכתו של החוקר. הוא ישב אל מכתבתו כמימים־ימימה וצרור הפרוטוקולים לפניו. "נו, התדבר רוסית?" שאל במתיחות־מה, "או לקרוא הנה את נייספיש?" "קרא את נייספיש!" עניתי. "הגך נבל ובן־בליעל. בעד מעשה זה תקבל את כל הסליל.** נייספיש בבית־החולים!" אתמהה! החוקר אמר זאת בלי נעימת משטמה, בלי התות ריר. "אם נייספיש בבית־החולים, הריני מתחיל לדבר רוסית! תן את הפרוטוקולים."

כך אמרתי לחוקר והתעסקתי בפרוטוקולים. חתימת הפרוטוקולים שימשה עילה חדשה להתנגדות והתעקשות מצדי ולגידופים מצדו של התליין.

השנים חולפות־עוברות, נוזל הזמן במסלולו, אנשים עולים ויורדים, מתנפחים ומתפקעים, עולים לעלי־על, ואחר מקטינים ומצטמקים— זה בכה וזה בכה, כל אחד מתרוצץ במשעולו. גורלי אני מינה לי שנות מחנה קרות בצפון הארץ, סופות שלג ארוכות בחורף, לילות אביב בהירים, נגהי צפון מסתלסלים בשמי־השמים המכוכבים, צריפים דחוסים מלאי צאן אדם, תשוקות עקרות, עמל פרך, תקוות מאוכזבות וחמימות־לב מפתיעה של אחר־רע במצוק.

והנה נשבה רוח חדשה בארצנו, ואני, כעוד רבבות כמוני, נשתחררתי וחזרתי הביתה. זה לי שנים אחדות בחופש. לפני זמן־מה אירעה לי פגישה נעימה עם נייספיש. זה היה עם ערב, הרחוב היה ריקני, פרט לאשה רוסייה קשישה, שהיתה עד־מקרה לפגישה.

לא, זה לא היה אותו נייספיש. הפרתיו בקושי. פניו היו חולניות, צהובות, ומצומקות, ומקל זקנה בידו. "שלום, סריוז'ה!" קראתי, ובת־צחוק עצבנית עיוותה את

* תא מאסר.

** כ"ה שנות מאסר.

פני, ורגלי הימנית הורמה, כמתכוונת לפגוע בו.
עיניו העכבריות הביטו בי רגע קט, ואחר הפנה את פניו
והתחיל בורח, כשמקלו מחבט באספלט המדרכה. צחוקי לינה
אותו, צחוק גועש ופצוע, שהוסיף כנפים לתולעת זאת, שהמריץ
גם את האשה הזקנה, עוברת הדרך, להצטלב שלוש פעמים
ולחיש צעדיה.

עשרים גיבורים

[א]

חז"ל התקינו כי תפילה בציבור גערכת על-ידי עשרה אנשים לפחות. אם אין מספר מתפללים מצטרף לעשרה, אין זה מנין, אלא "חזוק", תפילת יחיד שלדעתי אין בה לא אותו הטעם ולא אותה האחריות. מה עשתה השררה? עמדה והנהיגה, כי תפילה בציבור הרי זו לא עשרה, אלא שתי עשרות, "דנאד-צאטקה" בלע"ז. גזירה זו למה היא באה? משום שהשלטונות דואגים לביסוס בית-תפילה על מנין בר-קיימא של מתפללים. והחוק נוגע לאו דווקא ביהודים. שומרי כל דת שהיא, חוק הדנאדצאטקה חל עליהם.

דינא דמלכותא — דינא, ואי אתה רשאי לזלזל בו. והריני בא לספר לכם סיפור עגום, שאולי לא כדאי לספרו, כדאמרי אינשי: איוהו חכם? חירש, שותה ואילם. אפס, רוח משונה דוחפת אותי, עומדת על גבי ואומרת: כתוב! ובעל-פְּרָחִי אני כותב. נתחיל בעירנו האוקראינית, המכותרת בתי-חרושת ומפעלי תעשיה, בתי-ספר מקצועיים, תיכונים וגבוהים; שלושה תיאט-רונים, תריסר בתי-קולנוע, שני מוזיאונים; בתי-תרבות ומועדונים; משרדים שונים ומשונים עם המון פקידים ופקידי-פקידים; חנויות ומסעדות וקיוסקים; איצטדיון, שדרות ופאר-קים; נהר רחב עם סירות-מנוע וחופים עם כסאות-מרגוע; בקיצור, מוטב שתשאלו, מה אין בעירנו? ועל כך אענה לכם: יהודים אין בעירנו, יהודים הראויים לשמם.

ושמא תשאלו: הכיצד? הרי על-פי נתוני הסטטיסטיקה יש בעירנו אלפי אנשים בני "הסעיף החמישי"! אם כך תאמרו, אשיב לכם אני, יצחק-מאיר בן ברוך-קלמן: אל תסחררו את המוח! אפיקורסים ומשומדים יש לנו די, ואילו יהודים יראי-שם ושומרי-מצוות נער יכתבם.

אני עצמי פנסיונר, לא קשיש ביותר, בן ששים וחמש, ועובתי את עבודתי, עבודת הבוכהלקריה, אך אשתקד, ואגלה לכם את האמת: המעבר לפנסיה אינו נופת-צופים. אם עבדת כל ימי חיך בפנקסנות, ישבת על הכסא, שיפשפת את אחורי מכנסך עד שנעשו מרופטים ומנצנצים כהלכה; אם טיפלת ימים ושנים בספרות ובפנקסים והלאית את מוחך, וקישקשת בחשבוניה, וגידלת לך טחורים מן המין המשובח – אז, כשהנך עובר לפנסיה באה עליך הבטלה הפתאומית ואינך יודע מה לעשות במוחך ובעכוך, במחילה מכבודכם, ואתה מתחיל להתענות בחוסר עבודה.

בנסיבות אלו מצאתי לי פעולה מתאימה – לארגן אצלנו "מנין", בית-תפילה. ראיתי את השערוריה הגדולה, את עמנו הממושך והממורט, כשהוא הולך ומוציא נשמתו. קם דור חדש, אשר לא ידע לא עברית ולא יידיש, לא חומש ולא רש"י, לא תורה ולא חכמה, לא חגים ומועדים ולא דינים ומנהגים, בקיצור – דור מטומטם שאף לא הבין מה פשעו ומה חטאתו, שאבותיו ואבות-אבותיו היו יהודים. והנה הבחורים שלנו מתחתנים עם נשים לא יהודיות והבחורות היהודיות מצפות לחתנים ומזדקנות קמעה-קמעה.

זהו. ואני, משנשתחררתי מעול הפנקסנות, כשהחלפתי את מכנסי המתנצנצים (הטחורים נשאר לי לנחלת-עולם), נהפכתי ליהודי פנסיונר בעל משקפים מפיקים רוחניות, עשיתי את חשבון-הנפש וגמרתי אומר להיָתם לאותה עבודה ציבורית של ארגון דנאדצאטקה בעירנו. ואל יהא דבר זה קל בעינך, קוראי חסר הנסיון. אין עבודה זו זוכה לעידוד מצד השלטונות – נהפוך הוא, אמנם יש חוקים ומשפטים, יש כללים ותלונות, יש חופש המצפון ויש הפרדת הדת מן המדינה, אולם בבואך לארגן דנאדצאטקה מתחילות הצרות. ראשית, חוששים האנשים לבל יבולע להם ולבניהם ולבני-בניהם, לקרוביהם ולקרובי-קרוביהם. פלוני אשתו מושלת בו והוא מפחד מסילוק משפחתי. קרובו הרחוק של אלמוני הוא חבר מפלגה ותיק, ואסור שיהיה אף רבב קטן על אצטלתו הטהורה. שאר-בשרה מצד גיסה של דודת השלישי – עובד אחראי באיזה מוסד ואסור לו, חס

וחלילה, לסטות מן הקו הישר. בקיצור, אתה מדבר אל הפחדנים כאל העצים והאבנים.

צבירת חתימות לדנאדצאטקה קשה כקריעת ים־סוף. הפול משתמטים, ובתוכם גם מַפְרֵי הטובים ואנשי־בריתי, האחד, כשאתה בא לביתו, טורח להלעיטך הרצאה מורחבת, לקוחה מאוצר התעמולה האנטי־דתית. הוא מילא כרסו באותו חומר מאוס – בחוברות ובמאמרים היוצאים לאור חדשים לבקרים והמכוונים להוכיח כי לית דין ולית דיין, כי האלוהים בשמים, כביכול, אינו אלא אגדה תפלה, נעדרת יסוד של ממש; כי תרי"ג מצוות – פרי תקופות העבדות והפיאודליזם; כי השפעת הכוהנים, הגדולים עם הקטנים, היתה מיוסדת על בערותם של פשוטי־עם, "עמי־ארצות" שאינם יודעים צורת אות.

אתה נמלט מהרצאה גבובה זו ונכנס לביתו של המִפְרֵי השני. השעה שעת בוקר, ואתה מוצאו עטוף בטלית ומעוטר בתפילין, והוא "עומד שמונה־עשרה" כמו צוציק. "מנדל איזראילביץ'!" אתה אומר לו לאחר שכילה לכרוע ולהשתחוות לפני בורא־עולם – "חתום על בקשה זו ונעשה מַנְיָן, ונעבור מתפילת יחיד לתפילה בציבור."

"איסאק בוריסוביץ'!" הוא עונה לי, מקפל אותה שעה את הרצועות כדת וכדין, "אתה יודע את משאת־נפשי. אני חולם על בית־כנסת כימי קדם וכשנים קדמוניות. אולם, איסאק בוריסוביץ'!" הוא מסדר את התפילין המקופלים בשקיק הקטיפה המרופט, "הרי מכיר אתה את בני קזליה, מורה למתי־מטיקה בבית־הספר התיכון – אם רק איכנס לדנאדצאטקה, יתחילו אצלו אי־נעימויות. 'הייתכן?' יאמרו לו, 'הרי אתה מחנך את הדור הצעיר, ואת אביך שלך לא חינכת!...'". לאחר כשלוני אצל מנדל איזראילביץ' הריני בא אל מַפְרֵי השלישי, יהודי שגילו קרוב לששים, זבן בחנות ירקות. שמו לוריא, סולומון מויסייביץ'. אני מכיר יפה את היהודי הזה, לפי שאני אחד מידידיו ולקוחותיו הותיקים. אני בא לחנותו, קונה כמה קילוגרם תפוחי־אדמה, ורומז כי ענין לי אליו ובערב אבוא לביתו.

אני בא בערב ומתקבל בסבר פנים יפות. אשתו, אנה

יעקובלֵצבנה, מגישה אל השולחן כוסות תה וריבת דובדבנים. אני מספר לו על תכניתי, ונדמה לי כי הענין מוצא לו אַזְנִים קשובות. אנו משוחחים קצת על המצב המדיני בעולם, פוליטיקה ופילוסופיה, כדרך אנשי־תרבות ויהודים זקנים. ולאחר שהגענו לכלל דעה אחת בדבר היחסים בין ברית־המועצות לארצות־הברית, בין סין למצרים, בין קופה לִזְטֵנאם הצפונית; לאחר שביררנו לעצמנו מה למעלה ומה למטה, ואילו רוחות מנשבות בעולם, ומה צפוי לעמנו היהודי הנאבק על קיומו במערבולת הזאת — לאחר כל אלה אני מרצה לפניו שנית על דבר עשרים החתימות. אנה יעקובלֵצבנה מוסיפה לפנפתי ריבת דובדבנים שקופה. כששוחחנו בעניני פוליטיקה גבוהה היתה לשונו של סולומון מוֹיִסֵיבִיץ' חלקה ורהוטה, ברורה ותקיפה. אך משניגש אנוכי לגוף הענין, הוא מתחיל לגמגם. הוא אומר שעוד צעיר הנהו, אך בן חמישים ושמונה: עוד שנתים נשאר לו עד גיל הפנסיה ועוד שנתים, אם ירצה השם, עליו לעבוד באותה חנות ירקות. ועוד מוסיף הוא לגמגם, כי יש להם סניף מקומי של האיגוד המקצועי, ויש סניף המפלגה, ויש להם קומסומוול; כי הוא, סולומון מוֹיִסֵיבִיץ' לוריא, בתורת עובד ותיק, נחשב כעין סִטְנֹבאי, ובכל חג גדול, באחד במאי ובשבעה בנובמבר, מביעים לו תודה קבל עם ועדה ולעתים אף מעניקים פרס של כסף או שנה כסף...

דיבורים כאלה אני שומע מפי ה"הלמן" * הלזה, גומע תה ובוֹלע את המתיקות הדובדבנית בפנים חמוצות. אני תופס את כוונת הדברים. הוא מציע להמתין ולדחות את חתימתו עוד שנתים. כשיפסיק עבודתו בענף הירקות, יתחיל לקבל פנסיה, וכל אותם סניפים ופרסים יהיו ממנו והלאה — אוֹ־או יתחיל להתמכר לעניני דשמיא, ייִפְנֵס לַדְנֵאדְצֵאטְקָה יוציא ממקום־סתרים את הסידור המאובק ויתחיל "להלום" בשטח התפילה ויראת־השמים...

כה גימגם סולומון מוֹיִסֵיבִיץ', ואשתו הוסיפה לי בשלישית ריבה לפנפתי.

* "ממריץ" ("אודארניק"), עובד המשמש דוגמא בחריצותו לחבריו.

כשיצאתי מביתו של לוריא, מתיקות בפי ומרירות בלבי, התחלתי לעיין בדבר. ולהגי' ידוע לכם, כי אני מן העקשנים, ואם התנית לי קו, הריני צועד בו וצועד על אף כל המכשולים. אז ניצנץ רעיון במוחי, שעלי לצרף לדנאדצאטקה בעיקר את עדת הפנסיונרים. ביניהם יהיה קל יותר למצוא אנשים עזירות וגיבורי-חיל. כינן שסיימת את חשבונותיך עם מקום עבודתך-פרנסתך וגימלתך קצובה וקבועה, וכל עסקיך עם השלטונות תמו ונשלמו-מיד אתה מתמלא רוח גבורה ומוכן להגיף אגרוףך נגד האפיקורסות וההפקרות, נגד ההתבוללות והקוסמו-פוליטיות, וכך אתה מרים פעמיך, מרכיב משקפיך על קטמך ויוצא לעשות נפשות לדנאדצאטקה.

מהו אורח חייו של פנסיונר? ראשית, הוא ממלא את כל מצוות "שמא", כלומר- עבודות שמש ושליח ומשרת וסבל, קונה ומביא מצרכים שונים, מקופסת גפרורים ועד שקים של תפוחי-אדמה. והמנצחת על עבודת "שמא" זו היא, כמובן, הפלוגית, זוגתך הצנועה פרידל שהתחתנת אתה לפני ארבעים-וכמה שנים וכל אותן השנים היתה עקרת-בית כשרה ופעילה, הסוחבת בעצמה מצרכים, מבשלת ואופה, מאכילה ומשקה, יולדת בנים ובנות ומקצרת רק במעט את חייה, כללו של דבר- אשת-חיל. אך כינן שיצאת לפנסיה, מיד מגיע תורך לשאת בעול: "איציק, שמא תצא ותביא שקית מלח? כן, גם חצי קילוגרם בצל!", "איציק, שמא תצא קצת מהבית והלך לכל הרחות?"

"שמא" אחרון זה אני מקבל ללא טרוניות, הריני יוצא אל השדרה על שם קארל ליבקנכט, יש שם ספסלים, ועל הספסלים יושבים הפנסיונרים, מעיינים בעתונים, מתפלספים בענינים של מדיניות גבוהה, משחקים בשחמט או בדומינו ו"עושים חיים". עיני תרות סביבי. ראשית, עלי למצוא פרצופים יהודיים. יגעת-מצאת, הנה שני יהודים זקנים מבלים את זמנם על אחד הספסלים. אני יושב לידם בנימוס ובדרך-ארץ, מוציא מכיסי גליון "פראבדה" ושוטחו לפני, ספק מעיין בו ספק פוול לעבר שכני לספסל.

על מה משיחים שני פנסיונרים? כמובן, על כל מיני מחושים,

מחלות ופגעים רעים. בעל הזקנקן המחודד מתלונן על הכבד שלו – כולציסטיס, הפאטיט, מחלת עצבים וכיוצא באלה מחלות. בא חברו ושם מחלות אלה לחוכא ואטלולא. הלאלה מחלות ייקרא? הוא מוכן ומזומן לקבל על עצמו אלה ועוד תריסר שכמותן. לעומת אלה פוליארטריט, ראדיקוליט, ריכוז המלחים בארכובה או בחוט השדרה – אלה הן מחלות הראויות להתכבד! כך טוען היהודי השני, שבמקום זקנקן מעטרת יבלת את סנטרו. היהודי הראשון אינו מוכן להתנצה. הוא בולע בשתיקה ובעינים צהובות את דברי הזלזול במחלות כבדו. בעל היבלת, שמחלותיו המכובדות היו צריכות לרתקו למקומו, קופץ ממקומו בזריזות מפתיעה, מתכופף אנה ואנה, מנענע ידיו ורגליו כמוקיון בקרקס, אך אינו שוכח לגנוח כדי להוכיח לבעל הזקנקן, שאין הוא מסוגל להניע יד או רגל ללא כאבים איומים.

אותו רגע נשמע מעגלת-הילדים הסמוכה קול בכיו של תינוק. בעל הצהבת ניתר ממקומו ורץ כצבי אל העגלה: "אזי טאניצ'קה!"

טאניצ'קה זו אינה אלא נכדתו, ונוסף על טיפולו במחלותיו שומה עליו גם להוציא בוקר-בוקר את טאניצ'קה לטיול. אילולא מלאו ארבע שנים לנכדי שלי יורוצ'קה, שיחיה ויאריך ימים, ואילולא היה מבקר בגן-ילדים, לא הייתי אף אני משוחרר מ"שמא" נעים זה.

היהודי בעל הזקנקן המחודד מתרחק עם הכולציסטיס ועם עגלת-הילדים, כשטאניצ'קה צורחת במלוא כוחותיה. נשארתי על הספסל עם בעל היבלת. מיד החלטתי לנסות כוחי ולבוא אתו בדברים על הצטרפותו לדנאדצ'אטקה. כיצד למצוא את הגישה הנכונה בענין עדין זה? והיום – יום אביב, גושי עבים צחורים שטים בשמים הכחולים. השמש משפיעה חום ושלנה. הירק הרענן כאילו גדל ומתפשט לנגד עיניך, מרנין לב ומרהיב עין.

"יום יפה!" אומר אני, מטה ראשי לכאן ולכאן, ושואף לקרבי את ריח האביב הטוב, המעודדנו לשכוח את זקנתנו וצרותינו וכל דאגותינו הפעוטות ולחיות בעולם הזה ככל אדם.

"ולמה לא יהיה יפה בשלהי אפריל?" אומר היהודי.
לאחר שקשרתי קשרים עמו ויחד נרתמנו בעול הדואדצאטקה
הפרתי יפה את האיש הממולח הזה, הנוהג לסיים דבריו בסימן
שאלה. באותו יום אביב חם ובהיר, סיפר לי אברם מרקוביץ'
בקצרה את קורות ימיו והשתלשלות חייו של יהודי זה אשר
שמו אברם מרקוביץ'.

וכי לא שמעתי את שמע העיר פרילוקי? הוא בא משם, זוהי
עיר הולדתו. במה עסק? הוא החליף אומנויות רבות. היה
תלמיד בחדר ובישיבה, חייל בצבא ניקולאי השני. ערק מהצבא
בין מהפכות פברואר ואוקטובר. ניגן זמן־מה בתזמורת. הוא
מבין במוסיקה, ובימי ה"נאפ" עבד בצפעות וגם שימש חזן
בבית־הכנסת. אחר־כך עבד בטרנסט לבנין...

"חזן?" קפצתי ממקומי כמוצא שלל רב, "ר' יהודי, מה טוב
שמצאתיך! הריני מחפש חזן בנרות!.."

"לשמחה מה זו עושה? וכי יש כאן בית־תפילה?"

"בית־תפילה אין, אולם אני הגבאי שלו."

"מה אתה מבלבל את המוח? היכן ראית גבאי בלא בית־

כנסת?"

שעה שישבנו בפארק על שם קארל ליבקנכט ותינוקות
משחקים לרגלינו, וסבים וסבתות יושבים על הספסל לאורך
השדרה, מעיינים בעתון, שותקים או עוסקים בשיחת חולין
ותוך כדי כך משגיחים על נכדיהם, והשמש מאירה ממעל,
והאילנות מרשרשים ברוח, ולב הבריות טוב עליהם—אותה
שעה נאמתי נאום נלהב באזני ידידי החדש אברם מרקוביץ'.
ראשית הצהרתי כי אוהב אני לחיות עם הרשות בשלום ובשלנה,
בידוע, כי השלטונות שלגו אוהבים יהודים, שאינם מפנפים
ביהדותם ובבית־הכנסת שלהם וכיוצא באלה דברים, שכבר
אבד עליהם כלת. עד כאן לא היו בעיות ביני ובין השלטונות—
שלושים ושבע שנים עבדתי כפנקסן והפול אתי שפיר, שני
הצדדים היו מרוצים. אולם עכשיו, שהגעתי לדרגת פנסיונר,
כאילו הושטתי יד לרשות ואמרתי: מכאן ואילך הריני חוזר
להיות יהודי. ואם לא הייתי עד כה לא גבאי ולא עסקן, הנה
נעשיתי לעת זקנה גבאי של בית־תפילה שאינו קיים עדיין.

אולם בית-התפילה קום יקום, כשם שאני איציק! אתה שומע? אין לך דבר העומד בפני פנסיונר. העיקר – לאסוף חתימות לדָאדצאטקה. יהיו חתימות – יהיה בית-כנסת. יהיה בית-כנסת – נצטרך לבעל-תפילה. אתה שומע, ר' יהודי?

למה אכביר מלים? קשרתי קשרים אמיצים עם אברם מרקוביץ', שנעשה אף הוא משוגע לדָאדצאטקה, ושנינו, הגבאי והחזן לעתיד, פתחנו בפעולה.

על אף הצטברות המלחים בגופו של אברם מרקוביץ' – הצטברות, שעד היום נראית מוגזמת בעיני – היה איש זה מלא עוז ומרץ. במקצוע החזנות לא היה מן הטירונים. עברו רק כארבעים שנה מאז החליף מלאכה זו במצבוע, אך עדיין ידע להשמיע כהלכה תפילת "השכיבנו" ו"ישמחו במלכותך" ועוד. אותו יום בחגתי אותו לא פעם. שנינו ישבנו על אחד הספסלים המרוחקים, לבל תשגיח בנו עינא בישא, ואברם מרקוביץ' משתפך בקול דממה, מרנין לב או מעורר תוגה. מחבב אני פרקי חזנות, מכיר מתוך תקליטים ישנים את סירוטה ורויטמן, ומתקליטים חדשים – את יאן פִּיֶרְס ומלאבסקי. אמנם אברם מרקוביץ' אינו סירוטה לא קוסביצקי, אך הוא יהודי זקן בעל קול נעים ונשמה מוסיקלית. כללו של דבר, אברם מרקוביץ' נרתם יפה לענין. לא עברו חֲדָשִׁים מועטים ונתלכדה סביבנו קבוצה קטנה של פנסיונרים גלהבים – ששה-שבעה יהודים שהחליטו להצטרף לדָאדצאטקה. וכשמפעל מקבל מימד ציבורי, סופו שהוא מתקדם יפה. כל אחד מאתנו התחייב לעשות נפשות לרעיון ולפעול שלא על-מנת לקבל פרס. ואל יהי הדבר קל בעיניכם.

אוי, יהודים טובים, אל תזלזלו בפעולה לארגון דָאדצאטקה! הרי עירנו אינה מוסקבה ולא, להבדיל, ירושלים ותל-אביב, שהן ערים ואמהות בישראל ויש שם מאות אלפים יהודים המסוגלים בשעת הצורך לגייס אפילו תריסר דָאדצאטקות. בעירנו אנו שונה המצב מן הקצה אל הקצה. האפיקורסות וחילול-השם, או, כדרך שהם קוראים לזה, האתיאיזם, שולטים אצלנו ואין לך יהודי, כגדול כקטן שאינו אפיקורוס, להלכה או למראית עין. כזה הוא האיש היהודי בזמננו – צייתן מטבעו,

נוח להתכופף כאגמון לפני כל רוח מצויה. הרשות פוסקת: אין אלוהים בשמים. היא מוכיחה זאת באלפי ראיות מן התיאור-לוגיה והפליאונטולוגיה, הקוסמולוגיה והתכמולוגיה, מכינה מכל אלה מטעמים אתיאסטיים ומקדשת מלחמה נגד בורא-העולם. תורת משה ותיאוריית האתיאיזם מתנצחות זו עם זו. קולה של תורתנו הקדושה הולך הלוך ורפה משנה לשנה. וקולו של האתיאיזם הולך ומתעצם...

ובתנאים אלה לך וארגן דנאדצאטקה בעיר כעירנו, שבשנות השואה נשמדה קהילתה היהודית. לא שרדו ממנה אלא מתים-מספר, ורוב יהודי העיר הם חדשים מקרוב באו.

גם אני באתי לעיר זו אחרי מלחמה. כיצד נתגלגלתי לכאן? אין זה מעניין. אני גר פה עם הזקנה שלי, אלפרידה פמיונובנה, ואתנו בתי תמר, בעלה יאשה ובנם יורוצ'קה. זוהי כל המשפחה. מאליו מובן, כי פריידל שלי אינה יושבת בחיבוק-ידיים. להיות בימינו עקרת-בית שעליה הדאגה לחמש גפשות, אינו מן הדברים הקלים. תמרה שלי פסנתרנית בפילהרמונית, חתני יעקב מהנדס בבית-חרושת—שניהם עסוקים בעבודתם מן הבוקר עד הערב. גמצא, שפריידל שלי ידיה מלאות עבודה. על-כן גם כשהיא ממטירה עלי את ה"שמא" עשר פעמים ביום, אינני נעלב. גם לפנסיונר חוקת חיים משלו, ואלפרידה סמיו-נובנה היא אמנם עקרת-בית למופת, אך בינינו לבין עצמנו, גם היא כבר עברה את גיל הששים, וגם חייה היא במצוקת דורנו לא היו סוגים בשושנים.

כך חיים אנו. בחדרם של הזוג הצעיר עומד פסנתר ותמר פורטת עליו שעות רצופות מיני גאמות ותרגילים ואופוסים, ועלינו להאזין לכל אלה במשך כל שעות היום! מה לעשות, פרנסה! בשש בערב יוצאת תמר לקונצרט, ואותה שעה חוזר יורוצ'קה מגן-הילדים, ואין הוא מוסיף שקט בבית. פריידל שלי אף היא אינה שתקנית, כדרך הנשים. ולפני מי תשפוך את לבה אם לא לפני בעלה?

אך מסרתי לאשתי, שתחיה ותאריך ימים, כי יש בדעתנו להקים בעירנו בית-תפילה רשום לפי כל החוקים והכללים—

מיד פסקה: לא! אין המפלגה והממשלה רואות זאת בעין יפה, ויש חשש שעסקנותי זו תזיק הן ליאשה בהנדסתו, הן לתמריקה במוסיקה שלה. אני מביא ראיות מחוקת היסוד של המדינה ועובדות החיים עצמם. הרי יש בתי-תפילה נוצריים בעירנו! נו, והפטיסטים? כל מי שרוצה להצטרף לאיוו עדת מתפללים שהיא – התפילה כדת ואין אונס! ואם אצלם כך, מדוע נהסס אנחנו, היהודים? הן כל האזרחים שנים לפני החוק! דברי אינם משכנעים אותה. צא ודבר עם נשים בעוניי פוליטיקה!

מכיון שאני מספר כאן על משפחתי ואורח חיי, עלי להזכיר גם את בני הצעיר סיומה, אף הוא מהנדס. לאחר שסיים את האינסטיטוט בהצלחה שלחוהו לעבוד בצפון הארץ, וסיומה, הקומסומולי הנאמן, לא השתמט ונסע לאותם מרחקים, מעבר להרי שלג, והריהו עושה שם זה שנים אחדות בתחנת חשמל מרכזית ובונה את הארץ. סיומה זה, בן-זקוני, אף הוא גורם דאגות ופגמת-נפש לפריידל. ראשית, המרחק העצום המפריד בינינו. שנית, סיומה עודנו רנק ויש חשש פן ישא אשה בארץ הצפון הרחוקה. ומי תהיה בת-זוגתו? היכן תימצא שם בחורה יהודית, בת ישראל? "שמא תשב, איציק, ותכתוב לו משהו בענין זה? זה שבועים שלא ענינו על מכתבו..."

אני מרכיב את משקפי על קטמי וכותב מכתב ארוך לסיומה על חששותיה, ספקותיה ובקשותיה של פריידל. "למען השם, סיומה יקירי, אל תשכח כי הנך נכדו של ברוך-קלמן המרא דאתרא, ושמאחוריך עומדים דורות של בני תורה ואנשי חכמה שומרי מסורת, וכי במשפחתנו לא קרה שמישהו ישכח את צור-מחצבתו וכו' וכו'".

מכתבים כאלה טסים בדואר-אוויר מעירנו לארץ הצפון. והתשובה מאחרת לבוא רק כדי חודש-חדשים. כל בני משפחתי, ואני בתוכם, אינם מן הכתבנים הזריזים. וכך כותב סיומה בין השאר: "אל תצטערו מראש. עוד אינני מתחתן בימים אלה, עוד נספיק לדון בזה הענין. יש לי פה חבר יהודי מבוגר ממני ושמו דוד, והוא לא יתן לי לעשות שטויות. בשנה הבאה הריני מקווה לצאת לחופשה של ארבעה חודשים, ואז

אבוא הביתה ונשוחח בענין זה..."

כך עוברים הימים. על־אף התנגדותה של פריידל ממשיך אני בפעולתי הגבאית בענין הדנאדצאטקה. בינתיים נתוספו לנו עוד נפשות אחדות, ומספרנו כבר מגיע לעשרה. מגנן של פנסיונרים יכול לחולל נפלאות! במה דברים אמורים, כשיש עוד אנשים, שצריך לדבר על לבם. אבל כשכל המקורות דללו, וכל הראויים לדואדצאטקה הוחתמו – מהיכן יוקחו הנשואים?..

אז ניצנץ עוד רעיון במוחי. בשעת הדחק הרי אפשר לצרף גם נשים למגנן! בארצנו יש שיווי־זכויות מלא לכל אזרח, כאיש כאשה. ואם כך הדבר, הרי נפתח לפנינו מקור לא אכזב לחתימות לדואדצאטקה.

כך חשבתי בלבי, אך המציאות היתה אחרת. הנשים הססניות הן עוד יותר מהזקנים. אנשי העדה יצאו להחתים את נשיהם, שכנותיהם וקרוביהם, אולם הרשימה נתמלאה רק כעבור חדשים. והנה יש לנו סוף־סוף רשימת דנאדצאטקה מלאה! עשרה יהודים, כולם כאחד פנסיונרים בעלי ותק שונה, ועשר נשים, גשי־חיל שגילן בין חמישים וחמש לשמונים שנה. הגשנו עצומה לשלטונות וביקשנו רשות לפתוח בעירנו בית־תפילה.

ברם, אין רשיונות כאלה גיתנים בַּחֲדָא מְחָא. כל אחד מהחתומים נדרש להמציא אישור לחתימתו, והיה צורך לשאת־ולתת עם אנשי־השלטון ולגלות מידת עקשנות ומסירות־נפש, ולחכות עד העברת המסמכים לעיר־הבירה. הטיפול נמשך חדשים אחדים עד שבא סוף־סוף הרשיון המקונה.

בשעה טובה! עתה מתחילה העבודה. ראשית, צריך למצוא איזה בית או דירה, במ ישוכן בית־התפילה. שנית, נחוצים ספרי־תורה, ספסלים, עמוד, ארון, פרוכת, סידורים.

כללו של דבר, בלי כסף לא יוון הענין. אך מה אפשר עוד לסחוט מפנסיונרים?

דווקא בעיה זו נפתרה ללא קשיים יתירים. להיךשם בדנאד-צאטקה — זה ענין אחד, מעורר היסוסים וחששות מרובים, ואילו לתרום לטובת בית-תפילה בעירנו — לכך נמצאו תיכף ידים נדבניות, עסקנים מתנדבים, שפעלו בעילום-שם וצברו בתוך זמן קצר את הסכום הדרוש. אכן, יש איזו נטיה אצל אנשים לשמור על הניצוץ היהודי. אולי עשה זאת היטלר האשמדאי, שערך את הטבח ללא הבדל בין דתי לאפיקורוס, גורל משותף זה ליבה את הניצוץ בלבותיהם של הנשארם, ומי ששוכח דבר היותו יהודי מזכירים לו.

ביצוע התכנית לפתיחת בית-תפילה לא היה כמשחל ביןתא מחלפא. * כיון שנתכנסנו כולנו במסגרת של דנאדצאטקה אחת, עשרים פנסיונרים שלבם עשוי לבלי חת, ונצטבר גם כסף במזומנים, מיד התחילו צעות דעות שונות ומשונות. זה קובע כי מוטב לשכור מעון במרכז העיר, לא רחוק מהרחוב הראשי על שם קארל מרפס. בא השני, הוא האדריכל לשעבר אבר-מזביץ, וטוען כי אך שטות היא לחשוב שיימצא מישהו במרכז שיפקיר את דירתו לשם ענינים שאינם לפי האפנה דהאידינא. לדעתו, עלינו לחכור בית לא גדול, אפשר גם צריף ישן, לשפצו ולהקים בו בית-תפילה. אומר השלישי: הכיצד? בית כזה אפשר למצוא רק במקום נידח, באחד מפרברי העיר, אולם איך יגיעו אליו המתפללים, שרובם זקנים ובאים-בימים, ולכל אחד, ברוך השם, חולי משלו? והרי בשבתות ובמועדים יצטרכו ללכת ברגל. והרביעי, הוא קליינברג, יהודי צנום ומתורבת בעל קרחת עצומה ועינים יוקדות, מתערב ופוסק כי לא יהיה בכך משום חילול שבת אם המתפללים המרוחקים והחולניים יבואו לבית-תפילה בטרוליבוס או אף באוטובוס רגיל.

או קופץ ממקומו אברם מרקוביץ, בעל היבלת הידוע כירא-שמים ואדוק מאוד, ומתריע על כך שקליינברג בא להכניס, חלילה, תיקונים בתורתו הקדושה של משה רבנו, שאין לכל הדיוט רשות לפגוע בה. קליינברג מסמיק כולו, פיקת גרגרתו

מזדקרת ועיניו נדלקות בוויקוקים כפולים. הוא פותח בהערה כי בעיירתו היתה מהלכת מימרה שאין לך חזן שאינו שוטה. ואם מלבינים פני אדם ברבים ואומרים עליו שהוא הדיוט, צריך לבדוק שמא דווקא הוא למד תורה בנערותו, וזוכר משהו מתלמודו. האם שמע אברם מרקוביץ' את מאמר חז"ל, שפיקוח-נפש דוחה שבת, ואולי גם קרא את סיפורו של דוד פרישמן "שלושה שאכלו" בדבר צדיקי הדור, שבשעת הצורך אכלו ביום-הכיפורים? ואיפה? בבית-הכנסת!

אינכם מכירים את אברם מרקוביץ'. אם סבורים שהוא קיבל בנועם את הרמז בדבר החזן והשוטה, הרי זה סימן שאמנם אינכם מכירים אותו. מה ענין פרישמן לכאן? וכי מעטים הם המחברים המטורפים הבודים בלבם אותיות פורחות, מעשים שלא היו ולא נבראו? מי מאתנו שמע שיהודים צדיקים יאכלו ביום-הכיפורים? ומה ששייך לפיקוח-נפש, איזה פיקוח-נפש יש בטיוול של שבת לבית-הכנסת?

כך התרתח אברם מרקוביץ' בהגיבו בסימני שאלה. ועד שחברי הדנאדצאטקה מתנצחים זה עם זה, הריני מפסיקם ואומר בקול חדור דמוקרטיה: "רבותי, הסו! לא לנו לקבוע הלכה בענין חמור זה של נסיעה בשבת! נשאיר את ההכרעה למצפוננו של כל אחד מהמתפללים."

הוחלט להפסיק את המחלוקת בדבר שכירת המעון ולעבור למעשים. נתפורנו בעיר ובפרבריה לחפש קורת-גג לקהל מתפללים. גלנה אלינו גם חבר האוהדים, שאמנם לא הצטרפו לדנאדצאטקה מטעמים שונים, אך עשו כמיטב יכלתם לעזור לנו בעבודה הארגונית.

לאחר שבוע של חיפושים התכנסנו שוב ושמענו דו"חות מפה-ומשם. לעת-עתה אין התוצאות מעודדות כל-עיקר. אפשר להשיג ביוקר רב בית מחוץ לעיר, במרחק כעשרה קילומטרים. אז קמה ממקומה שרה רובינזבנה יעקובסון, אחת מחברות הדנאדצאטקה, והציעה את דירתה כבית-תפילה זמני. מיד ניתך עליה מטר שאלות והיא השיבה בלחש. מה יש לה שם בדירתה? שלושה חדרים ומטבח. היכן הדירה? פה בעיר, ברחוב הקומונרים. מי גר בביתה? אשתקד נפטר בעלה, והיא

נשארה בגפה. היש לה קרובים ? לא נשאר איש מהם, את כולם חיסלו הפשיסטים בעיר באוקטובר 1941. כיצד ניצלה היא ? כאחות רחמניה גויסה בתחילת המלחמה. עבדה בבתי-חולים של הצבא האדום במשך כל ימי המלחמה. גם בעלה גויס לצבא, נפצע פעמים, אך נשאר בחיים. היודעת היא לקרוא בכתב המרובע ? כן. עוד לפני מלחמת-העולם הראשונה היה אביה, ר' ראובן יעקובסון, "כלי-קודש" בעיירה סמוכה לְגְלִיסְאֵנִיטְגֵרְד. הוא לימד את בניו ובנותיו לקרוא מימין לשמאל.

נסענו לביתה ללא שהיות ושכרנו שני חדרים. היא הסכימה גם לשמור על הנקיון בבית-התפילה ולדאוג לנוחיותם של המתפללים. אכן, לא פסו נשים צדקניות בישראל! כיון שנודמנה לנו דירה ניגשנו לעריכת התפילה הראשונה. כדין וכנוהג נתכנסו הנשים בחדר השני ובחדר-התפילה נשארו הגברים. אברם מרקוביץ' הראה לראשונה את כוחו בחזנות. היה זה יום חול, ותפילת מנחה ומעריב היתה תפילה רגילה, אולם הרגשתי כאילו "הנקודה היהודית" נחלצה מצינוקה ויצאה לאויר העולם. רוח נכאים ריחפה בחדר הפשוט של האשה המזקינה, בו עמדו רהיטים מרופטים, שולחן צולע קמעה, ארון רעוע וכסאות נושנים. וילונות-צמר אכולי עש כיסו את החלונות הגבוהים. הכתלים היו מצופים נייר ירקרק מצויר פרחים אפורים. היה משהו נוגע אל הלב בחדר עלוב זה. עמדנו כולנו, מנין יהודים קשישים וזקנים, שעמדו לא פעם במבחן, בתפילת שמונה-עשרה מול הקירות הירוקים ולחשנו איש-איש כעולה על לבו, כי סידורי-תפילה טרם היו לנו, ולא כולנו ידענו את סדר התפילות בעל-פה. מהחדר הסמוך נשמע קול בכי עצור...

לאחר תפילת ערבית חילקנו את העבודה בין האנשים והנשים. לא עבר חודש או חֲדָשִׁים ומראהו של בית-תפילה נשתנה לחלוטין. עשינו שיפוץ יסודי, הדבקנו לכתלים נייר-קיר חדש. החלפנו את הוילונות, רכשנו כסאות וספסלים, הזמנו בנגריה שולחן ועמוד עם פמוטות בשביל נרות-הנשמה, תלינו באמצע החדר גברשת חשמל נאה.

בין אנשי הדוֹאֲדָאטְקָה היו בקיאים בענייני בנאות וקישוט

חדרים, האדריכל הקשיש אברמוביץ' פעל הרבה יותר בסידור החדרים מאשר בעצם התפילה. אחדים מחברי הדואדצאטקה אמנם לא היו בורים גמורים בענייני דשמיא, אך הם גאלצו ללמוד מחדש את סדר התפילה. הם היו בעלי־תשובה. דורנו קיבל את פני מהפכת אוקטובר בהיותנו בגיל הילדות או הבחרות. המהפכה סחפה אותנו מן העיירה וטילטלתנו למערב־בולת. כל שנותינו עבדנו כשדים משחת, בנינו את המעצמה הגדולה, השתתפנו בכל כוחותינו ביצירה. בימי המלחמה נלחמנו, בעתות השלום עבדנו ובנינו, בתקופת פולחן האישיות ישבנו במאסר. במשך כל השנים הללו לא התפללנו: היה זה נגד חוקי האפנה וההגיון. עכשיו נתלכדנו שוב, ציבור של פנסיונרים, והתחלנו לזכור נשכחות...

האדריכל שלנו אברמוביץ' הגדיל לעשות! זקן ממושקף זה, שסנטרו הרחב היה תדיר מגולח למשעי, כותנתו הצחורה ענודה עניבת־פרפר רבת־פאר, חליפתו מסודרת ומעטרת יפה את גופו הכביר – קיבל על עצמו את הדאגה לצד האדריכלי והקישוטי של בית־התפילה. הוא היה אומר: מעולם לא הוצאתי מידי דבר שאינו מתוקן. על־כן לא קימץ בכספי הציבור, הזמין פועלים יודעי דבר וחובבי שכר כפול. אברם מרקוביץ', שעסק שנים רבות בצבעות, ניסה לחוות דעתו הוא בענייני מקצועו, אך אברמוביץ' שם אותו לחוכא ואטלולא. "ר' אברהם!" היה טוען, "אין אני מתערב בענייני החזנות שלך, ומוטב שלא תתחב אפך לרשות שאינה שלך..." היו עוד אנשים בדנאדצאטקה, שידעו דברים שונים על פורץ. הופיע גם שוחט לשעבר, פריצקר שמו, איש קטן קומה כבן שבעים, שנשט זה כבר את מקצוע השוחטות, אך החלפים היו שמורים אָתו, ולאט־לאט חודשה בעירנו גם השחיטה היהודית.

כאשר עשרים פנסיונרים קשישים אולם הדורי מרץ, זומה ופעילות ניגשים לעבודה, מלאכתם נעשית יפה. אפס, כל העסק הנה של ארגון בית־התפילה היה בחינת אליה וקוץ בה: לא נראו צעירים במחננו. בני ששים ומעלה עוד ידעו פחות או יותר צורת אות, זכרו משהו מימי הילדות, ראו את בית־הכנסת היהודי בשגשוגו, התמצאו בסידור ובמחזור, זכרו כי צמים

ביום־הכיפורים ואוכלים מצות בחג־הפסח. אך מה יהיה על העתיד?

מכל־מקום, בית־התפילה התחיל לפעול בעירנו. חתמנו על חוזה עם שרה יעקובסון, בחרנו ועד פועל וועדת ביקורת, רשמנו בפנקס מיוחד את הנכסים שנצטברו בבית. הגזבר פתח ספר־חשבונות להוצאות והכנסות, שילמנו את המסים הדרושים ופתחנו בפעולתנו. מעט־מעט רכשנו את הציוד הדרוש, השגנו גם ספר־תורה, וכעבור חדשים אחדים – עוד ספר־תורה. כל אחד מאתנו תרם מכוחו ומכספו לבית־הכנסת. ונמצאו גם מתנדבים מבחוץ, שהביאו את תרומתם בעילום־שם. עוד לא פסו נדיבים ונודרי־גדר מישראל! בחור עומד להיבחן בבית־ספר גבוה – באה סבתא שלו ונודרת ח"י, או כמה פעמים ח"י, לטובת בית־הכנסת. הקדוש־ברוך־הוא משקיף ממרומים ורואה ללבה של סבתא, שומע לתפילתה ועומד, כביכול, לימינו של הנכד, מחזק ידיו ומלחש לו את המענה שעליו להשיב לבוחנים. מתקבל הבחור לבית־הספר, באה סבתא אלינו ותורמת ביד נדיבה.

היו גם אנשים ונשים שלא מן הדואדצאטקה, שביקרו בבית־התפילה, כך שהיה עלינו להזמין ספסלים ארוכים, ובשעת הדחק הכיל הבית כארבעים איש וכעשרים נשים. בימים שאומרים בהם "יזכור", היה הבית מלא וגדוש פנסיונרים מכל חלקי העיר. בשמחת־תורה היו באים אלינו גם צעירים. שני ספרי התורה היו אז בתנועה בלתי־פוסקת. ההקפות הלכו וחזרו חלילה. סטודנטים, תלמידים ופתם צעירים היו ממלאים אז את הבית מפה אל פה, ומחוסר מקום נאלצו רבים להישאר בחצר. הם היו לוגמים יין ויי"ש, מרקדים ושרים "שלום עליכם", "וטהר לבנו", "לאָמיר זיך איבערבעטן", "גריצ'אניקי", יש להניח, שבחורים ובחורות אלה באו הנה לא לכבוד תורתנו הקדושה בלבד. הם ציינו את דבר היותם יהודים, שלא ערפום ולא שרפום, והפגינו כי עם ישראל עודנו חי וקיים.

עבר זמן־מה והאדריכל אברמוביץ' מת משטף דם במוח. הצטרפותו לדואדצאטקה היתה לו כעין בדיחה אחרונה. הבאנו

אותו לקבר ישראל, אמרנו "קדיש", "אל מלא רחמים", סתמנו את הגולל והלכנו איש לביתו. האדריכל היה כבן שבעים ומעלה, חלקו לא היה עם הלמדנים הגדולים, אך הוא היה איש פיקח, אוהב סדר וחובב לצון. הוא היה רתחן, אך כעסו לא היה לאורך ימים. השלטון מדקדק אתנו כחוט השערה. אך נפטר אברמוביץ' ומיד הזכירו לנו שדואדצאטקה משמעה עשרים, ולא תשעה-עשר, אם לא יושלם החסר – יטלו מאתנו את הזכות להיחשב חברה דתית, ועלינו להתפרק...

מיד ניתן האות וחברת הפנסיונרים פשטה בעיר, בגנים ובשדרות למצוא את האיש העשרים למנננו, רע ומר! הוא אשר אמרתי: אין יהודים בעירנו. אמנם יהודים אינם חסרים, אלא שאיש מהם אינו רוצה להסתכן ולהצטרף לדואדצאטקה. ושוב אותם תירוצים: השלטונות מביטים בעין רעה... יש חשש שיבולע לבנים ולנכדים, לקרובים הקיימים ולעתידיים...

הוי, היכן אתם, זמנים עברו, כאשר היו בעולם יהודים המוכנים למסור את נפשם על קידוש השם? היכן עשרת הרוגי מלכות, חנה ושבעת בניה, אנוסי ספרד שעלו על המוקד וקריאת שמע בפיהם? אכן שח אדם, נצטמקה נשמתו. יראת-שמים, אהבת התורה הקדושה, ואפילו תפילה בציבור – כל זה ירד לשאול תחתיות, ונזיד-העדשים הוא הקובע. טוב להם לכופרים בעיקר: בארצנו אין כפיה דתית, ואין חוק הדואדצאטקה חל עליהם...

כללו של דבר, חיפשנו בכל התרפים את האיש העשרים והעלינו חרס בידינו. בתורת גבאי היה עלי להתמסר בכל כוחי הפנסיונרי לענין זה, אולם דא עקא שדווקא אותה שעה היו עתותי דחוקות. סוף-סוף, לאחר שלוש שנות שהייה בצפון הארץ, בא אלינו לימי חופשתו בננו הצעיר סיומה – בחור כהלכה, רחב כתפים ונעים-חזות. הוא בא לארבעה קדשים והביא אתו לא מעט משכורת צפונית. ודאי ניחשתם, שפריידל שלי הפשילה את שרווליה וניגשה לעבודת הבישול והאפיה והטיגון בכל מרצה האמהי. היא ממטירה עלי "שמא" בכל עת ובכל שעה, מן הבוקר עד הערב, ואני, פנסיונר למוד סבל, סוחב וסוחב מצרכים. סיומה שהה כל היום על חוף הנהר, ולא עברו

ימים מועטים והוא נשתוף והשחיר כולו, תאנה לעינים.
בינתיים התחילה פרידל, כמנהג הנשים, לבלבל את ראשי
בבעיית נישואיו של סיומוצ'קה: עלינו למצוא לו כאן, בימי
חופשתו, כלה הגונה, בת ישראל, שאם לא כן יש חשש... כלל
נקוט בידי: אין ההורים צריכים להתערב בעניני שידוכים של
בניהם ובנותיהם. מריבות והתפייסויות משמשות בערבוביה
בחיי המשפחה. מחבב אני מחלוקת משפחתית נאה שהתפייסות
בצדה. כי מה הם החיים מעיקרם? צל ואור, אור וצל. אך יש
פעמים שהצללים מרובים מן האורות, ואז יבוא אליך בנך
בטרוניה: כלה נאה מצאתם לי – על־כן, מוטב שלא להתערב
בענינים עדינים אלה.

יום אחד, כשסיומה בילה זמנו על חוף הנהר, נתקבל בשבילו
מכתב מן הצפון. המעטפה לא היתה מודבקת כהלכה, ואלפרידה
סמיונובנה שלי, שיצר הסקרנות שלה היה מפותח למדי, הוציאה
בוהירות את המכתב מן המעטפה. חזרתי מן ה"גסטרונום"
כשאני עמוס מצרכים לעייפה, והנה אשתי מגישה לי את
המכתב כשפניה מביעות דאגה. וכך קראתי את מכתבה של
איזו נאסטיה לבני סיומה.

מכתב ראשון של נאסטיה

"סיומוצ'קה חביב־חביב, קרוב־קרוב, אהוב־אהוב – הכי טוב
והכי יקר שלי! זה שלושה ימים שנסעת מכאן, ואינני מוצאת
לי מגוח. למה עזבתני, סיומוצ'קה? הרי יודע אתה כי מאז
נסעת חיי אינם חיים. יומם ולילה אתה בלבי, יומם ולילה אני
חולמת רק עליך. לו היינו יחד – הייתי אוהבת אותך בכל להט
לבי – אותך, את טוהר לבך ויושר מצפונך. בוא, סיומוצ'קה,
אני מחכה לך, אהבתי מחכה לך. שלך עד נשימתי האחרונה –
נאסטיה.

"ג.ב. אם אפשר להשיג בעירכם מעיל־בולוניה סגול, מספר
48, אנא קנה בשבילי."

לאחר שתפסתי את תוכן המכתב הטפתי לאשתי מעט מוסר־
השכל, כי לא נאה ולא יאה לפתוח מכתבים לא־לך. אשתי

ענתה, שצריך להציל את הנער ולא לפטפט שטויות. שאלתי מה לעשות. היא ענתה, שכאשר תמרוצ'קה הגיעה לפרקה, לא שאלה אצלי ולא כלום. את הפול – את כל השידוך עם יאשה סידרה היא, פריידל. בעצם ידיה, כיד הדיפלומטיה הטובה עליה. אולם אינו דומה בן לבת. הבן נוטה יותר לצדו של האב. עלי לדבר אתו, להוכיחו, לעשות משהו. נאסטיה זו עם אהבתה והבולז'ניה שלה – סכנה גדולה כרוכה בה.

מה לעשות? קיבלתי פקודה ועלי למלאותה. יצאתי אל חוף הנהר, פגשתי שם את סיומה ומסרתי לו מכתבה של נאסטיה. והיום – ערב שבת, תחילת יולי. החוף הומה מרוב אדם. אלה מתחממים ומשתזפים על החול הלוהט, מהם מנמנמים, מהם מאזינים לקול הגלים המשתכשכים אל החוף לאחר שסירת-מנוע חולפת ביעף לאורך הנהר. אי-שם יושבים דייגים כקפואים, כל אחד שלוש-ארבע חכות נתונות לפיקוחו. קבוצת אנשים יושבת בחצי גורן עגולה ומשחקת בקלפים. קבוצה שניה, קטנה יותר ורועשת פחות, מסתכלת בלוח שחמט. מעגל גדול של בני נוער, וביניהם סיומה, מעיף כדור-יד. זוגות אחדים זורקים זה לזה כדורי-בדמינגטון מעוטרי נוצות. הפול מתנועע, מסתחרר, זה בכה וזה בכה.

עמדתי מן הצד והירהרתי: ריבונו-של-עולם! כמה בנות ישראל נאות פה בעירנו – האומנם לא תיקצא אחת שתצוד את לבו של סיומה? האומנם איתרע מזלו ונאסטיה זו תשעבדו? אין לי כלום נגד נאסטיה; ייתכן כי היא אשה טובה, אך הרי עודני מאמין בנצח ישראל ובגורל היהודי...

עוד אני מהרהר, וסיומה מסיים את קריאת המכתב. חיוך אוילי מתפשט על פניו הנוהרות. הוא מנפנף כף-ידו בתנועת ביטול. "ממי המכתב, סיומה?" – "מן העבודה, מתחנת החשמל," עונה הוא ללא היסוס. אני פושט בגדי ונכנס לנהר. סיומה חוזר למעגל המשחקים בכדור. אני מתפרקד במים, שוחה לאט, ומסתכל בעבים הצחורים.

הירהרתי מעט על "המגין" שלנו המשווע להשלמה, אך מיד חזרתי לפרשת בני סיומה ואותה נאסטיה הרחוקה, שראיתיה

כפתיון הסטרא אחרא, ושוב נזכרתי בקליינברג, חבר הדואד-צאטקה שלנו. ראיתי פעם את בתו, בחורה נאה, שסיימה לפני שנים אחדות את לימודיה במכון לרפואה. כמדומני, כבר סיפרתי לכם על קליינברג, זה האיש הצנום והקירח בעל העיניים הלוהטות, שהיה בקי באותיות הקטנות, ידע את ביאליק ופרישמן וזכר את הדור הישן על ספרותו העברית הישנה. לפני המהפכה היה קליינברג מורה עברי, עני ואביון כהלכה. לאחר 1917 עוד המשיך זמן־מה בעבודת־הקודש ובעניותו. כאשר כלו כל הקצין עבר לעבודה אחרת – הפצת כרטיסים לתיאטר־רונים ולקונצרטים. בהיותו איש מעורב בין הבריות למד יפה מלאכה זו ונעשה מומחה במקצועו. הפצת הכרטיסים הביאה לו את פרנסתו בכבוד.

קליינברג היה פעיל בדואדצאטקה. בתו מְרוּסיה, רופאה למחלות פנימיות, היתה כבת עשרים וחמש, יפת־תואר ויפת־עיניים. היא עבדה בבית־החולים העירוני. צריך שסיימה יכיר אותה!.. כך היריהרתי בשכבי פרקדן במי הגהר. מי יודע? אולי ישחק לנו המזל ותבוא הישועה מצד זה... בערב הלכתי לבית־התפילה. פתחנו ב"לכו גרננה", עברנו ל"לכה דודי", סיימנו את קבלת השבת בברכות וניגשנו לתפילת ערבית. קולו של הש"ץ אברם מרקוביץ' היה נעים הפעם יותר מתמיד. כאשר אתה מתפלל יפה להשם יתברך, צרותיך כאילו נעשות קלות יותר...

אחר התפילה שוחחנו מעט בעניינינו הציבוריים. בעלת־הבית שרה יעקובסון בישרה כי מצאה אשה זקנה שאינה מסרבת להצטרף לדואדצאטקה. אך כיצד לצרף עוד אשה אחת, אם הדין היהודי אומר בפירוש, כי מנין פירושו עשרה גברים, ולא נשים? בשעת הדחק, אם יש רק תשעה יהודים, יכולה אשה לשמש תחליף זמני לגבר, אבל מה יהיה אם חס וחלילה עוד אחד או שניים מאתנו יעזבו את עמק הבכא? שוב נצרף נשים? לא, חברים! יש לנו חוקים ומצוות שאפילו אנחנו, תושבי הארץ הזאת, איננו רשאים לזלזל בהם. עלינו להשיג עוד חתימה של איש יהודי, ויהי־מה!

כזאת אומר אברם מרקוביץ', השמרן והדקדקן במחננו.

קליינברג, בר־פלוגתיה הנצחי, כבש הפעם פניו בקרקע ושחק. לא, העסקים שלנו אינם מתנהלים כהלכה. כולנו פנסיונרים, בני ששים ומעלה, ומלאך־המוות נוהג לפגוע דווקא בזקנים. יעברו שנים מעטות ואנשי הדואדצאטקה שלנו ילכו לעולמם, ומה יהיה על בית־התפילה? ריבונו־של־עולם! האומנם כלה אתה עושה בישראל? יצאנו יחד עם קליינברג וערב קיץ קיבל את פנינו בקרירותו ורעשו העמום. במרום עמדו הכוכבים, ולמטה זלף אורם של פנסי הרחוב. החיים סאנו סביבנו ולא השגיחו בדאגותינו המשונות. אך הדאגות צעדו אִתנו, "זינובי עמנואלוביץ", פונה אני אל קליינברג, "הייתי רוצה שסיומה שלי יכיר את בתך. סורו אלינו מחר בערב."

היה זה רמז דק בין שני יהודים זקנים הרוצים לשמור על הגחלת הדועכת. קליינברג הבין לרוחי. גם בביתו היו שיחות והלכי־רוח. אשתו של קליינברג, ברָטה פִימובנה, לא היתה מן הכובשות רוחן בקרבן, והיא ריננה אחר מעשיו של ריבון־עולם. ברטה פִימובנה היתה ילידת העיירה היהודית וידעה היטב כיצד התחתנו בנות ובחורים יהודים במשך דורות. בימיה עוד היה היו חתנים בישראל. היו באים רנקים וסטודנטים לימות הפגרה, עורכים נשפיות עם מחולות וריקודים ודקלומים. היו לילות מכוכבים, ריח פירות ופרחים, נביחות כלבים רחוקים, קולות צפרדעים מהאגם הקרוב. העינים להטו, השפתים ליבלבו. הבנות היו צעירות, מלאות חן ויופי, הבחורים נמשכו אליהן. כל זה היה טבעי ומובן מאליו. ואילו עכשיו נהפכו היוצרות, והבת החמדה מרוסינקה עודנה מהלכת בגפה... היכן הבחורים? לאן נעלמו החתנים? מדוע לוקחים הם נשים זרות? וכי סבורים הם, שאם יקום היטלר חדש לא ימצאם ולא יעקרם מחיק הזרות — אותם ואת זרעם, זרע שעטנו?

לא, אין ברטה פִימובנה מוצאת ידיה ורגליה בתסבוכת הסדרים החדשים שהנהיג הקדוש־ברוך־הוא בעולמו. העיירה נעלמה, נשמדה ונמחקה מתחת שמי־השמים. שרידי היהודים נמלטו לכרְפִים, נשתרעו פה ושכחו חיש־מהר את יהדותם ואת עברם, והם הולכים ונטמעים ונבלעים בין הגויים. ומה יהיה על מרוסינקה?..

עד כאן דאגותיה וקובלנותיה של ברטה גְפִימוֹבְנָה. אך כִּינן שקליינברג הביא לה הזמנה לבוא לביתנו במוצאי־שבת, מִיד נודרה והתחילה מכינה את עצמה ואת מְרוֹסִיָּה לקראת הביקור. גם פרידל שלי לא ירבה בחיבוֹק־יָדִים, והשולחן היה ערוך כִּדִּין וכִּדָּת.

אותו ערב השתדלה בתי תמְרִיקָה להשתחרר מעבודתה. תחילה התנהגנו בנימוס ובדרך־אֶרֶץ. ישבנו בחדרה של תמְרִיקָה ושוחחנו בזאת. הסתכלתי בְּמְרוֹסִיָּה וראיתי ממבט ראשון שהנערה נאה וחסודה: בחורה שקומתה ממוצעת ועיניה לוחטות— כעיני אביה, פניה הסגלגלות עדיין לא איבדו את רענות הנעורים, אך כבר הפיקו את חן הפרי הבשל. תסרוקת גבוהה עיטרה את ראשה, שְׁעָרָה השחור ערוך בסדר נאה. כיאה לרופאה בעלת ותק של שנים אחדות היא היתה רצינית, אולם כשהצטחקה, כאילו זרחה השכינה עליה.

כך ראיתי אני, הפנסינר הזקן, את הרופאה הצעירה והנעימה הזאת. אך מה רושם עשתה על סיומה— מי יִדְעֵם, את הבחורים דהאי־דנא, אותם ואת טעמם?

לראשונה, כאמור, התנהגנו בנימוסיות מופרות. אלפרידה שלי פתחה את השיחה בעיניי מדיצינה. היא סיפרה בנועם על איזה מחוש חדש שנטפל אליה. מאריה זינובֶבְנָה אמרה, כי הדבר טעון בדיקה, ועליה לפנות לרופא. אלפרידה יצאה לטפל טיפול אחרון בשולחן, ובכך תמה השיחה בנושאי המדיצינה. אז השמיעה ברטה גְפִימוֹבְנָה את דברה בעיניי זמרה ומוסיקה והעירה דרך אגב כי מְרוֹסִינְקָה למדה בבית־ספר למוסיקה במחלקה לזמרה, ויש לה קול סופֶרְנוֹ, ומורתה גיבאה לה עתידות, אך היא ביכרה את מלאכת הרפואה על אמנות המוסיקה. אז התעוררה בתי תמר, הפסנתרנית, והמטירה על מְרוֹסִיָּה שאלות מוסיקליות: באיזה בית־ספר למדה? מה היא שרה מרימסקי־קורסאקוב? מגלינקה? מהמלחינים הסובֶבְטִים החדשים? מובן, שכולנו התחלנו להפציר במאריה זינובֶבְנָה שתגיש לנו מהרפרטואר שלה. תמְרִיקָה ירבה אל הפסנתר, מְרוֹסִיָּה עמדה לצדה, ואז שמענו מִפִּיה את צלילי ה"עפרוני" ו"הפיתוי" לגלינקה.

עכשיו ראינו את מרוסיה קליינברג, מכף־רגל עד ראש. היא היתה לבושה שמלת קיץ קלה, שהבליטה יפה את גורתה החטובה. צילי גלינקה מילאו את החדר, קול הזמרת היה ערב, עיניה השחורות השפיעו גם הן...

אחר גלינקה באו צ'ייקובסקי ורימסקי־קורסאקוב. היה זה קונצרט של רומנסים רוסיים טובים. ברטה יפמובנה וקליינברג ספגו נחת, סיומה ונאשה מחאו כף אחר כל רומנס. יורוצ'קה נרדם על הספה בהשראת הזמרה והתנחר במרץ.

[ג]

ישבנו אל השולחן הערוך, על השולחן עמדו בקבוקי יין ויי"ש, קערות של טעימה קלה: מליח קצוץ, כבד, ביצים ובצל, שימורי דגים, גבינה וכיוצא באלה מטעמים. יהודי לעולם אינו מתבסס. מעט יי"ש — לא יזיק, וסיומה שלי אינו מניח ידו גם ממנה כפולה של משקה חריף זה. בצפון, אומר הוא, זקוק אדם לחימום. וכך היה "מחמם" עצמו עד שבא לידי זחיחות־הדעה. קליינברג אף הוא לא היה רגיל להזיר עצמו מן הוודקה שלנו, אף אני, איש־הציבור, נהגתי בנדון זה לפי הכלל: אחרי רבים לתטות, ומתוך הנסיון אנו למדים, שאם שלושה אנשים שמחים, הריהם משמחים את השאר. קליינברג לא היה שתקן מטבעו, והפעם הגדיל לעשות. עיניו להטו ביתר שאת, קרחתו הזהירה כוהר הירח ופיו מפיק מרגליות תכמה.

טרם סיפרתי לכם על חתני יאשה. הוא מהנדס צעיר, מסור לעבודתו ולמשפחתו, שנה־שנה, בשמונה במאָרס, ביום האשה הבינלאומי, הוא מביא לתמרוצ'קה מתנה — זר פרחים, צלוחית בשמים, גרפִים מן הסוג המשובח, ממחטות מצויירות לפי האפנה החדשה. ביום זה אין הוא שוכח גם את אלפרידה שלי. וכך נוהג הוא גם בימי־הולדת וכדומה. ומה עוד אפשר לדרוש ממהנדס צעיר שמשכורתו החדשית כמאתים רובל? בכל יום ראשון, כשהוא חפשי מעבודתו בבית־החרושת ויורוצ'קה — מגן־הילדים, יוצא יאשה עם הילד לטיול ארוך, מבקר בקולנוע, בגן־החיות או בקרקס. נוסף על כך סובל הוא ללא טרוניות

את נגינתה של תמרה. כזה הוא יאשה שלנו, ועוד ידובר עליו. ואשר ליי"ש אין הוא מן השתיינים המובהקים, והיה עלי לשדלו הערב לשאת שתיים-שלוש כוסיות.

וראה זה פלא, איך משפיעים אדי הוודקה על אנשים שאינם רגילים בכך! יאשה אף הוא התחיל רועש קמעה, אך איש לא יכול להתחרות עם קליינברג בנסיבות כאלה. קליינברג ידע שירים ופזמונים מאותם ימים בהם עסק בהוראה עברית. הוא לא היה בעל קול-דממה-דקה. בקול אדיר שר משירי ביאליק — "תחזקנה", "הכניסיני תחת כנפך", "יש לי באר", "בין נהר פרת ונהר חידקל", מטשרניחובסקי ושניאור גטל את "שחקי, שחקי", ו"מארגאריטקעס". ולא נתקררה דעתו עד שהשמיע שירי עם אחרים — "אל יבנה הגליל", "מה יהיה כשיבוא המשיח" ועוד. קולה הנעים של מרוסיה לינה את שאגות אביה. היא לא הבינה את פירוש המלים, אך ידעה את הניגונים עוד מימי ילדותה.

אך מה על עיקר הענין? הנתרקם משהו בין סיומה למרוסיה? ודאי שנתרקם! כשאתה בגילופין, פרצופה של כל נערה נראה לך נפלא, ושל נערה נאה — על-אחת-כמה-וכמה. סיימנו את שתיית התה עם דברי מתיקה, ושוב עברנו לחדרה של תמר'קה. היא ישבה אל הפסנתר ופתחה בנאלס, כל הריי-קודים מתחילים בנאלס. יורה ישן, ותמר מגנת חרש-חרש. ראו נא את יאשה! הוא הראשון המזמין את מרוסיה לנאלס. מה עושה סיומה? הוא מפעיל את המגנטופון ומסלק את יאשה. "תמר'קה!" הוא קורא בלחישה, "התעסקי את עם יאשה שלך! הוא מפריע!".

דומני שהענינים מתקדמים בכיוון הרצוי. עכשיו רוקדים שני זוגות, בתי עם יאשה בעלה, סיומה עם הרופאה הנעימה, שבת-צחוק נוגה תועה על פניה ומבליטה את לובן שיניה הבריאות ואת ברק עיניה השחורות כליל.

ברטה ג'פמובנה חוששת מפני עין-הרע — היו לה בחייה אשליות ואכזבות לא מעטות. על-כן היא מושכת אותנו לחדר השני — הנוער אינו זקוק לנו, הזקנים. נשאר מעט יין בבקבוק, ואני מציע לקליינברג עוד "לחיים" אחד: לחיי עם ישראל!

שיהיו יהודים בעולם בעוד אלף שנים, ובעוד עשרת אלפים שנה, שיהיו יהודים בעולם לכשיבוא המשיח! וכשיבוא – שימצא עוד איזו דִּנְאָדְצָאטְקָה בארצנו! ועד אז עלינו לדאוג רק לכך, שבימינו אנו לא תינתק השלשלת, לחיים טובים ולשלום! וקליינברג אינו טומן ידו בצלחת ומוסיף על דברי כהנה וכהנה. אדי היי"ש טרם התנדפו מראשו והוא נוטה להתפלסף. הוא מדבר על המן ופּטְלִיורָה והיטלר, שביקשו לעקור את הפול, והשם יתברך זימן לשלשתם מיתה משונה – כן יאבדו כל צוררי ישראל! ושוב קם ר' זלמן ברבי מגדל (כך קוראים את קליינברג לתורה בבית-התפילה שלנו), מרים את הכוסית ושותה את שארית היין לחיי ילדינו – לחיי סיומה, הבן היקר, שירבו כמותו בישראל, ולחיי מְרוֹסִינְקָה, הבת אשר אין כמוה ליופי, לחֶכְמָה ולרפואה שלמה, שתחיה ותאריך ימים, אמן כן יהי רצון!..

היו אלה כעין אירוסין חשאיים ו"תנאים" בלתי-חוקיים, שערכו אבותינו בעיירות עם שדכנים וכוס יי"ש ופרוסת עוגה המכונה "לקח" ועם חתן-וכלה מתביישים ומחותנים על הנדוניה – הפול ככתוב בדברי הימים של קהילות ישראל שחרבו, מנהג זה של גישואין עם נדוניה ומזונות אינו מקובל עוד בארצנו, אולם קליינברג הוציא מכיסו זוג כרטיסים לקונצרט של היללס, שהופיע אותו שבוע בעירנו, וביקש ממני לקסרם לסיומה על-מנת שיזמין גם את מְרוֹסִינְקָה. נטלתי את התשורה הטובה מידי קליינברג – שני כרטיסי "נדוניה" כחולים של הפילהרמונית העירונית.

הפגישה הראשונה היתה מוצלחת, אך למחרת היום קנה סיומה מעיל-בולוניה סגול. ראיתי את המעיל ועיני חשכו. "בשביל מי המעיל, סיומה?" – "אחד ממפרי ביקש לקנות בשבילו..." הוא פונה לצאת לדואר – עליו לשלוח את הבולוניה. יצאנו יחד, "סיומה!" אמרתי, "אל תקשקש! אתה שולח מעיל זה לבחורה."

"נו, ומה בכך?"

"סיומה!" התאוששתי ואמרתי, "מוטב, כי תשים עין במרוסיה"

קליינברג. בחורה זו – לפי רוחי, וגם בעיני אמך מצאה חן.”
”נו, ומה זאת אומרת?”
”סיומה, הרי אתה בן עשרים ושבע. עליך לחשוב על
העתיד...”

הוא מביט עלי מלמעלה למטה ופורץ בצחוק: ”אל דאגה,
אבא. בערב אני נפגש עם מְרוסיה.”
אני מוציא מכיסי את הכרטיס: ”תזמין אותה לקונצרט של
היללס...”

התנהגותו של סיומה מגוחכת בעיני. בבוקר שלח את הבולו-
ניה לנאסטיה, ובערב נפגש עם מְרוסיה. הם הלכו יחד לקונצרט,
אחר-כך נפגשו כמה-יכמה פעמים. בעירנו יש מקומות נוחים
לרוב, פינות חבויות מעיני הבריות, ואין טוב לבחור כסיומה
מלהיפגש עם בחורה נעימה. אחר קרבו ימי חופשתה של
מְרוסיה, וסיומה מודיע יום אחד שהחליט לנסוע לחודש אחד
לקרים, אל חוף הים השחור. ”מה פתאום, סיומה? וכי לא נוח
לך בבית?”

”גם מְרוסיה נוסעת אתי...”

מכאן אתם למדים שלא כל מזימותיהם של פנסיונרים נדונו
לכשלון. סיומה ומְרוסיה נסעו, והגה נתקבל עוד מכתב מאותה
נאסטיה. מה עשתה אלפרידה שלי? שוב פתחה את המכתב,
ושוב עיינתי בו, כמובן, בטרם העירותי לזוגתי, כי בושה
וכלימה לעשות כך.

מכתב שני של נאסטיה

”סמיון איסאקוביץ! סיומה יקר, סיומה אהובי! אני שמחה
מאוד להודיעך, כי אצלי הפול בסדר פרט לך, שאין אתה עמי.
אני חולמת עליך בחלום ובהקיץ, מונה וסופרת את השעות
הרבות שעוד נשארו עד בואך. בלעדיך הפול ריק, משעמם,
בודד. הלילות הלבנים אינם מנחמים. אני שוכבת על יצועי,
איני יכולה להיךדם והוגה רק בך. בוא, בוא, בוא, אהובי, סיומה
הטוב והיחיד שלי! אני מנשקת אותך אלף-אלפי-אלפים
פעמים. – שלך, נאסטיה...”

"נ.ב. תודה על הבולוניה! היא הולמת אותי מאוד. תבוא ותראה. אם לא יקשה לך, קנה בשבילי זוג נעליים אדמדמות עם עקבי סיכה, מספר 36..."

לאחר יומים נתקבל עוד מכתב מן הצפון – מדוד, חברו של סיומה, שאף הוא עבד באותה תחנת-חשמל. ההרגל – טבע שני, ופריידל שלי פתחה גם מכתב זה, והפעם ללא כל מוסר-כליות. היו במכתב חדשות מקומיות על דא ועל הא. אביא כאן שורות אחדות הנוגעות לעניננו.

" – סיומה, נאסטיה שלך נתכלבה. היא נצמדה אל קונסטנטין ואסיליביץ' ומגלגלת אתו אהבה בלי לשים לב, שיש לו אשה ושלושה ילדים מבוגרים. אשה זו מחליפה את מאהביה ככסיות. התריתי בכך שלא תתקשר אתה. מובטחני, שהיא שולחת לך איגרות חמות – אל תאמין! היא אוהבת רק סידור * מפוטם ומטבע גס..."

דברים אלה כתב דוד, חברו הבכיר של סיומה, שישב במאסר בימי ה"פולחן" וידע יפה את לשון האסירים. הפעם לא נזפתו בפריידל על שנהגה במכתב חשוב זה מנהג חירות.

והימים חולפים עוברים. עבר חודש אוגוסט והזוג הצעיר חזר מקרים.

סיומה, שזוף משהיה, נכנס הביתה בצעדים קלים ומזננתו בידו. "נו הורים, איך המרגשים?" קולו ער וצוהל. פריידל מושיבה אותו מיד אל השולחן ומגישה לו את ארוחת-הבוקר ואת המכתבים שנתקבלו על שמו בהיעדרו. הוא קורא אגב לגימה את מכתבו של דוד ופניו מתכרכמות. אחר-כך הוא מעיין במכתבה של נאסטיה ושותק שעה ארוכה. הערנות שהביא עמו מנאלטה נמוגה כליל.

אותו ערב הזמין אותנו קליינברג לביקור גומלין. תמר'קה היתה עסוקה בקונצרט ויאשה נשאר עם יורוצ'קה. הלכנו שלשתנו – סיומה, אלפרידה סמיונובנה ואני. הופתעתי למראה קרוסיה – כאילו היתה בה רוח אחרת. אך באנו ומיד הופיע

* מסטין, פנכה.

חיוך של אושר בפניה. ראיתי את משחק העיניים בין סיומה ומרוסיה והבינותי כי חודש חופשתם בקרים לא היה בכדי... אוי, יהודים, טוב להיות צעיר מלהיות פנסיונר! אם סבורים אתם שחיי הפנסיונר הם רק מנוחה ושמחה – טעות גדולה בידכם. הראיתם מימיכם הושענא חבוטה, או, להבדיל, עץ אשוח משומש אחר חג-המולד שלהם? כזה הוא הפנסיונר, ומוטב שלא נאריך דיבור בעסק ביש זה.

למחרת החלטתי לדבר עם סיומה גלויות. נשאר רק חודש ימים לשהייתו של סיומה בעירגו, ואגלה לכם את האמת – רצייתי שיתחתן עם מרוסיה ללא שה"י ופה"י. עליו לחזור לצפון עם מרוסיה! סיומה יוצא מן הבית ואני מתלווה אליו. לאן הוא הולך, המטורף? הוא שם פניו לתנויות התנעולת לחפש נעלים אדמדמות בשביל נאסטיה. אינני יכול להתאפק ואני אומר לו: "עליך להפסיק את קשריך עם אותה אשה! לא בתזוג היא בשבילך..."

"אבא, נעלים אלה – תשורת פרידה הן..."

סיומה מוצא את המבוקש ואנו נכנסים לבית-הדואר. הוא שולח את הנעלים לפי הכתובת הצפונית, אחר-כך הוא יושב אל השולחן, מקמט מצחו וכותב לנאסטיה מכתב קצר בזה הלשון:

"נאסטיה, היררהרתי הרבה ביחסים שבינינו. אנשים שונים אנחנו מן הקצה אל הקצה. סבורני כי מוטב לנו להיפרד, את – אשה צעירה ונאה ויכולה לפגוש בדרכך איש טוב יותר ומתאים יותר ממני. אל תוסיפי לכתוב לי, בידידות רבה – סיומה."
סיומה מראה לי את המכתב. כמו אבן גזולה מלבי, "אח, סיומה, אמך תהיה מרוצה!" הוא מדביק בול למעטפה, ניגש אל תיבת הדואר, מהרהר רגע קט ומטיל את המכתב לתיבה. שנינו שומעים את נקישת המעטפה בקרקעית תיבת הדואר. "זהו" – אומר סיומה, "נגמר עם נאסטיה..."

תמה פרשת נאסטיה, והנה התחילו צרות אחרות. כגבאי בית-התפילה קיבלתי הודעה מאת המועצה העירונית, שאם לא נמלא את החסר ולא נשלם בתוך שבועים את רשימת הדואדצאטקה, תפורק אגודת המאמינים שלנו, כי בהתאם לחוק פלוני-אלמוני

אין חברה דתית אלא עשרים איש ויותר.

שוב פשטו אנשי־שלוֹמנו בעיר, מחפשים אדם בנרות ומדב־רים על לבבות ערלים, מעודדים יראים ורכי־לבב, מוכיחים באותות ובמופתים, מטיפים ומשדלים, אך כל מאמציהם לשוא. אלה נתפקרו לחלוטין, אלה נשיהם שולטות בהם, אלה חוששים ונרתעים בנימוקים מנימוקים שונים, והאיש העשרים עודנו חסר, והחרב המתהפכת מאיימת לסתור את המנין ולהרוס את הבנין שהקימונו במאמצים כה גדולים.

לבסוף ניגש אני אל יאשה שלנו ומשדלו בדברים. יאשה הוא תושב עירנו ויש לו הרשות והזכות להצטרף לדואדצאטקה. אני מסביר לו, כי סולומון מוסי־ביץ' לוריא, הזבן המצטיין, יצא בעוד כחצי שנה לפנסיה, ואז ייִכנס לדואדצאטקה במקום יאשה. "נחוצה אפוא חתימה לחצי שנה בלבד, אתה מבין?" לא, אין יאשה מבין. הנוער דהאיִדנא אינו יודע צורת אות עברית. כולו קרקפתא ללא תפילין אך עם אפיקורסות. לא זו בלבד שלא צם מעולם ביום־הכיפורים, אלא הוא כורך מצה בחמץ ואוכלם יחד בחג־הפסח, גם אם אינו מניח ידו מאזני־המזן בפורים ומחליטות גבינה בחג־השבועות. נוסף לכך פועלת גם אל־פרידה סמיוֹנוֹבִנָה שלי. כשהענין נוגע לדואדצאטקה היא אומרת תדיר: "לא! יאשה, תודה לאל, משרה הגונה לו בבית־החרושת. אם יצטרף לכת המאמינים יבולע לו, יבולע לתמריקה, יבולע גם ליורוצ'קה. השמעתם? גם יורקה בן הארבע פור־עניות צפויות לו, ובעטֶה של הדואדצאטקה יסכן את מעמדו בגן־הילדים!"

כך טוענת פריידל שלי, שבדרך־כלל היא מציינת לשלטון, ומאיִדך גיסא מגינה בעקשנות על איציק שלה. היא אופה אזני־המזן בחג־הפורים, אך מסתייגת בעניני שמים. אשה משונה היא פריידל שלי: כולה אָם ואין לה כל מושג בענינים העומדים ברומו של עולם, בגורל ישראל ועתידותיו, אין היא מתעניינת במאבק העולמי בין הסוציאליזם והקפיטליזם; אין היא רואה את השינויים הכבירים שהתחוללו ומתחוללים באפריקה ובאסיה ובאמריקה הלטינית—את השליטים היורדים, את הקצינים המורדים. כל הענינים האלה, שפנסיוֹנרים הראויים לשמם דשים

ודשים בהם על הספסלים בשדרות, אינם מטרידים את פריידל אף כמלוא הנימה. אך נסו נא לנגוע בתמר'קה, בסיומה, או ביורוצ'קה, או אפילו באיציק שלה—מיד כולה דרוכה לקרב ומוכנה לעשותכם כעפרא דארעא. נראה שנחוצות בעולמנו המסובך גם אמהות, שאינן הולכות בגדולות ואשר טוב ונעים להיות במחיצתן. אַם כזאת היא פריידל שלי, יש לה ידים חרוצות, והן עובדות מן הבוקר עד הערב. וכשאתה בא הביתה הנך מוצא מלבד סעודת-צהר'ים או ארוחת-ערב, גם איזו חמימות נפשית, אור הלב ואש האח הבוערת תמיד.

ערב אחד באו סיומה עם מְרוסיה, שניהם צעירים, יפים, וזהרים. "אמא, בעוד שבוע אנו נרשמים בזאגס!" אילו ראיתם את פריידל באותו רגע! היא פרצה בבכי, חיבקה ונישקה את מְרוסיה ואת סיומה ועיניה זולגות דמעות שמחה. מול טוב! בשעה טובה! לחיים טובים! חיש-מהר פונה השולחן, הוצא יין, הועלתה תקרובת, שתינו להיים ונפשנו מתרוננת: עם ישראל חי!

היתה ראשית אוקטובר. התחילו יורדים גשמים—יורדים ופוסקים ושוב יורדים. על המדרכות התגלגלו עלי שלכת. לפרקים הופיעה שמש סתוית והיתה הרגשת חג. החנויות בשוק היו מלאות פירות וירקות זולים—עירנו, תודה לאל, מצטיינת בשפע של פירות.

שמחת החתונה הוֹחָגה יומים—לצעירים לחוד ולזקנים לחוד. לא ויתרנו על הנוהג וערכנו את הנשף הראשון בבית הכלה. נוסף על האנשים הקרובים ביותר הוזמנו חבריהם וחברותיהם של מְרוסיה וסיומה, יאשה ותמר—כיהודים, כרוסים. מהנדסים צעירים, עובדי השירות הרפואי, מוסיקאים ושאר אנשי-האמנות מילאו את החדרים. מתנות ממתנות שונות הובאו לזוג הצעיר. בקבוקי משקאות חריפים ומשקאות בלתי-אלכוהוליים הוצבו בטור על השולחנות. ברטה נְפִימֹבְנָה ואלפרידה סמיונובנה עסקו בהכנות כשבוע ימים ועבדו עבודת פרך. זינובי עמנו-אילוביץ' ואני סחבנו מצרכים ו"קיבלנו על הראש"—כל אחד מזוגתו שלו, שתחיה ותאריך ימים. וכי איזו חשיבות לזוטות

כאלה? השולחנות היו עמוסים מאכלים ממאכלים שונים – החל בדגים ממולאים, שטעמם טעם גן-עדן, בשר עוף צלוי, וכלה במטעמים קלים וכבדים מכל המינים. המסופים אכלו ושתו, התלוצצו והתחכמו, נאמו נאומי ברכה ובדיחה, רקדו, ניגנו ושרו עד אור הבוקר. הנשף השני נערך בבית החתן, הפעם הוזמנו רק יהודים, רובם קשישים, מהם גם חברי בית-התפילה שלנו. בהיותי עסוק בארגון מסיבות החתונה הסחתי קצת את דעתי מהדואדצאטקה שלנו. כאן היו הענינים יגעים למדי, המועד שנקבע להתמת האיש העשרים כמעט שעבר. נשאו רק שנים-שלושה ימים וטרם הושגה החתימה המבוקשת. בית-התפילה שלנו עמד על סף הפירוק. אותו יום בו עמדנו לערוך את הנשף השני בכיתנו נתקבל מכתב קצר מנאסטיה – תשובתה על מכתב הפרידה של סיומה:

"סמיון איצקוביץ', יהודי מצורע! היטלר רצח אתכם לא במידה מספקת. צריך היה להשמיד את כולכם. נאסטיה."
שעה שנתקבל המכתב לא הייתי בבית. כשחזרתי הרגשתי מיד, כי קרה דבר-מה. פריידל שכבה על המיטה ואספלניות של חרדל על לבה, עיניה נפוחות מדמעות והיא גונחת מפעם לפעם. סיומה חיוך כמוות, יושב ליד השולחן, שיניו הדוקות, שני קמטים מקבילים יורדים ממצחו אל עצם האף וניצוצות זעם בעיניו. יאשה מתרוצץ בחדר ומשמיע קריאות גנאי, כגון "זונה ארורה", "נבלה מסריחה", "חזירה פשיסטית" וכיוצא באלה כינויים גסים.

"מה קרה?" סיומה הגיש לי את מכתבה של נאסטיה. קראתי את השורות הנתעבות – ונתחלחלתי. ישבתי המום אל השולחן, יאשה הוסיף להתרוצץ בחדר, אגרופיו קמוצים והוא שופך חמתו על בעלת המכתב: "באבא מנוולת", "תליינית נאציסטית", "כלבה מחורבנת..."
שעה ארוכה ישבנו המומים.

צלצול בדלת הכניסה. מרוסיה באה – כולה זוהרת מאושר ושופעת שמחת חיים. "תשתקו בענין המכתב!" הספיק סיומה להזהירנו בלחישה. הוא קם ממקומו והקביל בחיוך חיוך את פני אשתו הצעירה. "טוב שהקדמת לבוא, מרוסיה! אמא חשה

ברע... צריך לעזור לה. בעוד שעה-שעתיים יתחילו לבוא האורחים!..”

עוד הוא מדבר והנה הופיעה ברטה פִּימובנה. הפשלנו את שרוולינו והתחלנו לערוך את השולחנות. אין פריידל יכולה לסבול, שמלאכתה תיעשה בידי אחרים. מיד סילקה את האֶספּלניות, קמה ממשכבה והחלה מנצחת על העבודה. לא עברה שעה והשולחנות היו ערוכים כהלכה. שורות הבקבוקים, הכוסיות ושאר כלי השולחן הוצבו בסדר המקובל, והמטעמים הקרים מילאו את הצלחות.

הגיע הערב. הודלקו האורות בנברשת החשמל. הזקנים שהוו-מנו התחילו באים בזה אחר זה. תחילה נתכנסו בחדרה של תמר'קה. פתחנו בשיחה בענינים שונים. בחדר הגדול גמשכו ההכנות לסעודה, במטבח "רתחה" העבודה. עד שהזמינו את האורחים לשולחן דנו הזקנים בשאלה הבווערת, היא בעיית הדואדצאטקה. סולומון מויסֶביץ' לוריא, שגם הוא הוזמן למסיבה עם אנה יעקובלִיבנה, התנצל על היסוסיו. הוא הבטיח בהן צדקו, שאם ירצה השם ייִרשם לדואדצאטקה באפריל הבא עלינו לטובה. אין ברצונו לקלקל את יחסיו עם השלטונות דווקא בשעה זו, כשהוא מתחיל לטפל בעניני הפנסיה... מה לעשות? קיר אטום. לכל אחד תירוץ משלו, ואילו בית-התפילה שלנו "בוער". נראה שיהיה עלינו לצרף לדנאדצאטקה את האשה ההיא. יהיה זה מנין משונה שרובו נשים – בנין של קלפים, אך מה לעשות?..

אלפרידה סמיונובנה, לבושה שמלת פאר וחינרת פנים, מופיעה בחדר. "חברים, אל השולחן!" אותו רגע נשמע קולו של נאשה:

"איסאק בֹּרִיסֹבִיץ'!" אומר הוא בתוקף, "רשום אותי לדואדצאטקה! אני אהיה העשרים למנִין!" כולנו שמענו את דברי נאשה, גם פריידל שלי שמעה. היא שתקה הפעם, לא תמחה ולא התנגדה. וכי אין פריידל שלי אשה עבריה?

אכן, יש בינינו תמהונים כאלה: כינן שמזכירים להם בצורה מעליבה את דבר היותם יהודים, מתעוררת אצלם הנקודה היהודית, ואפילו נאשה, שאינו יודע צורת אות עברית, מזדהה

עם בני עמו ורואה חובת-כבוד לעצמו להציל את הדואדצאטקה. שמעו אתם, המתכוונים להטמיע את העם היהודי ולהבליעו בקרב העמים בתוכם הוא יושב: את תכניתכם זו תוכלו לבצע רק בדרכי נועם. אולם דבר זה נבצר מכם, יען כי תמיד תימצא איזו נאסטיה במחנכם. על-כן עוד יהיו יהודים בעולם גם לאחר אלפי דורות! זאת אומר לכם בשנת תשכ"ו לפ"ק יצחק-מאיר, פנקסן יהודי, פנסיֹנר שלקה בטחורים אגב עבודתו הנאמנה לטובת הקידמה ופריחת המדינה!

כבחלום אני שומע את קולה של אלפרידה סמיִנוֹבנה: "אורחים, אל השולחן!"

הזקנים קמים כאיש אחד. כל אחד טופח על כתפו של יאשה: "הצלת אותנו, בחור!" – "ישר כוחך, יאשה! שתהיה עד מאה ועשרים!"

עברנו לחדר הגדול. החתן והכלה ישבו בראש השולחן. גם את יאשה, גיבור היום וחתן המצנה, נושיב בראש הנאספים. הרימונו את הכוס הראשונה לכבוד החתן והכלה: "מזל טוב! מזל טוב!" שתינו, סעדנו את לבנו. אך מכתבה של נאסטיה המתועבת לא נתן לי מנוח. אז קמתי ממקומי והכוס בידי.

"חברים!" אמרתי, "חברים ויהודים! להוציא את החתן-כלה ועוד שניים-שלושה צעירים היושבים פה אֶתנו, כולנו עברנו את גיל הפנסיה. רבות ראינו בחיינו. אחדים עוד זוכרים את ניקולאי השני. רבים נפגעו בפרעות פטליוורה ודניקין. כולנו היינו עדים לשיא השחיטה בימי היטלר ימח שמו. אך בימים השחורים משחור לא עזבה אותנו האמונה, כי לא כבה הניצוץ, לא אבדה תקנתנו, כי עוד נכונו לנו עתידות. זקנים!" הוספתי והרימותי את כוסי, ואז ראיתי לפתע את קליינברג היושב מולי, עיניו מאירות כשתי אבוקות שחורות מתחת לקרחתו המבהיקה, "זקנים! יעברו שנים אחדות, ואנו נרד מעל הבמה, ויהודים אחרים יבואו במקומנו. אך הדואדצאטקה תישאר. דואדצאטקה! שומעים אתם? כך יהיה אחרי מאה שנים ולאחר אלף שנה! על-כן נריק את הכוס הזאת לחיי היהודים של הדורות הבאים, אשר עינינו לא תחזם, אך הם בוא יבואו, הם יהיו, ואולי אף יזכרו לטובה את דורנו האומלל, אשר שואה כה איומה עברה

עליו, אך הוא לא שקע ביון המצולה והנה עודנו חי, עוד הוא נושם."

שתינו "לחיים" לא פעם ולא שתיים. שרנו שירים יהודיים, ניגוני חסידים, שירי עם, פרקי חזנות, שירי חתונה יהודיים. כל אחד מאתנו השמיע את דברו. כמות היין היתה מספקת, ואם יאשה שלי, צעיר הדואדצאטקה, לא קימץ בכוסיות, הזקנים והמנוסים שבנו – על אחת כמה וכמה...

היה שמח, והיה עצוב, כדרך החיים החולפים-עוברים. לאחר ימים אחדים ליונינו את סיומה וקרוסיה בדרכם לצפון הארץ, אל תחנת-החשמל אשר מעבר להרי שלג. קרוסיה התפטרה מעבודתה והצטרפה אל בעלה.

הקטר החשמלי ניצב על פסי-הברזל ושותק שתיקה שלפני נסיעה ארוכה. סידרנו את חפצי יקירינו בתאם, וכמנהג הארץ ישבנו זמן-מה על הספסלים שבקרון. פרידל שלי וברטה פנימוכנה מזילות דמעות בחשאי. קליינברג, שבתו היחידה נפרדת ממנו, שותק הפעם. רק יאשה, החבר האמיץ של הדואדצאטקה, מספר איזו בדיחה חינרת.

נשיקות פרידה, בקשות לכתוב, איחולי מזל ואושר. יצאנו מן הקרון. גשם טורד מתחיל לרדת. תקיעה ממושכת. הרכבת זוה. אנו צועדים אחריה, מנפנים בידינו לפרידה. הפעם נראו דמעות גם בעיני תמר'קה, בתנו הרזה והעצובה. הערב היא משתתפת בקונצרט הפילהרמונית. היא מתכרבלת במעיל-הסתיו שלה ובעיניה תוגה עמוקה כההום. הרכבת התרחקה במהירות גוברת והולכת. מרחוק עוד נשמעת תקיעה ממושכת. אנו מאהילים על עינינו כדי לראות את זנב הרכבת הנמוג בערפל...

ביבליוגרפיה

ערכה גליה שגיב

רשימת הסימנים והקצורים
הסיפורים המסומנים ב"כ כלולים בספר זה.
מסעות בנימין הרביעי – מתוך סדרת הסיפורים "מסעות בנימין הרביעי".
חוברת הסיפורים – קובץ כתבים של פרייגרוזן שהודפס בארץ (בשכפול), במספר מוגבל של עותקים ובעילום שמו של המחבר בסוף שנות השישים. (בשער נרשם: סיפורים, מוסקבה).
גחלים לוחשות – ילקוט מספרות עברית ומספרות יידיש בברית המועצות, לוקט וסודר בידי יהושע גלבע. הוצ' ניומן, תל-אביב, תשי"ד.
הגות עברית כפרית המועצות – בעריכת ד"ר מנחם זהרי, פרופ' מיכאל זנד, פרופ' אריה טרטקובר, הוצאת ברית עברית עולמית והקונגרס, המחלקה לתרבות ע"י הוצ' ביבלוס, ירושלים, תשל"ו, 1976.

יצירות פרייגרוזן סיפורים ורומאנים

1. אחי משקה (מתוך "מסעות בנימין הרביעי"). נכתב ב-1928. 'התקופה', כרך כ"ה, תרפ"ט, ע' 121–123.
2. אמי* (מתוך "מסעות בנימין הרביעי"). נכתב ב-1929. א. 'הדואר', שנה ח', גל' כ"ו, ז' באייר תרפ"ט (17.5.29), ע' 446–447.
3. ב. 'גחלים לוחשות', ע' 107–112.
3. אש התמיד (רומאן). הוצ' עם עובד, תל אביב 1966 (404 ע').
חתום: א. צפוני.
4. בכ"י שבארכיון פרייגרוזן כותרת הרומאן: "בדעוך המנורה".
בארמון האושר. נכתב ב-1927.
4. א. 'העולם', שנה 15, גל' ט"ו–ט"ז, י"ג בניסן תרפ"ז (15.4.27), ע' 298–299.
5. ב. חוברת הסיפורים, ע' 120–123.
5. כפרדיצ'ב – אמא* (מתוך "מסעות בנימין הרביעי"). נכתב ב-1927.
- א. 'גליונות', כרך א' חוב' ג', שבט תרצ"ד, ע' 237–240.
- ב. 'גחלים לוחשות', ע' 89–92.
- ג. חוברת הסיפורים, ע' 114–117.
6. בדרך פלטולים. נכתב ב-1946.
- א. חוברת הסיפורים, ע' 13–22.
- ב. 'מאזנים', כרך ל"ו, חוב' 6, אייר תשל"ג (מאי 1973), ע' 415–423.
- ר' גם לפי "פליטים" * (נוסח מאוחר).

7. כילה לבית רפפורט (מתוך „מסעות בנימין הרביעי“).
א. 'התקופה', כרך כ"ד, תרפ"ח, ע' 103—109.
ב. "גחלים לוחשות", ע' 95—101.
8. בין פורים לפסח * (מתוך "מסעות בנימין הרביעי"). נכתב ב־1927.
א. 'הדואר', שנה ו', גל' ל', כ"ד בסיון תרפ"ז (24.6.27), ע' 482—483.
ב. "גחלים לוחשות", ע' 101—107.
9. ביערות פשוטובקה * (מתוך „מסעות בנימין הרביעי“) נכתב ב־1927.
א. 'הדואר', שנה ו', גל' מ"ב, י"א בתשרי תרפ"ח (7.10.27), ע' 680—681.
ב. "גחלים לוחשות", ע' 112—117.
ג. "הספור העברי", אנתולוגיה ערך והקדים יוסף ליכטנבוים. הוצ' טברסקי, 1960, ע' 154—157.
10. בסמטת הנפחים. נכתב ב־1945.
חוברת הסיפורים, ע' [1] — 5.
ר' גם לפי "הנסיכה" * (נוסח מאוחר).
11. בעיר הדרומית. נכתב ב־1947.
חוברת הסיפורים, ע' 88—105.
12. בעיירת המולדת (מתוך "מסעות בנימין הרביעי"). נכתב ב־1948.
חוברת הסיפורים, ע' 106—113.
ר' גם לפי "סבתא גיטה" * (נוסח מאוחר).
13. בעל תשובה. נכתב ב־1946.
א. חוברת הסיפורים, ע' 60—64.
ב. "הגות עברית בכרית המועצות", ע' 225.
ר' גם לפי "הנסתר" * (נוסח מאוחר).
14. בשנות בהלה. נכתב ב־1926.
'העולם', שנה 15, גל' ג', י"ח שבט תרפ"ז (21.1.27), ע' 57—58.
ר' גם לפי "פרנויה".
15. בתחילת אב. נכתב ב־1927.
א. 'כתובים', שנה ג', גל' ד', כ"ז בתשרי תרפ"ט (11.10.28), ע' [1].
ב. 'מאזנים', כרך כ"ט, אב־אלול תשכ"ט (אוג.־ספט. 1969), חוב' ג'־ד', ע' 179—182.
- ג. 'קול העם', דף לספרות אמנות ובקורת, 3.10.69.
16. גישלה * (מתוך "מסעות בנימין הרביעי"). נכתב ב־1927.
א. 'גליונות', כרך א', חוב' ב', טבת תרצ"ד, ע' 153—155.
ב. "גחלים לוחשות", ע' 92—95.
ג. חוברת הסיפורים, ע' 117—120.
17. גלגולי הראשון * (מתוך "מסעות בנימין הרביעי"). נכתב ב־1936.
חוברת הסיפורים, ע' 128—143.
18. גסיפות * . עובד ב־1968.
כ"י מתוך ארכיון סרייגרזון.
ר' גם לפי "החיים האלה" (נוסח מוקדם).
19. חבלי שם * . נכתב ב־1945.
חוברת הסיפורים, ע' 6—9.
20. החיים האלה. נכתב ב־1946.
חוברת הסיפורים, ע' 9—13.

- ר' גם לפי "גסיסות" * (נוסח מאוחר).
 21. החרשה. נכתב ב־1946.
 חוברת הסיפורים, ע' 64—74.
 ר' גם לפי "נכים" * (נוסח מאוחר).
 22. יומן הזכרונות (1949—1955).
 הוצ' עם עובד, 1976 (260 ע'). חתום: צבי פרייגרזון (א. צפוני).
 23. המסווה. נכתב ב־1946.
 א. חוברת הסיפורים, ע' 41—59.
 ב. "הגות עברית בברית המועצות", ע' 229—245.
 ר' גם לפי "שעשני גוי" * (נוסח מאוחר).
 24. מעשה בקיטנה * . עובד ב־1969.
 כ"י מתוך ארכיון פרייגרזון.
 ר' גם לפי "הקיטנה" (נוסח מוקדם).
 25. משיח בן דוד * (מתוך "מסעות בנימין הרביעי"). נכתב ב־1934.
 חוברת הסיפורים, ע' 123—128.
 26. נכים * . עובד ב־1969.
 כ"י מתוך ארכיון פרייגרזון.
 ר' גם לפי "החרשה" (נוסח מוקדם).
 27. הנסיכה * (מתוך "מסעות בנימין הרביעי"). עובד ב־1968.
 כ"י מתוך ארכיון פרייגרזון.
 ר' גם לפי "בסמטת הנפחים" (נוסח מוקדם).
 28. הנסתר * . עובד ב־1968.
 כ"י מתוך ארכיון פרייגרזון.
 ר' גם לפי "בעל תשובה" (נוסח מוקדם).
 29. פבתא גיטה * (מתוך "מסעות בנימין הרביעי"). עובד ב־1969.
 כ"י מתוך ארכיון פרייגרזון.
 ר' גם לפי "בעיירת המולדת" (נוסח מוקדם).
 30. עברית *
 חתום: א. צפוני.
 'דבר', ח' באב תשכ"ה (6.8.65), ע' 6;
 שם, ט"ו באב תשכ"ה (13.8.65), ע' 6—7.
 31. הערדליים. נכתב ב־1945.
 חוברת הסיפורים, ע' 22—26.
 ר' גם לפי "הפנקסן" * (נוסח מאוחר).
 32. עשרים גבורים * . נכתב ב־1965.
 חתום: א. צפוני.
 'דבר', כ"ז בתמוז תשכ"ו (15.7.66), ע' 7—8;
 שם, ה' באב תשכ"ו (22.7.66), ע' 7—8;
 שם, י"ב באב תשכ"ו (29.7.66), ע' 7—8.
 בכ"י שבארכיון פרייגרזון הכותרת: "פנסיונרים".
 33. פליטים * . עובד ב־1968.
 כ"י מתוך ארכיון פרייגרזון.
 ר' גם לפי "בדרך טלטולים" (נוסח מוקדם).
 34. הפנקסן * (מתוך "מסעות בנימין הרביעי"). עובד ב־1968.
 כ"י מתוך ארכיון פרייגרזון.
 ר' גם לפי "הערדליים" (נוסח מוקדם).
 35. סרנויה. נכתב ב־1929.
 'התקופה', כרך כ"ו/כ"ז, תר"ץ, ע' 222—239.
 פרקים 1—2 נדפסו ב'העולם'. ר' גם לפי "בשנות בהלה".

36. הקיטנה. נכתב ב־1946.
 חוברת הסיפורים, ע' 74–87.
 ר' גם לפי "מעשה בקיטנה" (נוסח מאוחר).
37. הקמיע. נכתב ב־1945.
 חוברת הסיפורים, ע' 26–40.
 ר' גם לפי "שדי" * (נוסח מאוחר).
38. רופאים.
 'מולד', כרך כ"ג, חוברת 205–207, חשוון-כסלו תשכ"ו (אוק'–נוב' 1965), ע' 420–470. חתום: א. צפוני.
 קטע מרומאן בלתי גמור – 5 פרקים ראשונים. 5 פרקים נוספים בכ"י בארכיון פרייגרזון. עשרת הפרקים נכתבו בין השנים 1963–1968.
39. השכזעה * . עובד ב־1968.
 כ"י מתוך ארכיון פרייגרזון.
 שם קודם בכ"י שבארכיון פרייגרזון: "ידידי גרישה". נכתב ב־1959.
40. שדי * (מתוך „מסעות בנימין הרביעי“).
 כ"י מתוך ארכיון פרייגרזון.
 ר' גם לפי "הקמיע" (נוסח מוקדם).
41. שטשני גוי * . עובד ב־1968.
 כ"י מתוך ארכיון פרייגרזון.
 ר' גם לפי "המסווה" (נוסח מוקדם).

משירי פרייגרזון

- לנכריה. 'הדאר', 16.9.27.
 גחלים לחשות, ע' 117–118.
 משירי עם (שני שירים). 'העולם', שנה 15, גל' ט', אדר א' תרפ"ז (4.3.27), ע' 177.
- מתוך הפנקס. 'הדים', כרך ה', חוב' א', תרפ"ז, ע' 33–34.
 'גחלים לוחשות', ע' 119–120.
- פזמון פ.ס.פ.ר. 'כתובים', שנה א', גל' ל"ז, כ"ג אייר תרפ"ז, ע' 2.
 'גחלים לוחשות', ע' 120–121.
 'הבקר', ט' תשרי תשי"ח (4.10.1957).
 פלשתנינא. מוסף ל'דבר', כרך ב', גל' ל"ג, י"א באייר תרפ"ז.
 'גחלים לוחשות', ע' 119.

מ ש י ר י ה מ ח ס ג ר

- הוי רבי מרדכי!.. בסוהר מוסקבה (1949).
א. חוברת הסיפורים, ע' 5-6.
ב. הגות עברית בברית המועצות, ע' 251.
- בכית האסורים. בסוהר מוסקבה (1949).
א. חוברת הסיפורים, ע' 7.
ב. הגות עברית בברית המועצות ע' 252-253.
- אכיבי אבד לי. קרגנדה (1950).
א. חוברת הסיפורים, ע' 9.
ב. הגות עברית בברית המועצות, ע' 256.
- אני התגעגעתי לרחב שדות... קרגנדה (1950).
א. חוברת הסיפורים, ע' 9.
ב. הגות עברית בברית המועצות, ע. 257.
- לעשר שנים גדונותי... קרגנדה (1950).
א. חוברת הסיפורים, ע' 2.
ב. הגות עברית בברית המועצות, ע' 247.
- שמעי נא, עבריה... וורקוטה (1954).
א. חוברת הסיפורים, ע' 7-8.
ב. הגות עברית בברית המועצות, ע' 254-255.
- לא הגיתי בחרות... וורקוטה (1955).
א. חוברת הסיפורים, ע' 5.
ב. הגות עברית בברית המועצות, ע' 249-250.
- עוד שנה אחת... וורקוטה (1955).
א. חוברת הסיפורים, ע' 2.
ב. הגות עברית בברית המועצות, ע' 248.

מ ב ח ר מ א מ ר י מ ו ר ש י מ ו ת

ע ל פ ר י י ג ר ז ו ן

- אבי — שב"י מאור יחזקאל (פולארביץ' יחזקאל), "היה היו שני חברים... — צבי פרייגרזון ולוי קנטור, זכרונם לברכה". 'בארץ ישראל — מדיניות, חברה, כלכלה', גל' 90-91, אפריל-מאי 1979, ע' 26-27; 50.
- אבי — שב"י מאור יחזקאל (פולארביץ' יחזקאל), "הספור הקצר על המוות הארוך". הוצ' יתד, ת"א תשכ"ט (1969), ע' 13, 83-84, 158-159. (קטעים המתייחסים לפרייגרזון).
- אייג אליעזרה, "יצירת מופת עברית — מברית המועצות". 'מעריב', 5.8.66.
- אלרואי יוסף, "אש התמיד". 'הארץ', ו' בתמוז תשכ"ו (24.6.66). גלבוש יהושע, א', "סודו של המהנדס הרוסי". 'עת-מול' — עתון לתולדות ארץ ישראל ועם ישראל, כרך ב' גל' 1 (9), תשרי תשל"ז (ספטמבר 1976), ע' 15-17.

גלבוה יהושע, א', "לשון עומדת על גפשה — תרבות עברית כברית המועצות". ספרית פועלים, 1977, ע' 217, 249, 287—294, 347, 355—353.

גרודונסקי שלמה, "בשולי 'אש התמיד' לא. צפוני". 'דבר', כ"ח באדר א' תשכ"ז (10.3.67).

גרודונסקי שלמה, "עפרה של האדיק'". 'דבר', כ"א באדר א' תשכ"ז (3.3.67).

דן חיים, "אש התמיד". 'ניב הקבוצה', כרך ט"ו, חוב' ג' (59), תשרי תשכ"ז (אוקטובר 1966), ע' 564—567.

הלר אברהם, "זמרת ציפור פצועה...". 'האומה', שנה ה', חוב' 2 (18), תשרי תשכ"ז (ספטמבר 1966), ע' 281—287.

זכאי ד. י., "אות כבוד לגיבורים עלומי שם". 'הצופה', ג' באלול תשכ"ו, (19.8.66).

זמורה י. "פרקי זכרונות". 'מאזנים', כרך מ"ד, חוב' 1, כסלו תשל"ז, דצמבר 1976, ע' 62.

חנוביץ ג. "אש התמיד היהודית כברית המועצות". 'מבפנים', כרך כ"ט, סיון תשכ"ז (יולי 1967), ע' 273—277.

כהן אדיר, "אש התמיד". 'מאזנים', חוב' ג', כרך כ"ד, שבט תשכ"ז (פברואר 1967), ע' 250—251.

כהן ישראל, "על צבי פרייגרוזון". 'על המשמר', כ"ט בתמוז תשמ"א (31.7.81).

מיניץ ישראל, "לוחם עברי בנכר", 'דבר', כ"ז באדר תשל"ט (26.3.79).

סלוצקי יהודה, "הגר שלא דעך", בתוך: "יומן הזכרונות", צבי פרייגרוזון, הוצ' עם עובד, 1976, ע' 5—24. התפרסם גם תחת הכותרת "צבי פרייגרוזון". 'בחינות-עיון ומחקר בבעיות יהודי ברית המועצות ומזרח אירופה', חוב' 6, תשל"ה, ע' 88—102.

סלע אורי, "סיפורי אסיר ציון". 'ידיעות אחרונות', ז' באייר תשל"ו (7.5.76).

פולארביץ' יחזקאל, ר' לפי אבי-שב"י מאור יחזקאל. פרידלנדר יוסף, "זכרונותיו של סופר עברי ברוסיה". 'בארץ ישראל — מדיניות, חברה, כלכלה', גל' 55 (60), סיון תשל"ו (יוני 1976), ע' 21.

פרידלנדר יוסף, "אש התמיד' לא. צפוני". 'דבר', כ"ז בתמוז תשכ"ז (15.7.66).

פרליס איזה, "סופר עברי במחנות הכפיה". 'ידיעות אחרונות', כ"ח באייר תשל"ו (28.5.76).

קריב אברהם, "צבי פרייגרוזון ז"ל — בעל 'מסעות בנימין הרביעי'". 'מאזנים', כרך כ"ט, חוב' ג"ד, אב-אלול תשכ"ט (אוגוסט-ספטמבר 1969), ע' 177—178.

קרסל ג. "סופר עברי במחסגר". 'על המשמר', י"ג סיון תשל"ו (11.6.76).

קרסל ג. "סופר עברי במחנות כפיה ברוסיה". 'הדאר', שנה 55, גל' ל"ו, כ"ב באלול תשל"ו (17.9.76), ע' 616—617.

שמיר משה, "בל תהיה דממה". 'מעריב', כ' בסיון תשל"ו (18.6.76).

שרפשטיין צבי, "במערכות החיים". 'הדאר', שנה 46, גל' א', כ"א במרחשון תשכ"ז, ע' 5—6.

_____ "עברית ממעמקים — אש התמיד — לא תכבה". 'עם וספר', חוב' ל"ג-ל"ד, אלול תשכ"ו (ספטמבר 1966), ע' 36—42.